

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2004–2005

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

A konferencia támogatói

Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal

Nemzeti Fejlesztési Hivatal

Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium

Baranya Megyei Önkormányzat

Pécs Megyei Jogú Város

BIOKOM Környezetgazdálkodási Kft.

Pannon Power Rt.

Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara

Somogy Megyei Közútkezelő Kht.

Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet Rt.

Villányi Borok Háza

MTA Regionális Kutatások Központja

PTE Közgazdaságtudományi Kar

PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV 2004–2005

I. kötet

Környezetvédelem, regionális
versenyképesség, fenntartható
fejlődés c. konferencia előadásai

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Pécs, 2005

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Glück Róbert

Lux Gábor

A tanulmányokat lektorálta

Hanyecz Lajos, Buday-Sántha Attila

Lux Gábor, Glück Róbert, Gergely Gyöngyi

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta

Clifford Sheperd Chadwick

ISSN 1588-5348

A szedés és a tördelés az MTA Regionális
Kutatások Központjának a munkája
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Borító: Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

Szakmapolitikai plenáris ülés

Elnök: Dr. Dobay Péter dékán

Tudományos plenáris ülés

Elnök: Enyedi György, az MTA rendes tagja

Agrár- és vidékfejlesztés, turizmus szekció

Szekcióelnök: Hanyecz Lajos, CSc

Társelnök: Pálné Kovács Ilona, DSc

Vincze Mária, DSc

Titkár: Lauer Bálint

TARTALOM

Szakmapolitikai plenáris ülés

<i>Sipos Béla:</i> A fenntartható fejlődés problémái, figyelembe véve a világmodelleket	9
<i>Gonda Tibor:</i> A város és tudományos intézményeinek együttműködése	17
<i>Molnár Ferenc:</i> Környezet és fenntarthatóság az országos fejlesztéspolitikai koncepcióban	21
<i>Szegvári Péter:</i> Regionális versenyképesség és fenntartható fejlődés a területfejlesztési politika irányait kijelölő új országos területfejlesztési koncepcióban	29
<i>Gergely Erzsébet:</i> Regionális fejlődés – környezetpolitikai szemmel	47
<i>Veres Pál:</i> A felsőoktatás és a gazdaság kapcsolata a Magyar Universitas Program és az új felsőoktatási törvény fényében	61

Tudományos plenáris ülés

<i>László Ervin:</i> Az összeomlástól az áttörésig: A fölemelkedés foratókönyve	77
<i>Horváth Gyula:</i> A régiók versenyképessége Kelet-Közép-Európában	90
<i>Buday-Sántha Attila:</i> A fejlesztési célok összhangja, a gondok eredete	107
<i>Somosi László:</i> A Pannonpower Holding Rt. technológiai és környezetvédelmi innovációja	118
<i>Kiss Tibor:</i> Környezettechnológiai integrátormodell, mint egy lehetséges megoldás a közszféra versenyképességének fokozására	132

Agrár- és vidékfejlesztés, turizmus szekció

<i>Lehota József – Komáromi Nándor:</i> A lokális és regionális klaszterek kialakulásának feltételei és a versenyképesség a magyar borszektorban	155
<i>Szücs Tamás:</i> A föld nemzetközi jogi szabályozásának tapasztalatai	168

<i>Gyarmati Gábor</i> : A hazai biolisztek fogyasztásának időbeli és területi sajátosságai	176
<i>Motika Dezső – Cornelia Mülleder – Joseph Troxler</i> : A modern technológiák alkalmazásának vizsgálata alsó-ausztriai és burgenlandi közepes nagyságú tehenészetekben	183
<i>Kerekes Csaba</i> : A szekszárdi bor versenyképességének fenntartható fejlődési lehetőségei, különös tekintettel a szinergikus hatásokra	192
<i>Baksa Adrienn</i> : Az agrárköltségvetésben várható változások 2007–2013 között, különös tekintettel a mezőgazdasági termelőkre	203
<i>Szabó Gábor – Fűrj Zoltán</i> : A berettyóújfalui kistérség felzárkóztatásának egyes főbb kérdései	210
<i>Katonáné Kovács Judit – Mártha Bernadett</i> : A LEADER típusú vidékfejlesztési támogatások lehetőségei és akadályai Magyarországon	219
<i>ifj. Lőkös László – Lőkös Klára</i> : A regionális munkanélküliség kistérségi differenciálódásának vizsgálata a 2003. évi T-STAR adatbázis alapján	229
<i>Toroczkai Adrienn</i> : Heves megye gazdasági versenyképessége, kistérségei potenciális kitörési lehetőségeinek tükrében	237
<i>Török L. Gábor</i> : Kompetencia marketing szempontok a kistérségi fejlesztési stratégiában (szobi statisztikai kistérség – Ipoly-völgy)	246
<i>Paál Sándor</i> : A jog szabályozó szerepe a mezőgazdasági vízgazdálkodásban: a víz mint a biológiai produkció alapja	255
<i>Sági Béla</i> : A személyes motiváció szerepe a térségfejlesztésben	262
<i>Dávid Lóránt</i> : A turizmus szerepe a területfejlesztésben és a regionális versenyképesség növelésében	270
<i>Péter Zsolt</i> : Turisztikai trendek Magyarországon a 90-es évek közepétől, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióban bekövetkezett változásokra	279
<i>Ács Pongrác</i> : A sportolói migráció és annak lehetőségei az EU-csatlakozásunk tükrében	288
<i>Kis Sándor</i> : A növénytermesztés környezetvédelmi feladatai	298
<i>Varga Eszter</i> : Fenntartható fejlődés, fenntartható vidékfejlesztés	308
<i>Kiss-Pető Tibor</i> : Korabeli válasz egy politikai határ következményeire a Felső-Bácskában – Jánoshalma gyümölcspiaca	318
<i>Döbrönte Katalin</i> : Regionális fejlesztési ügynökségek a Visegrádi országokban – A regionális fejlesztés katalizátorai?	327
<i>Horváth Alpár</i> : A holisztikus szemlélet érvényesítése a turizmus területi tervezésében	336
<i>Lux Gábor</i> : Integrált falusi turizmus a térségi marketingben	346
<i>Marton István</i> : A Balaton régió településszintű regionális elemzése	354
<i>Vargáné Csobán Katalin</i> : A fenntartható turizmus és a Local Agenda 21	364
<i>Buzás Róbert – Vásáry Miklós</i> : A hódmezővásárhelyi kistérség bemutatása Magyarország statisztikai kistérségeinek rendszerében	372

SZAKMAPOLITIKAI PLENÁRIS ÜLÉS

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS PROBLÉMÁI, FIGYELEMBE VÉVE A VILÁGMODELLEKET

Sipos Béla

rektorhelyettes
PTE Rektori Hivatal

Rövid köszöntőmben a felkérésnek megfelelően három témakörrel kívánok foglalkozni:

1. A PTE-nek az oktatási-kutatási innovációja, célkitűzései.
2. A konferencia szakmai jelentősége.
3. Környezetgazdaságtan, regionális politika oktatása a PTE KTK-n.

A PTE-NEK AZ OKTATÁSI-KUTATÁSI INNOVÁCIÓJA, CÉLKITŰZÉSI

A PTE oktatási pozíciója jelenleg kiválónak mondható. A PTE nem csak a legrégibben alapított egyetem, hanem az elmúlt év hallgatói létszám adatai alapján a legnagyobb egyetem Magyarországon. Az elmúlt évben a teljes hallgatói létszámunk 33 500 volt, ami azt jelentette, hogy első alkalommal előztük meg az ELTE-t. A 2005-ös jelentkezési statisztikát megkaptuk, ennek alapján az Eötvös Lóránd Tudományegyetemre 17 299-en jelentkeztek és a második helyen van a PTE 11 765 jelentkezővel. A harmadik helyen a Szegedi Tudományegyetem található 10 233 jelentkezési létszámmal. A különböző rangsor (rankig) vizsgálatokat 2000-ben kezdték meg, elsősorban a végzés előtti és végzés utáni időszakban kérdezték meg a hallgatókat és ennek alapján a gazdálkodási szakon a PTE KTK és a jelenleg Corvinus, korábban Budapesti Közgazdasági Egyetem holtversenyben az első helyet foglalja el folyamatosan. A PTE ÁJK a Szegedi Tudományegyetemen működő ÁJK-val a második az ELTE mögött. Figyelembe véve a demográfiai folyamatokat, amelyekről nemrég a II. Felsőoktatási Marketing Konferencián (Pécs, 2005. április 28–29.) tartottam nyitó előadást, elmondhatom, hogy 18 év múlva a gyermekszületések csökkenése miatt a belső piac szűkülése számolhatunk, várhatóan a felvett hallgatói létszám egyharmada lesz a jelenleginek.

A 2005. év meghatározó oktatásfejlesztési feladata, hogy megkezdjük a *Bolognai Egyezmény* kapcsán megkívánt, kormányrendeletben rögzített és valószínűsíthető felsőoktatási törvényben is megjelenő alapvető átalakításokat. Az oktatási struktúra átalakítása egyaránt jár veszéllyel és lehetőségekkel, de a változásokat arra kell felhasználni, hogy korszerűsítsük, hatékonyabbá tegyük az egyetemi oktatás minden területét.

A pécsi egyetem hagyománya, szellemi rangja és oktatási tapasztalata miatt elsődlegesen a *minőségi, kutatóorientált felsőoktatásban* érdekelt. Ennek érdekében

- elő kell készíteni a jövőbeni magiszterképzési rendszerünket,
- erősíteni a doktori képzést (új doktoriskolák, programok indításával),
- 2005. évben fel kell terjeszteni az új alapképzési (BA, Bsc) szakindítási javaslatokat,
- bizonyos szakokon 2005 szeptemberében indítjuk az új típusú képzést.

Másrészt az egyetemek átalakuló társadalmi és finanszírozási pozíciója miatt elfogadjuk, értékeljük és a lehető legszélesebb mértékkel kielégítjük a felsőoktatásban jelentkező *tömegképzési igényt*, folyamatosan fejlesztjük ennek sajátos sokszor ma még hiányzó módszereit, feltárjuk új szintjeit és tartalmait (új szakképzési programok, posztgraduális továbbképzések indítása, a jelenlegiek piaci pozíciójának megerősítése).

Az *oktatási folyamatok belső megújítása*, fejlesztése kapcsán olyan hatékony oktatásszervezési módokat kell kialakítani, amelyek erősítik a hallgatók aktív, kreatív részvételét az oktatási folyamatban, javítják az egyetemi oktatási potenciál jobb és egyben takarékosabb kihasználását is. Növelni kellene az egyes tárgyra jutó heti óraszámot, és ezzel együtt csökkenteni a párhuzamosan oktatott tárgyak sokféleségét és az órák átlagos hallgatói létszámát. Az oktatás ilyen irányú átalakítása az új szakok, illetve az új, bologna-irányú képzések kialakításakor nyílik lehetőség. Ki kell dolgozni, és el kell fogadni azokat a módokat, területeket és technikákat, amelyek hatékony tantárgy konszolidációt, egy valódi universitas jelleget adnak intézményünknek. Lásd IFT.

A bolognai folyamat egyik kulcskérdése a *minőségbiztosítás*. Tovább folytatjuk a külső és belső minőségbiztosítási rendszerek telepítését (ehhez a fejlesztéshez fel kell használnunk a PTE egyes karainak és intézeteinek tapasztalatát).

Az *oktatás infrastruktúrájának* fejlesztése elengedhetetlen a megfelelő oktatási színvonalhoz. Egyetemi és kari szinten is előre kell lépni az ETR használatában, erősíteni kell az ETR központi irányítását, gyorsítani új elemeinek, lehetőségeinek bevezetését. A 2005. évben várhatóan be kell vezetnünk egy új ETR verziót, el kell indítani a diplomamelléklet szolgáltatását.

Kulcskérdés a könyvtár kiemelt fejlesztése, és a hallgatók/oktatók által elérhető számítástechnikai szolgáltatások javítása. Különösen a tömegoktatás szintjén elengedhetetlen a hallgatói *oktatási szolgáltatások*, fizetős és ingyenes önképzési lehetőségek jelentős fejlesztése.

Tudományos, kutatási és kutatásfejlesztési célkitűzések

Az egyetemi tudományos munka és kutatás meglehetősen bizonytalan helyzetbe került a 2004-es évtől kezdődően. A központi elvonások, normatívaalapú finan-

szírozás fokozatos, valamint a központi pályázati kiírások nagymértékű csökkenése nagyon nehéz helyzetbe hozza az egyetemeket. AZ OTKA majdnem az érdemleges működés és működtetés kritikus határára került. Pozitív fejlemény, hogy megalakult a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, amely elvileg új pályázati lehetőségeket hivatott megnyitni az egyetemek számára is azzal, hogy a gazdasági környezetet szervesen bekapcsolja az egyetemi kutatások vérkeringésébe és a kutatásfejlesztés rendszerébe. Most van kialakulóban hazánkban az európai tudományfejlesztési támogatások új rendszere is, amelyet az egyetemnek a leghatékonyabb módon kell majd felhasználnia. Az egyetemeknek kezdeményező szerepet kell felvállalnia a mai körülmények között a gazdaság és az egyetem, mint hagyományos tudásközpont között kialakuló és megerősödő kapcsolatokban. A fentiek figyelembe vételével alakítja ki az Egyetem kutatási és kutatásfejlesztési elképzeléseit.

Az Egyetemen belüli tudományos tevékenységek megismertetése és elismerése a „Tudomány és szellemiség” program alatt folyik. Ennek kialakult struktúrája értékes és hatékony, amelyet lehetőségeink szerint tovább kívánunk erősíteni. A legjelentősebb publikációkat a „Tudomány és szellemiség publikációk” pályázat alapján ismeri el Egyetemünk, amelynek kihirdetésére évente egy vagy két alkalommal kerül sor ünnepélyes keretek között. „Az év kiemelkedő alkotása díjat” minden karról egy-egy kutató nyerheti el, amely pályadíj jutalmazással jár. (Erre 2 millió forintos éves alapot képezünk.) „Az alkotó szellemiség: Tudományos Magazin” magyar és angol nyelven, évente két alkalommal megjelenő központi kiadvány, amely nemzetközileg kiemelkedő publikációk rövid kivonatát, akadémikusainkkal és nemzetközi hírnévvel rendelkező kutatóinkkal folytatott interjúkat, projektleírásokat, fiatal kutatók bemutatkozását, valamint pályázati ismertetéseket és értékeléseket tartalmaznak. (Erre a célra 2 millió forintos éves alapot képezünk.)

Egyetemünkön a tudományos fokozatok szerzését csak korlátozott módon áll módunkban támogatni az utóbbi években. Az akadémiai doktori fokozat megszerzésének elismerésére egyéni kutatási-dologi támogatást tud nyújtani az Egyetem. (Erre a célra 2 millió forintos éves keretet képezünk.) Fontosnak és sikeresnek bizonyult az a központi támogatási rendszer, amely pályázati úton a PTE-n szervezett jelentős nemzetközi vagy hazai szakmai konferenciák megrendezésére tud részleges támogatást nyújtani. (Erre a célra 3 millió forintos éves keretet képezünk.) KTK RAPPAI GÁBOR megválasztott dékán nettó 1 millió Ft-ot szán az akadémiai doktori fokozatot elért oktatók jutalmazására.

Sikeresnek bizonyult a „Kiemelkedő professzori díj” és a „Vendégprofesszori ösztöndíj” bevezetése, amely harmadik forrás felhasználást is szükségessé teszi. A minőségi oktatás és kutatás egyik előfeltétele a nemzetközileg elismert, kiemelkedő tudományos tevékenység. Ennek minél szélesebb elismerését tervezzük Egyetemünkön. (E két díjazási rendszer megerősítésére 5 millió forintos éves alap képzését javasoljuk.)

Az egyéb tudományos fokozatok (PhD, DLA) megszerzésének ösztönzése is fontos része Egyetemünk tudományos stratégiájának. Meg kell gondolnunk, hogy megteremtsük annak lehetőségét, hogy a doktori cselekményre történő felkészüléshez vissza tudjuk állítani a Bihari Ottó-díjat fokozatszerzés előtt álló kollégáink számára.

Stratégiai jelentőségű továbbá, hogy Egyetemünk megoldást találjon a kutatási pályázatok kapcsán felmerülő – országosan általános – súlyos problémák megoldására. Számos pályázatnál a pályázóknak maguknak kell pályázati önrészt biztosítani. Ezen felül jelentős pályázati adminisztrációs költségek (pl. pályázatrési és közjegyzői díjak) is felmerülnek a pályázat elkészítésének időszakában, amelyet az (elnyerni remélt) pályázat nem tud finanszírozni. Ugyanakkor a nagypályázatok előfinanszírozása sem megoldott kérdés. Normális esetben az Egyetem általános likviditási terve részeként lehetne ezt a problémát kezelni. (Erre a célra egy központi, ideális esetben 30–50 millió forintos alap létrehozását javasoljuk. Kimunkálás alatt van Egyetemünk „Kutatási és pályázati nyilvántartási rendszere”, amely nagy jelentőséggel bír az összehangolt pályázati gyakorlat megvalósításában.

Az egyetem tudományos teljesítményének áttekintése minden évben fontos feladat. Bár a tudományos teljesítmény mérésének módszertana nem egyszerű és mindig sok vitát váltott ki, nem kerülhetjük el a feladat megoldását. Lényeges előrelépés, hogy néhány karunk figyeli, és komolyan veszi a teljesítmények mérését, ugyanakkor vannak botladozó karok. Azon karok, amelyek egyetemi karok akarnak maradni, a tudományos munka fejlesztését komolyan kell, hogy vegyék, és ennek csak a bevezető, legegyszerűbb feladata a teljesítmények mérése. Egy egyetemen nem engedhető meg, hogy létezzenek kari vezetések, melyek nincsenek tisztában tudományterületük laprangsorával és az elért eredményekkel.

A beküldött információk alapján, a tudományterületek közötti különbség ellenére is kétségtelennek látszik az ÁOK kimagasló teljesítménye, aminősített nemzetközi lapokban leközölt publikációk számát illetően. 2005-ben mintegy 140 top kategóriás publikáció közzétételét tervezik, bár ez elmarad a három évvel ezelőtti 160-as számtól. Örvedetesen szép a TTK teljesítménye is, ráadásul kivételesen szép trenddel. A három évvel ezelőtti 35 minősített publikációs szám az idén 50-re ugrik.

Megnyugtatónak látszik, hogy olyan karok is foglalkoznak a tudományos teljesítmények mérésével, ahol a módszertan kidolgozása nehezebbnek tűnik, vagy egyszerűen a tudományterület nem érkezett még el addig a pontig, hogy erre szükség van. Ha a Jogtudományi Kar megnyugtatóan rendezni tudta a feladatot, akkor nem lehetnek olyan karok, ahol ez nem meg.

Érdekes mérőszám lehet az is, hogy egyes karainkon hol működnek olyan sejtek, ahol tudományformáló és hordozó szerkesztőségek folytatják munkájuk-

kat. Kiemelkedő ebből a szempontból például a Közgazdaságtudományi Kar, ahol két, országosan is jelentős, az MTA IX. osztálya által is minősített lap szerkesztése folyik, mindkét esetben a főszerkesztőt a kar adja. A SZIGMA gazdaságmatematikai folyóiratot első kategóriásnak tekinti a szakma

Pályázati eredményesség

A tavalyi évben a Strukturális Alapokból finanszírozott pályázatok megjelenésével jelentősen megnőtt a PTE-t érintő pályázati lehetőségek száma. A meglévő adatok alapján elmondható, hogy a most lezárult év kiemelkedően eredményes volt a pályázati bevételeket tekintve. A meglévő nyilvántartás alapján az elmúlt év során 260 pályázatot adtak be az egyetemről összesen 10 milliárd Ft-ot igényelve. Ezekből nagyjából 4,6 milliárd Ft értékben kapott támogatást az egyetem. Ez az eredmény különösen az elmúlt évek tendenciájába illesztve kiemelkedő: 2001-ben 843 millió Ft bevételt hozott a 314 nyertes pályázat, a 2002. évben kevesebb számú (257 db) pályázatunk futott, de a bevételt tekintve (1046 millió Ft) javuló volt a tendencia. A pályázatok koncentrációjának és a forrás növekedése a 2003. évben sem állt le, ebben pályázati bevételünk meghaladta az 1,2 milliárd Ft-ot.

A PTE pályázati partnerként vesz részt abban a regionális konzorciumban, mely a Dél-dunántúli Regionális Innovációs Stratégiához (RIS) kapcsolódva a Regionális Innováció Ügynökség (RIÚ 2004) pályázat keretében a regionális innovációs intézményrendszer hatékony megalapozását tűzte ki célul.

A 2005. január 1-jével induló RIÚ pályázat lehetőséget nyújt a Régió kialakításra kerülő innovációs hálózatához (DD-InnoNet) való csatlakozáshoz (az egyetemi InnoPontok révén). A pályázat keretében Kutatáshasznosítási Koordinációs Iroda, valamint három – már meglévő tapasztalatokon alapuló – Területi Kutatáshasznosítási Iroda (egyetemi InnoPont) megerősítését vállaltuk, valamint innovációs és kutatáshasznosítási tevékenységek megalapozását, folyamatos nyújtását. A PTE részesedése a forrásokból 29 millió Ft. A PTE részéről vállaltuk továbbá a regionális innovációs szervezet alapjainak, a DD-InnoNet hálózat működési kereteinek kidolgozását, a kapcsolódó tudásmenedzsment (adatbázis) rendszer kidolgozását és bevezetését, valamint képzések nyújtását.

A három éves futamidejű pályázat koordinációját a Tudományszervezési és Pályázati Osztály látja el, mely keretében létrehozandó a pályázatban nevesített Kutatáshasznosítási Koordinációs Iroda. Az iroda létrehozása nem von maga után szervezeti változásokat, a Rektori Hivatal Tudományszervezési és Pályázati Osztályán belül mindössze tematikus, feladatbeli elkülönülést jelent. A Koordinációs Iroda szorosan együttműködik a három területi kutatáshasznosítási irodával, melyek a következők: társadalomtudományi fókuszú a Közgazdaságtudományi Karon, élettudományi fókuszú az Általános Orvostudományi Karon, valamint természet- és műszaki tudományi fókuszú a Természettudományi Karon. Ezen irodák az érintett társkarokkal együttműködnek.

A KONFERENCIA SZAKMAI JELENTŐSÉGE

Ez a konferencia a környezetvédelemmel, a regionális versenyképességgel és a fenntartható fejlődéssel foglalkozik. A tudományos kutatás bevált eszköze a modellalkotás. A prognózis modell a prognóziskészítő munkáját segíti: megkísérli megalkotni a valóság egyszerűsített „képét”. A prognózis készítője megpróbálja figyelembe venni a döntő tényezőket, és kizárni a nem döntőket. A lényegtelen kiküszöbölése és a lényegesre koncentráció folyamata a modellkészítés alapja, ami jóllehet egyszerűsített, azonban a modell lehetővé teszi a prognóziskészítő számára, hogy megbecsülje a fontos jövőbeni események és trendek hatásait. A társadalmak gazdasági fejlődése és a környezet állapota egymással szorosan összefüggő fogalmak. Mindennapi hírekben gyakran halljuk, kivágták az erdőket, aminek következménye az árvíz. A bútorgyártó vállalat, amikor optimalizál, akkor a termelését növelni kívánja, ha van kereslet termékei iránt és nyereséges a gyártás. A bútorgyártó vállalat menedzsmentje tehát a termelés fokozásában és a fák kivágásában érdekelt, ezt várja el a közvélemény és a politika is, csökkenjen a munkanélküliség, emelkedjen a GDP, javuljon a külkereskedelmi egyenleg, csökkenjenek az árak, stb. A modellalkotók nem nagyon foglalkoznak vállalati szinten a környezeti hatásokkal. Ha jön az árvíz, aminek egyik oka az erdők kiirtása, akkor tönkremennek az épületek, a bútorok, ingóságok. A helyreállítás költségei meghaladhatják azt a nyereségtöbbletet, amit a fafeldolgozó ipar a termelés felfutásával elért. Megállapíthatjuk tehát, hogy az élet minőségének javítására irányuló erőfeszítések csak meghatározott környezeti feltételek között érvényesülnek. A társadalom, miközben hasznosítja és felhasználja a természeti erőforrásokat, egyúttal hat is a környezet állapotára. Az 1960-as évektől kezdődően világszerte fokozott figyelemmel fordultak az egyes társadalmak a környezet és fejlődés viszonyában felmerülő problémák összefüggéseinek feltárása felé. A környezet nem ismeri az országhatárokat. Nem véletlen, hogy fenntartható fejlődés és a környezetvédelem gondolata először nem a vállalati és nemzeti modellekben, hanem a világmodellekben jelent meg. A Római klub 1968-ban alakult meg¹, ami független nemzeti társaságként működik és tagjai az emberiség jövőjével foglalkozó tudósok. A világ népesség duplázódási ideje 30–40 évre rövidült és hasonlóan rövidültek a termelési, a termelékenység mutatók duplázódásainak idői is. A világ össztermelése 1900-ban 2,3 billió \$ volt, míg 1999-ben 40 billió \$. Az egy főre éves jövedelem: 1900-ban 1500 \$ volt, míg 1999-ben 6600 \$. Az energiafogyasztás billió tonna olaj egyenértékben 1900-ban 911 és 1999-ben 9647. A következő világmodellt MEADOWS és kutatócsoportja a „Növekedés határai” címen 1972-ben publikálta, kiadó a Római Klub volt. Ez a modell már egyértelműen figyelmeztet azokra

¹ Lásd Korán Imre: Világmodellek. A Római Klub jelentésitől az ENSZ kezdeményezéséig. KJK. Bp. 1980. 205 p.

a környezeti károkra, aminek oka a népesség és a gazdaság exponenciális növekedése, illetve az, hogy az emberiség a bioszférát mind teljesebben birtokába veszi. A természet körfolyamatai ennek következtében egyre gyakrabban egyensúlyukat veszítik. MEADOWS világmodelljében a világot egységként kezelte és nem elemezte a regionális hatásokat. Az első regionalizált többszintű világmodellt MESAROVIC és PESTEL vezetésével dolgozták ki és „Fordulóponton az emberiség” címen és 1974-ben publikálták. A világot 10 sajátos fejlettségű földrajzi régióra osztották. Az egyes régiókba azonos gazdasági fejlettségű országok tartoznak. A várható válságok a fejletlen régiókban előbb fordulhatnak elő. Foglalkoznak a globális válságokkal is, enne okai között kiemelik a népességrobbanást, a környezet elszennyeződését, a szűkös élelmiszer-ellátást. A világmodellek között kiemelem még LEONTIEF: A világgazdaság jövője. 1976. c. munkáját, amely az input-output analízist használta. TINBERGEN: A nemzetközi rend átalakítása. 1977. c. munkájában az egyenlőtlenségek felszámolását szorgalmazta. GÁBOR DÉNES irányításával készült el a Római Klub 4. számú jelentése, míg LÁSZLÓ ERVIN irányításával készült el Római Klub 5. számú jelentése, amit 1977-ben „Célok az emberiség számára” címen publikáltak. Ezek a modellek is az egyenlőtlenségek felszámolását szorgalmazták.

A nemzetközi környezetvédelmi mozgalom gyökerei, amely a világ közvéleményének formálása, a környezettudatosság fejlesztése révén jelentősen hozzájárult a környezetvédelmi együttműködés intézményesítéséhez, egészen a XIX. század második feléig nyúlnak vissza². Európában és Észak-Amerikában ebben az időben kezdték meg tevékenységüket az első természetvédelmi mozgalmak. Később, már a XX. század 50-es, 60-as éveiben ezekben az országokban éles társadalmi vita bontakozott ki az emberi tevékenységnek a környezetre és természetre gyakorolt hatásáról. Az emberi környezet megóvásával foglalkozó első világméretű program kidolgozására 1972-ben került sor Stockholmban, az ENSZ környezeti világkonferenciáján. A konferencián a résztvevők nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem alapelveiről és nemzetközi feladatairól. Az együttműködés irányítására, a nemzetközi erőfeszítések összehangolására létrehozták az ENSZ környezeti Programját (UNEP). A Stockholmi Nyilatkozat keretében első ízben fogadták el hivatalosan, nemzetközi szinten az emberhez méltó környezethez való jogot. A nyilatkozatban a kormányok ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy megóvják és jobbá teszik az ember környezetét a mai és a jövő nemzedékek számára. 1984-ben az ENSZ Közgyűlés létrehozta a Környezet és Fejlődés Világbizottságot, melynek vezetésével a norvég miniszterelnököt, GRO HARLEM BRUNDTLAND asszonyt bízták meg. A bizottság készítette el a „Közös Jövők” című jelentést, mely először fogalmazta meg a fenntartható fejlődés fogalmát. A jelentés főbb megállapításai egy olyan fejlődő-

² Lásd: <http://www.ff3.hu/stock.html>

dési modellt vázoltak fel, mely a mennyiségi növekedést és a minőségi fejlődést egyaránt tartalmazza, s kimondja, hogy a gazdaság csak a környezet megőrzésével növekedhet. A fenntartható fejlődés három pillére, a környezet-gazdaság-társadalom egymással összefügg, a döntéseknél mindhármát figyelembe kell venni.

Az ENSZ 1992-ben Rio de Janeiróban megrendezett Környezet és Fejlődés Világkonferenciája előkészítésekor a Közös Jövők jelentés megállapításait vették alapul. A riói konferencián a fenntartható fejlődésre vonatkozó fontos dokumentumokat fogadtak el, mint a „Feladatok a XXI. századra” (Agenda 21) dokumentumot, mely a fenntartható fejlődés átfogó programja, a fenntarthatóság elveit tartalmazó Riói Nyilatkozatot, valamint a tartamos erdőgazdálkodás elveit. Megnyitották aláírásra a Biológiai Sokféleségről szóló Egyezményt és az Éghajlat-változási Keretegyezményt, melyeket „riói egyezmények”-nek is neveznek. A világkonferenciát követően 1993-ban alakult meg az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága az ENSZ program végrehajtásának koordinálására. A riói konferencia eredményeként erősítették meg a Globális Környezeti Alapot (GEF), melynek feladata lett többek között a két riói egyezmény pénzügyi támogatási rendszerének működtetése.

A riói világkonferencia után öt évvel, 1997-ben az ENSZ Közgyűlés Rendkívüli Ülésszaka értékelt a program megvalósítását a világkonferencia óta eltelt időszakban. Az ENSZ és szakosított szervei és más nemzetközi szervezetek is elkészítették saját fenntartható fejlődési programjukat, az OECD ajánlásokat fogadott el 2001-ben. Az Európai Unió is elkészítette Fenntartható Fejlődés Stratégiáját, melyet a 2001 júniusi göteborgi ülésen fogadtak el.

Úgy vélem, hogy az elmondottak is alátámasztják azt a megállapítást, hogy a PTE KTK-n 1996 óta működő Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola fontos küldetést teljesít, hiszen olyan szakembereket képez, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek a környezetvédelem valamint a regionális politika és gazdaságtan tudományterületén.

SUMMARY

PTE is one of the largest high educational institutions in Hungary by the number of its attendees, but it is also rated in the top by professionals, based on its performance in education and the knowledge of its students. It can attribute its outstanding evaluation first and foremost to the fact that the educational work of its faculties is well grounded in scientific research and also nurtures close relations with everyday practice. Research and education achievements in the fields of environmental management and spatial development represent one of the specific and fruitful areas of research accomplished at the university. This conference on sustainable and regional development demonstrates what kind of work has been done in these areas, and establishes new goals to be reached in the future.

A VÁROS ÉS TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEINEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE – GONDA TIBOR ALPOLGÁRMESTER KÖSZÖNTŐ BESZÉDE A NYITÓ PLENÁRIS ÜLÉSEN

Gonda Tibor
alpolgármester
Pécs Megyei Jogú Város

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Pécs Megyei Jogú Város nevében nagyon nagy tisztelettel köszöntöm Önöket. Városunk számára megtiszteltetés, hogy a környezetvédelem, a regionális politika és területfejlesztés kiváló szakembereit köszönhetem ezen jubileumi konferencia alkalmából.

Pécs város számára mindig is kiemelt jelentőséggel bírt a területfejlesztés szakembereinek, jeles képviselőinek együttműködése. A rendszerváltás előtti első városfejlesztési koncepciókat is az MTA RKK kutatói készítették el, 1996-ban. Napjainkban a Versenyképességi Pólus Stratégiánkon dolgozunk, mely szakmai munkánkat vezető partnerként segíti a PTE Közgazdaságtudományi kara.

A két koncepció kialakítása során felismertük azt, hogy a szűkös fejlesztési források racionális felhasználásához szükséges a koncepcionális megalapozás és a stratégiai tervezés, így számos ágazati koncepciót dolgoztunk ki, többek között:

- kereskedelem fejlesztését,
- foglalkoztatását,
- városmarketinget,
- idegenforgalmat,
- közlekedését stb.

A koncepciók kidolgozása során magától értetődő volt, hogy együttműködtünk a regionális politika, a területfejlesztés kiváló helyi műhelyeivel és szakembereivel.

A Pécssett folyó regionális politika és területfejlesztési közgazdász, illetve szakközgazdász képzésből az egész régió profitál(t). A megszerzett tudás és szemlélet jól hasznosul a közélet szereplői által a társadalmi, gazdasági élet szá-

mos területén. A települések vezetésében részt vevő helyi politikusok széles köre tisztában van azzal, hogy politikai lózungok helyett ha eredményeket akarnak elérni, akkor stratégiai célokban, intézkedésekben, operatív programokban és projektekben kell már gondolkodnunk. Ma már egy egészen kicsi település polgármesterének is tisztában kell azzal lennie, hogy a tervezői munka során, az átfogó stratégiai célmeghatározásból kiindulva, hogyan lehet eljutni a projektekig és azok megvalósításáig.

A Pécsi Önkormányzat és a kutatási terület kapcsolatrendszere is több mint szokásos megrendelő–beszállítói viszony, több mint az elmélet és a gyakorlat sematikus szétválasztása. Az elmúlt években sikerült egy egymás munkájára pozitív hatást gyakorló szoros együttműködést, kapcsolatrendszert kialakítanunk, amelynek során az önkormányzati oldal szakmaiságra, elméleti megalapozottságra, a programozási módszertan ismeretére tesz szert úgy, hogy a kutatási területet, mint megrendelő újabb és újabb komoly kihívások elé állítja.

Gondoljunk csak az alábbi, napjainkban aktuális feladatokra:

- A hazánkban még nem ismert versenyképességi pólus stratégia kidolgozása valódi intellektuális kihívást jelent az egyetemi kollégák számára.
- Annak vizsgálata, hogy az önkormányzati cégeinkre építve, partnerségben az egyéb gazdasági szereplőkkel és kutató helyekkel, hogyan lehet egy környezettechnológiai klasztert szervezni az ökováros-ököregió mentén.
- Annak vizsgálata, hogy a ma még pénzköltő, intézményfenntartó ágazatként leírható kulturális szféra esetében van-e, lehet-e reális alapja kulturális iparról beszélni.

Ez a 3 példa – mely e tekintetben teljesen konkrét, hogy ezek kidolgozásán a tudományos élet szereplőinek bevonásával a város vezetése fáradozik – arra is jó, hogy rávilágít arra, hogy a tudományos kutatás és a gyakorlati megvalósítás már időben sem válik szét egymástól.

Ha csak a konferencia 3 napjának tematikáját, előadási címeit megnézzük, jól látszik, hogy azok a kérdések melyekre a politikai döntéshozók keresik az optimális választ – ezek a kérdések nagyon helyesen a kutatással foglalkozó kollégák látókörében is ott vannak.

A felelősség mindkét oldalon nagy, a lelkiismeretes mély szakmai alapon nyugvó munka egyre fontosabb, hiszen, ahogy KOLBER miniszter úr a közelmúltban egy interjúban egyszerűen, de lényegre törően fogalmazta meg: "A területfejlesztés az életminőségről szól. Arról, hogy a magyar emberek élete jobb, könnyebb és egészségesebb legyen."

A felelősség azonban óriási abból a szempontból, hogy ez az életminőségi javulás a 2007 után várhatóan bőségesebben rendelkezésre álló források egyszerű felélésével jön létre, vagy a jövőt megalapozó nagy fejlesztési projektek ré-

vén valóban meg tudjuk-e alapozni az ország tartós versenyképességét. A felelősen gondolkodó ember nyilván csak az utóbbit választaná.

Ezt az utat választotta Pécs város is, mikor 2002 őszén aktualizálta a városfejlesztési koncepcióját és átvette az EU programozásának gyakorlatát, szakmai terminológiáját:

- képzést szervezett
- projekteket gyűjtött
- pályázatokat készített elő.

A jó előkészítésnek köszönhetően a város „repülő startot vett”. A 2004-ben megjelent EU-s pályázaton napjainkig már több mint 5 Mrd forintnyi fejlesztési forrást sikerült elnyerni, olyan projektekre, melyekben az önkormányzat (cégei v. intézményei) közvetlenül is részt vesznek. Ezen kívül az egyéb pécsi szereplők, élén az egyetemmel további 7 Mrd forintnyi nyertes pályázattal rendelkeznek.

Hogy a 2007-től kezdődő finanszírozási időszakot is megalapozzuk, megfogalmaztuk a „Ritmusváltó Pécs Koncepciót”, és elkezdtük a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamarával, a Baranyai Megyei Önkormányzattal karöltve a Pécs és Baranya átfogó gazdaságfejlesztési stratégiájának és programjának kidolgozását.

Természetesen ismét a PTE KTK és az MTA RKK kollégáival közösen végezzük ezt a munkát. A felelősségi igen nagy, mert Pécs fejlődése előtt 2 lehetséges forgatókönyv rajzolódik ki:

- A szerkezetváltás lassú természetes, spontán folyamatának folytatódása, a város stagnálása, lassú fejlődés mellett. Ez esetben főként ellátási szempontból érvényesül Pécs hatása a szűkebb és tágabb környezetére, de a térség gazdasági fejlődésének nem tud motorjává válni.
- A mások forgatókönyv a ritmusváltás, a gazdasági dinamizmus könyve. Tudatos programalkotásra alapozva kialakítható egy olyan forgatókönyv, amelyben a város fejlődése felgyorsítható és a környezetére is kisugárzó, fejlesztési erőt biztosító bázissá válhat.

Így megvalósíthatjuk, hogy az elért eredményekkel ne csak a város, hanem az egész dél-dunántúli társadalom gazdasági helyzetét pozitív irányba befolyásoljuk. Az eredmények később fognak jelentkezni azonban a munkát a jelenben kell elkezdni és végezni.

Végezetül: Köszönöm BUDAY-SÁNTHA ATTILA egyetemi tanárnak és kollégáinak, hogy ezekben az igen fontos és aktuális témákban megszervezték ezt a rangos konferenciát.

SUMMARY

In setting her development tasks, the city of Pécs has always sought support from two of her important institutions, the University of Sciences and the Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies. Past the hardships of economic structural change, it is the aim of the city management to set the city on a growth course that can encourage the rise of the whole region. These two institutions have always had, and will have, a definitive role in training the specialists who possess the necessary knowledge in spatial development; in the creation of development plans and perspectives, as well as their realisation during the preparation of concrete projects. In this process, the municipal government doesn't see them as mere service providers, but rather as partners in cooperation. We celebrate the organization of this conference, since it doesn't just demonstrate the quality of the scientific work done in Pécs: it contributes several important thoughts to the conceptualisation and realisation of our development goals.

KÖRNYEZET ÉS FENNTARTHATÓSÁG AZ ORSZÁGOS FEJLESZTÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓBAN

Molnár Ferenc

Nemzeti Fejlesztési Hivatal
Elemző, Értékelő, Modellező Főosztály

BEVEZETŐ

Jelen írásban először röviden áttekintjük a hazai stratégiai tervezés főbb sarokpontjait és kulcsdokumentumait, valamint bemutatja azok és fókuszterük (időbeli és tartalmi) egymáshoz való viszonyát.

Ezután a 2005. március 31-ére elkészített Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió fenntarthatósági és környezeti dimenzióit külön is bemutatva jelenítjük meg hazánk e szempont szerinti helyzetét, stratégiai céljait és az ezek elérését támogatni hivatott, tervezett eszközrendszereket.

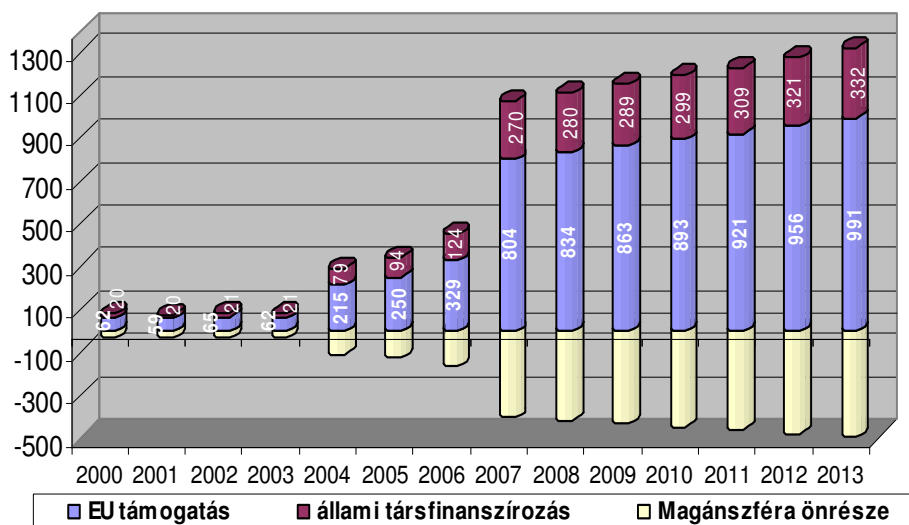
A HAZAI TERVEZÉSI RENDSZER DOKUMENTUMAI

Az NFT II. – jelentős fejlesztési források

A második Nemzeti Fejlesztési Terv kiemelkedő lehetőséget teremthet Magyarország számára. 2007 és 2013 között ugyanis közel 25 milliárd Euró fejlesztési forrás lehívására nyílna lehetőség a kohéziós politika keretében, melyet majd a strukturális alapok pénzei is kiegészítenek.

Az összes leköthető forrás volumene elérheti Magyarország GDP-jének közel négy százalékát, mely átlagosan évi 900 milliárd Forintot jelent, s az egész magyar államháztartás egytizedét fogja át.

A lehetőség óriási, de közelről sem egyszerű feladat a fenti összegek megszerzése, sikeres elköltése. Az eredményes felhasználás egyik kiemelt előfeltétele a magyar állami intézményrendszer hatékonyságának jelentős javítása, illetve a magyar politikai és gazdasági elit közötti érdekazonosság (mindegyik érdekcsoport a nagyobb hasznos forrástömeg felhasználásában érdekelt) kihasználása. A sikeres írás példából is tanulva kulcsdimenziók: a hosszú távú szemlélet, a társadalmi támogatottság elnyerése, a folyamatos konzultáció és a partnerség. Mindezen célok teljesüléséhez közös nemzeti jövőképre és olyan, legitim fejlesztéspolitikai célrendszerre van szükség, mely mögött felsorakoznak a gazdasági és társadalmi élet szereplői egyaránt.

1. ábra: Várható összberuházás Magyarországon (fejlesztési EU-támogatás, állami társfinanszírozás és a magánszféra önrésze), Mrd Ft
Forrás: NFH

A hazai tervezés menetrendje a 2004/1076-os kormányhatározat szerint

A nemzeti konszenzuson alapuló stratégiai célrendszer igényére válaszul a 2004/1076-os kormányhatározat már jóval a tervdokumentumok uniós beadási határideje előtt elindította a tervezési mechanizmust.

A kormányhatározatba foglalt főbb határidők a következők voltak:

- 2005. március: az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció (NFT-koncepció) elkészítése;
- 2005. szeptember: az Országos Keretstratégia 1. verziójának elkészítése;
- 2005. december: az Operatív Programok 1. verziójának elkészítése;
- 2006. március: az Országos Keretstratégia és az Operatív Programok véglegesítése és Brüsszelbe küldése; ezek alapján a tárgyalások megkezdése.

A tervezői műhelyek munkáját négypartii egyeztetések, társadalmi partnerségi akciók, a tudományos és szakmai szervezetekkel folytatott együttműködés is támogatja.

2005. tavaszától elindult a Magyar Fenntartható Fejlődés Stratégia Koncepciójának előkészítése is, melynek az NFT tervezéssel integráltan és együttműködésben íródik, s egy 2005. októberére elkészítendő végdokumentumban ölt testet.

Mi akart lenni az OFK?

A kormányhatározatnak megfelelő ütemezéssel 2005. március 31-ére elkészült az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció (OFK) első változata.

E koncepció egyik fő célja az volt, hogy a hazai társadalmi igények és célok meghatározására azelőtt kerülhessen sor, mielőtt Brüsszel kinyilvánítaná a sajátját. A dokumentum így ugyanis nem csupán konszenzust teremtő koncepcióvá válhat, de elősegítheti a magyar érdekek megalapozott és legitim képviselését az unió stratégiai céljainak közös meghatározásakor.

Az OFK – mint NFT-koncepció – emellett egy NFT tervezési platformnak is tekinthető, hiszen az egyes tervezői szereplők koncepcióalkotást támogató információs és tudásbázisa jelentős támogató potenciált jelent majd a Nemzeti Fejlesztési Terv elkészítéséhez.

Végül az OFK célterületében és időtávjában nagyobb terjedelmű, mint az NFT, de kisebb, mint a Fenntartható Fejlődés Stratégia. Így lényegében egy kapcsolódási dokumentum, az EU-s és a hazai források közös koncepcionális kerete, mely 2020-ig (középhosszú táv) célozza a stratégia- és jövőképzést.

A Fenntartható Fejlődés Stratégia és az NFT II.

A II. NFT középtávra (2007–2013), konkrét fejlesztési célok megvalósítására készül. Ezen időtávon belül egyik fő célkitűzése a fenntartható fejlődés feltételeinek biztosítása (1076/2004 (VII. 22.) Kormány határozat).

A fenntartható fejlődés azonban ennél hosszabb távú, tágabb fókuszterű megközelítést is igényel. E célt szolgálja az OFK fenntarthatósági dimenziókat leképező tematikája, nagyobb kitekintésű megközelítése. Emellett szükségessé vált egy egységes fenntarthatósági jövőkép kidolgozása is. Ennek megfelelően a Fenntartható Fejlődés Stratégia Koncepciója hosszú távra (2050-ig) fogalmazza majd meg a nemzet jövőképét, és mutatja be az annak megvalósításához vezető lehetséges utakat.

A stratégiai dokumentumok egymáshoz való viszonyát szemlélteti a 2. ábra.

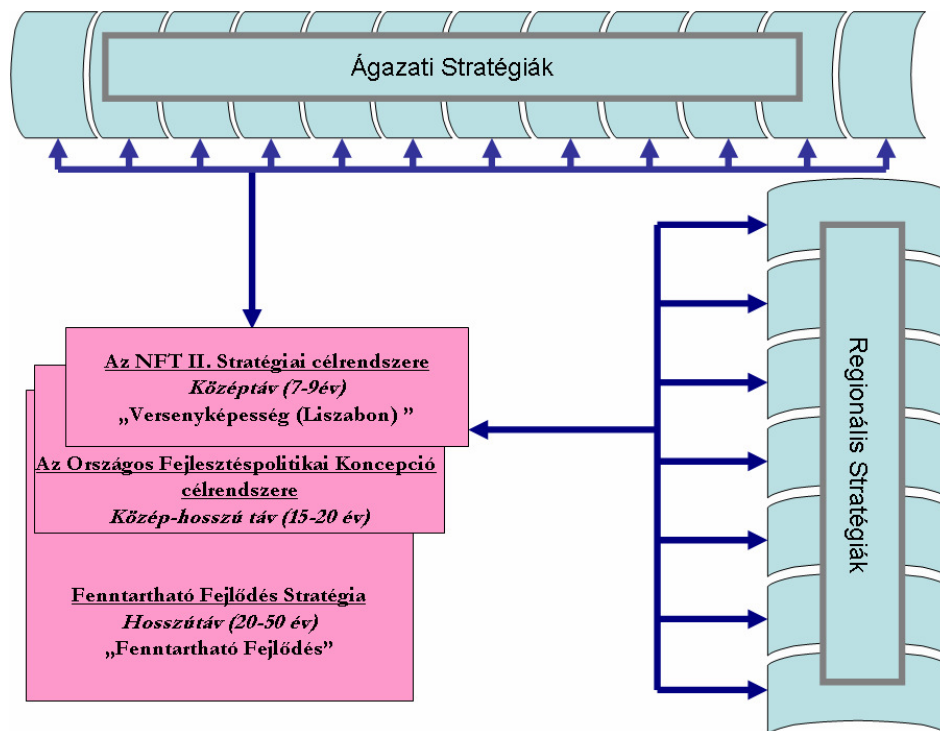
KÖRNYEZET ÉS FENNTARTHATÓSÁG AZ NFT-KONCEPCIÓBAN

Az NFT-koncepció (OFK) helyzetértékelése és a környezet

Az OFK számos dimenzióban jeleníti meg a fenntartható fejlődés és a természeti környezet egyes elemeit.

Az ország helyzetértékelését bemutató fejezetben a környezet két kiemelt kontextusban is megjelenik:

1. A környezeti értékek Magyarország egyik erősségét jelentik.
2. A fogyasztói társadalom bővülésével növekedett a környezetterhelés.

2. ábra: A hazai stratégiai dokumentumok egymáshoz való viszonya
Forrás: NFH

A környezeti értékek Magyarország egyik erősségét jelentik

Az elemzések a következő dimenziók mentén jelenítik meg hazánk környezeti értékeit:

- Magyarország kedvező természeti, ökológiai adottságokkal rendelkezik;
- A mezőgazdasági termelés természeti feltételei különösen jók;
- Kiemelkedő geotermikus adottságokkal rendelkezünk;
- Egyes nyersanyagokból bőséges és gazdaságosan kitermelhető készleteink vannak;
- A vízkészletek jelenleg kielégítőek, ezeket azonban jelentősen befolyásolhatják a klimatikus változások és az ország felvízi szomszédainak magatartása;
- A természeti katasztrófák és extrém időjárási események valószínűsége, és az általuk okozott károk nagysága nemzetközi viszonylatban alacsony.

Ezen erősségek a későbbi stratégiaalkotás kiemelt bázisául szolgálhatnak.

A fogyasztói társadalom bővülésével növekedett a környezetterhelés

Megjelenik ugyanakkor a környezeti értékek degradációja, illetve az azt kiváltó folyamatok bemutatása is:

- A szilárd hulladékok mennyisége az utóbbi évtizedben nőtt. Többségét egyszerű lerakással kezelik;
- A környezettudatos szemlélet még nem érvényesül kellően a termelési és a fogyasztói magatartásokban;
- A hazai összenergia-felhasználáson belül a megújuló energiahordozók csekély részarányt képviselnek;
- A szennyezett levegőnek a lakosság egészségi állapotát rontó hatása nem csökkent;
- Hazánkban a barnamezős beruházásokkal szemben a zöldmezős beruházásokat részesítették előnyben;
- Az utóbbi években a kisebb felszíni, valamint a felszín alatti vizek minősége romlott.

Mindezek alapján kiemelt feladat ezen negatív tendenciák lassítása, megakadályozása, illetve a környezeti értékek megőrzése is.

Az EU Fenntartható Fejlődés Stratégiája és az NFT-koncepció

Az EU fejlesztéspolitikájának is átfogó hosszú távú keretet ad a fenntartható fejlődés koncepciója, illetve stratégiája. Így ez szintén megjelenik az OFK-ban, mint a fejlesztéspolitika kiemelt peremfeltétele.

Ennek értelmében az OFK kihangsúlyozza, hogy „csak a természeti környezet eltartó képességével összhangban lehet a társadalom reális szükségleteinek a kielégítéséről gondoskodni, s a környezet eltartó képessége egyben az igények kielégítésének korlátja is”.

Ezzel összhangban – a helyzetértékelésre is alapozva – kell kitűzni hazánk fejlesztéspolitikai stratégiai céljait.

Fejlesztéspolitika stratégiai céljai (2007–2013) és eszközrendszere

Fejlesztéspolitika stratégiai céljai (2007–2013)

A fenntartható fejlődés kiemelt dimenzióit megjelenítő helyzetértékelésre alapozva 9 dimenzióban került nevesítésre hazánk fejlesztéspolitikai stratégiai céltere. Ezeket mutatja be a 3. ábra.

3. ábra: A fejlesztéspolitika stratégiai céljai

Forrás: NFH

A fejlesztéspolitika eszközcsoportjai

A stratégiai célok elérését szolgáló eszközrendszer a következő – a fenntartható fejlődésnek megfelelő dimenziókra generált – eszközcsoportokban jelenik meg:

- „Befektetés az Emberbe”;
- „Befektetés a Gazdaságba”;
- „Befektetés a Környezetbe”.

Az eszközcsoportokhoz rendelt 20 prioritás a következő:

Befektetés az Emberbe – prioritáscsoport

1. A munkavállalók és a szervezetek (vállalkozások, közigazgatás, civil szektor) alkalmazkodóképességének javítása az egész életen át tartó tanulás megvalósításán keresztül;
2. Az oktatási és képzési rendszerek tartalmi és szervezeti fejlesztése, folyamatos összehangolása a munkaerőpiac igényeivel;
3. A munkaerőpiacra való belépés és visszatérés ösztönzése és segítése, a foglalkoztathatóság javítása;
4. A társadalmi és területi zárványok oldása;
5. Az oktatáshoz, képzéshez és műveltséghez való hozzáférés, az esélyegyenlőség feltételeinek a javítása;
6. A társadalmi és kulturális tőke erősítése;

7. Korszerű népegészségügyi szakmapolitika kialakítása;
8. Az egészségügyi ellátórendszer szerkezetének és működésének korszerűsítése;
9. A közigazgatás és a közigazgatási szolgáltatások korszerűsítése.

Befektetés a Gazdaságba – prioritáscsoport

10. Az innováció, kutatás-fejlesztés ösztönzése;
11. Technológiai modernizáció előmozdítása és a hálózatosodás elősegítése;
12. Vállalkozások működésének és üzleti környezetének javítása;
13. Dinamikus és interaktív IT tartalom- és szolgáltatásfejlesztése;
14. Az IT alapvető infrastrukturális feltételeinek biztosítása, fejlesztése.

Befektetés a Környezetbe – prioritáscsoport

15. Természeti értékek és erőforrások megőrzése;
16. Tiszta települések, biztonságot teremtő környezetvédelem;
17. Megelőző, elővigyázatos környezetvédelem és környezetileg hatékony innováció általános érvényesítése;
18. Hazánk nemzetközi elérhetőségének javítása, a logisztikai csatlakozások fejlesztése;
19. A térségi-regionális elérhetőség javítása;
20. A helyközi közösségi és a települési közlekedés fejlesztése.

Jól látható, hogy a demográfiai helyzet kivételével szinte valamennyi, fenntarthatósági szempontból fontos kérdés legalább prioritás szintre került. A természeti környezet megóvását a 8. stratégiai cél: Természeti erőforrások és környezeti értékek védelme és fenntartható hasznosítása támogatja, kiegészítve a „Befektetés a Környezetbe” prioritáscsoport egyes kiemelt elemeivel:

- Természeti értékek és erőforrások megőrzése;
- Tiszta települések, biztonságot teremtő környezetvédelem;
- Megelőző, elővigyázatos környezetvédelem és környezetileg hatékony innováció általános érvényesítése.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a fenntartható fejlődés, ezen belül a természeti környezet és erőforrások szerepe és védelme kulcsdimenzióként jelenik meg az OFK helyzetértékelésében, peremfeltételei között, célrendszerében és eszközzrendszerében egyaránt.

ZÁRSZÓ

Jelen írásban röviden áttekintettük a hazai stratégiai tervezés kulcsdokumentumait, valamint bemutattuk azok fókuszterét és egymáshoz való viszonyát.

Ezután az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció egyes elemeit fenntarthatósági és környezeti nézőpontból külön is bemutatva jelenítettük meg.

Mindezek alapján jól látható, hogy Magyarországon a fenntartható fejlődés, azon belül a természeti környezet és erőforrások szerepe és védelme a stratégiai tervezés során egyre inkább kulcsdimenzióként jelenik meg, nem csupán az OFK, de az NFT, illetve a Fenntartható Fejlődés Stratégia jóvoltából egyaránt.

SUMMARY

In march, 2005, the Hungarian Development Office prepared the first version of the National Development Concept (NDC). This document will be the basis of the National Development Plan (NDP) as well.

In this short study we try to summarise all the main sustainability and environmental dimensions of the NDC-document and evaluate the role of the environment and sustainability in the Hungarian strategic planning papers.

We try to analyse the cohesion between the situation, the strategic objectives and priorities to show, how important the the environment and sustainability became in this strategic context.

REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG ÉS FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA IRÁNYAIT KIJELÖLŐ ÚJ ORSZÁGOS TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓBAN*

Dr. Szegvári Péter
c. egyetemi docens, elnök
Országos Területfejlesztési Hivatal

AZ ÚJ ORSZÁGOS TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ KIINDULÓ PONTJAI

Előzmények

Az első Országos Területfejlesztési Konceptiót (továbbiakban: OTK) az ország rendszerváltozás utáni első, átfogó, európai uniós elveken nyugvó stratégiai fejlesztéspolitika dokumentumaként, törvényi előírás alapján fogadta el az országgyűlés¹. A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény (a továbbiakban: Tftv.) rendelkezett a területi folyamatok és a területfejlesztési politika, s az OTK érvényesülésének rendszeres felülvizsgálatáról, valamint az OTK hatévenkénti megújításáról, amely így 2004-ben vált aktuális feladattá.

A Tftv. 1996-ban és az OTK 1998-ban történt elfogadása óta eltelt időszak tapasztalatai és a számottevően megváltozott körülmények – az EU tagság, a változó közösségi politikák, új társadalmi-gazdasági kihívások, a biztonság fogalmának ártértékelődése, forradalmi változások a páneurópai térben, a fejlesztéspolitikák területi szemléletének fokozódása – alapján szükségessé vált az ország területfejlesztési politikájának megújítása, ennek érdekében a korábbi koncepcióra támaszkodva új OTK megalkotása. Az EU legfontosabb területfejlesztési politikai dokumentuma az Európai Unió Területi Politikája (ESDP) is kife-

* A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara által Pécsen szervezett, a „Környezetvédelem – regionális versenyképesség – fenntartható fejlődés” című nemzetközi konferencián, 2005. május 19-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Lásd az Országos Területfejlesztési Konceptióról szóló 35/1998. (III. 20.) OGY. sz. határozatot.

jezetten ajánlja, és az Európai Területi Tervezési Kutató Hálózata (ESPON) elemzése is szükségessé teszi, hogy a tagállamok rendelkezzenek érvényes területfejlesztési politikai stratégiával és az azt megjelenítő legitim dokumentummal. [2]

Az új dokumentum megalapozását több átfogó elemzés, köztük az Országgyűlés által elfogadott, illetve most elfogadásra kerülő első és második „Jelentés a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről” (2001 és 2005), valamint az OTK felülvizsgálata (2005) biztosítja.² Az OTK által megfogalmazódó új területfejlesztési politika arra a felismerésre épül, hogy a területi célkitűzések nem érvényesíthetők és az ország területileg hatékony működése nem biztosítható olyan fejlesztéspolitikai feltételek között, amelyben:

- a területi célok elérését szolgáló fejlesztéspolitika (a területfejlesztés) egy, főként csak saját eszközeire támaszkodó, mellérendelt politikaalkotási folyamat;
- meghatározóan központi, országos szinten hozzák meg a döntéseket, illetve valósítják meg a programokat.

A 1076/2004. (VII. 22.) kormányhatározatnak megfelelően az Országos Területfejlesztési Hivatal (továbbiakban: OTH) a tárcákkal és a régiókkal szoros együttműködésben kezdte meg az új OTK elkészítését. A Fejlesztéspolitikai Kabinet 2005. április 21-i döntése értelmében az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptciónak (továbbiakban: OFK) és az ország fejlesztéspolitikájának területi hátterét és feltételrendszerét kijelölő, az OFK-val egy időben benyújtandó OTK-nak, egymással összhangban kell készülnie. Az OTK a területi jelenségekre és folyamatokra vonatkoztatva alkalmazza az OFK fejlesztési elveit, és a regionalitás sajátos szempontjainak megfelelően keretet ad annak területileg differenciált értelmezéséhez. [7]

A kormány 2005. júniusában tűzi a napirendjére a dokumentumok munkaváltozatának áttekintését, és azt partnerségi egyeztetésre bocsátja. A széleskörű társadalmi egyeztetés során beérkezett vélemények és javaslatok a tárcákkal együttműködve feldolgozásra kerülnek, aminek eredményeként augusztus végére kialakul az OTK kormány és országgyűlés elé kerülő változata. A társadalmi partnereknek a kormány ülése után visszaigazoljuk észrevételeik hasznosítását. Kérem, hogy most, ennek a konferenciának a keretében is mondjanak véleményt az új területfejlesztési politika irányairól, illetve kapcsolódjanak be a jövőbeni társadalmi-szakmai vitasorozatba.

Külön kiemelést igényel, s erről a z OTK meghatározott részeinél külön is szólok, hogy a Fejlesztéspolitikai Kabinet által előzetesen kiemelt két térség (a

² Ezeket a dokumentumokat az Országos Területfejlesztési Tanács áprilisi ülésén megvitatta, s az OTK-ról szóló országgyűlési előterjesztés függelékében szerepelnek. [8]

Balaton és a Tisza-térség) mellett, ugyanilyen hangsúllyal jelenjen-e meg a Duna mente és a termálvízkinccs-hasznosítás koordinált, kiemelt kezelésének igénye. A társadalmi egyeztetés eredményeként kívánjuk pontosítani a területfejlesztési politika érvényesülésének alappilléreit, amelyben a szakmai álláspontok eddig is megoszlottak a városfejlesztés, mint hatodik alappillér szerepeltetése körül, figyelemmel a vidékfejlesztés hasonló méretékű hangsúlyozására. Ebből is látható, hogy nyitottak vagyunk a koncepcionális kérdésekkel kapcsolatos javaslatok befogadására, s érdemes ebbe a folyamatba a jelen konferencián résztvevőknek is bekapcsolódnunk.

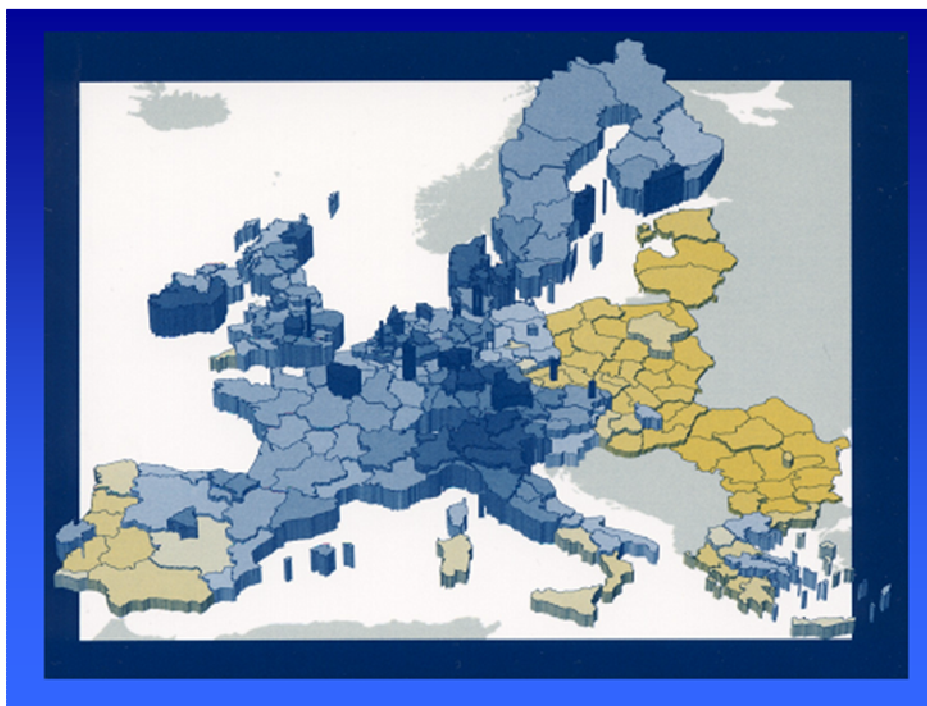
Területi trendek és a jelenlegi helyzet értékelése

A területfejlesztési politika számára fontos, hogy a fejlődés fenntarthatóságát biztosítani tudja, lehetővé tegye az európai és világméretű versenyben a térségi versenyképességet és a növekedést. Az európai területi trendeket értékelve látható, hogy a növekedési pólusok tekintetében jelentős területi egyenlőtlenségek alakultak ki, amelyek veszélyeztetik az európai egységes piac és az európai közösség kohézióját. [1] Az alábbi ábra jól mutatja, hogy változatlan területi folyamatok mellett hogyan alakulna Európa jövőképe a növekedési pólusok szempontjából. Figyelemre méltó, hogy a sötétkék színnel jelölt növekedési pólusok, a „pentagon-area”³ mellett, Magyarország tekintetében kizárólag a Budapest és térsége (Közép-magyarországi régió) jelenik meg potenciális növekedési pólusként, igaz csak világos kék színnel, míg a többi régiókban a sárga szín dominanciája jelzi ezeknek a növekedési és versenyképességi pólussá válásának a csekély esélyeit. [5]

Az új területfejlesztési politika számára kihívást jelent, hogy tud-e változtatni ezen a tendencián, s képes-e biztosítani, hogy hazánk 2020-ra Európa egyik legdinamikusabban fejlődő térségei közé tartozzon, s egy multipoláris fejlődés jegyében nemcsak a központi, hanem valamennyi régióknak „színtérképe” is kedvezően megváltozzon. Ehhez persze nemcsak a hazai területfejlesztési politika új irányainak a kijelölésére van szükség, hanem érdemes az európai strukturális és kohéziós politika alakításában is aktívan, ennek megfelelően részt vennünk. Mindenesetre jó jel, hogy az európai regionális politika is célul tűzi ki a következő tervezési időszakra a területi kohézió erősítését, a területi versenyképesség feltételeinek kiegyensúlyozott biztosítását, a térségi fejlődés és felzárkó-

³ A „pentagon-area” olyan metropoliszok (London, Párizs, Milánó, München és Hamburg) által lehatárolt terület meghatározására szolgál az Európai Unióban, ahol a növekedés és a területi versenyképesség szempontjából jelentős a globális gazdasági funkciók és szolgáltatások biztosítása, s amely magas szintű bevételt és jól fejlett infrastruktúrát kínál. [2]

zás fenntarthatóságának hosszú távú megvalósítását, valamint a területi kooperációt a határokon átnyúló regionális és térségi együttműködések keretében. [3]

1. ábra: Növekedési pólusok Európában 2020-ig
Forrás: The World Bank, 2003.

A területi folyamatokkal összefüggő vizsgálatok számszerűsítik a számunkra a GDP területi szintű egyenetlenségeit. Ezek azt mutatják, hogy 1995-től kezdődően a gazdasági növekedéssel párhuzamosan 1999-ig folyamatosan, majd 2002-re ugrásszerűen megnöttek a területi különbségek. A 2000 utáni időszakban a nemzetgazdasági növekedés lassulásával, a kormányzati beruházások növekedésével, valamint a nivelláló hatású jövedelempolitikával párhuzamosan ez a folyamat megtört. 2001-ben jelentősen csökkentek, majd 2002-ben ismét nőttek a GDP területi különbségei. A jövedelemtermelő képességhez hasonlóan alakultak a mutatók a területi tőkevonzó-képességet és a foglalkoztatottságot illetően is. [8]

A hagyományosan és hosszabb történelmi folyamat következtében kialakult nagytérségi, regionális különbségek mellett, figyelemmel voltunk a kistérségi

Az egy lakosra jutó GDP regionális eltérése*

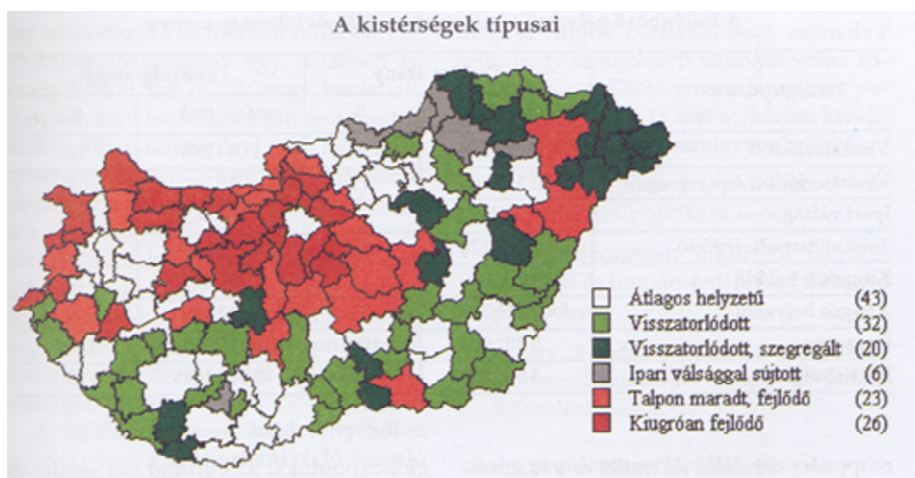
Év	A legfejlettebb és a legfejletlenebb régió hányadosa	A második legfejlettebb
1995	2,05	1,45
1996	2,16	1,53
1997	2,26	1,57
1998	2,23	1,64
1999	2,42	1,80
2000	2,47	1,81
2001	2,41	1,59

* A legfejletlenebb régió 1995., 1998., 1999. és 2000. évben Észak-Alföld, 1996., 1997. és 2001. évben Észak-Magyarország volt.

1. táblázat: A regionális GDP különbségei
Forrás: KSH, 2004.

differenciálódásra is, annak ellenére, hogy ennek mérése ma már az Európai Unióban nem kötelező, de a magyar területfejlesztési politika számára fontosnak tartjuk ennek a térségi szintnek a fejlesztéspolitika számára történő felhasználását. Szembetűnő az egyes régiókon belüli differenciálódás, s miközben az egyes fejlettebb régiókon belül is találunk fejletlenebb, hátrányos helyzetű térségeket, mégis kirajzolódik egy olyan kép, miszerint a térségi felzárkóztatás kihívásai főként részben a határok menti térségekben, részben a vidékies (rurális) térségekben összegeződnek. Ezekben a térségekben halmozottan jelentkeznek a társadalmi-gazdasági problémák, s jelentős az országos átlaghoz képest a roma lakosság aránya is. A déli, a keleti és az északi határ mentén lévő kistérségek elmaradottsága speciális helyzetükre is visszavezethető. Tekintettel arra, hogy a történelem során elszakították őket központjaiktól, a határon belül is megszakadtak szerves kapcsolataik, gazdasági együttműködésük a határon túli területekkel. [6]

E vázlatosan számba vett területi egyenlőtlenségek csökkentése, a ki-egyenlített társadalmi-gazdasági térszerkezet elérése hatalmas kihívás az új területfejlesztési politika számára. Nemzeti érdek, hogy a Magyarországon a lakosság életkörülményeiben ma még meglévő – sajnos az utóbbi időben felerősödött – különbségek jelentősen csökkenjenek, hogy az ország bármely térségében élő polgárok számára a magasabb életminőség feltételei rendelkezésre álljanak. Nemzeti célunk kell, hogy legyen az is, hogy mindenki számára biztosítsuk a magasabb jövedelmet, a munkalehetőséget, az otthonteremtés biztonságát, az egészségesebb élet feltételeit, s azt, hogy az egyes emberek, családok életkörülményei ne különbözzenek jelentős mértékben egymástól, attól függően, hogy hol, melyik településen vagy térségben élnek.

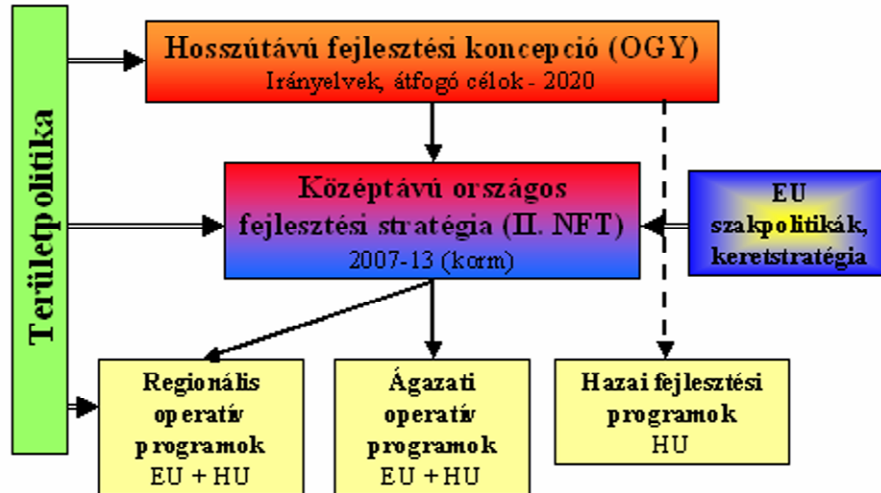

2. ábra: A kistérségek fejlettségi mutatói
Forrás: VÁTI, 2004

E kihívással csak úgy birkózhatunk meg, ha tudatában vagyunk annak, hogy a területfejlesztés nem egy ágazat a sok közül, hanem a fejlesztések térbeli dimenzióját határozza meg, elősegítvén a helyi, térbeli sajátosságok érvényre juttatását. Napjaink területfejlesztési politikájának sok tekintetben különböznie kell a korábbi évtizedekétől. Míg korábban döntően az elmaradott térségek támogatása és a központi válságkezelés volt a területfejlesztési politika meghatározó eleme, addig ma újabb elemeket kell számításba venni a területfejlesztési politikánk hosszú távú kialakításánál. Ezek közül kiemelendő a területi versenyképesség, a fenntartható fejlődés és a nemzetközi környezetbe integrálódás követelménye.

Annak érdekében, hogy sikeres fejlesztéspolitikát hajtsunk végre, átgondolt és strukturált állami beavatkozásra és támogatáspolitikára van szükség a jövőben, figyelemmel az európai unió közösségi politikáiban rejlő lehetőségekre és elvárásokra. Ezért hosszú távú stratégiát kell alkotni az ország fejlesztésére, s ezt szolgálja az OFK és az OTK. A rendszerváltás után ismét világossá vált, hogy egy koherens nemzeti szintű fejlesztéspolitikának kell áthatnia az összes fejlesztési tervet és programot, amely kiszámíthatóvá teszi az ország fejlesztési céljait a vállalkozások, az önkormányzatok és a civilek számára, továbbá összehangolja a hazai és nemzetközi támogatásokat, forrásokat egymással, valamint alapját jelenti a II. Nemzeti Fejlesztési Tervnek s az ehhez kapcsolódó fejlesztési operatív programoknak.

TERVEZÉSI RENDSZER

3. ábra: A hazai tervezési rendszer felépítése
Forrás: OTK, 2005

A fenti ábrából is látható, hogy az Európai Unió számára bemutatandó fejlesztési stratégiát – a 2007–2013 közötti időszakra elkészítendő II. Nemzeti Fejlesztési Tervet – egy általános és a területi szempontokat is tartalmazó nemzeti fejlesztési stratégiából kell levezetni, s ezt alapozza meg az OFK és az OTK közös elfogadása ősszel a törvényhozó testület részéről. Ki kell emelni, hogy a fejlesztési stratégiáknak és az erre épülő terveknek, programoknak az ágazati és központi kormányzati végrehajtása mellett, részben önállóan, regionális tervek és programok keretében kell megvalósulniuk, a decentralizált területfejlesztési politika jegyében. Vagyis 2006-ban erre a stratégiai koncepcióalkotásra épülve kell elfogadni az országos és regionális terveket a 2007–2013 közötti időszakra, valamint a központi ágazati és a kiemelt térségi és a decentralizált regionális programokat a 2007–2010 közötti időszakra.

A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA IRÁNYAI 2020-IG ⁴

A területfejlesztési politika jövőképe

A tervezési folyamat eredményeképpen elkészülő dokumentum alapjaiban határozza meg a magyar területfejlesztési politikát. Az elkövetkező programozási időszakban a rendelkezésre álló jelentős mértékű fejlesztési források hatékony felhasználásához átfogó intézményfejlesztésre van szükség a közigazgatás egészében. [4] A dokumentum kidolgozása és alkalmazása erősíti a kormányzás stratégiai megalapozottságát és egységességét. A bővülő EU támogatások célirányos és területileg hatékony felhasználásával gyorsítható a gazdasági fejlődés üteme és a társadalmi feszültségek mérséklése.

A hazai stratégiai tervezési rendszer koordinációjának és hatékonyságának erősítéséhez a területfejlesztési politika érvényesítése adhat megbízható alapokat, mivel a különböző tervekben megfogalmazott fejlesztések mindegyike jól meghatározott térhez köthető, különböző szintű térségekben (régiókban, megyékben, kistérségekben), ill. településeken valósul meg, az ott élő polgárok érdekeit szolgálva. A fejlesztések közötti szinergikus hatások kihasználása és a helyi adottságokhoz, igényekhez való igazodás javítása esetén ugyanis az egy-egy ráfordítással elérhető kedvező hatások megsokszorozhatók.

Az új OTK-ban megfogalmazott átfogó célok teljesülése középtávon jelentős hatással lesz a társadalomra. A területi felzárkózás az esélyegyenlőség térségi dimenzióját jelenti. A gazdasági, szociális, kulturális jóléthez való hozzáférés lehetősége kiegyenlítettebbé válik az ország különböző pontjain élők között, nagyobb esélyt teremtve az elmaradott térségek lakói számára a társadalmi felemelkedésre, az anyagi, szellemi gyarapodásukra, egészségi állapotuk javulására. A decentralizációs törekvések és a térségi versenyképesség javulása lehetőséget teremtenek arra, hogy a társadalmi problémák helyben, fenntartható módon, hatékonyabban és hatásosabban kerüljenek megoldásra, erősítve a helyi-térségi identitást, a helyi szolidaritást. A határok szerepének újraértékelődése a nemzetközi és határ menti kapcsolatoknak új távlatot ad, hozzájárul a társadalmi-kulturális élet erősödéséhez, a nemzetek közti belüli összetartozás erősítéséhez.

Mindemellett – a partnerség elvének gyakorlati megvalósításán keresztül – az új OTK-ban foglaltak megismerésével az emberek számára kiszámíthatóbbá és tervezhetőbbé válik a jövő, javul biztonságérzetük. A területfejlesztési politika hosszú időre meghatározza azokat a szakmai alapokat, melyeket a területi és ágazati tervezőknek figyelembe kell venniük az ország területileg kiegyensúlyozott fejlesztése érdekében. Segíti a különböző érdekeket és szempontokat képviselő tervező szervek közti koordináció és szakmai konszenzus megteremtését,

⁴ Az alábbi fejezet új OTK tervezete alapján készült. [7]

4. ábra: Magyarország tervezett részesedése az EU-támogatásokból
2007–2013 között
Forrás: Európai Bizottság, 2005

iránymutatást ad a közös érdekek felismeréséhez. A fejlesztések területi összehangolása ugyanakkor jelentősen javítja a fejlesztési források hasznosulását, az egységnyi forrás felhasználásával elérhető társadalmi és gazdasági hatásokat, eredményeket.

Az új OTK a helyzetértékelésből kiindulva meghatározza azt a konszenzuson alapuló területi jövőképet, amely rögzíti az ország reálisan megkívánt térszerkezetét, illetve területi jellemzőit. Bemutatja a jövőkép eléréséhez vezető kiegyensúlyozott területi fejlődést biztosítani képes, átfogó területfejlesztési politikai célkitűzéseket. Középtávra kijelöli azokat az ország egésze szempontjából meghatározó területi célokat, melyek a régiók szintjén megvalósított fejlesztéspolitika révén nem biztosíthatóak. A területi célokhoz kapcsolódnak az ágazati ajánlások, melyek a különböző területekért felelős szaktárcák területfejlesztési politikai célok eléréséhez való hozzájárulását kívánják erősíteni. A subsidiaritás és decentralizáció jegyében vázolja a regionális tervezés kereteit, és függelékében rögzíti az ország hét területfejlesztési régiójának saját – regionális intézményeik által megfogalmazott – koncepcionális céljait. Meghatározza a

koncepcióban megjelölt célok elérését szolgáló intézmény- és eszközrendszer feltételeit, vagyis a végrehajtási rendszer alapelveit, és kijelöli az ezzel összefüggő alapvető kritériumokat.

Az új OTK az ország területfejlesztési politikáját fogalmazza meg, ami az ország fejlesztésével kapcsolatban megvalósítja a területi jellegű célkitűzések konzisztens rendszerét, amelyet valamennyi szakpolitikának szem előtt kell tartania. A területfejlesztési politika fő funkciója az ország területileg harmonikus és hatékony működésének, kiegyensúlyozott területi fejlődésének megteremtése, a területi leszakadás mérséklése. A területfejlesztési politika feladata, hogy megvalósítsa a Magyarország területi jövőképében foglaltakat.

Az OTK jövőképe szerint a cél egy olyan harmonikus és fenntartható társadalmi – gazdasági – környezeti térszerkezet és területi rendszer létrejötte, amely a helyi adottságokra épülő, saját arculattal és identitással rendelkező térségekben szerveződik, amely szervesen és hatékonyan illeszkedik az európai térbe, s amelyben a társadalom számára az alapvető esélyeket meghatározó közszolgáltatások és életkörülmények tekintetében nincsenek jelentős mértékű területi egyenlőtlenségek.

A területfejlesztési politika átfogó céljai 2020-ig

Az új OTK a területfejlesztési politika átfogó céljait – összhangban az OFK célkitűzéseivel és figyelemmel az Európai Unió közösségi politikáinak elveivel és követelményivel – a következő pillérekre építi:

1. A térségi versenyképesség
2. A területi felzárkózás
3. A fenntartható területi fejlődés és örökségvédelem
4. Területi integrálódás Európába
5. A decentralizáció és regionalizmus

Az új OTK célja, hogy kijelölje az ország hosszú és középtávú területfejlesztési politikai célkitűzéseit és prioritásrendszerét, megteremtve a területi szempontok konzekvens érvényesítésének lehetőségét, mind az ágazati szakpolitikák, mind az országos és területi, regionális programok kidolgozásában. Ezáltal megadja a nemzeti fejlesztési tervezés területi vetületét is. A magyar területfejlesztési politika alakítása, illetve a célok elérését szolgáló megvalósítás során kötelezően érvényesítendőek az alábbi területfejlesztési politikai fejlesztési alapelvek:

- szubszidiaritás és decentralizáció;
- térségi és táji szemlélet, valós térszerveződések követése;
- rendszerszemlélet, programozás, integrált fejlesztések;
- hatékonyság és koncentráció;
- fenntarthatóság, biztonság;

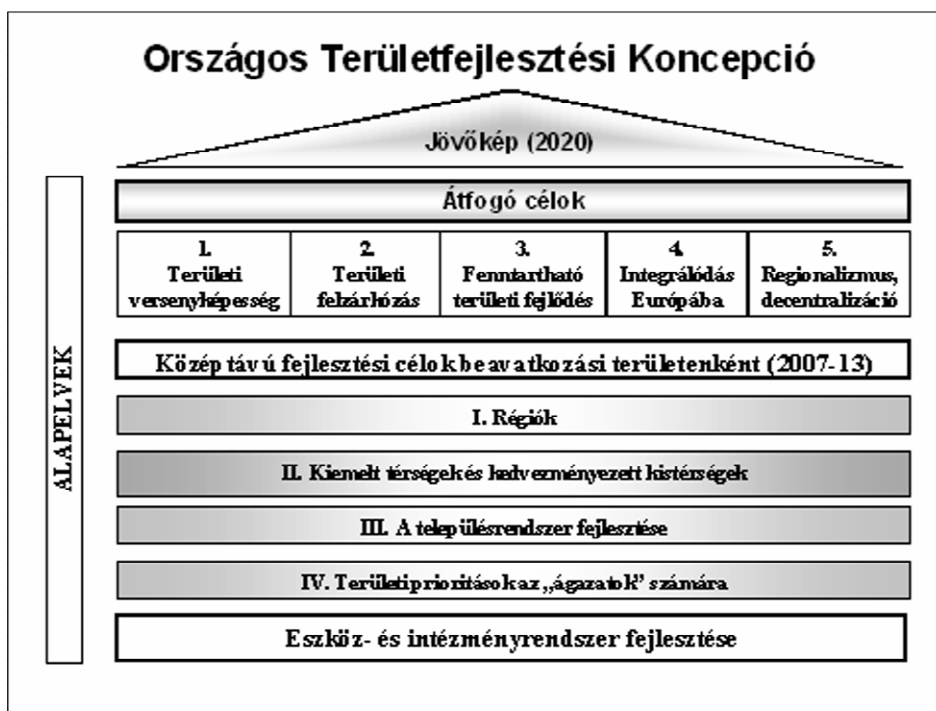
- nyilvánosság, partnerség;
- átláthatóság, monitoring és értékelés.

Az állami támogatással és hatáskörben megvalósuló fejlesztések kialakítása, térbeli elhelyezése, a terület- és településrendezés, valamint a fejlesztések hatástanulmányainak készítése során a fenntartható, hatékony, biztonságos és egyenlő esélyeket nyújtó területhasználat megteremtése szükséges. Ennek érdekében az alábbi területhasználati elveket kell érvényesíteni:

- a városi és a rurális funkciók térbeli csoportosítása és a barnamezős fejlesztések előnyben részesítése a zöldmezős beruházásokkal szemben;
- a közkinccsel képező természeti és kulturális értékek, valamint a közszolgáltatások értékmegőrző elérhetősége, hozzáférhetősége, akadálymentesítése;
- a fejlesztések helykiválasztása, a területi közigazgatás és a közszolgáltatások szervezése során a fenntarthatóság, az értékmegőrzés és a biztonság szolgálata;
- az utazásra fordított idő csökkentése, az utazás biztonságos és fenntartható módjának biztosítása;
- a helyi környezettudatosság, a táji értékek iránti felelősség, a helyi adottságokhoz igazodó térségi gazdaság és társadalom kialakításának szolgálata;
- a közlekedés és az áruszállítás környezeti, műszaki, közbiztonsági károsításának és kockázatának csökkentése.

Az OTK-ban megfogalmazott területfejlesztési célkitűzések, elvek és a prioritásrendszer, szoros összhangban állnak az OFK-val, ezáltal megadva a nemzeti fejlesztési tervezés területi vetületét. Az új megközelítésben a területfejlesztési politika feladata már nem annyi, hogy szelektíven beavatkozva kompenzálja a többi ágazat (politika) és a piaci folyamatok nemkívánatos területi hatásait. A megújuló területfejlesztési politika fő funkciója az ágazati szakpolitikák befolyásolásával és az alulról építkező programok szerepének erősítésével az ország területileg hatékony működésének, területileg kiegyensúlyozott fejlődésének segítése, amely magába foglalja valamennyi térség fejlődési esélyeinek, versenyképességének erősítését.

A területi, területfejlesztési politikai célok érvényesülése érdekében minden tárcától megkívánt a térségi gondolkodás és térérzékeny tervezés, az OTK-ban megfogalmazott célok figyelembevétele. Ugyanakkor a területi célok érvényesítésében meghatározó szerepet kapnak a régiók, melyeket a területfejlesztési politika az ágazatok (szakpolitikák) területi integrálása és a területi érdekérvényesítés elsődleges szintjének tekint.

5. ábra: Az új Országos Területfejlesztési Konceptió felépítése
 Forrás: OTK, 2005

A dokumentumban megfogalmazott területfejlesztési politika ezért szorosan kapcsolódik valamennyi szakpolitikához. A területfejlesztési politika céljainak elérését hat pillér szolgálja:

- a klasszikus területfejlesztési beavatkozások;
- a területileg integrált szakpolitikák;
- a területrendezés;
- a nemzeti szint alatti területi szintek – különösen a regionális szint (regionális politikák)– fejlesztései;
- a vidékfejlesztés;
- a városfejlesztés.

A vidék – mint jellegzetes területi adottságú és problematikájú térség – fejlesztésével kapcsolatos célkitűzések is a területfejlesztési politikai célok részét képezik, ezért a koncepció a vidékfejlesztés szemléletét is magában foglalja. A több ágazatot integráló, jól lehatárolt beavatkozási területeken érvényesülő, valamint területi dimenzióval rendelkező helyi kezdeményezésekből építkező vidékfejlesztés a területfejlesztési politika szerves része. A koncepció támo-

gatja a hazai vidékfejlesztés kibontakozását, az eddigi agrárgazdaság által dominált jellegének oldását, ezzel összhangban a vidékfejlesztési programozás fokozatos decentralizálását és a regionális területfejlesztési programozással való összhangjának erősítését.

Középtávú országos területi célok 2013-ig

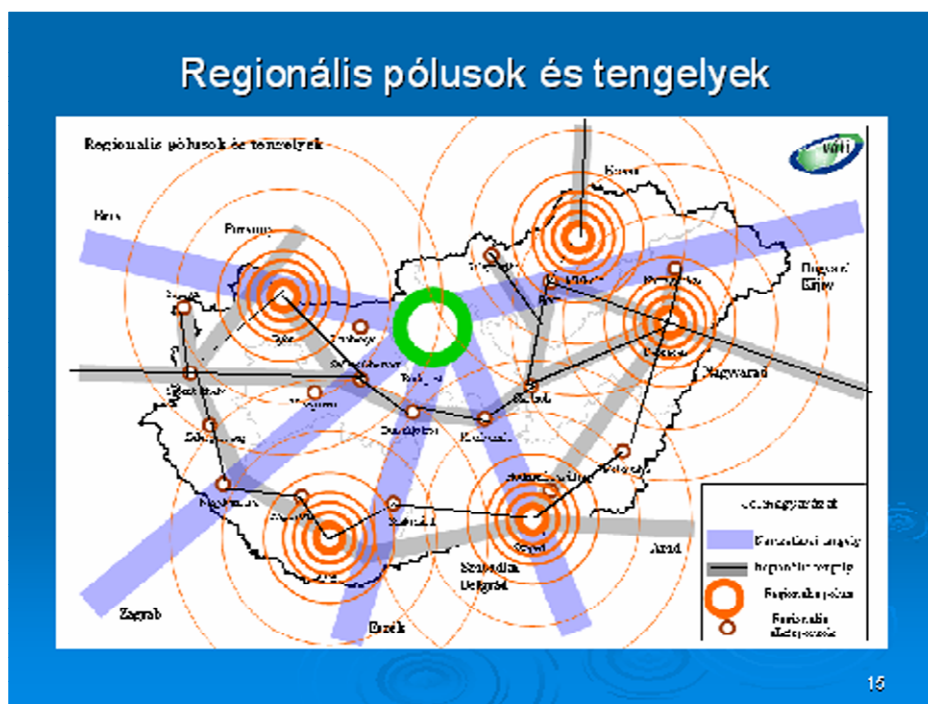
A jövőkép és az átfogó célok megvalósulása érdekében – figyelembe véve az OFK stratégiai céljait is – középtávon az ország szempontjából meghatározó területi célok teljesülése szükséges, melyek az alábbiak:

- Versenyképes budapesti metropolisz-térség megteremtése.
- A régiókat dinamizáló versenyképességi pólusok megerősítése és a városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése.
- Elmaradott térségek, külső és belső perifériák felzárkóztatása.
- Országos jelentőségű, integrált fejlesztési térségek és tématerületek.
- Határ menti területek fejlesztése és határon átnyúló térségi együttműködésük erősítése.
- Rurális (továbbiakban: vidékies) térségek területileg integrált fejlesztésének prioritásai.

Budapest és térsége nemzetközi gazdaságszervező szerepének és az európai gazdaságba való szerves bekapcsolódásának, kapuvárosi szerepének megerősítése elsősorban a tudásipar, a high-tech iparágak, a magas hozzáadott értéket előállító tevékenységek és a magasan kvalifikált munkaerő meglétéből adódó előnyök kihasználásának ösztönzése révén valósulhat meg. A nemzetközi turisztikai és kulturális központ szerep erősítése fontos az élhető város és agglomerációja megteremtése, a funkcióvesztett területek revitalizálása, a válságterek rehabilitációja, a zöldterületek védelme és lehetőség szerinti növelése révén. Cél a harmonikusan és fenntartható módon működő agglomerációs rendszer megteremtése az agglomerációs települések fizikai összenövésének megakadályozása, kiegyensúlyozottabb térszerkezetet eredményező alközpontok fejlesztése révén és a fővárost övező zöld-rekreációs zóna kialakításával, valamint a helyben történő munkavégzés ösztönzésével. A közlekedési kapcsolatok modernizációja, a transzverzális irányú közlekedési kapcsolatok fejlesztése, az integrált közlekedési rendszer kialakítása és a közösségi és környezetbarát közlekedés fejlesztése lényeges az érintett települések és településrészek illetve szervezetek intézményesült együttműködésének megteremtése céljából éppúgy, mint a térség versenyképessége szempontjából.

Az egypólusú növekedés ellensúlyozására fontos a régiókat dinamizáló, többpólusú növekedést lehetővé tevő térszerkezet kialakítása. Ennek érdekében cél a versenyképességi pólusok, póluscsoportok (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) gazdasági-társadalmi térszervező erejének erősítése, a térségi –

innovációs, gazdasági, kulturális – funkcióik fejlesztése, képessé téve őket a térségük dinamizálására az elérhetőségük és az együttműködési kapcsolataik erősítése révén. Amelyik régióban nincs egyértelműen kijelölhető, jelentős kutatás-fejlesztési potenciállal és széles társadalmi-gazdasági térszervező erővel rendelkező nagyváros, ott regionális szinten, póluscsoportot (pl. a közép-dunántúli városközpontokban), azaz a városok közti együttműködést és funkciómegosztást kell ösztönözni. Az együttműködő térségi városhálózatok ösztönzése is fontos a városok közötti gazdasági, kulturális, közszolgáltatási együttműködések, funkciók megosztásának bővítésével, a városi központok és alközpontok térségükből való elérhetőségének javításával, és a város-vidék kapcsolatrendszer erősítésével. Lényeges a munkaerőpiacok térségi kiszélesítése érdekében a városhálózatban belüli napi munkába járást lehetővé tevő tömegközlekedési kapcsolatok megteremtése, a fejlődést gátló nagyvárosi környezeti problémák felszámolása, a társadalmi feszültségekkel és fizikai leromlással érintett településrészek gondjainak megoldása, a fenntartható közlekedési rendszerek kialakítása, az agglomerációk fenntarthatóságának és települései intézményesített együttműködésének ösztönzése.

6. ábra: Jövőbeni regionális pólusok és tengelyek
Forrás: OTK, 2005

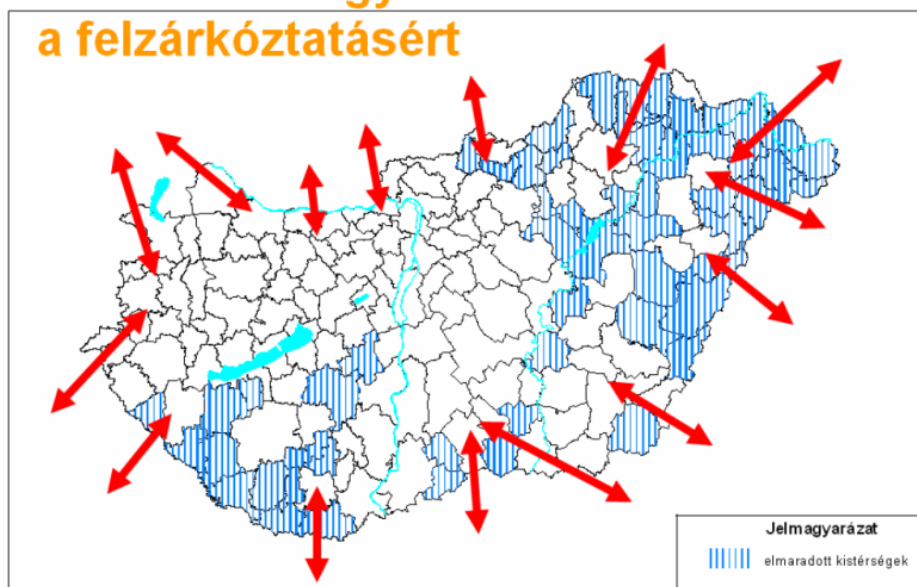
Az elmaradott térségek, a perifériák felszámolása érdekében ki kell alakítani a dinamikus településhálózati rendszert a lakosság, különös tekintettel a képzett csoportok helyben tartása érdekében a foglalkoztatás bővítése, a munkahelyteremtés, beleértve a távmunka fokozott ösztönzésével. Minden település lakossága számára biztosítani kell a megfelelő életkörülmények infrastrukturális feltételeit és a közszolgáltatások (például alapfokú szociális, egészségügyi, kulturális, oktatási) elérhetőségét, figyelembe véve a településszerkezeti adottságokat és a helyi szükségleteket. Lényeges a térségi központokban a környező települések lakói által igénybe vett szolgáltatások szükséglet szerinti bővítése és minőségének fejlesztése, illetve a térségi központok elérhetőségének javítása, továbbá az érdekérvényesítésre képes helyi-térségi közösségek megteremtése, a társadalmi tőke növelése és az egészséges életmód terjesztése.

A kiemelt jelentőségű, az ökológiai értékvédelem és a fenntartható fejlődés szempontjából speciális jellegű területek fejlesztésére külön figyelmet kell fordítani. Ezen belül a Balaton térség (Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területe) tartós versenyképességének megteremtése érdekében alapvető cél, hogy a környezeti, a táji és kulturális értékeinek megőrzésével és észszerű használatával, a turisztikai kínálat minőségi bővítésével, valamint az érintett intézmények, szereplők együttműködésével egy tartósan versenyképes és fenntartható térségi rendszer jöjjön létre. Hasonló módon fontos kezelni a Tisza térség (a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése által érintett terület) integrált fejlesztését a Tisza által meghatározott táji rendszer működőképességének biztosítása és az ökológiai kritériumoknak megfelelő fenntartható társadalmi, gazdasági fejlődés feltételeinek megteremtése érdekében. Vitatott, s a szakmai-társadalmi diskurzus alapján eldöntendő kérdés, hogy a Duna mente (Duna menti kistérségek, beleértve a Duna–Tisza közti Homokhátság releváns területét is) fenntartható fejlesztését, illetve a termálvíz kincs integrált térségi hasznosítását a területfejlesztési politika országosan is kiemelt céljaként fogalmazza-e meg az új OTK.

Cél, hogy a határ menti területek adottságai e periférikus térségek megújulásának erőforrásaivá váljanak, kiaknázva a határok változó szerepét a határon átnyúló vonzaskörzeti kapcsolatok újjáélesztésével, illetve kialakításával. Lényeges a közös befektetésösztönzés, gazdaságfejlesztés, összehangolt turisztikai termékrendszer kialakítása, a határon átnyúló táj-, természet- és környezetvédelmi, ökológiai gazdálkodási rendszerek fejlesztése és a katasztrófavédelmi tevékenységek összehangolása. Emellett célszerű a közszolgáltatások szervezésének, ezen belül a hulladékgyűjtés, szennyvízkezelés határon átnyúló megoldásainak ösztönzése, a munkaerő-piaci és a képzési rendszerek összehangolása, az elérhetőség javítása határon átnyúló úthálózat-fejlesztéssel; a tömegközlekedés kialakításával, szükség szerint új határátkelőhelyek létesítésével. A közös területi tervezés, közös regionális programok készítése és a rendezési tervek összehangolása, valamint a határon túli magyarok szervezeteivel, intéz-

ményeivel való együttműködés erősítése, a közös nyelv, illetve kultúra kínálta előnyök hasznosítása szintén szolgálhatja a fejlesztéspolitika eszközeivel a társadalmi–kulturális kapcsolatok megerősítését.

Határ menti együttműködések a felzárkóztatásért

7. ábra: A határ menti térségi fejlesztés és a határon átnyúló térségi együttműködés területei

Forrás: OTK, 2005

Az alacsony népsűrűségű és az alacsony népességű központi településsel rendelkező kistérségek vidékies térségnek tekintendők. A vidékies térségek fejlesztése fokozott területfejlesztési politikai koordinációt igényel, illeszkedve a régiók fejlesztési programjaiba. E térségekben – a fenntartható fejlődés szempontjainak figyelembe vételével – a helyi, térségi adottságokra építő termékek és szolgáltatások integrált fejlesztése a cél, az újjáéledő helyi társadalmak kezdeményezéseire alapulva.

Az új OTK célként foglalkozik a területfejlesztési célok érvényesítését szolgáló intézmény- és eszközrendszer fejlesztési irányjaival. A területfejlesztési intézményrendszer megerősítése a szubszidiaritás, a hatékonyság és partnerség jegyében országos szinten a területi koordináció és a területfejlesztési politikai célok érvényesítésében érintett intézmények közti együttműködés javítását célozza. A regionális szint fejlesztéspolitikában betöltött szerepének bővítése

szükséges. Ennek fő lépéseiként középtávon a regionális fejlesztési programok révén a regionális szintű döntési kompetenciák bővítése, valamint a programok végrehajtására alkalmas kapacitás folyamatos fejlesztése a cél, beleértve a regionális szinten működő intézmények, vállalkozások, civil szervezetek közti hálózatos együttműködések és a partnerségi kapcsolatok bővítését, valamint a regionális demokrácia kialakításához szükséges feltételek megteremtését.

Az új OTK célja a területi tervezés megújítása, egységes iteratív tervezési rendszer kialakításával a tervezési rendszer összhangjának fokozása és a tervek megalapozásának javítása érdekében. A programozáson alapuló finanszírozási rendszer megteremtése ugyancsak lényeges a finanszírozási rendszer eredményességének, átláthatóságának és összehangolásának javítása érdekében. Ennek keretében cél a decentralizált költségvetési források arányának további növelése, a területi-települési saját források bővítése, valamint a decentralizált fejlesztési források racionális felhasználása érdekében a kormány és a regionális szereplők közötti több évre szóló közszerződések (tervszerződések) rendszerének kialakítása, illetve a területi forráskoncentráció fokozása a területfejlesztési politikai célok szerint.

Az új OTK fontosnak tartja a területi fejlődést és az állami fejlesztések területi hatásait követő, átláthatóságot és visszacsatolásokat biztosító, a hatékonyságot szolgáló területi monitoring és értékelési rendszer kialakítását. Ez kiterjed az állami fejlesztési tevékenységek, országos programok egységes monitoring-rendszerének kialakítására, mely részletes területi nyilvántartást tartalmaz, valamint a területi (társadalmi, gazdasági, környezeti) folyamatok monitoringjára és értékelésére, figyelemmel a területi tervezés folyamatának, tervdokumentumainak előzetes értékelésére és az OTK megvalósulásának értékelésére, a térségi, regionális programok végrehajtásának értékelő elemzésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ESPON Programme Secretariat (2004): **ESPON in progress**. Denmark.
- [2] ESPON Programme Secretariat (2005): **Spatial Development of an Enlarging European Union**. www.espon.lu.
- [3] European Commission (2005): **Towards a new partnership for growth, jobs and cohesion./Third progress report on cohesion**. Brussels, <http://europa.eu.int>.
- [4] European Commission (2005): **Cohesion policy in support of growth and jobs. /Community strategic guidelines 2007–2013**. Brussels, COM(2005) 0299.
- [5] Funck, B. – Pizzati, L. /Ed./ (2003): **European integration, regional policy and growth**. The World Bank. Washington, D.C.

- [6] Kolber, I. (2005): **A területi szempontból kiegyenlített Magyarországért.** Falu – Város – Régió. 1–2.
- [7] OTH (2005): **Az Országos Területfejlesztési Koncepció tervezete.** Budapest.
- [8] VÁTI (2005): **Jelentés a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről. / Az Országos Területfejlesztési koncepció felülvizsgálata.** Budapest.

SUMMARY

This study attempts to summarize the several aspects of regional competitiveness and sustainable development regarding to the preparation of a new regional strategy of Hungary till 2020. The new Hungarian Regional Development Concept based upon the review of the former regional strategy of Hungary since 1998, as like as the ESPON summary on the European Cohesion Policy and the European Commission's paper on the community strategic guidelines for the next planning period 2007–2013. The paper shows the challenges and the principles, main objectives and priorities of the new Hungarian regional development policy, which will be accepted by the Parliament in the fall of 2005. The study underlines the importance of a new type of regional planning and programming, regarding to the decentralization and subsidiary. The draft of the new Hungarian Regional Development Concept covers five pillars of territorial development, reflecting to the draft of the new Hungarian National Development Concept, which will be the basement of the 2nd National Development Plan 2007–2013.

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS – KÖRNYEZETPOLITIKAI SZEMMEL

Dr. Gergely Erzsébet

mg. tud. kandidátusa, főosztályvezető
Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium

A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS KÖRNYEZETPOLITIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

A regionális szemlélet vetületei

A regionális gondolkodás az utóbbi tíz évben elsősorban a területfejlesztési politika egyik alapvető megközelítési módjaként került előtérbe. A régió képezi azt a szintet, ahol az átfogó, országos társadalom- és gazdaságpolitikai, térszerkezeti és infrastruktúra-fejlesztési célkitűzések és ezek megvalósítása a valós területi adottságok és igények komplex és konkrét rendszerébe illeszthető. A régió területi és közigazgatási, információs és tervezési/programozási [1] szempontból is megfelelő keretet teremt az önkormányzatiságon nyugvó, helyi szintről építkező kezdeményezések és a központi kormányzat – esetenként nemzetközi kötelezettségvállalás teljesítését, együttműködés erősítését is szolgáló, fentről lebontott – törekvéseinek összehangolásához.

Az Országgyűlés által 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció [2] a különböző adottságú és eltérő, sajátos fejlődési pályán lévő térségek intenzív munkamegosztását, a területi egyenlőtlenségek mérséklését, a hátrányos helyzetű, elmaradott térségek felzárkóztatását és emellett a meglévő és új fejlesztési tengelyek és súlypontok erősítését helyezte középpontba. A Koncepció az első Nemzeti Környezetvédelmi Program [3] céljait és az elérésüket szolgáló feladatokat egyrészt mint közvetlen területfejlesztési célt, másrészt, mint a területfejlesztés feltételeit vette figyelembe.

Az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepcióval (OFK) párhuzamosan készülő, új Országos Területfejlesztési Koncepció célrendszere is magában foglalja a fenti célkitűzéseket, ugyanakkor belső hangsúlyeltolódás figyelhető meg, amely a versenyképesség előtérbe helyezésére irányul. Az új OTK alapján tervezett fejlesztések nagyrészt az Európai Unió Kohéziós Alapja és Strukturális Alapjai támogatásával valósulnak majd meg, várhatóan ágazati és regionális vetületű operatív programokon keresztül. Ezek teljes körű összehangjára van szükség ahhoz, hogy teljesíthessük a második Nemzeti Környezetvédelmi Program

[4] célkitűzését, miszerint Magyarország fejlett országokhoz való felzárkózását, az életminőség javítását és az ehhez szükséges gazdasági, infrastrukturális fejlesztéseket a környezetminőség javításával, a környezeti értékek megőrzésével, a természeti erőforrások fenntartható használatával *egyidejűleg* kell biztosítani. A gazdasági versenyképesség javításában és a társadalmi kohézió erősítésében ugyanis csak rövid távú eredmény érhető el, ha a tartamossághoz alapot adó környezeti feltételrendszert figyelmen kívül hagyjuk. A gazdaság- és környezetstratégia közös metszete a munkaerő minőségi újratermelésére és a természeti erőforrások takarékos igénybevételére alapozó versenyképesség javítása lehet.

A regionális megközelítés a környezetpolitikának is hagyományos, természetes vonása, csak éppen más tudományos, szakmai és gyakorlati megfontolásokra épül. A tájak, vízgyűjtők, bioregionális egységek, ökológiai hálózatok elsősorban természetföldrajzi (éghajlati, geomorfológiai, talajtani, vízrajzi, ökológiai, tájökológiai) adottságok és folyamatok nyomán kialakuló természeti területi egységek. E természeti területi egységek belső felépülése és térszerkezete szervesen összefügg anyag- és energiafolyamataikkal, amelyek viszont meghatározói a környezet szabályozó, önszabályozó és regenerációs képessége, a tájpotenciál, azaz a társadalmi szükségletek kielégítéséhez szükséges természeti erőforrások mennyiségi és minőségi készletei, valamint a környezetminőség alakulásának [5]. A természeti térstruktúrák azonban nem esnek egybe az elsősorban történeti, közigazgatási hagyományok alapján formálódó területfejlesztési régiók lehatárolásával. (Sajátos metszetet képviselnek egyes kiemelt térségek, mint például a Balaton, ahol a természeti és a tájhasználati szempontok alapján önálló regionális intézményrendszer jött létre.)

A fenntartható fejlődés szempontjait szem előtt tartó regionális fejlődés elősegítése érdekében ezért kulcsfontosságú, hogy biztosítsuk a közigazgatási egységek rendszerében megfogalmazódó területfejlesztési célok és az ökológiai, tájökológiai törvényszerűségek szerint meghatározható környezeti szempont-, feltétel- és lehetőségrendszer térbeli és funkcionális összhangját.

A szubszidiaritás és a decentralizáció környezeti szempontjai

A megújuló területi politikának – a tervezett közigazgatási reformmal összhangban – egyik fontos célkitűzése a szubszidiaritás elvének érvényesítése, melynek lényege a hatáskörök, a kompetenciák és a források azon szintekre telepítése (pl. régió, kistérség), ahol a problémák és a fejlesztési igények, lehetőségek felismerése, a megoldások kimunkálása és a megvalósítás a leghatékonyabban, leginkább átlátható módon biztosítható. Ez a törekvés a korszerű környezetpolitikának is egyik fontos eleme, amely azonban csak akkor valósulhat meg eredményesen, ha lényegi előrelépést tudunk elérni a környezettudatos szemléletmód elterjedése, a környezeti szempontok horizontális és vertikális integrációja terén. A fejlesztéspolitika megalapozásában ehhez vezető legfőbb lépések:

- A régió környezeti állapotát és eseményeit befolyásoló külső tényezők elemzése (pl. a régió határain áttérjedő szennyezések, az éghajlatváltozás várható hatásai árvízzel és/vagy aszályal veszélyeztetett területeken).
- A külső környezettől való függőség és a kockázatok csökkentési lehetőségeinek ismerete és felelős együttműködésen alapuló alkalmazása (pl. határ menti együttműködés, integrált folyógazdálkodás, vízgyűjtő-tervezés).
- A régió belső környezeti adottságainak felmérése (természeti erőforrások, értékek, a velük való fenntartható gazdálkodás feltételrendszerének feltárása; potenciális környezeti kockázatok); a környezetgazdálkodás tradicionálisan bevált, jó módszereinek megismerése, összevetése a fejlesztési célokkal.
- Az egyes fejlesztési célok és környezeti feltételeik, illetve következményeik kölcsönhatás-vizsgálata; a fejlesztések koherenciájának környezeti és fenntarthatósági értékelése; a tervezett intézkedések környezet- és költséghatékonysági értékelése; prioritások kijelölésekor a globális, nemzeti és regionális érdekek mérlegelése. (Pl. autópálya, közút fejlesztése ↔ ökológiai hálózat koherenciájának védelme; dombvidéki területek talajvédelme, vízvisszatartás, fajlagos lefolyás szabályozása → gyepesítés, erdősítés; aprófalvas térségekben a keletkező szennyvizek térségi csatornázása, tisztítása vagy egyedi, környezetkímélő megoldások alkalmazása).
- A régióban már meglévő környezeti problémák eredeti, kiváltó okának feltárása; előre látó intézkedések a továbbiak keletkezésének megelőzése érdekében, a kialakult helyzetet kezelő ún. csövégi megoldások mellett. (Pl. diffúz szennyezés csökkentése a Balaton vízminőségének javítása érdekében ↔ a szennyezés tóba való bejutását közvetlenül akadályozó szűrőmezők, Kis-Balaton Vízvédelmi Rendszer kiépítése.)
- A régió területén történő szennyezés, környezetterhelés továbbterjedő hatásainak vizsgálata (pl. a régió területén felszíni vízfolyásokba jutó szennyezőanyagok hatására a vízminőség romlása az alvízi szakaszokat befoglaló régióban).
- A régió (területi, intézkedési, finanszírozási) kompetenciáját meghaladó környezeti problémák megoldásának kezelése, együttműködésben a szubszidiaritás elve szerint megfelelő szinttel (pl. Vásárhelyi Terv).
- A régiónál alacsonyabb kompetenciaszintű problémák kistérségi vagy helyi megoldásának elősegítése (pl. a térség ökológiai hálózatát alkotó települési, kül- és belterületi zöldfelületi rendszerek jó ökológiai állapotának fenntartása).
- A régió társadalmi, gazdasági és környezeti érdekeit egyaránt szolgáló, többcélú, közös érdekeltségű fejlesztések előnyben részesítése (pl. ter-

- mészetvédelem, biogazdálkodás – öko- és falusi turizmus; térségi víz-háztartás szabályozás – kettős működésű csatornák, tározók, halastavak, vizes élőhelyek létesítése; hulladékok hasznosítással történő ártalmatlanítása, környezeti ipar és a foglalkoztatás fejlesztése).
- A régió belüli érintettekkel (ágazatok területi szervei, önkormányzatok, gazdálkodók, civil szervezetek, kutatás-fejlesztési és innovációs központok) való partnerség, felelősség- és munkamegosztás kiépítése, a tájékoztatás, a nyilvánosság és a részvétel feltételeinek megteremtése.

A regionális fejlesztési és a környezeti programok koherenciája

A kormányzati környezetvédelmi célok megvalósításának kereteit a környezetvédelmi programokon túl a különböző területi tervek (terület-, településrendezési tervek) és programok (terület-, településfejlesztési koncepciók, programok) alkotják. A területfejlesztési régiók környezetügyi helyzete a környezetvédelmi, illetve a környezetvédelmet érintő stratégiai programok (koncepciók, fejlesztési programok és tervek) kidolgozottsága; a környezetügy regionális szintű kezelése; a környezetvédelem intézményi és finanszírozási feltételei szempontjából meglehetősen vegyes képet mutat. Nem minden régió rendelkezik a fejlesztési célkitűzéseket megalapozó, önálló környezetvédelmi programmal (az önkormányzatok, kistérségek szintjén ez az arány még rosszabb); ugyanakkor több, a környezetvédelmet érintő, átfogó területfejlesztési, valamint speciális problémákkal (pl. Közép-dunántúli régió bánya-rekultivációs programja) foglalkozó program is készült. A regionális léptékű ágazati koncepciók és programok többsége a hulladékgazdálkodás, a szennyvízkezelés, az ár- és belvízvédelem kérdéseire koncentrálnak.

A fejlesztési programok egy része azonban nem kellő mértékben integrálja a környezeti szempontokat. Nem jut kellő kapacitás megfelelő érvényesítésükre sem a programok készítése, sem a források tervezése, felhasználása során. Szinte mindegyik program esetében megállapítható, hogy az állapotértékelés túlzott hangsúlyt kap a fejlesztési célok és programok részletes megalapozása, kidolgozása hátrányára. A környezetvédelmi programok célkitűzései általában csak részben épülnek be a területfejlesztési koncepciókba vagy a fejlesztési tervekbe, és gyakran a különböző ágazati program-elemek közötti összhang sem biztosított. E helyzet javulását nagymértékben segíti, hogy fokozatosan bővül a különböző akadémiai intézmények, egyetemi tanszékek, szakértők és civil szervezetek bevonásával készült felmérések, programok száma. A regionális fejlesztési tanácsok és ügynökségek rendszeres kapcsolatban állnak a környezetvédelem területi intézményeivel, valamint a speciális környezeti problémákkal foglalkozó, más dekoncentrált területi államigazgatási szervekkel is (pl. növény és talajvédelmi szolgálatok, erdészeti szolgálat igazgatóságai, népegészségügyi és tisztiorvosi szolgálatok). Ezek elsősorban szakmai, informális háttérrel adnak, de egyes kérdésekben a stratégiai döntésekhez is hivatalos egyeztetési lehetőséget

nyújtanak. Mindezek eredményeként – ha különböző súllyal is – minden fejlesztési tervben megtalálhatók a környezetvédelmi szempontok, a programok többsége azonban többnyire az anyagi forrás, illetve a pályázati lehetőség és nem a probléma megoldásának prioritása függvényében valósulhat meg, ami jelentősen nehezíti a régiók következetes környezetpolitikai tevékenységét.

GLOBÁLIS KERETEK – NEMZETI KÖRNYEZETI POLITIKÁK

A környezeti problémák az 1980-as években váltak globális szintű stratégiai kérdéssé. A világ figyelmét többek között a Brundtland-bizottság 1987. évi jelentése [6] irányította a kérdéskörre, mely megállapította, hogy „Az élet jövőbeli minőségét fenyegető trendek visszafordításának kudarca rohamosan megnöveli a társadalomra rótt költségeket vagy visszafordíthatatlanná teszi ezeket a trendeket”. Ezt követően 2002-ben, az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján, Rio de Janeiro-ban látott napvilágot a „Feladatok a XXI. századra” című dokumentum [7], amely olyan hosszú távú stratégiát vázol fel, amely a környezeti, a társadalmi és a gazdasági dimenziót összefüggésében kezeli, s amely utat mutat a fenntartható fejlődés irányába. Az azóta eltelt évek azonban – a nemzetközi és nemzeti szinten megvalósított erőfeszítések ellenére – azt mutatják (lásd az ENSZ 2000. évi Millenniumi Ülésszak, a 2002. évi Fenntartható Fejlődési Világtalálkozó dokumentumait), hogy a világ még mindig nem a fenntartható fejlődés pályáját követi, és a globális szintű környezeti problémák mind többféle és egyre súlyosabb módon jelentkeznek.

Az Európai Unióba történő belépésével Magyarország a világ környezetügy szempontjából élenjáró közösségének lett a tagállama. A csatlakozással lényegében lezárult egy több, mint egy évtizede tartó alkalmazkodási-felzárkózási időszak, amely során környezetpolitikánkat, valamint jogrendszerünket az EU közösségi politikájához és vívmányaihoz igazítottuk. Magyarországon a piacgazdaságra való áttéréssel párhuzamosan ment végbe a környezetvédelem jogi és gazdasági szabályozási rendszerének új alapokra helyezése. A környezetvédelmi törvény meghozatala (1995) óta a jogharmonizáció keretében több mint 120 harmonizált jogszabály látott napvilágot; elkészült az első (1997–2003) és a második (2003–2008) Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP-I; NKP-II).

Mindez azonban nem feledtetheti a tényre, amelyre az EU és tagállamai környezetpolitikájának legutóbbi felülvizsgálata mutatott rá, miszerint a környezet állapotának romlása az EU területén sem volt visszafordítható, különös tekintettel az éghajlatváltozás, az energia, a közlekedés és a biológiai sokféleség ügyére. Mindez a környezetpolitika hatékonyabb érvényesítését teszi szükségessé. Az EU jelenlegi környezetpolitikáját a korábbi célok folytonossága és a megújulás egyaránt jellemzi, bár tekintetbe kell venni, hogy a Közösség gazdasági növekedésében tapasztalható lassulás a környezetügyben való előrelépés feltételeit is nehezíti. Az EU környezetpolitikájának fő irányvonalait:

- a környezeti szempontok horizontális integrációját ösztönző, ún. Cardiff-i folyamat [8, 9],
- a versenyképesség javítását, a tudásalapú gazdaság térnyerését és a foglalkoztatás bővítését szolgáló Lisszaboni Stratégia (ennek megújítása és ezzel párhuzamosan a hazai akcióprogram kidolgozása most van folyamatban),
- az EU 6. Környezetvédelmi akcióprogramja (melynek célrendszerét magukban foglalják az NKP-II tematikus programjai)
- a Göteborgban elfogadott Fenntartható Fejlődés Stratégia képezi [10].

Ez utóbbi mondja ki a környezeti, társadalmi és gazdasági dimenzió egyenszilárdságának, elválaszthatatlan egységének szükségességét, mint a fenntarthatóság alaptételét. Jelenleg folyik a stratégia megújítása.

E kihívásoknak való megfelelés szempontjából most formálódó, új lehetőséget ad a hazai Fenntartható Fejlődés Stratégia, az új OTK, az OFK és a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv megalkotása. Igazán hatékony eredmény azonban csak akkor várható, ha ezen stratégiai dokumentumok révén a környezeti, társadalmi és gazdasági érdekek között meghúzódó pozitív szinergiákat sikerül felerősíteni, az érdekütközést rejtő kérdésekben pedig a hosszú távú közérdeket szolgáló, ésszerű megoldásokat meg tudjuk találni. A régiók szerepe és felelősége e folyamatban kiemelt jelentőségű.

FEJLESZTÉSI FELADATOK ÉS SAJÁTOSSÁGOK KÖRNYEZET-POLITIKAI MEGKÖZELÍTÉSBE – ESETTANULMÁNYOK

Egyes környezeti ügyek csak akkor oldhatók meg eredményesen, ha megfelelő együttműködés és átjárhatóság van a helyi, a regionális és az országos szint között. A következő két esettanulmány annak illusztrálására szolgál, miképpen lehet egy országos célkitűzést, illetve egy helyi problémát térségi szinten hatékonyabban kezelni.

Országos célok és regionális sajátosságok az ökológiai hálózatok védelmére és fejlesztése érdekében

Az ökológiai hálózatok védelmére és fejlesztésére irányuló törekvések arra a felismerésre épülnek, miszerint a biológiai sokféleség védelmét csak saját lét-fenntartó rendszereik szerkezeti és működési sajátosságai, ill. az ehhez szükséges feltételrendszer megőrzésén keresztül lehet biztosítani. Az ökológiai hálózatok megismerésének, védelmének és fejlesztésének irányai három, egymással szorosán összefüggő kérdés köré csoportosíthatók [11]:

terület – szerkezet
szerkezet – jelleg < sokféleség > valamint
állapot – működés.

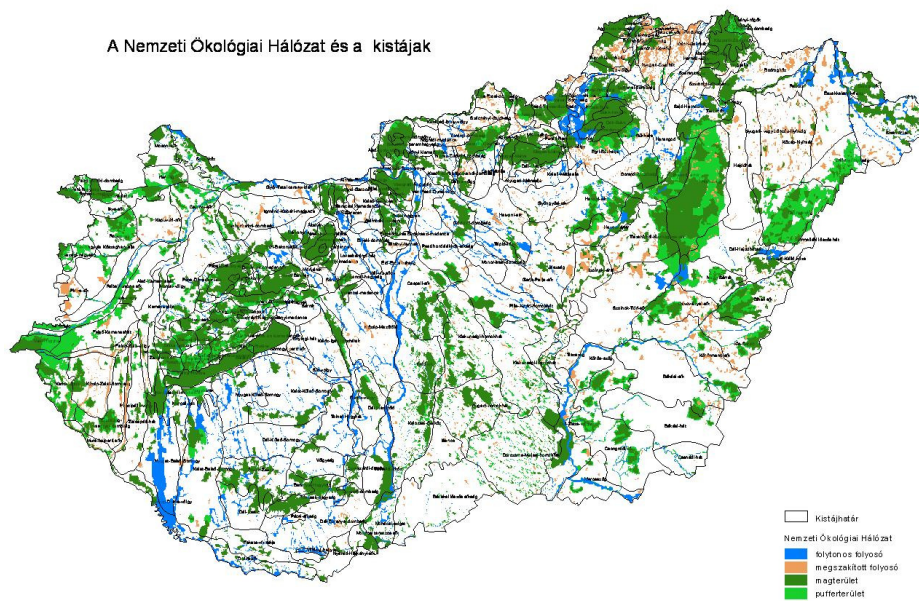
A még meglévő rendszerek szerkezeti elemeinek, térstruktúrájának védelme tehát az egyik szükséges (bár önmagában nem elégséges) feltétele az adott élőközösségek fennmaradásának. A természet, a társadalom és a gazdaság integrált rendszerében, ahol a területi folyamatok alakulásában a területi tervezésnek és döntéseknek jelentős szerepe van, az ökológiai hálózatok valójában akkor „létező entitások”, ha területileg lehatároltak, ill. a velük való gazdálkodás feltételei, követelményei jogszabályi és tervi szinten is rögzítettek. Ebben az összefüggésben van jogosultsága a hálózat *létrehozásáról és fejlesztéséről* beszélni. A hálózat létrehozása ilyen vonatkozásban egy olyan környezeti, területi politikai intézkedés, amely lehetővé teszi az ökológiai hálózatok megjelenítését és figyelembe vételét, azaz jelentőségük elismerését és a megőrzésüket biztosító jogi, gazdasági és egyéb eszközöknek kialakítását és érvényesítését a területi tervezésben és a természeti erőforrások hasznosításakor egyaránt. Ezért kiemelt jelentősége van, hogy a régiók fejlesztési tervei érdemben és összefüggéseiben foglalkozzanak az ökológiai hálózatok védelmével.

A kérdés a továbbiakban az, hogy valójában mit jelent a szerkezeti elemek, ill. a térszerkezet hatékony védelme? A Nemzeti Ökológiai Hálózat (NÖH) védelmének megalapozását célzó vizsgálatok kimutatták, hogy a terület-hasznosítás sok évszázados gyakorlata nyomán:

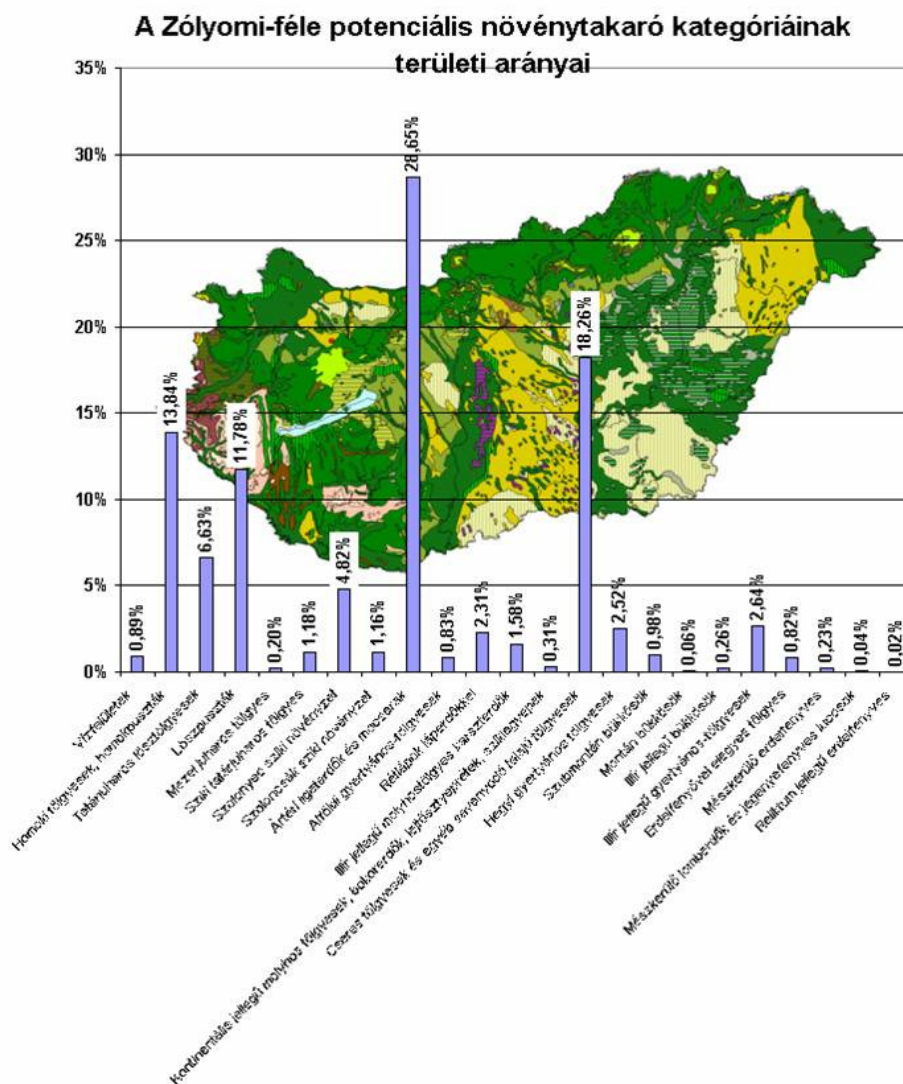
- az ország területén honos egyes *növénytársulások jelenlegi előfordulása*, területi kiterjedése, szerkezete és aránya *a potenciális növénytakaróhoz képest* nagyon eltérő, ami gyakorlatilag egyes társulások területi arányának kritikus lecsökkenését, veszélyeztetettségét mutatja.
- az ország egyes *nagy-, közép- és kistájain* honos, a Pannon biorégió egyedülálló sajátosságait képviselő élőhelyek kiterjedésükben, szerkezetükben és ökológiai állapotukban nagyon eltérő mértékben maradtak fenn.

Az egyes kistájakon belül fennmaradt NÖH területeket, a potenciális növénytakaró kategóriáinak területi arányát, a potenciális növénytakaró kategóriáinak a NÖH területein máig fennmaradt arányát az 1–3. ábrák mutatják be.

Tekintettel arra, hogy ezen élőhelyek, társulások az adott térség környezeti, ökológiai feltételeivel szerves egységet alkotva alakultak ki, alapvetően szintén ennek keretei között őrizhetők meg, illetve rekonstruálhatók és rehabilitálhatók. Ez azt jelenti, hogy ahhoz, hogy a biológiai sokféleség és a hozzá fűződő közjavak (környezeti szabályozóképeség, genetikai sokféleség, természeti erőforrásként való hasznosíthatóság, stb.) a térség, az ország és a tágabb környezet számára tartósan fennmaradhassanak, átfogó ökológiai elvek szerinti, de az egyes térségeket tekintve a sajátosságokon alapuló, egyedi intézkedésekre van szükség. A hálózatot alkotó élőhelyek, társulások, azok ökológiai hálózatban betöltött szerepe (pl. magterület, folytonos vagy megszakított folyosó, pufferterület) és szerkezete (lásd 4. ábra), valamint a környező területeken meglévő és a jövőbeni területhasznosítás függvényében lehet és kell a védelem és fejlesztés módszereit meghatározni.

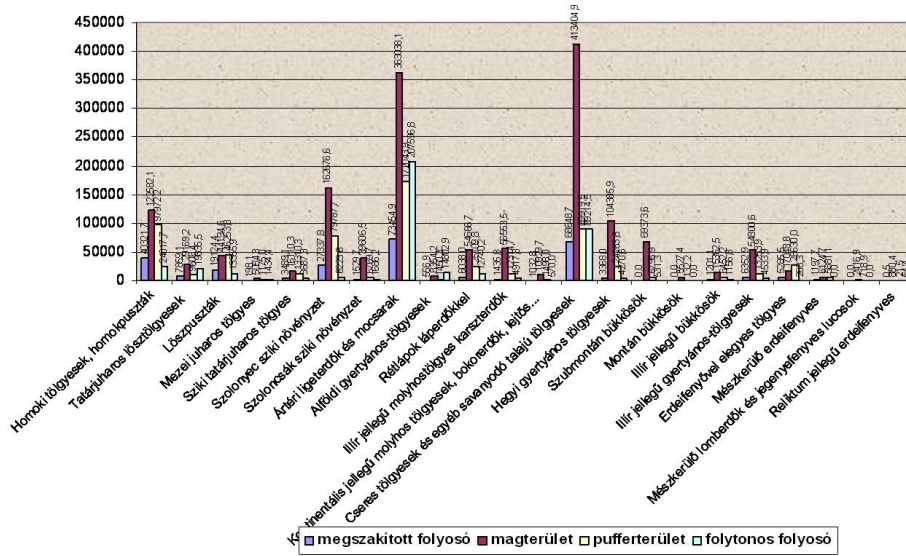

1. ábra: A Nemzeti Ökológiai Hálózat területi elemeinek eloszlása Magyarországon egyes kistájain
Forrás: [11]

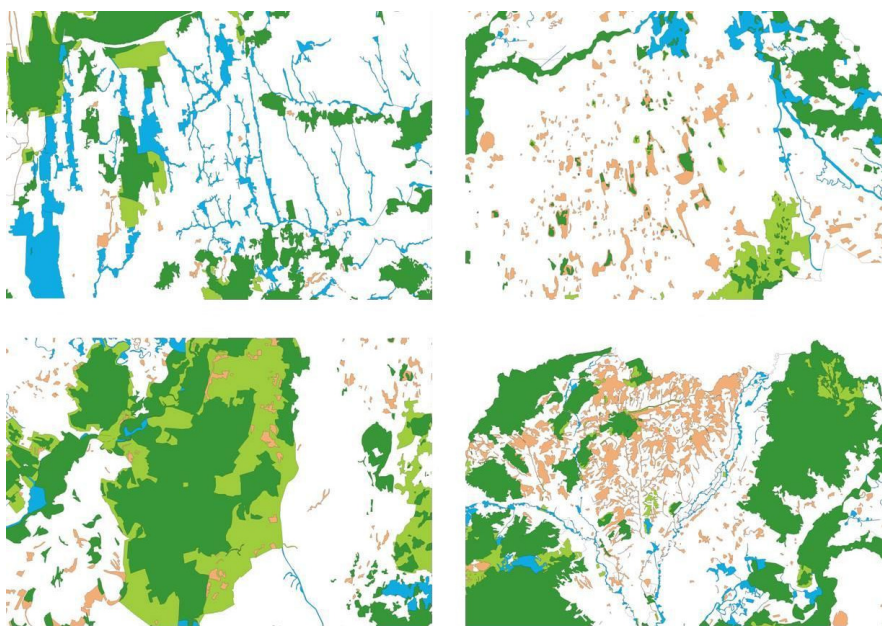
2. ábra: A Zólyomi-féle potenciális növénytakaró kategóriáinak területi aránya
 Forrás: [11]

A NÖH kategóriáinak megjelenése a Zólyomi-féle potenciális növénytakaró kategóriái szerint

3. ábra: A Nemzeti Ökológiai Hálózat kategóriáinak megoszlása a Zólyomi-féle potenciális növénytakaró kategóriái szerint

Forrás: [11]

4. ábra: A NÖH területek mintázatának jellegzetes típusai

Forrás: [11]

Bemutatott területek (az óra járásával megegyező irányba haladva):

- *Somogy és vidéke*: A vízfolyásokban gazdag dombság hálózati gerincét a felszíni vizekhez kapcsolódó folytonos folyosók adják, melyek összeköttetést teremtenek a Balaton/Kis-Balaton és a Zselicség értékes területei között.
- *Nyírség*: A nyírségi dombok foltszerű megszakított folyosóit a Tisza folytonos folyosója és a kapcsolódó természeti területek ölelik körbe. A foltszerű elemek mellett szinte semmi folytonosságot és kapcsolatot jelentő elemmel nem találkozhatunk.
- *Hortobágy*: Az óriási egybefüggő magterület és az azt jótékonyan körbeölelő pufferterület az ország legnagyobb természeti területe. Intenzív kapcsolata csupán a Tiszával létezik, más irányokban már elszigeteltnek tekinthető az intenzív mezőgazdasági művelés miatt.
- *Borsod*: A Zemplén, a Bükk és az Aggteleki-hegység összefüggő nagy kiterjedésű magterületei által közrezárt területe között a Cserehát dímbes-dombos, völgyekkel tagolt területe jelenti a kapcsolatot. Megszakított folyosóként működik, mivel a gyenge termőképességű terület mezőgazdasági kiterjedt művelése szétszabdalta a természetes kapcsolatokat, majd a ma már jelentős parlagon hagyott földek sem kedveznek a hálózatnak. Ugyanakkor ideális területe lenne egy leendő hálózatfejlesztési célprogramnak.

Az esettanulmány arra mutat jó példát, hogy a globális és országos célok érdekében többnyire csak a térségi és helyi adottságok és lehetőségek pontos ismerete és a közös szándék és intézkedések eredményeként valósíthatók meg. Jelen esetben ezen átfogó cél elérése az egyes régiók tájkarakterének, potenciáljának megőrzésével jár együtt, ami alapjául szolgál a sokszínű területhasznosítási, különböző területfejlesztési célok megvalósításának.

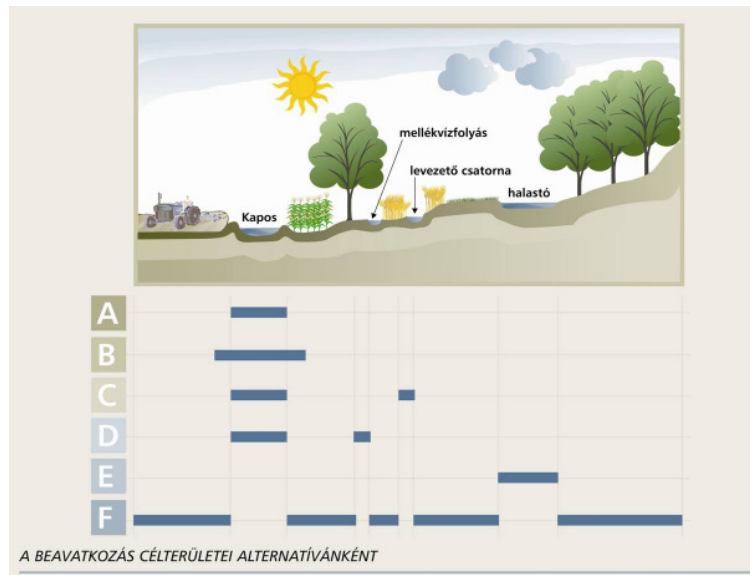
Kapos „lehetőségterv”

A második példa szintén egy szakmai stratégiai tanulmány eredményeit mutatja be [12]. A Kapos vízgyűjtőjének Tolnanémedi–Dombóvár belvízvédelmi szakaszán rendszeresen helyi vízkárok alakulnak ki. A heves esőzéseket követő árhullámok nyomán a Kapos Szakály–Döbrököz közötti szakaszán a talajvíz szintje jelentős mértékben megemelkedik, amit gyakran a depóniákon átcsapó vagy átszivárgó víztömeg és a betorkolló vízfolyások visszaduzzasztása miatti kiöntés tetézik. Az érintett területeken gazdálkodók azzal a kéréssel fordultak a Vízügyi Igazgatósághoz, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a vízkárok kockázatának csökkentése, az ár- és belvíz-vízlevezetés hatékonyságának javítása érdekében. 1998-ban és 1999-ben ilyen okból ugyanis öt alkalommal kellett védekezést elrendelni. Az utóbbi évek legsúlyosabb káreseménye 1999. május–június hónapban következett be. Az elöntött területek nagysága ekkor elérte a 17 200 hektárt, melyből 11 000 ha vetés volt.

A kártételek megelőzése leggyorsabban az érintett területek művelésből való kivonása vagy műszaki eszközökkel történő bevédése révén valósítható meg. Az első lehetőség nem egyezik a gazdálkodók szándékával. A második esetben a Kapos megnövekedett vizeit befogadó Sió levezetőképességének szűkössége idéz elő újabb problémát. De a mérlegelésnek vannak más szempontjai is. Ezek egyike, hogy vajon a víztöbbletnek a területéről való elvezetése szolgálja-e legjobban a tágabb térség érdekeit? „Káros” víztöbblet a vízgyűjtőn ugyanis csak időszakosan és néhány területen alakul ki. Más részeken az ökológiai és a különböző területhasználatokhoz kötődő társadalmi vízigény nagyobb, mint a területen maradó vízkészlet. A csapadéknak csak egy része szivárog be és tározódik a talajban. Egy hányada úgy szivárog el, hogy közvetlenül a mélyebb víztartókat táplálja, és forrásokon át sem jut vissza a felszíni vizekbe. Másik hányada a kiterjedt szántóterületekről gyors lefolyással a vízfolyások medrébe kerül és a már említett vízkáresemények kialakulásához vezet.

A Kapos azon folyóink egyike, amelynek teljes vízgyűjtőterülete hazánkban található. Ez egyedülálló lehetőséget nyújt arra, hogy a vízgyűjtőn egységes és átfogó vízgazdálkodási koncepció érvényesüljön. A koncepció alapvető kérdése, hogy a jövőbeni intézkedések a mederben összegyülekező vizek mind gyorsabb levezetését, vagy inkább a csapadéknak a vízgyűjtőterületen való visszatartását, hasznosulását segítsék elő? Miképpen valósítható meg az egyik és a másik? A megoldás milyen előnyökkel, hátrányokkal, lehetőségekkel és kocká-

zatokkal jár? A beavatkozások és a következmények kiket és hogyan érintenek? Van-e mód egyéb (pl. köztes) megoldásra?

5. ábra: A Beavatkozások célterületei

Forrás: [12]

A beavatkozás *jellege* (helyi, vonalas, területi), *típusa* (műszaki, mérnök-biológiai, területhasznosítási), *ütemezése* (beavatkozások ütemezése és a hatás érvényesülése), *költségvonzata*, valamint a *közreműködő partnerek száma* alapján a következő főbb intézkedések fogalmazhatók meg:

- Jelenlegi állapot fennmaradása („A” változat).
- A jelenlegi helyzet részleges javítása – lokális mederrendezés megvalósítása a Kapos kurdi szakaszán („B” változat); meglévő létesítmények fenntartási színvonalának javítása („C”).
- Nagyvizek elleni védelem a teljes öblözetben állami felelősséggel („D” változat).
- Területi vízviSSzatartás és hasznosítás tározók, halastavak létesítésével, ill. a meglévők rekonstrukciójával („E” változat).
- A területi vízháztartás (lefolysis, párolgás, beszivárgás) szabályozása a területhasználatok tudatos alakítása révén („F” változat).

A vízgyűjtőterületen különböző helyen és gyakorisággal előforduló, eltérő jellegű problémák megoldása reálisan, tartamosan és hatékonyan elsősorban különböző megoldások együttes alkalmazásával érhető el, ehhez azonban térségi összefogás, partnerség szükséges, melyhez a régió adhat megfelelő intézményi keretet.

IRODALOM

- [1] Integrációs Stratégiai Munkacsoport (1997): **EU-csatlakozásunk stratégiai kérdései – Regionális politikai munkacsoport.**
- [2] **Országgyűlés 35/1998. (III. 20.) határozata** és háttéranyaga az Országos Területfejlesztési Koncepcióról.
- [3] **Országgyűlés 83/1997. (IX. 26.) határozata** a Nemzeti Környezetvédelmi Programról.
- [4] **Országgyűlés 132/2003. (XII. 11.) határozata** a 2003–2008. közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról.
- [5] Gergely E. (1990): **A zöldfelületi rendszerek tájökölógiai szempontú fejlesztése a mezőgazdasági területeken**, Kandidátusi értekezés, Budapest.
- [6] World Commission on Environment and Development (1987): **Our common future**, Oxford University Press, Oxford.
- [7] Az ENSZ Környezet- és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai (2003): **Feladatok a XXI. századra**, Föld Napja Alapítvány.
- [8] European Commission (1998): **Partnership for integration – A strategy for integrating environment into European Union policies.**
- [9] European Commission (1999): **From Cardiff to Helsinki and beyond.** Report to the European Council on integrating environmental concerns and sustainable development into Community policies, Brussels SEC(1999)1941.
- [10] European Commission (1992): **Towards sustainability.** A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development, COM(1992)23, Brussels.
- [11] ÖKO Rt. (2002): **A Nemzeti Ökológiai Hálózat fejlesztésének stratégiai szempontjai** (Készült a KVM megbízásából, témafelelős: Gergely E.).
- [12] Gergely E. – László T. et al. (2003): **Kapos vízgyűjtő lehetőségterv** (Közép-dunántúli Vízügyi Igazgatóság / ÖKO RT.) ISBN: 963 210 693 8).

SUMMARY

Regions constitute the level where overall national social and economic policy, settlement and landscape planning, infrastructure development and their implementation can be integrated within the complex and specific framework of real local characteristics and needs. Regions provide an adequate framework for initiatives on planning and programming, information, public administration either with a bottom-up approach at local government level, or for co-ordinating top-down government efforts (e.g. fulfilment of international obligations, strengthening co-operation).

Some environmental issues can only be solved effectively if proper transition is ensured between local, regional and national levels. The two case studies presented in the light of international and domestic efforts on environmental and development policy illustrate how certain national goals or local problems can be handled as effectively as possible at regional level.

A FELSŐOKTATÁS ÉS A GAZDASÁG KAPCSOLATA A MAGYAR UNIVERSITAS PROGRAM ÉS AZ ÚJ FELSŐOKTATÁSI TÖRVÉNY FÉNYÉBEN

Dr. Veres Pál
osztályvezető
Oktatási Minisztérium

Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés témában a Pécsi Tudományegyetem által szervezett konferencia jó alkalom arra, hogy megvizsgáljuk a felsőoktatás jelenlegi helyzetének és fejlődési perspektíváinak néhány aspektusát a konferencia témája szempontjából is.

A konferencia témája arra int bennünket, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés kérdéseit csak komplexen, a különböző integrációs szintek rendszerében és a változás, fejlődés hosszú távú tendenciáit messzemenően figyelembe véve lehet és szabad vizsgálni. Ebben a szemléletben a felsőoktatás ma már nem elefántcsonttorony, hanem a fent jelzett komplex társadalmi-gazdasági összefüggések és fejlődés rendszerében egy igen fontos és maga is komplex funkciójú szereplő. A felsőoktatás rendszere – többek között – magában foglalja a jövő generációinak szemléletét meghatározó oktatási szolgáltatásokat, a gazdasági fejlődés alapját képező alap- és alkalmazott kutatásokat, a gazdasági-társadalmi fejlődést közvetlenül befolyásoló, többnyire piaci alapú, a társadalom más szereplői által igénybe vett szakmai szolgáltatásokat. A felsőoktatás tehát szereplője, meghatározója a fejlődésnek, ugyanakkor sajátos funkciója – különösen a kutatási és nevelési tevékenység révén – hogy folyamatosan reflektál önmagára és társadalmi környezetére egyaránt. A felsőoktatás társadalmi funkciójaként, hivatásaként foghatjuk fel, hogy egyedülálló szellemi kapacitása révén a társadalom lelkiismeretét is megtestesíti, különösen az emberek gazdasági, szakmai, tudományos tevékenységének következményeit, kockázatait illetően. A felsőoktatásnak e lelkiismereti szerep felvállalása, kötelezettsége is.

A modern társadalmak a társadalmi-gazdasági fejlődés perspektíváit tekintve ma már nyilvánvalóan egy nagy dilemmával szembesülnek. A szemlélet és gondolkodás egy szűkebb horizontján – a napi kényszerek és szükségletek determinált versenyvilágban – a fejlődés valamifajta fogalma és kényszere motivál. A bérből élők a munkabér növekedésében, a megtakarítók a hozamok (kamat, járadék, profit) emelkedésében, a vállalkozások a nyereség növekedésében látják és szorgalmazzák a fejlődést. A gondolkodás egy térben és időben tágabb

horizontján ugyanakkor a társadalomnak szembesülnie kell a korlátokkal is, ami az egyes ember, a szervezetek, a források, lényegében az egyedi élet és létezés térbeli-időbeli korlátozottságával függ össze. Az ember szempontjából ez az aspektus a jövő generációk, az utódok iránti felelősségben ölt testet. A felsőoktatás társadalmi felelősségét tehát úgy is konkretizálhatjuk, hogy a lehetséges fejlődési utak közül segítsen a jövő iránti felelősség szempontjából a legkedvezőbbet kiválasztani, ilyen – felelős – döntésekre a diákokat, kutatókat felkészíteni. A jövő iránti felelősség szempontját egy tiszta versenyvilág – egyének, szervezetek, országok, régiók versenye – nyilvánvalóan nem tartalmazza. Ezért – a verseny társadalmi-gazdasági funkcióját nem megkérdőjelezve – a verseny kereteinek és szabályainak globális meghatározása szükséges, hiszen a komplex világ igazi kockázatai és hosszú távú fejlődési korlátjai globálisak. A globális gondolkodás és cselekvés ezért a felsőoktatás hivatásának része. Ebből az is levezethető, hogy a verseny ellenpólusaként nélkülözhetetlen globális kooperációban a felsőoktatásnak kezdeményező szerepet kell vállalnia, saját feladatrendszerében, pedig megkerülhetetlennek kell lennie.

Egy nemzeti régióban székelő, tevékenységét az adott régióra fókuszáló felsőoktatási intézmény – a fentiekből következően – regionális – versenyképességet segítő – és globális – kooperatív- tevékenységét össze kell, hogy egyeztesse, miközben – maga, a globális verseny részese is. E bonyolult összefüggérendszer bőségesen tartalmazza a „fogoly dilemmája” típusú alaphelyzetet, amelyből kiutat ebben az esetben is a kooperáció jelent. A jövő iránti felelősségből levezetett kooperációs szükségszerűség úgy is megfogalmazható, hogy – tudatosan és megfelelő tudás birtokában – nem teszünk meg mindent, amit megtehetnénk a rövid távú „nyereség” érdekében.

A felsőoktatás globális fejlődés és környezet iránti felelőssége – mint fentebb is utaltunk rá – abból (is) adódik, hogy a felsőoktatás rendelkezik azzal az intellektuális kapacitással és kooperációs készséggel, amely egyáltalán képessé teszi, hogy ezt a felelősséget felvállalja. A felsőoktatás természetesen nem mindenható, felelőssége elsősorban tehát intellektuális és nem helyettesítheti a társadalom többi szereplőjének és különösen az államnak, a politikának a felelősségét. Ugyanakkor a sajátos és különösen nagy felelősség a felsőoktatás és az állam közötti szoros kapcsolatot feltételezi, egymás felelősségének, lehetőségeinek és kötelezettségeinek kölcsönös elismerését.

Most vizsgáljuk meg – a fentiek tükrében is – a mai magyar felsőoktatás helyzetét, fejlődési tendenciáit, a kormányzat azon törekvését, hogy a felsőoktatást hazai és globális küldetésére alkalmassá és egyben hatékonyabbá tegye, az állam és a felsőoktatás rendszere közötti kapcsolatot rendezze.

HAZAI ÉS GLOBÁLIS KÖRÜLMÉNYEK VÁLTOZÁSA

A felsőoktatás tömegesedése és képzési szerkezete

A felsőoktatás elmúlt 15 évét – egyetlen szóval – szokásos a felsőoktatás „tömegesedése” időszakának is nevezni. Hogy valóban látványos mennyiségi fejlődés zajlott le, azzal jellemezhető leginkább, hogy 1990 és 2005 között a felsőoktatás teljes hallgatói létszáma több mint négyszeresére emelkedett. Ennek hátterében egy nagyon erős társadalmi igény és értékrend áll: az életpálya szempontjából legkedvezőbb lehetőségeket nyújtó diploma megszerzése. A tanulmányok nem célja, hogy a lezajlott mennyiségi fejlődés minden aspektusát, annak helyességét elemezze. Elegendő legyen csupán annyit megjegyezni, hogy a legfrissebb munkaerő-piaci tanulmányok is alátámasztják, a diploma – a középfokú végzettséghez képest, átlagban – 60-70%-os jövedelmi többletet biztosít. Nem meglepő, hogy ilyen jövedelmi többlet reményében ma minden második hallgató saját (szülei) pénzén tanul. A tömegesedés fenti mértéke e nélkül nem érthető és nem is következett volna be.

A felsőoktatás és az állam felelőssége és kapcsolata kérdéskörnek fontos eleme az ún. államilag finanszírozott hallgatói létszám. Az állam felelőssége, hogy világos és esélyegyenlőséget biztosító szabályokat alkosson a felsőoktatási helyekért folyó versenyben, továbbá a gazdaság munkaerő-szükségletét is megszemlélve figyelembe vegye. A demográfiai folyamatokat – tehát a teljes a munkaerő utánpótlást is – figyelembe véve az államilag finanszírozott hallgatók felvételi létszáma már évek óta stagnál, a létszám növekmény tehát gyakorlatilag a térítéses hallgatók létszám növekményéből adódik. Hogy valamilyen – pontosan nem ismerhető – optimumon túlfutottunk, az jelzi, hogy számos felsőfokú végzettséget nem igénylő munkakör betöltésével növekvő gondok vannak. A felsőoktatási intézmények nem álltak ellen a diplomát szerezni kívánók nyomásának. Az adott társadalmi értékrend és jogi szabályozás mellett ez érthető is. Jelenleg a felsőoktatásnak nincs sem elvi, sem jogi kapacitás korlátja. Az intézmények annyi hallgatót vesznek fel, amennyit „akarnak” – a 70 pontos felvételi ponthatár keretei között –, korlátot csak önmaguk szab(hat)nak, amennyiben az infrastrukturális és humán kapacitások tényleges korlátjainak minőségre gyakorolt hatását is figyelembe veszik.

A kormányzat az elmúlt években arra is törekedett, hogy a finanszírozott hallgatókon belül növelje a rövidebb ciklusú, gyakorlat orientált képzések arányát. Ennek következtében nőtt a főiskolai illetve felsőfokú szakképzésben részt vevők aránya. A dinamikus – bár a kormányzat szándékaitól elmaradó – növekedés eredménye, hogy a felsőfokú szakképzésben részt vevő hallgatók és tanulók aránya mára elérte a teljes hallgatói létszám 6%-át.

Az életen át tartó tanulás átfogó szemléletének térhódítása

A gazdaságok egyre nyitottabbá válása, a globalizáció és a vele járó mobilitás növekedés, a gazdaság szerkezetének folyamatos és gyors átalakulása lehetővé és szükségessé teszi, hogy a folyamatos – az egész életen át tartó – tanulás az egyéni életpályák – karrierok – megtervezésének és megvalósításának szerves része legyen. A munka melletti és azzal szorosabb összefüggésben történő tanulás a hagyományos tanuláshoz képest a „tanulók” nagyobb önállóságát tételezi. Nem nélkülözheti ugyanakkor az oktatási intézmények hathatós közreműködését. A felsőoktatási intézményeknek is fel kell ismerniük a folyamatos tanulás-sal kapcsolatos lehetőségeiket és felelősségüket. Az első diplomások kezét már nem engedik el az intézmények, egyre tudatosabban kell építeniük kapcsolataikat, ami számos tekintetben új lehetőségeket és új kihívásokat is jelent az intézmények számára. Sokkal nagyobb rugalmasságra, nyitottságra, másfajta szakmai, pedagógiai és módszertani felkészültségre, a társadalommal és gazdasággal kiépített szorosabb kapcsolatokra van szükség. A társadalom, a gazdaság, a képzésben részt vevők részéről határozott megrendelés – igény –érkezik, ugyanakkor a felsőoktatás direkter lehetőséget kap, hogy a kutatás legújabb eredményeit, az emberiség jövőjéhez kapcsolódó értékeket az oktatáson és nevelésen keresztül felnőtkorban is közvetítse.

A globalizáció és a globális verseny hatása a felsőoktatásra

A globalizáció ellentmondásos és bonyolult jelenséghalmazából és jelentéséből most a felsőoktatást érintő néhány alapvető kihívást és lehetőséget vesszünk sorra. A globalizáció mindenek előtt a termelési és szolgáltatási tényezők egyre szabadabb áramlását, a gazdasági jellegű tevékenységek nemzetközivé válását jelenti. A folyamat egyszerre tárja ki a világot a felsőoktatás előtt és egyszerűsíti a versenytársakkal. A nemzeti felsőoktatási intézmények lehetőségei globálisak, de a globális térben zajló versenyben is kell helytállniuk, hogy e lehetőségeket kihasználják. A legújabb tendenciák – amit EU-csatlakozásunk csak fokoz – megerősítik, hogy a nemzeti felsőoktatási intézmények számára egyre kevésbé van lehetőség e verseny alól kibújni. A felsőoktatás sajátos nemzeti és globális küldetése a verseny és a kooperáció egyfajta egyensúlyának megtalálását kínálja, és egyben követeli is a felsőoktatási intézményektől. Ezen egyensúly megtalálásában nyilvánvalóan kedvező lehet a nemzeti politikai, kormányzati szervezetek segítő együttműködése.

A globalizáció követelményrendszereként értékelhető az oktatás szerkezeti egységülésének tendenciája, az intézményi és személyi követelményrendszer nemzetközi normáinak kialakulása. A versenyben a nemzeti intézmények – nemzeti feladatvállalásuk alapján – számíthatnak a nemzeti kormányok támogatására, ugyanakkor – éppen a minőség révén – a globális versenytérben jelentős pótlólagos forrásokhoz juthatnak, ami tovább javíthatja a minőségi munka felté-

teleit. Az egyes intézmények játéktere természetesen egyfajta piac-szegmentációt is lehetővé tesz. Ez a fajta „munkamegosztás” is feltételezi ugyanakkor a kooperációt, amely a szegmentáció hosszú távú feltételeit biztosítja.

A kormányzat szempontjából a globalizáció a felsőoktatásban alapvető dilemmát teremt. E dilemma alapja pedig, hogy az állampolgárok számára reális lehetőségként jelentkezik a mobilitás: a diákok számára a határon túli tanulás, a tanárok számára a határon túli oktatás. A dilemma lényege, hogy a kormányzat állampolgáraival szemben a felsőoktatással kapcsolatos felelősségét miként teljesítse. Az egyik alternatíva a nemzeti felsőoktatási intézmények fenntartása, a hazai tanulmányok preferálása. A másik lehetőség az állampolgárok támogatása, döntési szabadságuk meghagyásával a tekintetben, hogy a szükségesnek ítélt felsőoktatási szolgáltatásokat hol veszik igénybe. A valóságban természetesen egyik alternatíva sem jelenhet meg tisztán. De a kettő aránya, viszonya komoly fejtorést okoz valamennyi kormányzatnak. A nemzeti intézmények fenntartása szempontjából fontos szempont, hogy azok a tanárok – oktatók és kutatók – számára is versenyképes kínálatot biztosítsanak. Nagyon fontos a vállalkozási alapon működő intézmények tapasztalatainak elemzése. Legfőbb eddigi hazai tapasztalat, hogy – más vállalkozásokhoz hasonlóan – a felsőoktatásban is létre jöhetnek sikeres nemzeti vállalkozások. A képet árnyalja és nehezebben értékelhetővé teszi, hogy gyakorlatilag valamennyi intézmény kap valamilyen állami segítséget, tehát nem látható a tiszta piaci alapú versenyképesség valamennyi feltétele, valós helyzete.

A modern információs és kommunikációs technológia integrálása

A modern információs és kommunikációs technológia hatását különösen a globalizációval összefüggésben fejt ki. Sajátos hatása, hogy új dimenziót ad a mobilitásnak, amennyiben azt virtuálissá, gyorsabbá, szélesebb körűen hozzáférhetővé teszi. A tudást és információt tekintve, azok gyorsabban elérhetővé és közvetíthetővé válnak, gyorsabban kialakulnak illetve elérhetőek a globális normák is.

Éppen az oktatási-kutatási szolgáltatások terén a kereslet-kínálat globális szembesülését, a verseny globalizálódását az ICT jelentősen segíti. A felsőoktatási intézményeknek és az oktatási kormányzatnak ezzel a körülménnyel szembesülniük kell. A felsőoktatási intézményeknek ki kell használniuk a kínálgzó lehetőségeket, megteremtve a szükséges forrásokat, technikai, technológiai, személyi és módszertani feltételeket. A kormányzatnak olyan szabályozást kell végeznie, ami az ICT révén kialakuló virtuális tevékenységekre is képes a kormányzati szándékokkal összhangban lévő hatást gyakorolni.

A Bologna-folyamat szerepe

A hazai felsőoktatást befolyásoló környezet tekintetében a Bologna-folyamat sajátos szerepet játszik. Maga a folyamat lényegében azt jelenti, hogy az európai kormányok és a felsőoktatási intézmények túlnyomó többsége szembesült a

fentebb jellemzett és további változásokkal, azokat egybehangzóan értékelte és közös cselekvési tervet határozott meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a Bologna-folyamatban a részvétel önkéntes, a résztvevők két évente értékelik a folyamatokat, a korábbi közös elhatározások relevanciáját, szükség szerint módosítják, kiegészítik a korábbi célkitűzéseket. A tanulmánynak nem célja a Bologna-folyamat részletes ismertetése. A magyar kormányzat által is vállalt feladatok tükröződnek a Magyar Universitas Programban.

Az európai együttműködés és közös célmeghatározás egy többdimenziós európai térség kialakítását is célozza. E tér néhány fontos dimenzióját képezik a társadalmi, gazdasági, kulturális, oktatási és kutatási vonatkozások.

A szélesebb globális térben egy európai tér – régió – kialakítása a világosabb európai versenyfeltételek mellett Európán belüli kooperációt is jelent abból a célból, hogy Európa sikeresebben vehessen részt a globális versenyben. A nemzeti felsőoktatások viszonya az európai térhez, tehát kettős: az egyes intézmények egyedileg versenytársak, kooperálva viszont együttesen léphetnek fel a globális versenytérben.

Ne tévesszük szem elől, hogy a Bologna-folyamat célkitűzései fontos európai értékeket is hordoznak: európai versenyképességet, demokratizmust és szociális érzékenységet, az európai dimenzióban gondolkodó és cselekvő, a jövő és a környezet iránt felelős európai polgár eszményét.

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS ALAPVETŐ PROBLÉMÁI

A fentebb felsorolt és más kihívások, tendenciák és lehetőségek fényében a jelenlegi magyar felsőoktatás számos problémáját azonosíthatjuk.

A felsőoktatás mennyiségi expanzióját nem kísérte megfelelő minőségi és tartalmi fejlődés

Bár a felsőoktatás minősége szempontjából egzakt adatok nem állnak rendelkezésre, mégis bizton állíthatjuk, hogy a négyszeres hallgatói létszám, az alig változó tanári létszám, az infrastrukturális kapacitások mérsékelt emelkedése és „lelakása” – alig változó oktatási módszerek mellett – az oktatás átlagos hatékonyságát csökkentette. Ehhez járult a releváns korosztályhoz képest nagyobb arányú beiskolázásból valamint a többes jelentkezésből is fakadóan a felvett hallgatók átlagos intelligenciájának, felkészültségének és motiváltságának csökkenése.

A végzett hallgatók átlagos felkészültségében, képességeiben, motiváltságában is megmutatkozó vélhető romlás mellett a minőséghez kapcsolódik a kibocsátási szerkezet nem kellő igazodása a tényleges társadalmi-gazdasági igényekhez. Bár az elmúlt 15 évben jelentős számú szak jött létre a magyar felsőoktatásban, nem mondhatjuk, hogy a kibocsátás következetesen követte volna az igényeket. Az intézmények – a kutatási eredményeket is felhasználva – töre-

kedtek a képzés szakmai tartalmának fejlesztésére. Ez azonban – az esetek nagyobb részében – nem a felhasználói szférával szoros együttműködésben történt.

Jelentős erőfeszítések történtek az elitképzés-tömegképzés kiéleződő problémájának megoldására. Általános és egységes modell e tekintetben sem jött létre.

A fokozódó demográfiai nehézségek és a társadalmi kihívások a felsőoktatási intézményeket is arra készítették, hogy az életen át tartó tanulás iránti igények kielégítésében is részt vegyenek. Ennek mértékét és módját tekintve is jelentősek ma még a bizonytalanságok.

A fenti helyzet kialakulásában az is szerepet játszott, hogy a felsőoktatási kutatási-fejlesztési kiadásai a mai napig messze az uniós átlag alatt vannak.

Irracionális finanszírozási szerkezet és mechanizmus

A felsőoktatás finanszírozási rendszere lényegében 1990. óta nem találta meg igazi kapcsolatát a minőséggel. A csak részben normatív finanszírozás alapvetően a mennyiséget, a hallgatói létszámot díjazta, a hallgatói létszám és a szakok számának növelésére ösztönzött. A minőség finanszírozása inkább a tudományos kutatás, a doktori képzés területén és a tehetséggondozás néhány vonatkozásában valósult meg.

Leromlott felsőoktatási infrastruktúra

Az 1990. óta eltelt időszak első 10 évében a drasztikusan növekvő hallgatói létszám jelentősen megterhelte az alig változó infrastruktúrát. Ebben az időszakban mintegy lelaktuk az örökölt adottságokat. Az utóbbi alig több mint 5 év hozott már jelentős változásokat, de ma még inkább az egyenlőtlenség jellemző.

Motiváció hiánya az oktatói bérrendszerben – az utánpótlás hiánya

Az oktatói bérrendszer az előmeneteli rendszerhez kapcsolódik. Fő motivációja, minél hamarabb minél magasabb fokozatba kerülni. Ez az egyes oktatói kategóriák egészségtelen szerkezetét eredményezte, megnehezítette az oktatói és kutatói utánpótlást. Még ma sem megoldott a legtehetségesebb fiatalok benntartása a felsőoktatásban.

A gazdaság és a felsőoktatás kapcsolatának gyengeségei – a tömegesedés munkaerő-piaci következményei

A kapcsolat gyengesége leginkább abban nyilvánult meg, hogy nem intézményesült igazán. Történtek egyes – kampányszerű, esetleges – próbálkozások, társadalmi tanácsokat hoztak létre az intézmények. Az egymásra utaltság azonban nem hatotta át a mindennapokat. Ennek legfőbb oka, hogy a felsőoktatás oldaláról nem érvényesült erőteljes érdekeltség a társadalmi kapcsolatok keresésére, a gazdasági igények kielégítésére.

Hosszú ideig úgy tűnt, hogy a munkaerő-piac korlátlanul fel tudja szívni az egyre növekvő számú végzős hallgatót. A végzettségért fizetett bérprémium az utóbbi időkhöz egyre csak nőtt – az európai viszonylatban kiemelkedő 60% fölé emelkedett –, ami tovább erősítette a továbbtanulási szándékot. Jelentkeznek ugyanakkor már a jelek, amelyek a végzett hallgatók munkaerő-piacának ki-egyenlítődségét mutatják. Elérkezett itt is – a piacgazdaságban természetes – kínálati piac. Ennek jelei esetenként sokkolóan hatnak a végzettek: nő az átlagos munkahely-keresési idő, alacsonyabb presztízsűnek tekintett munkaköröket is el kell vállalniuk. Erősödik a verseny a végzettek között, tehetség, felkészültség, motiváció, kitartás, szerencse és kapcsolatok függvényében. A végzettek növekvő hányada – első munkaerő-piaci élményként – megkóstolja a munkanélküliség keserűségét. Munkaerő-piaci statisztikák mutatják, hogy 2000-től kezdődően jelentősen megváltozott a végzettek munkaerő-piaci helyzete. Nő a munkanélküliség a végzettekben belül, nő a pályakezdő munkanélküliekben belül a diplomások aránya és nőtt a pályakezdő diplomás munkanélküliek aránya az összes munkanélküliek számához viszonyítva.

A MAGYAR UNIVERSITAS PROGRAMON ALAPULÓ ÚJ FELSŐ-OKTATÁSI TÖRVÉNY – VÁLASZ A FELSŐOKTATÁS PROBLÉMÁIRA

A Kormány elfogadta a Magyar Universitas Program néven ismert felsőoktatási cselekvési programot. A program tengelyében az új felsőoktatási törvény szabályozási elvei állnak. Az Országgyűlés 2005 nyarán elfogadta az új felsőoktatási törvényt. Az alábbiakban sorra vesszük a törvény – témánk szempontjából – legfontosabb szabályait.

A felsőoktatás nyitottsága, a hozzáférés szabadsága

Az új törvény szerint valamennyi magyar állampolgár számára állampolgári jog lesz 12 féléven keresztül államilag finanszírozott tanulmányokat folytatni a felsőoktatásban. A jog érvényesítésének feltétele természetesen, hogy a tanuló vágyó az adott intézményben és szakon a felvételi követelményeket teljesítse.

A hozzáférést az új törvény európai dimenzióban is értelmezi, segítve ezzel az állampolgári igények szerinti mobilitást. A magyar állam segíteni fogja legalább résztanulmányok más országban történő végzését.

A törvény külön figyelmet fordít az esélyegyenlőségre, illetve a hátrányok csökkentésére, megszüntetésére, a hátrányos helyzetűek támogatására.

A felsőoktatás új képzési szerkezete Bologna-konform többciklusú képzés

A hatályos felsőoktatási törvény megteremtette az alapot az új, Bologna-konform többciklusú képzési szerkezet bevezetésére, ami 2004. szeptember 1-jétől megkezdődött. Az új Ftv. átfogóan szabályozza a képzési szerkezetet, melynek lényege a be- és kilépési lehetőségek növekedése, az egymásra épülés, a korábbi

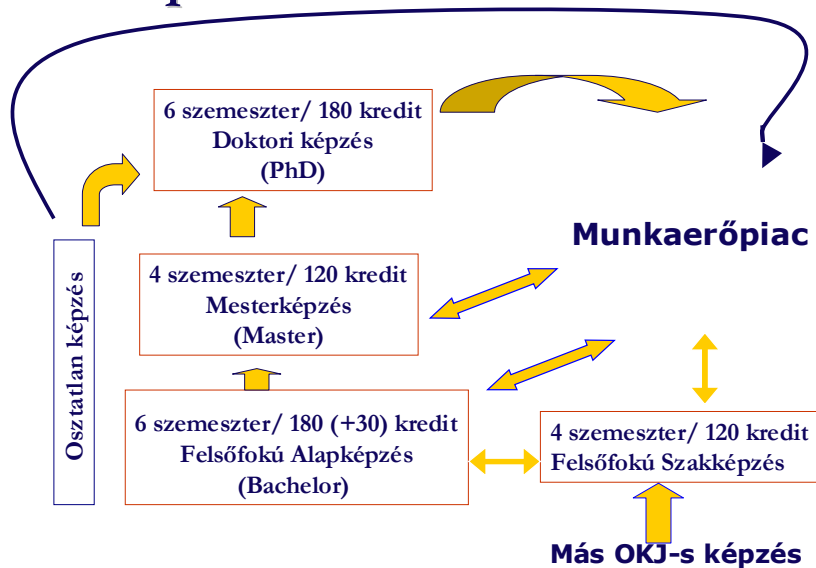
tanulmányok beszámítása. A be- és kimenetek, az egyes szintek követelményrendszerének új szabályozása összhangot teremt az európai folyamatokkal, megkönnyítve ezzel az oktatói és hallgatói mobilitást.

A jelenleginél szélesebb alapú és gyakorlat orientált alapképzés után általában 2 éves mesterképzésben lehet részt venni. Ezt követi a legalább 3 éves doktori képzés. Alternatív belépést kínál a felsőfokú szakképzés. Az életen át tartó tanulás logikája alapján – legalább alapidiploma birtokában – az egyéni és munkaadói igények szerinti szakirányú továbbképzésekben, kompetencia kurzusokon lehet részt venni. A kredit rendszer biztosítja az időben egymás után következő képzések egymásra épülését, a további tanulmányok beszámítását.

A felsőoktatás szakképzési és felnőttképzési intézmény is. Azon túl, hogy erősödik a felsőoktatás szakmai képzési jellege, a felsőoktatás alanyi jogon folytathat az OKJ szerinti szakképzéseket, különösen felsőfokú szakképzést. A felsőfokú szakképzés keretében erősödik a felsőoktatási és szakképzési intézmények együttműködése. A felsőfokú szakképzési programok létesítése a gazdaság szereplőinek kezdeményezésére és igényei szerint, egyszerűsített eljárással történhet.

Az alábbiakban szemléltetjük az új képzési szerkezetet.

A képzési szerkezet átalakítása

Minőségi képzés, nemzetközi szinten versenyképes tudás biztosítása

Magyarország mérete, a felsőoktatás szerkezete nem teszi lehetővé, hogy a tömegképzés – elitképzés dilemmát intézményszerkezeti szinten oldjuk meg (a tömeg- és elitképző intézmények elkülönülésével). Az új törvény által meghatározott finanszírozási szerkezet sem támogatja a probléma ilyen irányú megoldását. Jelentős támogatási elemeket tartalmaz viszont az új törvény arra vonatkozóan, hogy a felsőoktatási intézmények a tömegképzést is átlátható minőségi sztenderdek szerint végezzék, ugyanakkor érdekeltnek legyenek oktatói, hallgatói és módszertani tekintetben is a kiválóság segítésében. Hallgatói szinten ez a tehetség korai felismerését, kiválasztását és a tehetséggondozást jelenti. Oktatói szinten a jelenleginél következetesebb követelményrendszert, a tehetség gondozásában résztvevők kiemelt elismerését jelenti. A kiválóság támogatása szoros összefüggésben van a felsőoktatási kutatás jelentőségének növekedésével. A teljes állami támogatáson belül nő a kutatás, illetve a PhD képzés támogatása, átláthatóvá és kiszámíthatóvá válik a kutatás finanszírozása.

Különösen a tömegképzés minősége tekintetében kell hangsúlyozni, hogy a minőség alapvető eleme a képzés célja és társadalmi-gazdasági igények, valamint a képzés tartalma és meghirdetett célja közötti összhang. Félreértések elkerülése érdekében fontos hangsúlyozni, hogy a tömeg- és elitképzés közötti különbség nem a képzés eltérő minőségében van, hanem, a képzés résztvevőiben, céljaiban és módszereiben.

Közvetlenül vagy közvetve az új törvény – többek között – az alábbi módokon és területeken támogatja a minőséget, illetve a kiválóságot:

- Tehetségek kiválasztása, gondozása házi TDK és egyéb tanulmányi versenyeken, demonstrátori munkán, OTDK-n, szakkollégiumi tevékenységen, kutatási feladatokba bevonáson keresztül.
- Doktori iskolák és tudományos kutatás kiemelt és átlátható finanszírozása.
- Kiemelkedő oktatói és tudományos munka elismerése.
- Nemzetközi oktatási és kutatási célú mobilitás támogatása.
- A felsőoktatási intézmények kapacitás akkreditációjának bevezetése.
- Belső minőségirányítási rendszer működtetésének kötelezővé tétele.
- A MAB szakmailag függetlenül, normatív követelményeken alapuló akkreditációs tevékenysége.
- A színvonalas oktatói és kutatói munkához szükséges feltételek megteremtése.
- Végzés utáni pályakövetési rendszer működtetése, az eredmények visszacsatolása, figyelembe vétele a beiskolázási arányok meghatározásánál.

Autonómia – szakmai és gazdálkodási önállóság és felelősség növekedése

Az új felsőoktatási törvény által biztosított normatív keretek és ösztönző környezet alapján jelentősen nő a felsőoktatási intézmények szakmai és gazdálkodási autonómiája, ezzel együtt természetesen felelőssége is, különösen az alábbi területeken és módokon:

- Felsőfokú szakképzési program önálló kidolgozása
- Belső intézményi szerkezet meghatározása, kar létesítése
- Szakirányú továbbképzési programok létesítése, indítása
- Kompetencia programok kidolgozása, indítása
- Meghatározott területeken pénzüpiaci műveletek végrehajtása
- Megtakarítás lehetősége és annak szabályozott kezelése
- Befektetési tevékenység végzése
- Szabályozott kötelezettségvállalás

Az évtizedek alatt elhasználódott felsőoktatási infrastruktúra megújítására és bővítésére irányuló nagyszabású fejlesztési program folytatódik. E programban növekvő szerepet kap, az un. PPP program, illetve az I. és II. Nemzeti Fejlesztési terv. Előzetes számítások és tervek szerint az intézményi és kollégiumi infrastruktúra megújítását a magyar kormány 2010-ig mintegy 230 milliárd forinttal támogatja.

A gazdaság és a felsőoktatás kapcsolatát erősítő szakképzési hozzájárulás az elmúlt években jelentős addicionális forrássá vált a felsőoktatás finanszírozásában. Ez a lehetőség az új Ftv. szerint megmarad és reményeinek szerint kihasználása is javulni fog. Szakmai gyakorlatok szervezése, a gazdálkodó szervezetek munkavállalóinak képzése, a közvetlen fejlesztési hozzájárulás és a Munkaerő-piaci Alap Fejlesztési és Képzési Alaprész központi és decentralizált pályázatából 2004-gyel bezárólag mintegy 12 milliárd forint forrás került a felsőoktatásba a gyakorlati képzés támogatására, fejlesztésére.

Irányítási reform – hatékonyabb intézményi menedzsment, normatív ágazati irányítás, intézményi, fenntartói és ágazati jogosítványok következetés elválasztása

A felsőoktatás irányításának alapkérdése a kompetenciák – jogok és kötelezettségek – megosztása a felsőoktatási rendszer legfontosabb szereplői – a felsőoktatási intézmények, a kormányzat és a fenntartók között. Az állami intézmények esetében sajátos probléma az állam szerepe, amely általános ágazati felelősséggel rendelkezik, ugyanakkor fenntartó is. Az új Ftv. fő célja egyrészt, hogy a három szereplő közül növelje a felsőoktatási intézmények súlyát a döntésekben és a felelősségben. Az állami szektorban az állami ágazati irányítás és a fenntartói felelősség következetés szétválasztására kerül sor. A nem állami szférában a fenntartó – keretek között – lehetőséget kap arra, hogy az intézményi és fenntartói kompetenciák megosztását szabályozza.

Az állami szektorban kötelező jelleggel – a nem állami szférában ez opcionális – létre kell hozni az ún. Irányító Testületet (IT). Ez jelentős változás az intézmény belső irányítási rendszerét, de az állam és az intézmények kapcsolatát illetően is. Nem véletlen, hogy az új felsőoktatási törvény új elemei közül talán ez a változás váltotta ki a legnagyobb vitát.

A változás egyik fontos eleme, hogy a felsőoktatási intézmény szervezeteinek részét képező IT-nek korábbi fenntartói jogosítványokat ad át az állam (nem állami intézmények esetén adhat át a fenntartó). Az IT jogkörének és sajátos feladatrendszerének megkonstruálása ugyanakkor a korábbinál nagyobb távlatú – a napi részérdekektől jobban eltávolodó – stratégiai gondolkodást és cselekvést tesz lehetővé. Ez érvénye szakmai és gazdálkodási értelemben is. Ez a távlatosabb gondolkodás gazdasági értelemben hatékonyabb gazdálkodásban, szakmai értelemben nagyobb rugalmasságban nyilvánulhat meg. A felsőoktatási intézmények egyes szereplői ezt az akadémiai fórumok, mindenek előtt a Szenátus szakmai autonómiájának, az oktatás és kutatás szabadsága korlátozásaként interpretálják.

Fontos még kiemelni, hogy az IT-ben a gazdálkodó szervezetek képviselőinek részvételével mindenképpen erősödni fog a társadalom oldaláról érkező kihívások figyelembe vételének, a gazdálkodás hatékonyságának szempontja.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a Magyar Universitas Program által felvázolt elvek alapján az új Felsőoktatási Törvény valóban átfogó változások jogi feltételrendszerét teremti meg. Az átalakulás a felsőoktatási rendszer szinte minden elemét és szintjét érinti. Mint minden esetben most is a gyakorlat dönti el, hogy az új szabályokhoz fűzött megállapodások megalapozottak-e.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] 2001. évi XCIX. törvény A felsőoktatási képesítéseknek az európai régióban történő elismeréséről szóló, 1997. április 11-én, Lisszabonban aláírt Egyezmény kihirdetéséről.
- [2] 1999. évi LII. törvény A felsőoktatási intézményhálózat átalakításáról, továbbá a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról.
- [3] 1993. évi LXXX. törvény A felsőoktatásról
- [4] 91/2002. (IV. 26.) Korm. rendelet A felnőttképzést folytató intézmények és a felnőttképzési programok akkreditációjának részletes szabályairól.
- [5] 77/2002. (IV. 13.) Korm. rendelet A felsőoktatási alapképzési szakok képesítési követelményeinek kreditrendszerű képzéshez illeszkedő kiegészítéséről.
- [6] 157/2001. (IX. 12.) Korm. rendelet A külföldiek magyarországi és a magyarok külföldi felsőfokú tanulmányainak egyes kérdéseiről.
- [7] 119/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet A hallgatói hitelrendszerről és a Diákhitel Központtról.

- [8] 200/2000. (XI. 29.) Korm. rendelet A felsőoktatási tanulmányi pontrendszer (kreditrendszer) bevezetéséről és az intézményi kreditrendszerek egy-egy sleges nyilvántartásáról.
- [9] 162/1998. (IX. 30.) Korm. rendelet Az oktatási miniszter feladat- és hatásköréről.
- [10] 45/1997. (III. 12.) Korm. rendelet Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésről.
- [11] 4/1996. (I. 18.) Korm. rendelet A közgazdasági felsőoktatás alapképzési szakjainak képesítési követelményeiről.
- [12] 14/1999. (III. 18.) OM rendelet A felsőoktatási normatív kutatástámogatás felosztásáról és felhasználásáról szóló 6/1997. (II. 12.) MKM rendelet módosításáról.
- [13] 7/1999. (II. 1.) OM rendelet A közgazdasági felsőoktatásban folyó szakirányú továbbképzési szakok képesítési követelményeiről.
- [14] 101/2001. (XII. 21.) OGY határozat A felsőoktatás fejlesztésének kiemelt céljairól.
- [15] 1054/2002. (V. 15.) Korm. határozat A 2003-ban felvehető államilag finanszírozott hallgatói összlétszámáról.
- [16] 1096/2001. (VIII. 13.) Korm. határozat A hallgatói hitelrendszerrel kapcsolatos intézkedésekről.
- [17] Magyar Universitas Program: <http://www.om.hu/main.php?folderID=994>
- [18] 381/2004. (XII.28) Korm. rendelet a többciklusú képzési szerkezet bevezetésének egyes szabályairól: <http://www.om.hu/main.php?folderID=994>
- [19] A többciklusú lineáris képzési szerkezetnek megfelelő felsőoktatási alapszakok jegyzéke valamint képzési és kimeneti követelményei: http://www.om.hu/doc/upload/200507/tobbciklusu_osszesites_050719.pdf
- [20] Veres Pál (2003): A felsőfokú szakképzés a megújulás útján. Magyar Felsőoktatás, 9–10. 4–5. o.
- [21] Veres Pál (2001): Törvény a szakképzési hozzájárulásról és a képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról. Magyar Felsőoktatás, 7. 4–5. o.
- [22] Veres Pál (2004): Magyar Universitas Program – új felsőoktatási törvény – felnőttképzés, Felnőttképzésünk az Európai Unióban, II. Országos felnőttképzési Konferencia szerkesztett anyaga, Hajdúszoboszló 2004. szeptember 23–25. Suliszerviz Oktatási és Oktatási Szakértő Iroda, Debrecen 49–58. o.
- [23] Veres Pál: Az egész életen át tartó tanulás magyarországi megvalósítása, Felnőttképzés II. évfolyam 1. sz. 26–29. o.

SUMMARY

The study gives an overview of the last tendencies of the higher education with main emphasis on the development of the environment of higher education.

The higher education in Hungary is influenced by the next main factors:

- huge increase of the number of students
- new idea and practice of life-long-learning
- globalisation and the regional and global competition of institutions
- world wide development of information and communication technologies
- Bologna-process in Europe

The global, regional and national challenges have not always found a proper respond in the Hungarian Higher Education until now. The controversial character of the last 15 years of HHE could be illustrated by the next facts:

- not enough development in the content, methods and quality
- loose link between the funding system and the quality of teaching
- erosion of infrastructure in HE
- weak motivation of talents to stay in HE
- weak link between HE and economy
- fresh graduates are facing with growing problems on the labour market

As a proper respond to the challenges the Hungarian Government adopted the Hungarian Universitas Programme in 2004.

Important points of this programme are:

- open HEI-s and supporting mobility
- creating a new three level system of HE (bachelor, master, PhD)
- enhancing the quality and the quality insurance
- more autonomy and more responsibility to the HEI-s
- new and effective management structure, better sharing of responsibility and rights between institutions and owners and the government

To make a real change, the Hungarian Parliament adopted the new law of HE in July 2005.

TUDOMÁNYOS PLENÁRIS ÜLÉS

AZ ÖSSZEOMLÁSTÓL AZ ÁTTÖRÉSIG: A FÖLEMELKEDÉS FORGATÓKÖNYVE

László Ervin
A Római Klub tagja

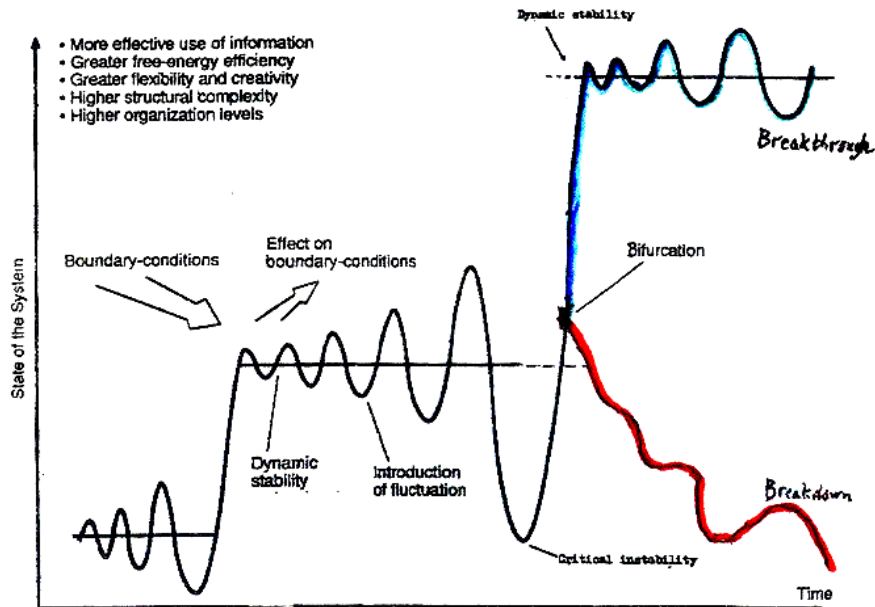
Közös történelmünk jelenlegi kritikus elágazási pontján meghatározó fontosságú, hogy tiszta képet kapjunk arról, hol állunk és merre menjünk – merre mehetünk. A modern rendszerelméletek nyújtotta fogalmi keretek egyedülálló lehetőséget kínálnak egy ilyen előtekintésre: megengedik nekünk az erdő megpillantását, amit immár nem takarnak el az előttünk álló fák. Ez a tanulmány először fölvezet bolygónk mai helyzetének rendszerelméleti képét, majd megvizsgálja, milyen eséllyel vezethet helyzetünk javulásához a tudatos cselekvés.

HOL VAGYUNK ÉS MERRE MENJÜNK, MERRE MEHETÜNK: EGY RENDSZERELMÉLETI KÉP

Ma történelmünk kritikus elágazási pontján állunk, abból az egyszerű és alapvető okból, hogy az általunk létrehozott, önmagunk és a világ vezetésére hivatott rendszerek fenntarthatatlannak bizonyultak. Ha változtatások nélkül haladunk tovább, túlfogyasztjuk erőforrásainkat, polarizáljuk társadalmainkat és elpusztítjuk a természet létfontosságú egyensúlyteremtő erőit. Száraz tény, hogy társadalmi, gazdasági és ökológiai rendszereink kritikus instabilitási ponthoz érkeztünk.

Az 1. ábrán látható, hogy amikor elérünk egy ilyen pontot, a rendszer önfejlődése erős nemlineáris jelleget ölt. A végbemenő folyamatok átalakulnak, alapvető trendek törnek meg és helyüket egy teljességgel eltérő jellegű fejlődés veszi át. Ez tehát egy bifurkációs pont.

A kritikus instabilitás küszöbén a korábban önmagukat stabilizáló negatív visszacsatolások által korrigált fluktuációk elszabadulnak és kitörnek a rendszer keretei közül. A bifurkáció alatt álló rendszer egy káoszperiódusba torkollik. Ennek eredménye vagy a rendszer elemi, stabil részeire való fölbomlása (*összeomlás*); vagy gyors fejlődés egy olyan rendszer irányába, amely ellenálló lesz az őt megelőző rendszert destabilizáció fluktuációkkal szemben (*áttörés*). Az áttörés után az átalakult rendszer megemelkedett információfeldolgozó képességekkel, a szabad energia felhasználásának nagyobb határfokával, továbbá fokozottabb rugalmassággal, nagyobb szerkezeti összetettséggel és új szervezetségi szintekkel rendelkezik.

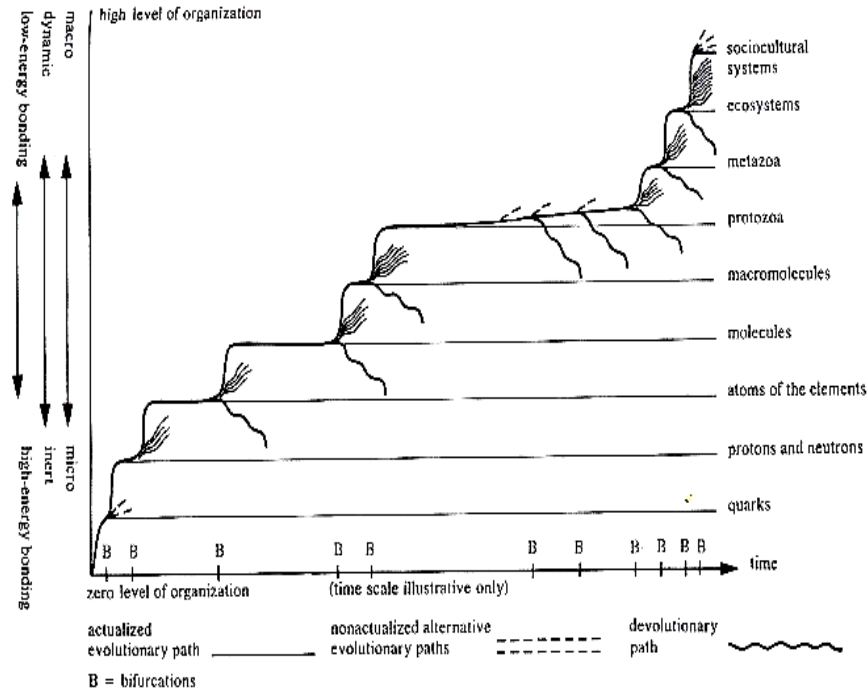
1. ábra: Az alapvető bifurkáció ábrázolása

A természetben a dinamikus stabilitás és a kritikus instabilitás váltakozása az evolúciós folyamatok sajátossága. Amint az a 2. ábrán látható, az evolúció az összetettség egymásra épülő szintjeit hozza létre, a kvarkok és elemi részecskék szubsztátumától az anyag atomjain át az atomok által létrehozott molekuláig, majd, megfelelő planetáris környezetben, egészen a makromolekuláig és a molekulákból álló sejtekig. A Földön már a makromolekulákból és sejtelekből álltak össze a protozoák és metazoák, majd ezek a sorozatosan integrálódó természeti rendszerek ökoszisztémákat formáltak, amelyekből pedig az ember által létrehozott szociokulturális és technológiai rendszerek emelkedtek ki.

A bioszférában az élő rendszerek evolúciója az egysejtű fajoktól a többsejtűek, később pedig sokfajú regionális és kontinentális ökológiákba beágyazódott komplex emlős fajok felé haladt. Ez a folyamat szülte meg az emberszabásúak nemzetségét is.

A főemlősök családja 40 millió évvel ezelőtt vált le az akkor létező emlős fajok törzséről. Az első főemlősök az óvilági majmok voltak, amelyek Ázsia és Afrika hatalmas területeit népesítették be. Ekkor, mintegy 9,2 millió éve, a főemlősök családja két csoportra bomlott szét. Az első csoport képviselői, a majomszabásúak, megmaradtak a fákon való éléssel; és, bár a későbbiekben számos águk (mint például a *gigantopithecus* és a *sivapithecus*) kihalt, a túlélőkből

fejlődtek ki a modern majmok: a csimpánzok, a gorillák, az orángutánok és a gibbonok. A másik csoport földön élő kétlábúakká – az emberszabásúak családjává – vált.

2. ábra: Progresszív, nemlineáris evolúció bifurkációkon keresztül

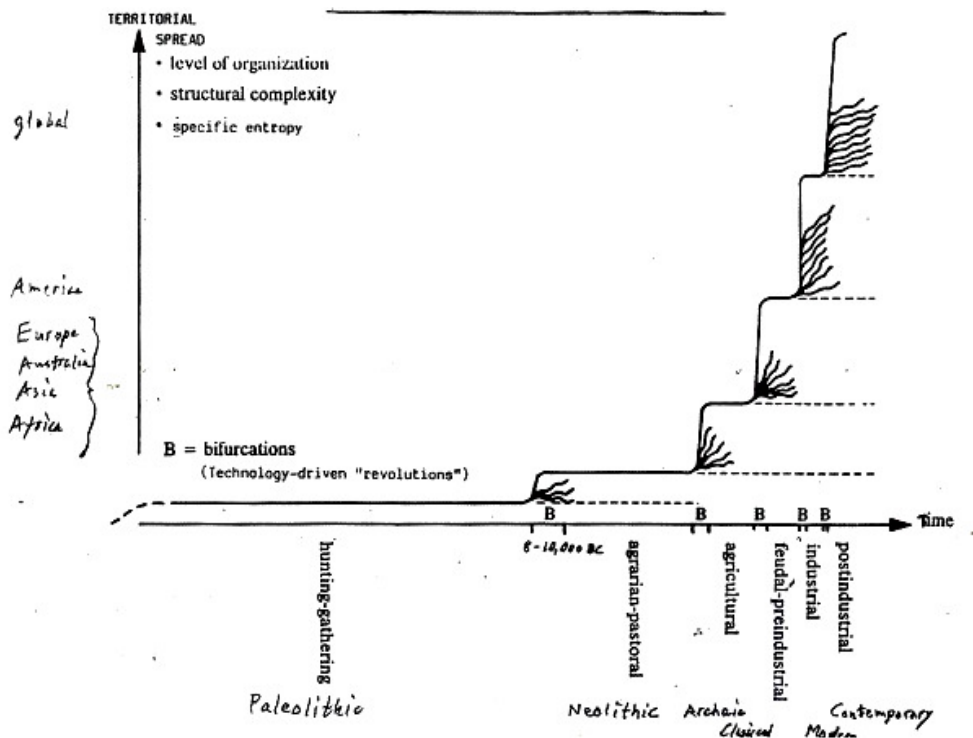
Körülbelül négy millió éve a korai emberszabásúak, az *Australopithecus*-félék széles körben elterjedtek Kelet- és Dél-Afrikában. Kis csapatokba verődve képtessé váltak a földfelszíni élet veszélyeinek túlélésére. Mintegy 2,5 millió éve különböző ágakra váltak szét. Egy később kihalt ág számos alfajjal rendelkezett, mint például a *Boisei* és a *Robustus*, míg a túlélő ág eljutott a *Habilisig* és az *Erectusig*, majd végül a *Sapiensig*.

Bár az emberszabásúak evolúciójának részleteivel még nem vagyunk teljesen tisztában, úgy tűnik, hogy a modern ember, a *Homo sapiens sapiens* először Afrikában alakult ki. Körülbelül negyvenezer évvel ezelőtt jelent meg Európában, ahol lehetséges, hogy együtt élt a neandervölgyi emberrel (*Homo Neanderthalis*). Az utóbbi körülbelül harmincezer éve tűnt el, s ezzel a *sapiens sapiens* vált az emberszabásúak ágának egyetlen túlélőjévé.

A *sapiens sapiens*szel az evolúció a biológia birodalmából a szociokulturális fejlődés földjére lépett. Az emberi nem esetén nem a faj genetikai adottságai esnek át mutációkon, hanem az egyének összességéből fölépült szociokulturális

struktúrák: önszerveződésük, az általuk vallott elképzelések és értékek, és az, hogyan látják önmagukat és az őket körülvevő világot. Más szóval: kultúrájuk és öntudatuk.

Az elmúlt tízezer év leforgása alatt “szociokulturális mutációk” – a társadalmak fejlődésében megjelenő nemlineáris bifurkációk – végeláthatatlan sorozata ment végbe, a Paleolitikum kőkorszaki törzseitől és a Neolitikum agrárközösségeitől Babilon, Egyiptom, India és Kína hatalmas ókori birodalmain át Európa feudális hercegségeiig, majd, több mint háromszáz évvel ezelőtt, a modern nemzetállamok rendszeréig. A 3. ábra mutatja, hogy ma újabb bifurkáció küszöbén állunk, amely a társadalmi szerveződés uralkodó formáját a nemzetállamok irányából a bolygó méretű posztindusztriális civilizáció irányába mozdítja.

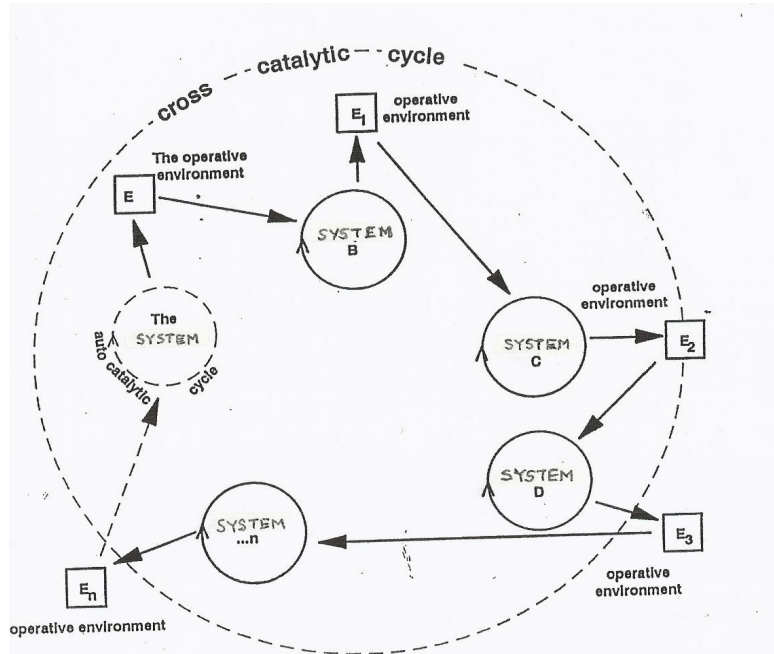

3. ábra: A szociokulturális evolúció útja

A társadalmi szerveződés minden újabb szintje magába foglalja, integrálja és részlegesen átalakítja a korábbi formákat. Újabb, magasabb szinten szervezett rendszert teremt, amelyben a korábbi rendszerek funkcionális alrendszerké válnak.

A magasabb szintű “szuparendszerek”, korábbi, magasabb autonómiájú rendszerek összekapcsolódásával történő kialakulása a rendszerelmélet ismert

fogalma. Ez az 4. ábrán látható módon ábrázolható. A szuprarendszerek “hiperciklusok” létrejöttével alakulnak ki, amelyekben az alrendszereket egymást katalizáló ciklusok kötik össze: ezek az úgynevezett keresztkatalitikus ciklusok. Az eredmény az, hogy az alrendszerek mindinkább egymásra utaltakká válnak, miközben az általuk közösen alkotott szuprarendszer szerkezetére és autonómiára tesz szert.

4. ábra: Autokatalitikus és keresztkatalitikus ciklusok. Minden különálló rendszer egy autokatalitikus ciklust formál, amely önállóan képes elemei karbantartására és megújítására. Ugyanakkor minden rendszer működési feltételeket teremt más a környezetében lévő más rendszerek számára. Tehát az összes rendszert átfogja egy keresztkatalitikus ciklus.

Mint ahogy azt a fizikus Manfred Eigen kimutatta, a szuprarendszerek auto- és keresztkatalitikus ciklusokon keresztül történő kialakulása e bolygó evolúciós komplexitásának alapja, s ez már a molekuláris és sejtformájú élet legeslegelején föltűnik. Az őstengerek gazdag molekulalevesében a keresztkatalitikus ciklusok magától értetődően választódtak ki más típusú kapcsolatokkal szemben: a turbulens környezetben minden más kötésnél nagyobb stabilitással rendelkeztek.

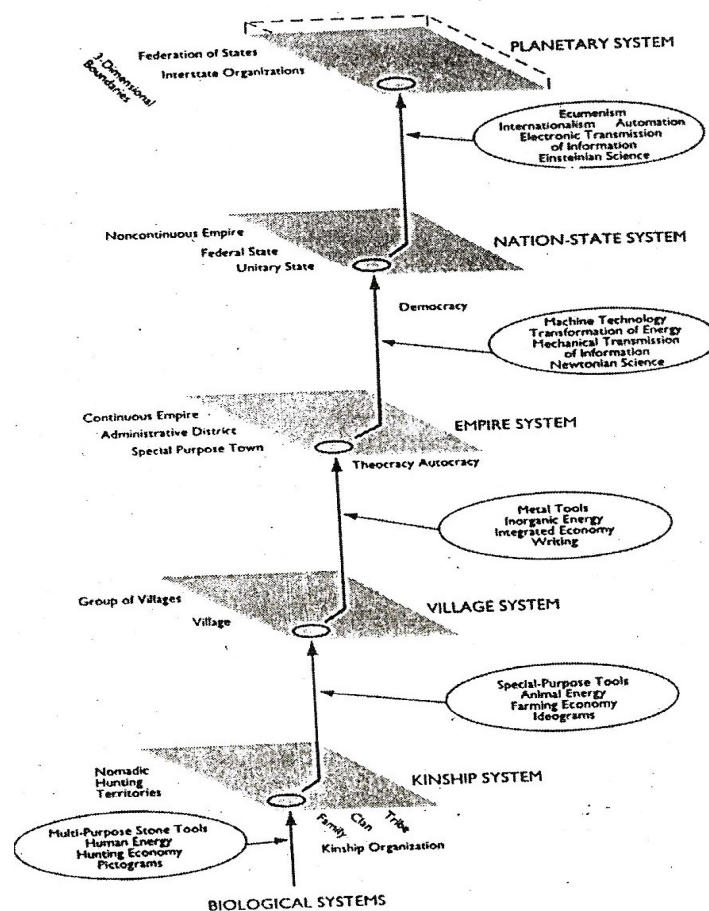
A keresztkatalitikus ciklusok a természethez hasonlóan a társadalomban is szuprarendszereket alkotnak. A természetben a folyamat magától értetődően látható az ökoszisztémákban, ahol a fajok és populációk sokfélesége teremt ke-

resztkatalitikus ciklusokat táplálkozási és szaporodási mintáikban. Ebben a folyamatban helyi, szubkontinentális, kontinentális, sőt, globális ökoszisztémák jönnek létre. Az üzleti szférában a tudáshoz való hozzáférés, a tehetség, a tőke és a piac teszi szükségessé a más társaságokkal kialakított kölcsönösen előnyös kapcsolatok létrehozását. Az eredmény az összeolvadások, akvizíciók és a legkülönbözőféle hálózatosodási formák képében egyre intenzívebbé váló keresztkatalitikus ciklusok létrejötte: kapcsolatok társakkal, termelői és marketingegyesületekkel, olykor még a versenytársakkal is.

A politika világában a nemzetállamok közötti egyre intenzívebb kötődések a döntéshozatal fokozatos elmozduláshoz vezetnek a nemzetitől a regionális, majd a globális szint irányába. Regionális gazdasági csoportosulások lépnek működésbe, mint például az Európai Unió vagy a Délkelet-ázsiai Nemzetek Egyesülete, s ezek globális kormányközi szervezeteken, mint például a Világbankon és a WTO-n keresztül lépnek egymással kapcsolatba. A regionális testületek a hagyományosan a nemzetállami kormányokban megtestesülő funkciók közül egyre többet vesznek magukhoz. Ez a folyamat nem fordítható vissza, hiszen a csúcstechnológiával, magas szintű interakcióval működő környezetben egyre több kapcsolatra van szükség, és már egyetlen államnak sincs teljes körű szuverenitása állampolgárai, sőt, területe fölött. Nem csupán a nagytávolságú fegyverek képesek már a nemzeti határok átlépésére, hanem az információk, az áruk és az emberek is döntően ellenőrzés nélkül áramlanak rajtuk keresztül. A nemzetállamok környezetük épségének megővésére is képtelenek: a szennyezés számára nem léteznek határok.

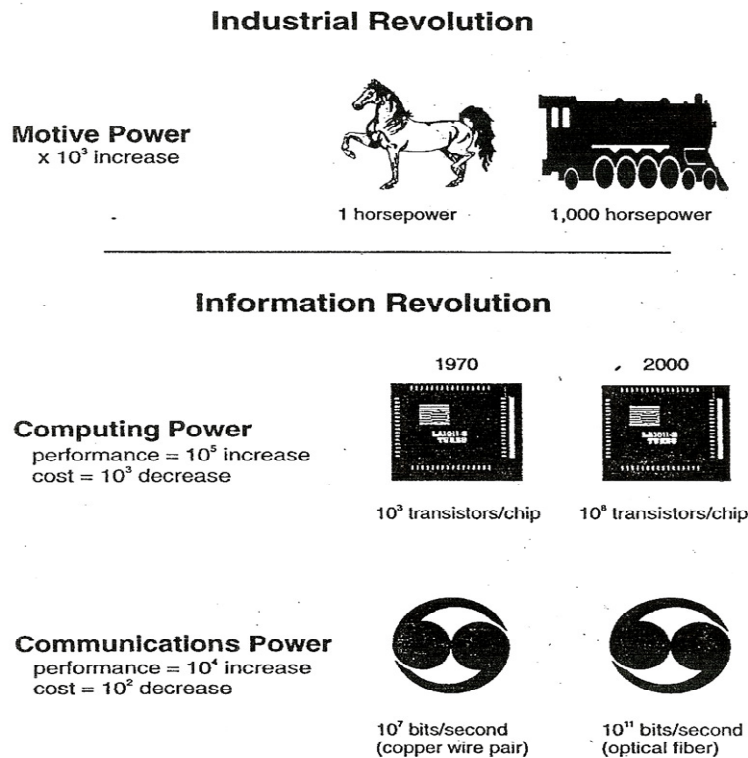
A társadalmi rendszerek erősen nemlineáris, de alapvetően progresszív evolúcióját az emberi közösségeket időről időre destabilizáló innovációk hajtják előre. Az efféle innovációk sorozata akkor indult útjára, amikor fajunk kifejlesztette a szimbolikus nyelvet, a fogalmi gondolkodást, a magasabb fokú eszközhasználatot és az egyre kifinomultabb technológiák közösségi használatára épített csoportos viselkedést. Mára ez lehetővé tette, hogy a mérnökök, kutatók, igazgatók, befektetők és vezetők egyre magasabb hatékonyságú és látókörű technológiai innovációkat alkossanak meg és helyezzenek a gyakorlatba. A 5. ábrán látható, hogy a bekövetkező fejlődési folyamat logikusan a globális szint irányába tendál.

Az egyre erősebb technológiai innovációk gyorsuló sorozata a bolygó uralkodó fajává emelte a *sapiens sapiens*-t. De uralma még nem elrendeltetett. Jelenlegi formájában az ipari civilizáció nem fenntartható. A XXI. század nyitóéveiben az ipar kora feltartóztatlanul halad a posztindusztriális kor – vagy az összeomlás – felé. Az új civilizációs bifurkációt a „második ipari forradalom” váltja ki, amit az információs és kommunikációs technológiák visznek előre. A 6. ábrán látható, mennyivel erősebbek ezek a technológiák és hány nagyságrenddel gyorsabban zajlanak le ezek a „forradalmak”, mint az első ipari forradalom gőzre és fosszilis tüzelőanyagokra alapozott technológiái.

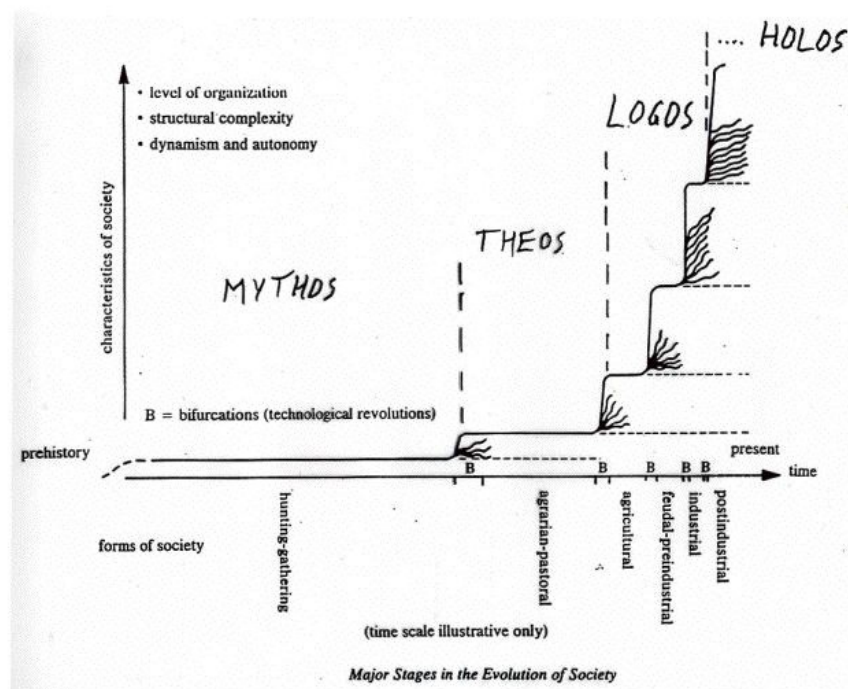
5. ábra: Főbb állomások és technológia által vezérelt átalakulások a társadalom globális szint felé haladó evolúciós útján (az ábra ALASTAIR M. TAYLOR hozzájárulása)

Az informatikai/kommunikációs forradalom eszeveszett tempójától hajtva egy olyan bifurkáció küszöbén találjuk magunkat, amely a klasszikus ipari civilizáción túl vezet. Logikusan egy olyan civilizációhoz jut el, amely egyszerre befogadóbb és – ha fenntartható – holisztikusabb, mint az a civilizáció, amit maga mögött hagy. A 7. ábra kiemeli a civilizációs fejlődési folyamat meghatározó kulturális tényezőit, s láthatóvá teszi, hogy a civilizáció, amely felé haladunk, egy holisztikus, bolygó méretű civilizáció: a Holosz civilizációja.

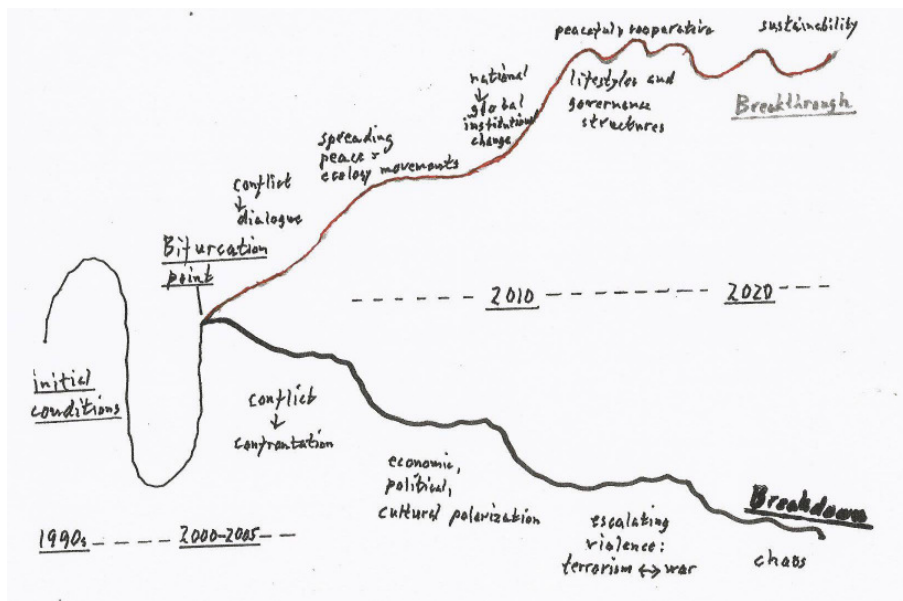
6. ábra: A klasszikus ipari forradalom sebességének és kiterjedésének összehasonlítása a jelenlegi informatikai/kommunikációs forradalommal

Jelenleg a Logosz-civilizáció modernkori variánsa és a még elérendő Holosz-civilizáció között fekvő bifurkációs pontban vagyunk. Az utóbbi csak abban az értelemben rendeltetésünk, hogy nem léteznek fenntartható alternatívái. A Holosz civilizációjának elérése azonban nem szükségszerű: a jelenlegi fordulópont több kimenetet is fölkinál. A 8. ábrán látható, hogy a kritikus döntési ponton túl vagy az áttörés, vagy az összeomlás következik. Hogy melyik utat választjuk, azt nem az evolúciós folyamat dönti el: ahogy a rendszerelméletek kutatói is tudják, a bifurkációs folyamat kimenetelét nem a bifurkáció alatti rendszer múltja determinálja: a folyamatba egy határozatlansági tényező is belép. Az öntudatlan rendszer határozatlansága egy öntudattal rendelkező tagokból álló rendszerben szabadsággá válik, minthogy egy ilyen rendszer megalkothatja önnön evolúciós rendeltetését. Az öntudattal bíró lények rendelkeznek azzal a képességgel, hogy tudatosuljanak bennük tetteik és e tettek kimeneteinek ismeretében cselekedjenek. A ma élő generációk – a mi generációink – dönthetik el, miként válik valóra az emberiség evolúciós folyamata.

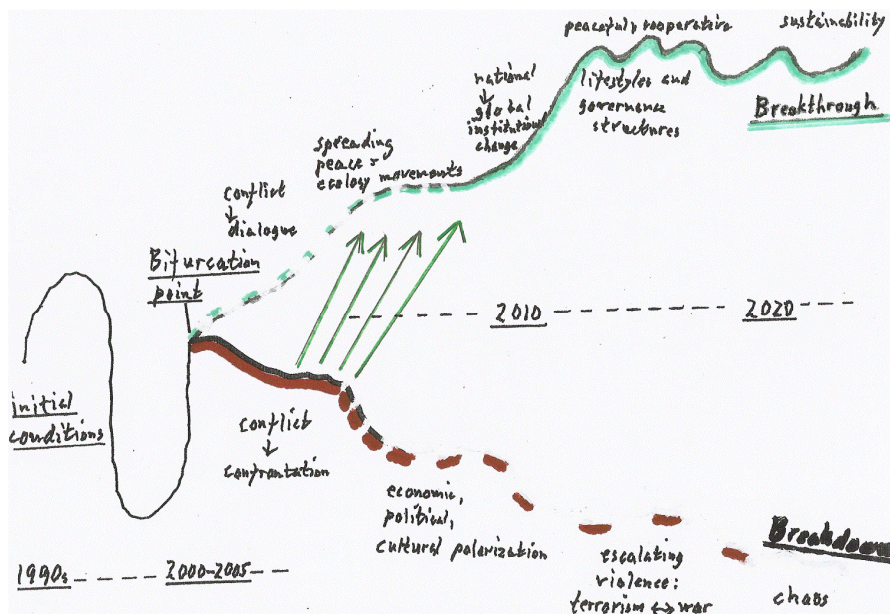

7. ábra: A történelmi civilizációk kulturális tényezői és a következő logikus fázis

Jelenleg az összeomlási forgatókönyv lefelé lejtő ösvényén haladunk. Nő az agressziószint, az erőszak, a stressz és ez reakciós intézkedésekhez és szélsőséges mozgalmak megszületéséhez vezet. Sürgősen új gondolkodásra és egy fejlettebb tudatosságra van szükség. A 9. ábrán látható javaslat szerint nem konfrontációval, hanem párbeszéddel kell válaszolnunk a konfliktusokra; támogatnunk kell a béke terjedését és az ökológiai mozgalmakat, törekednünk kell a nemzeti és globális intézmények megváltoztatására, felelősebb életformát és együttműködőbb kormányzati struktúrákat kell kialakítanunk, és törekednünk kell egy olyan világra, amely elveti az agressziót, egyenlőbb és mind társadalmi, mind ökológiai szinten fenntartható. Ez egyszerűen a fölemelkedés forgatókönyvének elengedhetetlen feltétele, amely elvezet az összeomlás forgatókönyvétől az áttörésig.

8. ábra: A jelenlegi makroátrendeződés fordulópontja és a belőle kivezető két ösvény

9. ábra: A főlemelkedés forgatókönyve

A FÖLEMELKEDÉS KILÁTÁSAI

A mai világban található negatív trendek ellenére az áttörés irányába történő fölemelkedés még mindig megvalósítható. Mi több, megvalósíthatóbb, mint valaha. A terrorizmus folyamatos fenyegetése, a szakadatlan környezetpusztulás, a klíma bosszantó változásai, valamint a Közel-Kelet és más tűzfészkek háborús konfliktusai napvilágra hozzák a problémákat és kezelésük szükségességét. Nem változtatják meg az evolúciós folyamat természetét és dinamikáját, de nagymértékben meggyorsítják lefolyását. Új fázisba ösztökélik: a bifurkáció kulcsfontosságú fázisába.

Első látásra a bifurkáció idején a lefelé lejtő forgatókönyv irányába való haladás nem tűnik jó dolognak. Másodjára azonban feltűnik egy reménysugár. A makroátrendeződés kritikus fázisába lépés végső soron akár jó dolog is lehet. Ez paradoxonnak tűnik, de valójában logikus. Egy strukturálisan instabil és fenntarthatatlan rendszerben minden fenntartásra irányuló lépéssel csak a fenntarthatatlanságot hosszabbítjuk meg. Amikor pedig az instabilitás és a fenntarthatatlanság állapota nem stabil, hanem fokozatosan mélyül, minden, a rendszer fenntartására irányuló lépés ilyen paradox hatással jár. Ma ez a helyzet. A kortárs világ állapota egyre instabilabbá és instabilabbá, és egyre fenntarthatatlannabbá és fenntarthatatlanabbá válik. A nemzetek és kultúrák közötti fokozódó konfliktusok felé haladunk az ezzel járó agresszióval és erőszakkal; a dúsgazdagok és a nincstelenek közötti mélyülő szakadékok felé, és az emberi életet, sőt, minden, a fűszálnál és a rovaroknál nagyobb életformákat fenntartó természetes egyensúlyok további leépülése felé.

E trendek folyamatos kibontakozása egyenesen a végítélet kapuihoz vihet minket. A végítélet kilátását nem enyhíthetik a világban létező vagyon és hatalom mai struktúráját fenntartani próbáló kísérletek. A status quo stabilizálására irányuló próbálkozások nem csupán meghosszabbítanák a világ mai fenntarthatatlanságát, de egyenesen rontanának a helyzetén. Ám a struktúra érdemi megváltoztatására törekvő próbálkozások politikailag irreálisak – a rendszer fenntartásában érdekeltek nem támogatják őket.

A status quo fenntartására irányuló retrográd politika a reálpolitikák legrealistábbja, és jelen pillanatban is ez uralkodik, elmélyítve a nemzetek és kultúrák közötti konfliktusok és egyenlőtlenség szintjét, s ezzel kiélezve a rendszer fenntarthatatlanságát. Ám ahogy a problémák nőnek és egyre szembetűnőbbé válnak, más politikák is realistákká válhatnak. Egy ilyen politika kedvező fejlemény lenne rövid, de kedvezőtlen hosszú távon. Példának okáért megkísérelhetné enyhíteni a világban létező legrosszabb társadalmi és gazdasági szakadékokat és környezeti leromlását a széndioxid-emissziók korlátozásokkal, a jövedelmi és fejlődési különbségek csökkentésével, és a talaj és a víz minőségének megőrzésével. De közép- és hosszú távon ez sem segítene: meghosszabbítaná a jelenlegi rendszer életét és ezáltal hozzájárulna a benne szükségszerűen megtestesülő kritikus trendek kifutásához. *Az a helyzet, hogy a jelenlegi vagyoni és*

hatalmi rendszerben politikailag reális intézkedések közül egy sincs, amely megváltoztatná a felszín alatti trendeket és megelőzhetné a közeledő krízist. Legfőbb érkezését késleltetheti.

Mi alapján lehet tehát okunk optimizmusra? Az alapján, hogy a jelenlegi rendszer növekvő instabilitásának következtében minél inkább elhalasztjuk az átalakításához vezető intézkedéseket, annál több ember ébred rá ezek szükségességére. Immár nem csak a retrográd politikák válhatnak politikailag reálissá; az átalakításra törekvők is belépnek ebbe a tartományba.

Természetesen a krízis azon szintjének elérése, ahol az átalakító intézkedések már reális kilátások, egy kockázati tényezőt is hordoz: a folyamatok kiszabadulhatnak irányításunk alól. Még egy világméretű végpusztulás sem kizárható lehetőség. Szerencsére a rendszer átalakítására törekvő elhatározást katalizáló kríziseket nem szükséges ténylegesen megtapasztalni – elegendő csupán *megérezni*. A társadalmak nem mechanikus rendszerek, amelyek csak akkor változnak, ha külső erők erre ösztökélik őket. Akkor változnak meg, amikor az emberek megérik a változás szükségességét. A döntő tényező a krízis érzékelésének kulcsfontosságú szintje.

A kérdés az: mi a kulcsfontosságú szint? A válasz pedig az, hogy nem tudjuk. Az emberi rendszerek ugyanis nem teljesen kiszámíthatók. Nagyszámú meggondolhatatlan társadalompszichológiai tényező játszik szerepet, és ezek időről időre, kultúráról kultúrára változnak. Annyit azonban tudunk, hogy a szöveg megírásakor még nem értük el kollektív pszichénk kulcsfontosságú küszöbértékét. Világméretű krízissel kell szembenéznünk, de érzékelt szintje nem elégséges a leküzdéséhez elegendő átalakulás elindításához.

Mi emelhetné a kritikus küszöb fölé a közvélemény figyelmét? Látható, hogy a krízis hatékony megoldásának illúzióját megteremtő részleges intézkedések ezt nem fogják megtenni. Paradox módon egy retrográd stratégia hasznosabb ebben az értelemben: ez ugyanis fölgyorsítja a krízist láthatóbbá tevő trendek kibontakozását. Szándékolatlanul, de hatásosan ösztökéli az embereket arra, hogy ragaszkodjanak az alapvető változásokhoz; a társadalom egyre szélesebb rétegeit lendíti akcióba.

Ha tetszik nekünk, ha nem, a retrográd politikák légkörében élünk. Végző soron ez nem rossz dolog; konstruktív cél érdekében is fölhasználhatjuk. A helyett, hogy pesszimizmusba esnénk vagy csak ideiglenes gyógyhatású intézkedésekért küzdenénk, dolgozhatunk annak érdekében, hogy növeljük a rendszer-átalakító krízis érzékelésének szintjét. Ez azt jelenti, hogy mindent megteszünk egy békés de hatásos kulturális mutáció elterjesztéséért a civil társadalomban résztvevő emberek kritikus tömegében.

Helyes, ha megemlékezünk arról, milyen gyakran járultak hozzá a krízisek és katasztrófák a szolidaritás és az összetartás iránti vágy megjelenéséhez. Ezt tapasztalhattuk a második világháborúban, amikor a Hitler seregei által megszállt országok polgárai nem huzakodtak és nem harcoltak egymás ellen,

hanem összefogtak, hogy szembeszállhassanak közös ellenségükkel. A szolidaritás számtalan megnyilvánulására volt példa. Ez volt a helyzet 2004 decemberében is, amikor az ázsiai cunami által Indiában és Délkelet-Ázsiában véghezvitt pusztítást az egész világot átfogó, s igen bőkezűnek bizonyuló szolidaritási akciók követték. Reménykedjünk abban, hogy nem kell megvárnunk egy olyan katasztrófát, amelyben százezrek vagy milliók pusztulnak el, mielőtt az emberiség kifejleszti magában a szolidaritást és az akaratot ügyeinek kézbevitelére és szembenéz a fajunkat fenyegető gondokkal.

Ez természetesen nem a jámbor reményre tartozó kérdés; ellenkezőleg, mindenek fölött álló, gyakorlatias sürgősség. Nincs itt az idő az elkeseredésre, ez az idő a cselekvésé. Nem a rövid távú orvoslásé, hanem az alapvető átalakulás kiváltására törekvő tudatos cselekvésé. A tudatos cselekvés pedig akkor válik lehetségessé, amikor az emberek érzékelik, hogy a krízis itt van, vagy legalábbis hamarosan elérkezik. S ekkor már valószínűleg hajlandóak is lesznek arra, hogy valamit tegyenek ellene.

A bifurkáció előttünk áll; rajtunk múlik, hogyan fordítjuk hasznunkra. Végző soron ugyanis a jövő a mi kezünkben van.

We are the music makers,
and we are the dreamers of dreams,
Wandering by lone seabreakers,
And sitting by desolate streams;
World-losers and world-forsakers,
On whom the pale moon gleams:
*Yet we are the movers and shakers
Of the world for ever, it seems . . .*
We, in the ages lying
In the buried past of the earth,
Built Ninevah with our sighing,
And Babel itself in our mirth;
And o'erthrew them with prophesying
To the old of the new world's worth;
*For each age is a dream that is dying,
Or one that is coming to birth.*
(Arthur O'Shaughnessy)

SUMMARY

At the present critical juncture in our collective history, it is of decisive importance to get a clear view of where we are, and where we could and should be going. For such a view the conceptual framework offered by the modern systems sciences is uniquely indicated: it enables us to see the forest, and not only the trees directly in front of us. This paper first outlines the systems view of our planetary situation and then considers the chances of improving our situation through conscious action.

A RÉGIÓK VERSENYKÉPESSÉGE KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Dr. Horváth Gyula
főigazgató

MTA Regionális Kutatások Központja

ÚJ TERÜLETFEJLESZTÉSI PARADIGMA EURÓPÁBAN

Az elmúlt két-három évtizedben az európai területi-gazdasági fejlődésben új tendenciák jelentek meg. A telepítési tényezők nagyfokú mobilitása az egységes európai piacon a települések és a régiók kölcsönhatásait erősítette, ez pedig a kooperációval egyidejűleg az országrészek és városok konkurenciaharcát is eredményezte. A régiók és települések együttműködési hajlamait mindenekelőtt gazdasági szerkezetük azonossága, szerkezetátalakítási törekvéseik hasonlósága, valamint a határ menti fekvés alakítja.

A hasonló szerkezeti problémákkal küszködő területek, pl. a depressziós (hanyatló, régen iparosított) térségek gazdasági fellendítésében a régiók közti együttműködés fontos szerephez jutott. A francia, a belga és a nyugatnémet nehézipari körzetek kooperációs programjai, a depressziós régiók európai szövetségének akciói is hozzájárultak e térségek gazdasági aktivitásának újraélesztéséhez.

Az érdekazonossággal jellemezhető másik régiócsoporthoz a határ menti tartományok alkotják. A közös piaci eszme – sokszor regionális politikai mozgalmak nyomására – az interregionális kapcsolatok fejlesztésére mindig nagy hangsúlyt fektetett. A gyakran nemzetiségileg vegyes lakosságú, történelmi-kulturális vagy gazdasági rokon vonásokat mutató tájegységek erőforrásainak együttes hasznosítása a közösségi politika preferált területe.

A piaci expanziós kényszer az érdekellentétek szaporodását váltotta ki. A legtöbb nyugat-európai település (nagy-, közép- és kisváros) és régió tudatosan készült az európai polgárok és vállalatok kegyéért folytatandó konkurenciaharcra. Fejlesztési stratégiáikban hosszabb idő óta azzal számolnak, hogy:

A gazdasági növekedés determinánsai között első helyre kerül a gazdasági tér és a lakóhely minősége, kulturális-tudományos-technológiai miliője, a lakókörnyezet kedvező állapota.

Nő az európai városok közötti kapcsolatok intenzitása, fokozódik a városok elérhetőségének és megközelíthetőségének a szerepe.

A nemzetközi piacokon felértékelődnek a komplex kínálattal jelentkező és ezt megfelelően menedzselni képes térségek.

A nemzeti kormányok befolyása csökken, és növekszik a regionális kormányzatok, valamint az európai szupranacionális intézmények jelentősége.

A piaccgazdaságokban egy városnak a településhierarchiában elfoglalt helyét elsősorban funkciói és ezek gyakorlásának minősége, illetve hatóköre, ma már meghatározóan a nemzetközi munkamegosztásban betöltött szerepe határozza meg. Azok a nagyvárosok, amelyek gazdasági alapjuk és intézményi struktúrájuk megrendülését (az agglomeratív nagyipar átalakulását, a diverzifikált piac szükségleteit hatékonyabban kielégítő új vállalati szervezeti formák megjelenését, a gazdaság ágazati átrendeződését) tétlenül szemlélték, hagyományos fejlesztési filozófiákban gondolkodtak, versenyképességük csökkenésével, fejlődési adottságaik elértéktelenedésével találták magukat szemben (*Borlenghi, 1990; Conti–Spriano, 1990; Dunford–Kafkalas, 1992; Enyedi, 1996*). Az új gazdasági paradigma ugyanis merőben másfajta telepítési követelményeket favorizál, a város mérete, az ország településszerkezetében elfoglalt pozíciója (az agglomeratív hatás) elvesztette korábbi dinamizáló szerepét, és a tercier ágazatok súlya, a fejlett szolgáltatások (az információs gazdaság, a termelő szolgáltatások, a K+F szektor) váltak a fejlődés, a jövedelemtermelés motorjává (*1. táblázat*). Az új fejlesztési erőforrások átrendezték az európai városok versenyképességi térképét is. Tradicionális növekedési központok indultak hanyatlásnak (Glasgow, Manchester, Dortmund, Torino, Genova, Lille), míg hajdanán csak másodlagos nemzeti regionális központok (Lyon, Bologna, Stuttgart, Graz) az európai munkamegosztás fontos csomópontjaivá váltak. Mindkét várostípusra jellemző azonban, hogy a pozíciójuk megerősítésére vagy gazdasági alapjaik átalakítására átfogó fejlesztési stratégiákat dolgoztak ki.

A regionális fejlődést meghatározó tényezőkben bekövetkezett változások miatt új fejlesztési stratégiákra lett szükség. A korábbi – központi ajánlásokat érvényesítő – területi tervezésnek több alternatívája kínálkozott. A formális választás azonban nem volt könnyű feladat Nyugat-Európában sem.

Egyrészt azért, mert a posztindusztriális átmeneti időszakban a regionális fejlődést befolyásoló folyamatok törvényszerűségeit kevésbé ismerték, hatásuk – az átalakulás bonyolultsága és a lehetséges fejlődési irányok sokfélesége miatt – egyértelműen nem volt kimutatható.

Másrészt – éppen az elágazási irányok sokasága következtében – a tervezők hiányában voltak azoknak a makroszabályozási és külsődlegesen meghatározó elemeknek, amelyekhez a város fejlődését, mint a regionális munkamegosztás alakításának meghatározó tényezőjét igazítani tudták volna.

Harmadsorban pedig még erősen hatottak a tradicionális regionális és városfejlesztés korábbi felfogásai is, amelyek – bár a 80-as évtizedben már jelentősen módosultak – a térséget és a várost alapvetően műszaki létesítménynek tekintették, és a mennyiségi fejlődést a minőségi változások kiindulópontjának

tartották. Emiatt is vallott kudarcot a város és környezete fejlődését egységben tervezni szándékozó fejlesztési elképzelés.

-
1. Nagyipari csoportok irányító központjainak jelenléte
 2. A termelési szerkezet diverzifikáltsága
 3. Felsőoktatási-kutatási bázisok
 4. Kísérleti fejlesztő helyek
 5. A népesség és az információk gyors mozgását biztosító infrastruktúra jelenléte (légi közlekedés, autópálya, telekommunikációs hálózatok)
 6. Az információk és az eszmék áramlását biztosító kapcsolati rendszerek (konferenciák, rendezvények, kiállítások) kiépültsége
 7. A termelő szolgáltatási hálózatok (üzleti tanácsadás, marketing, reklám, számítástechnika) jelenléte
 8. Pénzügyi erőforrások, támogatási rendszerek
 9. Innováció orientált fejlesztési stratégia, rendezési tervek
 10. Az oktatási, kulturális pihenési és sportlétesítmények könnyű megközelíthetősége
 11. Magas színvonalú lakófunkciókat kielégíteni képes városrészek, negyedek
-

1. táblázat: A városhierarchiában elfoglalt pozíciót befolyásoló tényezők
 Forrás: A szerző szerkesztése.

Az új regionális és városfejlesztési modellek gyökeresen szakítottak a hagyományos fejlesztési koncepciók alapirányzatával: azzal, hogy a fejlesztés elemeit csupán a közigazgatási határokon belüli műszaki létesítmények mennyiségi fejlődéséhez kössék, és ennek nagy részét – a gazdasági bázisok fejlesztését és átalakítását pedig kizárólagosan – külső (városon és régió kívüli) forrásokból fedezzék. A külső erőforrásokra alapozott fejlesztési stratégia átmeneti eredményekhez ugyan vezetett, hosszú távon azonban újabb fejlődési problémákat válthat ki. Ezt példázza azoknak a városoknak a gazdaságfejlesztési gyakorlata, amelyek a centrumból odatelepült ipari kapacitásaikat – termelési hagyományok és térbeli kooperációs kapcsolatok hiányában – a szerkezetváltás során nagyrészt elveszítették.

Az új fejlesztési modellek előnyben részesítették a belső termelési és humán erőforrásokat, a város és régiója kapcsolatait, az interregionális kooperáció erősítésére alapozó fejlesztési irányokat. Külső – hazai és külföldi – fejlesztési eszközöket a belső adottságokra építve, ezek preferenciáira alapozva vettek igénybe. Az ilyen szemléletű területfejlesztési politika képes volt megakadályozni, hogy megismétlődjön a korábbi gyakorlat, és az akut foglalkoztatási

gondok megoldása, a régiók és a városok gazdasági szerkezetének átalakítása újból egy alapelemeiben egymáshoz nem illeszkedő, erős külső függésre épülő, sérülékeny gazdaság kialakulásához vezessen.

A város méretét, társadalmi és gazdasági szerkezetét, viszonylag kedvező minőségi állapotát, kialakult kapcsolatrendszerét figyelembe véve a városfejlesztés új önrányító modelljében az alábbi általános fejlesztési elvek érvényesülnek:

1) A városfejlesztés fő motiváló tényezője a strukturális változások megtervezése, a városi gazdasági bázis átalakítási irányainak megfogalmazása, a globális szerkezeti változások kedvező és kedvezőtlen adottságainak mérlegelése, az átalakulás várható hatásainak prognosztizálása. Szem előtt kell tartani, hogy a város gazdaságának fejlődése magában az üzleti-vállalkozási szférában gyökerezik, a piac által szabályozott szerves növekedés eredménye lehet. A helyi gazdaságfejlesztés alapelve a diverzifikáció, a több gazdasági ágazatra, a különböző méretstruktúrákra és az ezek közötti kooperációra építő, környezetkímélő fejlesztési politika. Ez a gazdaságszervezési elv – amennyiben a helyi gazdasági szereplők körében módszertanát sikerül megismertetni, alkalmazását pénzügyi ösztönzőkkel elősegíteni – hosszabb távon a várost az integratív gazdaság előnyeit élvező innovációs központtá alakíthatja.

2) A modell a belső erőforrásokat a város szűkebb és tágabb környezetébe ágyazza, a város vonzáskörzetét, a régiót, a város tágabb körzetében elhelyezkedő kis- és középvárosokat nem passzív externáliáknak tekinti, hanem a közvetlen vonzáskörzetet a város kiszolgáló funkcióinak bővítési lehetőségeként, gazdasági alapjainak fejlesztési forrásaként veszi figyelembe, más európai városokkal pedig egyrészt munkamegosztási partnerként, másrészt pedig a gazdasági és kulturális tevékenységek telepítésében versenytársként számol.

3) E stratégia a város fejlesztését sokszereplős folyamatnak fogja fel. A szereplők – az alapfunkcióikban, tulajdonviszonyaikban, piaci kapcsolataikban, teljesítőképességükben, profitorientáltságukban tapasztalható különbségek ellenére – sikeres működése egymás közötti és a városirányításhoz fűződő kapcsolataiktól is függ. A város működtetésében és fejlesztésében a különböző szereplők (a magán- és a közösségi szféra, az egyházi és a társadalmi szervezetek) kooperációjának, a partneri kapcsolatok széles körű, a szereplők között szerződéses formában vagy informális módon megjelenő hálózatának erőforrás szerepet tulajdonítunk. A szereplők társulásai mind a fejlesztések előkészítésében, mind pedig a fejlesztési célkitűzések megvalósításában fontos szerepet játszhatnak, a kölcsönös érdekiegyenlítés elve alapján. A városi kooperációs hálózat kereteinek megteremtésében a városi önkormányzat játssza a kezdeményező szerepet, mint ahogy integrátori feladatokat vállal a sokcsatornás finanszírozás forrásainak felkutatásában, a pénzügyi támogatások megszervezéséhez szükséges előkészítő-szervező munka koordinálásában is.

A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG

A régiók felemelkedését egyértelműen a versenyképesség erősödése befolyásolja, ami nem más, mint a termékek és szolgáltatások értékesítési képességének javulása a nyílt verseny piacokon. Ez idővel a beruházások számára vonzó telephelyeket eredményez, illetve kölcsönhatások játszódnak le a telephelyválasztás és a versenyképesség között (Armstrong–Taylor, 1993; Ciciotti, 1993; Curdes, 1989; Storper–Walker, 1989; Wadley, 1986; *Competitiveness and Cohesion*, 1994; *Regional Competitiveness and Skills*, 1997).

Bár a makroökonómiai tényezők elkerülhetetlenül befolyással vannak a régiók gazdasági teljesítményére, a versenyelőny főleg a keresleti oldalt érinti, amelyet számos részpolitika befolyásol. Ezek közül az *iparpolitikának* van kulcsfontosságú szerepe. Az iparpolitika szűkebben értelmezett definíciója is a politikák széles körét öleli fel, többek között a fejlődő vagy hanyatló ágazatok közvetlen támogatását, az innovációhoz, az új technológiák vagy K+F eredmények átvételéhez nyújtott segítséget, tőketámogatást, ágazati stratégiákat, közvetlen állami megrendelést. A versenypolitikát, a funkcionális szabályokat, a termék-, illetve termelési szabványok előírásait az iparpolitika tágabb fogalmába sorolható állami beavatkozási lehetőségeknek kell tekintenünk.

Az eddig ismerttetett szempontok azt sugallják, hogy a decentralizálás a legkönnyebben az értékesítésben és a kereskedelmi folyamatokban valósítható meg, illetve arra utalnak, hogy az alacsonyabb szinteknek is fontos szerepet kell kapniuk ezek kialakításában. Figyelembe kell venni a régiót érintő problémák természetét és a megoldásokra irányuló célokat is. Regionális probléma lehet az ipar fejletlensége, a hagyományos iparágak hanyatlását követő szerkezetváltás támogatásának és a regionális gazdaság átalakításának az igénye.

Az iparpolitika gyűjtőnév alá tartozó sok részpolitika közül a decentralizált politika valószínűleg inkább a beavatkozás közvetlen formáira helyezi a hangsúlyt, nem pedig arra, amit „környezetalakításnak” lehetne nevezni – vagyis a szabályozásra, a fúziók, a vállalati egybeolvadás vagy a verseny elősegítésének politikájára. Nem tagadjuk az ilyen politikák fontosságát vagy alkalmasságát, de megjegyezzük, hogy ezeket általában országos és néha nemzetközi szinten határozzák meg. A közvetlen beavatkozás célpontjai a következők lehetnek:

- a kis- és középvállalkozások;
- az üzemi beruházások;
- a régió gazdasági szerkezetére jelentős hatást gyakorló vállalatok támogatása a beszállítói hálózat megszervezésében és az ipari klaszterek kialakítása érdekében;
- közvetlen vállalati kapcsolatok kiépítése más régiókkal;
- kiegészítő szolgáltatások szervezése állami vagy piaci eszközökkel.

Az iparpolitika decentralizálásának számtalan potenciális előnye van. Ezek lényegében a helyi gazdaság jellemzőinek jobb ismeretéből vagy olyan helyi hálózatok és intézmények létrehozásából származnak, amelyek közvetlenül érdekeltek a programok és a politikák sikerében. Potenciális előnyök a következők lehetnek:

- a célpiacokhoz való közelség, ami lehetővé teszi a prioritások módosítását pl. az alaptőke vagy a munkaerő minőségének javára;
- a helyi vállalkozói képességek, a kisvállalkozások növekedését gátló tényezők és a gazdaság helyi szereplői erős és gyenge oldalainak jobb ismerete;
- a politika célkitűzéseinek könnyebb meghatározhatósága a helyi hálózatokon keresztül a kedvezőbb információáramlás következtében;
- a decentralizált, kompetenciával rendelkező helyi rendszer eleve nyitottabb a kísérletezések és az innovációk iránt, mint a merevebb országos támogatási programok;
- a helyi termelési kultúra fejlesztése egy szervezet hatáskörében van, az egységes célok a regionális identitást is erősítik;
- a felülről lefelé irányuló támogatások elvei és a helyi regionális problémák közti ellentmondások: pl. Németországban a kisvállalkozások támogatását az erős helyi pénzügyi rendszer befolyásolja.

A decentralizáció legnyilvánvalóbb hátrányainak forrása egyfelől az átfedés és az ismétlés kockázata, másfelől a politikának a méretgazdaságossági megtakarítások hiányából fakadó gyengesége:

- a decentralizáció magas követelményeket támaszt a koordinációval szemben, mert meg kell akadályozni a régiók felesleges versengését, ami rendszerint „költségvetési támogatási versennyé” fajul, s a végeredménye szinte mindig negatív;
- konfliktusok merülhetnek fel, ha egy régió politikája túlzott nyomást gyakorol a helyi közösségekre;
- a regionális és az országos politikai célkitűzések összehangolása is fontos koordinációs feladat;
- a decentralizáció a kedvezményezettek számára azt a lehetőséget kínálja, hogy minél több forrásból szerezzenek támogatást, bár ez inkább a szervezetek szaporodásának a veszélyét hordozza, mintsem a támogatást nyújtó kormányzati szint problémája lenne;
- ha túl sok szereplője van az iparpolitikának, a nagyszámú támogatási elképzelés és a hozzájuk kapcsolódó felelősségi rendszerek elbizonytalaníthatják az „ügyfeleket”;
- a diffúz politika esetében az értékelés nehézkes.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a decentralizált iparpolitika célja a versenyfeltételek javítása, indokolt feltenni a kérdést, milyen eszközök felel-

hetnek meg leginkább a decentralizációnak. A pénzügyi források nagysága óhatatlanul korlátok közé szorítja a regionális és a helyi elképzeléseket, vannak azonban olyan eszközök, amelyek az alacsonyabb szint számára is előnyt jelentenek. A második kiindulópontunk tehát az, hogy az alsóbb közigazgatási szinteknek nincs közvetlen befolyásuk a versenyképességet alakító főbb makroökonomiai változókra (pl. a kamatszintre, az árfolyamokra vagy az inflációs rátára).

Az állami szektor közvetítői vagy megrendelői szerepe szintén fontos, emellett van okunk azt hinni, hogy az alsóbb szintek kedvezőbb helyzetben vannak a gazdasági szereplők kölcsönös előnyök alapján való együttműködésének biztosításához. A helyi ismeretek és hatáskörök létfontosságú elemeknek tekinthetők például:

- az üzleti consulting szolgáltatásokban,
- a technológiák elterjesztésében,
- az egyetemi–ipari kapcsolatok fejlesztésében.

Az alsóbb állami szintek támogatása létfontosságú lehet egy település tőkeállományának mobilizálásában. Erre bizonyos fokig a területrendezési tervezés is alkalmas lehet, ha erős a stratégiai megalapozása. A francia „aménagement du territoire” filozófiája testesíti meg leginkább ezt az gondolkodást. A helyi forrásokból építkező fejlesztésben az állami intézmények katalizátor szerepét olyan sikeres ipari körzetek bizonyítják, mint pl. az ún. „Harmadik Olaszország”.

DIFFERENCIÁLT KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TÉR

Miközben az Európai Unió regionális és kohéziós politikájának reformjai az integráción belüli területi különbségek mérséklését tűzték ki célul, s ennek megvalósításában a négy évtized több-kevesebb eredményhez vezetett, a kelet-közép-európai bővítés következménye a regionális egyenlőtlenségek fokozódása lesz. A társult országok gyenge teljesítőképessége miatt a területi differenciák mértékének növekedésével és az elmaradott térségek nagymértékű megszaporo-dásával kell számolni.

Az új tagállamok térszerkezetére ható demográfia, munkaerő-piaci, gazdasági és környezeti folyamatok Kelet-Közép-Európában jelentős eltéréseket mutatnak, a csatlakozás következményei is változatos képet vetítenek előre. Bár az európai uniós szakértők előszeretettel kezelik e térséget homogén egységként, az államszocializmus öröksége, még különben a transzformáció regionális hatásai és az új jelenségek menedzselésében alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök, intézményi megoldások igen eltérő eredményre vezettek

A gazdaság szerkezetének radikális átalakulása az egyes régiókat eltérően érintette. Az átalakulás vesztesei – más európai országokhoz hasonlóan – a nehéz- és a kitermelő ipari térségek és – kelet-európai jellegzetességként – az összefüggő agrárvidékek lettek. A piacgazdaság kiépülése a regionális különbségek fokozódását idézte elő. Magyarországon az 1970-es évek közepén készült

elemzések a legfejlettebb Budapest és a legfejletlenebb észak-alföldi megyék között kétszeres teljesítménykülönbségeket mutattak, 2002-ben a szintén legfejlettebb főváros és az elmaradott északkelet-alföldi Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve az ipari válság sújtotta észak-magyarországi Nógrád megye egy főre jutó GDP-je között 3,5-szeres különbség volt kimutatható.

Érdekes módon azonban a nagyrégiók (NUTS 2) esetében a különbségek mértéke eltérően alakul az egyes országban. A magyar régiók egy főre jutó GDP-jében a szélső értékek (a Közép-magyarországi és az Észak-alföldi régió) közötti különbség 2,4-szeres, Bulgáriában viszont a legfejlettebb délnyugati és a szinte azonos értékeket mutató többi régió között a különbség a 15 százalékot sem éri el. A régiók közti nagy különbségek Romániára sem jellemzőek. A legfejlettebb főváros és a legfejletlenebb Észak-Moldva között az egy főre jutó GDP különbsége az 1990-es évek végén még csak 1,6-szeres értéket mutatott, ám ma már – a főváros dinamikus fejlődése miatt (2. táblázat).

Az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) az EU-15 átlagában, százalék	Az ország népességének százalékában					
	Bul- gária	Cseh- ország	Magyar- ország	Lengyel- ország	Romá- nia	Szlo- vákia
75 felett	–	11,5	28,3	–	–	11,4
50–75	–	11,5	9,8	13,1	–	–
36–49	26,2	77,0	34,1	39,1	10,2	88,6
26–35	10,1	–	27,8	47,8	11,8	–
25 alatt	63,7	–	–	–	78,0	–

2. táblázat: A NUTS 2 régiók fejlettségi színvonala, 2001

Forrás: Területi statisztikai évkönyv, 2002. alapján a szerző számítása.

A rendszerváltó országokban az urbanizációs színvonal, a falusi terek kiterjedtsége és az elmaradottság foka függvényében jelentős területi különbségek mutathatók ki. Lengyelország kivételével – ahol a városi népesség száma ma is folyamatosan nő – a többi országban a falvak népességvándorlása megállt. Sőt, több országban a migrációs folyamatok ellenkező irányban alakulnak, a munkahelyet veszített városi népesség a falvakba vándorol. Az aktív korú népesség aránya a rurális térségekben és a hagyományos ipari körzetekben a legmagasabb. A nagyvárosi térségekben ezzel ellentétes mutatóknak lehetünk tanúi. Valamennyi fővárosban nőtt a népesség átlagéletkora, jelentősen megemelkedett az időskorú népesség aránya. A dinamikusan fejlődő térségekben (a Nyugat- és Közép-dunántúli régiók Magyarországon, Lengyelország északnyugati vajdaságai, Dél-Morvaország), valamint az északi és a keleti román régiókban és Szlovákia keleti térségeiben emelkedő születési rátákkal találkozhatunk, kedvezőbbek a kor-

struktúrák is, ugyanakkor a három utóbbi régiót magas elvándorlás és ingadozó aktív keresői ráták is jellemzik.

A munkaerőpiac területi különbségei a korábbi gazdasági szerkezet átalakulásának a következményeként alakultak ki. Általában azokban a régiókban magas az aktivitási ráta, ahol a strukturális változások még hatották át a gazdaság valamennyi ágazatát, fennmaradtak a régi struktúrák. Több nehézipari régió Csehországban és Lengyelországban még nem lépett új fejlődési pályára, illetve sok olyan rurális térség is található Kelet-Közép-Európában, ahol az agrárfoglalkoztatottak igen magas aránya (a romániai Moldvában például 42 százalék) miatt a jövőben éles feszültségek keletkezhetnek. Vannak olyan régiók is, amelyekben a korábban elhanyagolt tercier ágazatok gyors fejlődése ellentételezni tudta a gazdaság más szféráinak összezsugorodását. A kelet-közép-európai átalakulás sajátos paradoxona, hogy a sikeres régiók mutatják a legalacsonyabb aktivitási rátákat.

Az új tagországok igen eltérő gazdasági potenciáljának fejlesztését kohéziós problémák is akadályozzák. A gazdasági fejlettség alacsony szintjén az egyes országok regionális teljesítőképességében tapasztalható különbségek nagyobbak, mint az uniós tagországokban (3. táblázat).

Ország	A legfejletlenebb régió egy főre jutó GDP-je		A legfejlettebb régió egy főre jutó GDP-je		Különbség
	EU-15 = 100				
Bulgária	Dél-közép	21	Délnyugat	38	1,81
Csehország	Közép-Morvaország	45	Prága	121	2,69
Lengyelország	Lubelskie	27	Mazowieckie	59	2,19
Magyarország	Észak-Alföld	31	Közép-Magyarország	78	2,52
Románia	Északkelet	16	Bukarest	46	2,88
Szlovákia	Kelet-Szlovákia	36	Pozsony	98	2,72
EUR15*	Thraki	3	Felső-Bajorország	235	4,43

*A szárazföldi régiók figyelembevételével.

3. táblázat: Az egy főre jutó GDP regionális különbségei a kelet-közép-európai országokban, 2001

Forrás: A szerző számításai a Regions: Statistical Yearbook, 2003 alapján.

A legalacsonyabb teljesítőképességű és a legfejlettebb régió (Prága és a romániai északkelet) közti különbség hétszeres, az Unióban pedig négy és fétszeres. Összességében – a nemzeti különbségektől eltekintve – európai léptékben a kelet-közép-európai gazdasági tér viszonylag homogén képet mutat, a régiók többsége az uniós teljesítőképesség átlagának felét sem éri el. Mindössze

hat (két-két magyar és cseh, egy-egy szlovák és lengyel) régió teljesítőképessége haladja meg az EU átlagát, és ezekben a hat ország népességének mindössze 12,7 százaléka él. Románia legfejlettebb régiójának (Bukarest és Ilfov megye) teljesítőképessége – az utóbbi évek dinamikus növekedése ellenére – nem éri el az uniós átlagot, az ország népességének háromnegyede, Bulgáriában kétharmada az EU-átlag 30 százaléka alatti GDP-jű régiókban él. Lengyelországban két keleti határ menti régió (közel három és fél milliós népességgel) teljesítőképessége van az uniós átlag harmada alatt.

A hat ország közül Bulgáriában mutatkozik viszonylag kiegyenlítettnek a régiók teljesítőképessége. A legfejlettebb délnyugati régió (amelyhez Szófia is tartozik) jövedelmi mutatója 7593 euró/fő, ez az érték a legfejletlenebb magyar Észak-alföldi régió átlagát alig haladja meg. A GDP ágazati szerkezete a régiókban kisebb eltérésekkel azonos képet mutat. Mindenütt a tercier szektor van túlsúlyban. A foglalkoztatottak ágazati szerkezete is hasonló, azzal a különbséggel, hogy az agrárfoglalkoztatottak aránya a Délnyugati régió kivételével mindenütt tíz százalék felett van.

Csehországban Prága (amely önálló NUTS 2 régió) kiemelkedő GDP mutatója az európai régiók sorában is előkelő (29.) helyet jelent. A főváros 21 százalékkal haladja meg az uniós átlagot. A 27 ezer eurós európai csoportban az olasz Piemonte, Valle d'Aosta, a brit Északkelet-Skócia, a német Düsseldorf között található. Prága állítja elő az ország hazai össztermékének egynegyedét. A többi cseh régió teljesítőképessége közel azonos szinten, az uniós átlag 46–53 százalékán helyezkedik el, ennek következtében valamennyi nem fővárosi régió az elmaradott kategóriába tartozik. Egyéb szempontokat is figyelembe véve azonban több problematikus régió is található Csehországban. Erőteljes ipari hanyatlás és magas, 13 százalékos munkanélküliség jellemzi az Északnyugati és a Morva-sziléziai régiókat, ezen belül ötven százalékos a tartós munkanélküliek aránya.

Magyarország térszerkezetére erőteljes gazdasági, szociális és infrastrukturális egyenlőtlenségek jellemzőek. A regionális egyenlőtlenségek kialakulásának jól ismert okaival itt nem foglalkozunk, csupán a magyar döntéshozók figyelmét okkal vagy ok nélkül elkerülő különleges vonásra hívjuk fel a figyelmet. Arra a Kelet-Közép-Európában egyedülálló, évszázados trendre utalunk, amely az ország centrumtárságának, Budapestnek és agglomerációjának megingathatatlan pozícióját érzékelteti. E trend módosítása a magyar modernizáció kulcsa, az eddigi kudarcok meghatározó oka. Az az ország, ahol a modern térformáló erők szélsőségesen magas koncentrációja figyelhető meg, nem képes aktív és versenyképes kohéziós politika megvalósítására. A magyar régiók az európai rangsorban különböző csoportokban helyezkednek el. A Közép-magyarországi régió a rangsor második harmadának végén, a 17 ezer euró/fő jövedelmű kategóriában a francia Korzika, az olasz Szardínia, a Skót-felföld és -szigetek, a spanyol Castilla y Leon és a belga Namur alkotta csoportban található.

A második legfejlettebb magyar régió, a Nyugat-Dunántúl, a harmadik harmad legelején helyezkedik el. A 12 ezer euró/fő jövedelmű csoportot már kizárólag kohéziós országok régiói, a portugál Norte, Centro és Alentejo, a görög Peloponnisos és Traki alkotják. Hasonló a Közép-dunántúli régió pozíciója is, néhány görög, portugál és a fejlettebb kelet-európai régiókkal a 11 ezer euró/fő kategóriában helyezkedik el. A többi magyar régió kizárólag kelet-európai térségekkel körülvéve, a harmadik harmad középmezőnyében található. Ha Budapestet önálló régióknak tekintenénk, akkor 24 ezer euró/fő GDP-jével (amely az uniós átlag 108 százaléka) az első ötven legfejlettebb régiók közé, Madrid, a német Hannover, az olasz Liguria, az osztrák Felső-Ausztria és a brit Bradfordshire alkotta csoportba kerülne.

Lengyelország regionális jövedelmi palettája is színes. Az ország legfejlettebb régiója, a Varsó központú Mazowieckie egy főre jutó GDP-je sem éri el az uniós átlag kétharmadát. Ez annak következménye, hogy a fővárost nagy kiterjedésű, 3,3 milliós népességű, gyengén urbanizálódott, elmaradott régió övezi. A legurbanizáltabb két déli sziléziai és a nyugati Wielkopolska régió teljesítménye az EU-átlag 40–50 százaléka közötti sávban mozog. A már említett két keleti agrárregió (Podlaskie és Podkarpackie) Kelet-Közép-Európa legelmaradottabb térségei közé sorolhatók. Hét régióban (össztlakosságuk 17 millió fő) a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 20 százalék feletti értéket mutat. A magas agrárfoglalkoztatottság következtében e régiók munkanélküliségi rátái az országos átlag körüli értéken (18 százalék) vagy az alatt állnak, miközben a az ipari régiók némelyikében a munkanélküliség 23–27 százalékos. A legversenyképesebb lengyel régiók a következők: Malopolskie, Pomorskie, Śląskie és Wielkopolskie. Komparatív előnyeik a magas ipari termelékenységből, nagy humán erőforrás-potenciáljukból (egyetemek, kutatóintézetek sora található e régiókban), viszonylag fejlett infrastrukturális rendszereikből következik. Népes régióközpontjaikat kiterjedt agglomeráció veszi körül, gazdaságuk sokrétű, magas a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya. A fővárosi régió koncentrációs mutatói, az ország többpólusos berendezkedése ellenére, jelentősnek mondható. A külföldi működő tőke egyharmada ide összpontosul, itt magasabbak a népesség képzettségi mutatói, magasabbak az átlagbérek, a térségre erőteljes bevándorlás jellemző. A lengyel régiók sorában kedvező pozíciót elfoglaló Szilézia (Śląskie) vajdaság Európa legkiterjedtebb nehézipari és szénbányászati körzetének tekinthető. A gazdaság szerkezeti átalakítása még a kezdeteknél tart. Az uniós csatlakozást követő években a munkahelyek számának drasztikus csökkenése, kiterjedt szociális feszültségek várhatók.

A szintén többpólusúnak tekinthető Románia fejlesztési régiói három kategóriába sorolhatók. A legfejlettebb, az uniós átlagjövedelem 46 százalékát (a legfrissebb adatok szerint 2001-ben 57 százalékát) elérő Bukarest fejlődése az utóbbi években érezhetően felgyorsult. 1995 és 2001 között a GDP éves növekedési üteme átlagosan 7,4 százalék volt, miközben a többi romániai régióban a

GDP csökkent. Annak ellenére, hogy a főváros az ország népességének csak 9 százalékkal részesedik, az ország hazai össztermékének 17 százalékát állítja elő, a kis- és középvállalatok 20 százaléka, a külföldi működő tőke befektetések 57 százaléka ide összpontosul. A régiók másik csoportjába az ország hat régiója tartozik, átlagos teljesítőképességük az uniós átlag 21–30 százalékos értékei között ingadozik. Végül a harmadik kategóriába Kelet-Közép-Európa legfejlettebb térsége, az Északkeleti régió (Moldva) sorolható.

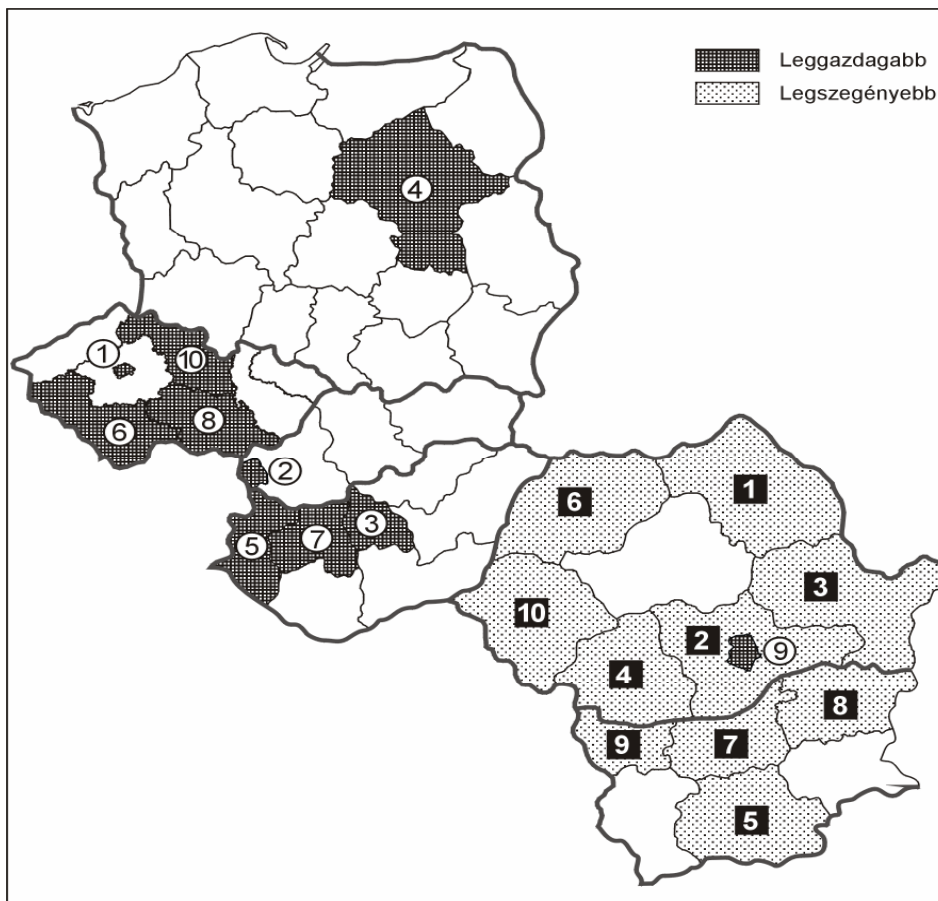
Szlovákia régiói viszonylag kiegyenlített jövedelmi kondíciókkal rendelkeznek. A Pozsonyi régió (22 ezer euró/fő, az uniós átlag 98 százaléka) az európai regionális rangsorban a 77. helyen, holland (Limburg, Zeeland), belga (Nyugat-Flandria), svéd (Dél-Svédország) és brit (Dél-Wales) régiókkal közös csoportban található. A többi régió a közepesen fejlett kelet-európai blokkhoz tartozik.

A Kelet-Közép-Európa térszerkezetét jellemző nagy különbségek abban is kifejezésre jutnak, hogy – Bulgária kivételével – mindenütt vannak kiemelkedően fejlett régiók. A tíz leggazdagabb kelet-közép-európai régió öt országban található: négy Csehországban, három Magyarországon és egy-egy Szlovákiában, illetve Romániában (4. táblázat, 1. ábra). A tíz legszegényebb régió viszont a két később csatlakozó országban található. Az ábrán azt is láthatjuk, hogy

Leggazdagabb					Legszegényebb				
Sorrend	Régió	Ország	Egy főre jutó GDP, vásárlóerő-paritáson, euró	Az EUR15 átlagának százalékában	Sorrend	Régió	Ország	Egy főre jutó GDP, vásárlóerő-paritáson, euró	Az EUR15 átlagának százalékában
1.	Prága	CZ	27 354	121	1.	Északkelet	RO	3678	16
2.	Pozsony	SK	22 164	98	2.	Dél	RO	4328	19
3.	Közép-Magyarország	HU	17 094	78	3.	Délkelet	RO	4448	20
4.	Mazowieckie	PL	13 316	59	4.	Délnyugat	RO	4681	21
5.	Nyugat-Dunántúl	HU	12 788	57	5.	Yuzhen Tsentralen	BG	4781	22
6.	Jihozápad	CZ	11 840	52	6.	Északnyugat	RO	4894	23
7.	Közép-Dunántúl	HU	11 279	48	7.	Severen Tsentralen	BG	5090	23
8.	Jihovyhod	CZ	11 059	47	8.	Severoistochen	BG	5203	24
9.	Bukarest	RO	10 878	46	9.	Severozapaden	BG	5414	24
10.	Severovyhod	CZ	10 871	46	10.	Nyugat	RO	5428	24

4. táblázat: Kelet-Közép-Európa leggazdagabb és legszegényebb régiói
Forrás: A szerző számításai a Regions: Statistical Yearbook, 2003 alapján.

Bulgáriában két, Romániában pedig a fővárosi régió és egy (a Székelyföldet is magában foglaló Közép régió) fejlesztési egység nem tartozik ebbe a kategóriába.

1. ábra: A leggazdagabb és a legszegényebb régiók elhelyezkedése
Megjegyzés: A régiók megnevezését ld. az 4. táblázatban.

A versenyképességi potenciál egyéb tényezőit – megközelíthetőség, a humán erőforrások minősége, a kutatási-fejlesztési kapacitások mennyisége – vizsgálva is hasonló következtetésekre juthatunk. Az európai piacokra való gyors eljutást biztosító autópálya-hálózat sűrűsége a csatlakozó országokban az uniós átlag hatodát sem éri el. A három-ötszáz kilométernyi megépült autópálya döntő része a fővárosokból indul és a Nyugat-Európa vagy Romániában a Fekete-tenger irányába halad. Lengyelország e szempontból kivételnek tekinthető, a meglévő 400 kilométernyi pálya nagy része a sziléziai és a nyugatlen-

gyel régiókban található. A kutatás-fejlesztés országos hálózatai még a tervgazdálkodás időszakában ugyan valamennyi országban kiépültek, a fővárosok pozíciói azonban még mindenütt dominánsak. Magyarországon Budapest súlya meghatározó (65 százalékos) a K+F ráfordításokban, Lengyelországban Varsó még mindig magas, ám a magyar fővárosnál lényegesen alacsonyabb részese-dést (44,5 százalékot) mutat.

A kelet-közép-európai régiók versenyképességében európai összevetésben ma még egyetlen tényező tekinthető kiemelkedőnek, nevezetesen a gazdasági növekedés üteme. A makro adatokat összefoglaló táblázat is jelezte már, hogy Kelet-Európa az Európai Unió országainál nagyobb növekedési ütemet ért el a hazai össztermék előállításában. A 2,5 százalékos évi átlagos uniós növekedési ütemmel szemben a társult országok GDP-je 4,8 százalékkal növekedett évente 1995 és 2001 között. Az országcsoport mutató közötti szóródás nem csekély, Lengyelország a hét éves átlagban 6,3 százalékkal, Magyarország 4 százalékkal, Szlovákia 3,9 százalékkal, Csehország 1,5 százalékkal növelte hazai össztermékét. Bulgáriában és Romániában nem volt növekedés. Az országcsoport átlaga feletti növekedést 14 régió mutatott. Ebből 11 lengyel, egy-egy pedig magyar, román és szlovák régió. Az első három leggyorsabban növekvő régió: Mazowieckie (10,4 százalék), Wielkopolskie (7,8 százalék), Bukarest (7,4 százalék). Magyarországon a Közép-magyarországi régió 5,2 százalékos növekedési ütemét a Közép-Dunántúl (4,6 százalék) és a Nyugat-Dunántúl (4,3 százalék) követi.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az elmaradottág felszámolása, a régiók fejlesztése a Közösség egyik legfontosabb stratégiai célja, költségvetésének közel negyven százalékát erre fordítja. A felzárkóztatásra a közös költségvetésből a tagállamok, illetve azok régiói – fejlettségük színvonalától függően – jelentős támogatásokat kapnak. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a jelentős támogatások ellenére az egyes tagállamokban a régiók rangsorában csak akkor következtek be változások, ha az uniós támogatások felhasználásában több évtizedes következetes strukturális politika érvényesült. A régiók fejlesztési politikájukban nem a hagyományos infrastrukturális elemek fejlesztésére koncentráltak, hanem a modern területfejlesztési hajtóerőkre (innováció, üzleti szolgáltatások, modern iparszervezési megoldások, humán erőforrás-fejlesztés) összpontosították erőfeszítéseiket. Azok a régiók, amelyek kizárólag az Európai Unió támogatáspolitikájától várták boldogulásukat, és az éppen aktuális fejlesztéspolitikai célok megvalósítására törekedtek, nem voltak képesek relatív pozíciójukon javítani. E következtetés kiváltképpen az újonnan csatlakozó régiók számára lehet elgondolkodtató.

A strukturális politika megvalósítását szolgáló, valamennyi tagországra érvényes alapelvek – szubszidiaritás, decentralizáció, addicionalitás, koncentrá-

ció, programozás, partnerség, áttekinthetőség – a nemzeti regionális politikai szervezetrendszer korszerűsítését is megkövetelték. Az Unió tagállamaiban az alapelvek következetes alkalmazása növelte a regionális fejlesztések hatékonyságát, erősítette a kohéziót. Az utóbbi időben egyre határozottabban megfogalmazódó új támogatáspolitikai célkitűzés, a versenyképesség fejlesztése a régiók fenntartható fejlődését kívánja szolgálni.

Európa jövőjét az Európai Uniónak a gazdaság fejlesztésén kívül társadalompolitikai eszközökkel is meg kell alapoznia. A demokratikus hatalomgyakorlás a hatékony gazdaság- és társadalomfejlesztés alapja. A regionális és kohéziós politika tehát nem csupán a gazdaságfejlesztés eszköze. A növekedés önmagában nem jelent automatikus garanciát az európai régiók kiegyensúlyozott, fenntartható és sok pólusú fejlődésére.

Az új programozási időszakra való felkészülés során Magyarországnak bizonyítania kell azt, hogy a régiók intézményei alkalmasak a strukturális támogatások hatékony, az európai kohéziót erősítő felhasználására. Nemzeti érdekek tekinthető, hogy 2007-től Magyarországon regionális operatív programok szerveződjenek. A régiók fejlesztéspolitikai önállósága nélkül nem képzelhető el ugyanis az új kohéziós politika prioritásainak teljesítése. Ha a beérkező és remélhetőleg optimális mennyiségű uniós forrást a jelenlegi – ágazati dominanciájú – szerkezetben használjuk fel, a régiók közötti markáns különbségek mérséklése nem képzelhető el. Függetlenül az ország remélhetőleg erősödő gazdasági teljesítményétől, az uniós kohéziós politika eredményei csak korlátozott mértékűek lehetnek. A decentralizált és regionalizált fejlesztéspolitika lehet az EU-konform megoldás a modern Magyarország számára.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] **A new partnership for cohesion. Convergence, competitiveness, cooperation. Third report on economic and social cohesion.** Brussels, European Commission. February 2004.
- [2] **Agenda 2000. For a Stronger and Wider Europe** 1997: Brussels, European Commission.
- [3] Armstrong, H. W.–Taylor, J. 1993: **Regional Economics and Policy.** London, Harvester–Wheatsheaf.
- [4] Balchin, P. – Sýkora, L. – Bull, G. 1999: **Regional Policy and Planning in Europe.** London, Routledge.
- [5] Borlenghi, E. (szerk.) 1990: **Città e industria verso gli anni Novanta.** Torino, Edizioni della Fondazione G. Agnelli.
- [6] Ciciotti, E. 1993: **Competitività e territorio. L'economia regionale nei paesi industrializzati.** Roma, La Nuova Italia Scientifica.
- [7] **Competitiveness and Cohesion: Trends in the Regions,** 1994: Brussels, European Commission.

- [8] Conti, S.–Spriano, G. 1990: **Effetto città. Sistemi urbani e innovazione: prospettive per l'Europa degli anni Novanta.** Torino, Fondazione G. Agnelli.
- [9] Curdes, G. 1989: Regionale Umstrukturierung durch weiche Standortfaktoren. Konzepte zur einer Gestaltpolitik am Beispiel der Region Aachen. – **Raumordnung und Raumforschung**, 4. 87–93. o.
- [10] Dunford, M. F.–Kafkalas, G. (szerk.) 1992: **Cities and Regions in the New Europe.** London, Belhaven Press.
- [11] **Enlarging the European Union. Accession Partnership**, 1998: Brussels, EC DG 1A.
- [12] Enyedi Gy. 1996: **Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában.** Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- [13] **First Report on Economic and Social Cohesion**, 1996: Brussels, EC.
- [14] Florax, R. 1992: **The University: a Regional Booster?** Aldershot, Avebury.
- [15] Hencz A. 1973: **Területrendezési törekvések Magyarországon.** Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [16] Hjern, B. 1990: Improvement of regional qualification structures as a task of regional economic policy. In: Ewers, H. J.–Allesch, J. (szerk.): **Innovation and Regional Development. Strategies, Instruments and Policy Co-ordination.** Berlin, Walter de Gruyter. 207–224. o.
- [17] Horváth Gy, 2001: **Decentralizáció és regionalizmus Európában.** Habilitációs előadások 3. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- [18] Horváth Gy. (szerk.) 1993a: **Régiók és városok az olasz modernizációban.** Régiók Európája 1. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- [19] Horváth Gy. (szerk.) 1997: **Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken.** Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- [20] Horváth Gy. (szerk.) 2000: **A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.** Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- [21] **International Handbook of Universities and Other Institutions of Higher Education**, 1998: Paris, The Association of Universities.
- [22] Keating, M.–Loughlin, J. (szerk.) 1997: **The Political Economy of Regionalism.** London, Frank Cass.
- [23] Le Galès, P.–Lequesne, Ch. (szerk.) 1998: **Regions in Europe.** London, Routledge.
- [24] Loughlin, J. (szerk.) 1999: **Regional and Local Democracy in the European Union.** Brussels, EU Committee of the Regions.
- [25] Michalski, A.–Saraceno, A. 2000: **Regions in Enlarged European Union.** Brussels, EC, Forward Studies Unit.

- [26] Nemes Nagy J. 1987: **A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata.** Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [27] Perulli, P. (szerk.) 1998: **Neoregionalismo. L'economia archipelago.** Torino, Bollati Borlinghieri.
- [28] **Regional Competitiveness and Skills.** Paris, OECD. 1997.
- [29] **Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions in the European Union,** 1999: Brussels, European Commission.
- [30] Storper, M.–Walker, R. 1989: **The Capitalist Imperative: Territory, Technology, and Industrial Growth.** Oxford, Basil Blackwell.
- [31] Sweeney, G. 1997: Belső fejlesztési stratégiák a periférikus régiókban. – Horváth Gy. (szerk.): 151–162. o.
- [32] **The European Union: Cohesion and Disparities,** 1996: Brussels, European Commission.
- [33] **Unity, Solidarity, Diversity for Europe, its People and its Territory. Second Report on Economic and Social Cohesion.** Volume 1, 2001: Brussels, EC.
- [34] Wadley, D. 1986: **Restructuring the Regions.** Paris, OECD.

SUMMARY

Since the early stages of the transition, Central and Eastern European regional policies have gained strength, although they are still constrained by limited resources and institutional problems.

However, the new regional policy structure has led to a deconcentration of government administration rather than to a truly strengthened decentralisation, and has often complicated rather than purified the institutional system. Furthermore, local governments are strongly dependent on central governments. As a consequence of this weaknesses, the intermediate level (regions) should be given extended competencies and sufficient taxation authority. A philosophy of flexible horizontal co-operation in associations, pacts and partnerships should be promoted to establish functional regions for different public services.

Despite the numerous similarities in the changes that have taken place in the territorial structures of the countries, the differences in the responses individual countries gave to the challenges of regional development and the varied results of their development efforts demonstrate that the “Eastern European Bloc” is at least as heterogeneous as the European Union.

The paper introduces the Central and Eastern European achievements of regional development. Besides the analyses of the transformation processes in the regions it draws a comprehensive picture of economic and political factors influencing competitiveness of the regions and localities in six medium-sized Central and Eastern European member states and candidate countries.

A FEJLESZTÉSI CÉLOK ÖSSZHANGJA A GONDOK EREDETE

Buday-Sántha Attila

tanszékvezető egyetemi tanár

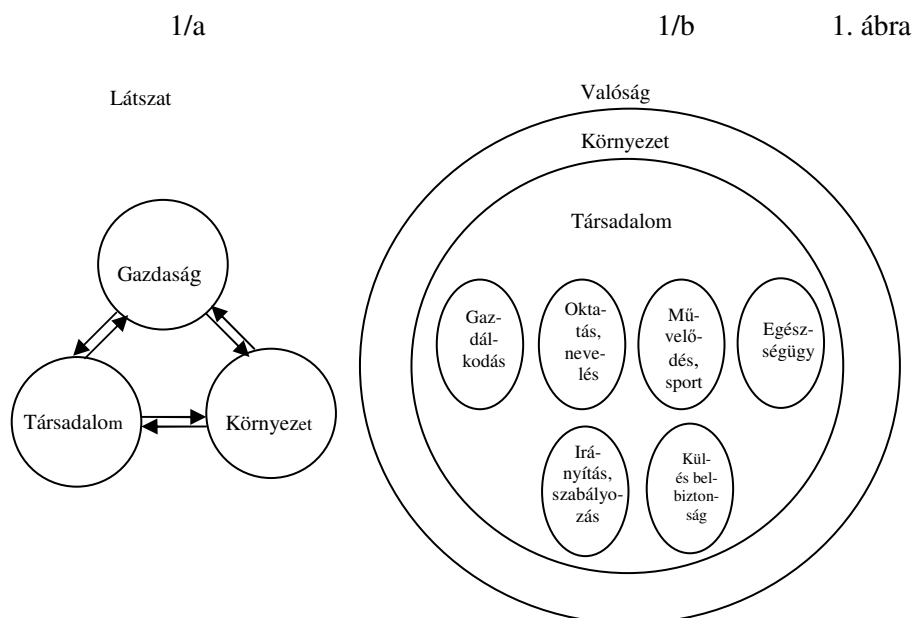
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

Ha áttekintjük a konferencia címében található fogalmakat, (fenntarthatóság, környezetvédelem, regionális fejlesztés, vidékfejlesztés) akkor megállapíthatjuk, hogy olyan fogalmakról van szó, amelyek

- rejtve az emberiség történetében mindig jelen voltak,
- sok tekintetben egymást átfedik, az egyik a másikat szinte evidenciaként magába foglalja,
- nem ágazathoz, egy szűken behatárolható tevékenységhez kapcsolódó fogalmak, hanem másfajta szemléletet, gondolkodást követelnek, lényegük a jelenségek komplex, a gazdasági, szociális és ökológiai szempontoknak együttes értékelése, kezelése,
- a közel egyidejű előtérbe kerülésüket, újra értelmezésüket az általuk igényelt átfogó és hosszú távú gondolkodás hiányából adódó gondok, válságjelenségek kényszerítik ki,
- céljuk a gazdasági, szociális és ökológiai célok közötti harmónia megteremtése, és bár a kiinduló pontjaik nem közösek, az eredményeik általános érvényűek, minden tekintetben kedvező hatásúak.

Egyidejű előtérbe kerülésük okát a XX. században uralkodóvá váló, forrást tekintve az olcsó energián (olaj, földgáz) alapuló világgazdasági rendszerben kereshetjük, amely ugyan lehetővé tette az emberiség létszámának, termelésének, felhalmozott vagyonának megsokszorozását, de közben olyan mértékben felélte a természeti készleteket és a gazdaságban, a szociális szférában olyan mély egyenlőtlenségeket hozott létre, amelyeknek a fennmaradása, további elmélyülése válságos következményekkel járhat. A gondok alapvető oka, hogy az elmúlt évszázadban a gazdálkodás, a gazdaság, amely a emberi társadalom egyik funkcióját, a társadalom létezéséhez szükséges anyagi javak előállítását jelenti, a rendszer egészével szemben önálló életet kezdett élni, önálló érdekrendszert alakított ki és fokozatosan maga alá kívánta rendelni nemcsak a természeti környezetet, amelyben létezik, de azt a társadalmat is minden más rész-funkciójával (művelődés, oktatás, egészségügy stb.) együtt, amelynek kiszolgáltatására hívatott. A kialakult ellentmondásos helyzetet jól szemlélteti a gazdaság-

nak, a társadalomnak és a környezetnek a viszonyát tükröző 1. ábra, 1/a. pontja, amelynek képviselői a kialakult helyzetet természetesnek tartják, holott az egyáltalán nem természetes, és a részfunkció önálló célként való megjelenése, a rákos sejthez hasonlóan rendkívül veszélyes.

Forrás: A szerző saját szerkesztése.

Ennek a fejlődési pályájának a következménye, hogy az ember ma már befolyásolni tudja a természetet, anélkül, hogy annak tényleges működési mechanizmusával tisztába lenne, így azt szabályozni nem tudja, de azt meg tudja határozni, hogy hol legyen mocsár, tó, merre folyjanak a folyók és adott területen milyen élőlények éljenek. Ennek a fejlődési pályának a következménye, hogy ma már egyre kevésbé alkalmas a természeti erőforrásokat megújulókat és nem megújulókat csoportjába sorolni, mert az ún. megújulókat is, az ún. feltételesen megújulókat csoportjára kell osztani, hiszen a talaj, az élővilág mellett ma már egyre inkább a levegő és a víz is ide sorolható, mert erőforrásnak nem a levegő és víz, hanem csak a természetes tisztaságú levegő és víz tekinthető. Ma már eljutottunk odáig, hogy a gazdaság és a társadalom a szükségletei kielégítésére a természeti környezet egészét, annak az állapotát befolyásoló mértékben igénybe veszi.

A globális természeti rendszerek működésével kapcsolatos ismereteink korlátozottak, így azt sem tudjuk pontosan, hogy hol a jó és a rossz határa. Az

emberiség jövője szempontjából ezért fontos az *elővigyázatosság*. Azt viszont tudjuk, hogy véges világban élünk, véges erőforrás készletekkel és így az végtelen számú ember korlátlan igényeinek kielégítésére nem alkalmas. Ezért fontos kérdés az, hogy „Mennyi az elég?” Hol, hány \$/GDP/fő értéknél húzódnak az anyagi szükségletek határai, amelytől kezdve a szellemi szükségletek kerülnek előtérbe? Ennek a jelei, ahogy a környezetvédelem elfogadottá válásakor, 30–40 évvel ezelőtt, úgy jelenleg sem láthatók. Eddig még egyetlen ország sem jelentette be, függetlenül attól, hogy az 1 főre jutó jövedelem 10, 20, vagy 30 ezer \$/GDP szinten állt, hogy állampolgárai elérték az anyagi fogyasztás ésszerű határát. Jelenleg nem a gazdaság van az emberért, hanem az ember a gazdaságért és az alkalmazott környezetvédelmi beavatkozások jelentős része is, pl. a túlfogyasztást ellensúlyozni kívánó minden áron való recycling, vagy a természeti elemek minden áron való értékelése és beárazása (mennyit ér egy gólya, egy pipitér?) a jelenlegi világgazdasági rendszer „szobatisztaságának” a látszatát kívánja megteremteni, miközben a természeti elemeket is egyre inkább az érdekkörébe vonja.

Ha visszatekintünk az elmúlt évtizedek történéseire, akkor megállapítható, hogy egyetlen országban sem az anyagi fogyasztás visszaszorítása figyelhető meg, hanem ellenkezőleg a fogyasztási szemlélet kiterjesztése folyik azokra a társadalmi funkciót képviselő területekre, a sportra, kultúrára, oktatásra, egészségügyre stb. is, amelyekre való hangsúly áthelyezéstől éppen annak ellenkezőjét reméltük volna. Szemünk előtt megy végbe ezeknek a területeknek a piacosítása. Jó példa erre, hogy ma már nem elegendő a sporthoz levetkőzni, hogy könnyebben mozogjunk, hanem egy kocogáshoz már más ruhát és cipőt illik vásárolni.

Nem könnyű reálisan értékelni a környezet állapotának alakulását és a jelenlegi helyzetet, mert nagyon ellentmondásos dolgokat kell összevetnünk. Ha Földünk egészét nézzük, akkor nyugtalanságra ad okot a fosszilis energiák erőltetett ütemű kitermelése, felhasználása, az energiaigény szakadatlan növekedése, az őserdők visszaszorulása, valamint az a tény – amitől évtizedek óta mindenki tartott – hogy Kína, India fejlődése megindul és azok ugyan olyan fejlődési pályát választanak, mint az eddigi környezeti károkért alapvetően felelős Nyugat. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy számtalan esetben a környezetszennyezést, a környezeti károsítást sokszor eredményesen – CFC, vegyi anyagok, SO₂, VOC, hulladék, sugárzó anyagok, állatkereskedelem – nemzetközi egyezmények korlátozzák. Minden területen csökkent a fajlagos anyag- és energiafelhasználás, Európában millió hektárnyi új erdőt telepítettek, racionálisabbá vált a mezőgazdasági termelés és a vegyszerfelhasználás stb. Kérdés, hogy a kis lépések sorozata elegendő lehet-e egy globális környezeti válság megelőzésére. Az alapvető gondot az a világunkat uraló gazdasági és társadalmi ideál, a fogyasztói társadalom jelenti, amely az erőforrások árának növekedése miatt rendkívül racionálissá tette a termelést, de a fogyasztás ösz-

tönzésével még racionálisabb termelés mellett is feléli a Föld erőforrásait, és szinte megállíthatatlanul növeli a hulladék, valamint a kibocsátott NO_x , CO_2 mennyiségét.

KÖRNYEZET ÉS HATÉKONYSÁG

A környezetvédelem egyenlő hatékonysággal. A cél az, hogy adott szükséglet minél kisebb anyag és energia ráfordítással elégítsük ki úgy, hogy közben minél kevesebb felesleges anyag (hulladék) keletkezzen. Ez az oldal világos, az a mindenkori technológiai fejlődés függvénye, ami nem világos az a másik oldal, a szükségletek terjedelme. A hatékonyság kiemelése mégis fontos, mert még bizonyos környezetvédelmi céloknak egyoldalú túlhangsúlyozása is olyan pótlólagos ráfordításokat igényel, ami túlzott társadalmi ráfordításokkal jár és olyan dolgok elől vonja el az erőforrásokat, amelyek a környezet sokkal hatékonyabb javítását tennék lehetővé.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy bármilyen beavatkozás, intézkedés csak akkor hatékony, ha a társadalom támogatását élvezzi, a társadalom együttműködésével valósul meg. Meg lehet építeni bármilyen tisztító rendszereket, bármilyen fűtőműveket, a megfelelő minőségű környezet sohasem alakítható ki, ha a társadalom egy része kilátástalan élethelyzetbe van. *Csak a gazdasági, ökológiai és szociális célok harmóniája teremthet olyan helyzetet, ami a kívánt állapot megközelítését elősegíti.* Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert az *ecobusiness-t* felismerő gazdaság részéről erős késztetés van ilyen irányú fejlesztések favorizálására. Korunkban, a fejlesztésben döntő jelentősége van a *komplex, hosszú távú gondolkodásnak, szemléletnek*, mert az újabb veszteségeket csak így kerülhetjük el.

Különösen vonatkozik ez Magyarországra, ahol a megkésett iparosodás és a modernizáció miatt sohasem volt olyan tragikus a környezet állapota, mint Nyugat-Európában az 1950–1960-as években, de az elmúlt évtizedekben olyan mértékű technológiai és infrastrukturális lemaradás halmozódott fel, amin csak nagyon nehéz túljutni. Ugyanakkor az ország az EU-ba való belépéssel, a maga 6000 \$-os GDP/fő gazdasági teljesítményével a 20–30 000 \$ GDP/fő gazdasági teljesítményt felmutató országok környezetvédelmi követelményeinek kellene, hogy megfeleljen. *Teljes tévedés, ha a fejlettségünket figyelmen kívül hagyva mechanikusan másolni akarjuk a gazdaságilag fejlett országok gazdasági céljait és technológiai megoldásait.* Például addig, amíg a rossz nyílászárók és szigetelések miatt a lakások hővesztesége akár 30–40%-kal is meghaladhatja az elfogadható értéket, addig a hőveszteség csökkentésére kell helyezni a hangsúlyt és nem a két-háromszoros költséggel megtermelhető alternatív energiák termelésének mindenáron való szorgalmazására. Nemzetgazdaság erőforrásainak felhasználásakor nem elég az ágazati hatékonyságból kiindulni, hanem társadalmi szinten kell a leghatékonyabb megoldásokat keresni, mert a fejlesztéshez szükséges tőke mindig korlátozottan áll rendelkezésre.

A környezet védelme területi vonatkozások nélkül nem értelmezhető, hiszen a környezeti tényezők jellege dönti el, hogy mekkora megterhelés tekinthető károsnak. Minden fejlesztés valamelyik erőforrás károsodásával, érvényesülésének bizonyos mértékű romlásával jár. Kérdés, hogy az előnyök és a hátrányok hogyan viszonyulnak egymáshoz és csak a társadalom és az általa működtetett gazdaság egésze alapján ítéelhető meg, hogy az elmaradt haszon, az erőforrás veszteség, hogy viszonyul a várható eredményhez és az csak egy terület adottságainak pontos ismerete alapján határozható meg. A cél a lehető legjobb *kompromisszum* elérése. Például ma nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy az elmúlt 15 évben Magyarországon nem ment végbe olyan fejlődés, amely indokolta volna 600 ezer ha jó minőségű földnek a kivonását a mezőgazdasági termelésből.

KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉS ÉS ÉSSZERŰ KOMPROMISSZUMOK A KÖRNYEZET- ÉS TERMÉSZETVÉDELEMBEN

Ez a komplex, a szociális, gazdasági és ökológiai célokat magába foglaló, előnyös kompromisszumok megkötésére irányuló gondolkodás ma már alapkövetelmény a környezet- és természetvédelem esetében is. Hosszú időn keresztül mindkét terület a gazdasággal szemben kimondottan védekező pozícióba kényszerült és nem élvezte a társadalom többségének támogatását sem. A helyzet azonban, bár a kívánatosnál lassabban, de változik és, még ha gyakran felszínesen is, de megkezdődött a „gazdaság ökológizálása” és a környezetvédelmi törekvések ma már a társadalom többségének szimpátiáját élvezik. Erre a környezetvédelemnek a korábbi, csak részleges hatékonyságú merev szabályozás helyett az *együttműködési készség erősítésével* kell reagálni, a helyi, a vállalati lehetőségek (önkéntes megállapodások) mérlegelésével és az annak megfelelő célok megfogalmazásával. Ezzel is elő kell segíteni a *helyi kezdeményezéseket* és a környezetvédelemben is érvényesíteni kell a *szubszidiaritás elvét*. Azonban azt is látni kell, hogy egyidejűleg végbemegy a környezet piacosítása is és mindaddig, amíg egy tevékenység környezeti hatását komplexen nem tudjuk felmérni (jelenleg még nem tudjuk!) a megkötött alkuknál nagyon körültekintően kell eljárunk.

A komplex, a társadalomban és környezetben való együttes gondolkodásnak, az együttműködési készségnek a követelménye ma már hangsúlyozottan vonatkozik a természetvédelemre is. Amíg a természetvédelem csupán néhány ezer hektár különleges természeti értéket jelentő ún. „magterületekre” terjedt ki, addig annak elkülönült, minden más szempontot figyelmen kívül hagyó kezelése nem jelentett gondot. Ma már viszont, amikor a természetvédelmi területek nagysága megközelítő az ország területének a 10%-át és a mennyiségi szemlélettől elbűvölve már annak 20%-os arányúra való kiterjesztését célozzák meg, akkor már *nem lehet eltekinteni a térségben élők életminőségétől*, ami nem

egyenlő csak a tiszta levegővel, vagy bizonyos fajok jelenlétével, mert annak jelentős gazdasági és szociális feltételei is vannak, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. *Ami természeti érték fennmaradt az minden esetben az ott élőknek köszönhető,* azért, mert szerették, vagy egyszerűen elfogadták, nem bántották. Ahhoz a Hivatal semmit sem tett hozzá! El kell fogadni, hogy az emberek döntő többsége a környezetéhez szeretettel viszonyul és nem őket kell szabályozni, rezervátumokba zárni és a XXI. században nevetséges életmód mintákra kényszeríteni, hanem a többséget, minden jó érzésű embert sértő, agresszív (szennyező, károsító) magatartást kell korlátozni és mindenki egyetértésével példamutatóan megtorolni. *Nem a természetvédelmi területek extenzív kiterjesztése a cél, hanem az ország egész területén a környezet állapotának folyamatos, tudatos, irányított javítása. A megőrző, óvó, funkciót párosítani kell a fejlesztő funkcióval.* Különösen vonatkozik ez Magyarországra, ahol természetes ökoszisztémák csak nyomokban fedezhetők fel, és természeti értéket elsősorban a sajátos félkultúr, bizonyos mértékben a rontott ökoszisztémák jelentik. A hortobágyi tűz, a Balaton-felvidéki gyapjaslepke károk, és még sok más eset jól mutatja, hogy súlyos tévedés ezeket az ökoszisztémákat természetes ökoszisztémaként kezelni, mert az egyenlő a leromlásukkal. A fejlesztő munka azért is fontos, mert ezeket a területeket elhagyott, leromlott, és koránt sem a maguk ideális állapotában vette át a természetvédelem és ezekbe a tájakba újra életet kell lehelni úgy, hogy a természeti értékek fejlesztése az ott élők számára a XXI. századnak megfelelő életminőséget nyújtson és nem romantikus ökológiai és népi-eskedő forgatókönyvek valósuljanak meg. A természetvédelem felelős a *védett területeken élő emberekért, családokért, gyerekeik jövőjéért is!* Végre ki kell mondani, hogy a cél, különösen ha az téves, nem szentesíti az eszközt! Elfogadhatatlan az a *korlátozott szemléletet tükröző és szakmai féligazságokból táplálkozó, és nem ritkán hazugságokon alapuló zöld agresszió,* ami a természetvédelem részéről – sajnos nem csak ott – a társadalommal szemben megnyilvánul, és amely szinte ellehetetlenít olyan termelési ágakat és szakmákat, mint például az erdészet és erdészek, akiknek évszázados természetvédelmi múltjuk van. *A környezetvédelem célja nem a társadalmi feszültségek fokozása, hanem a feszültségek oldása, a társadalmi harmónia megteremtése, és a környezetnek része maga az ember is, és a társadalmi és ökológiai célok összehangolása az ember szempontjából történik.* (Riói Környezetvédelmi Világkonferencia 1. számú irányelve) Erre persze lehet azt mondani, hogy ez rossz, hogy túl sokan vagyunk, de akkor feleletet kell adni arra a kérdésre is, hogy ki a felesleges? *A magyar társadalom környezeti érzékenysége az elmúlt évtizedekben megnőtt, környezeti magatartás is –, bár attól jóval kisebb mértékben – javult, tényleges környezeti felkészültsége viszont a kor követelményeihez képest elfogadhatatlanul alacsony.* Ebből adódóan könnyen manipulálható és hisztérizálható. Ezért súlyos felelősség terheli a közoktatás mindenkori irányítóit, akik napjainkig nem tudtak kialakítani egy egységes, színvonalas kötelező környezetvédelem – környe-

zetgazdaságtan oktatást az iskolarendszer minden szintjén. Ez annyira nem követelmény, hogy még a felsőoktatásban oktatók 90%-ának környezeti ismeretei sem haladják meg az egyszerű újságolvasó szintjét. Napjaink médiája, pedig nem a tárgyilagos helyzetértékelésben, az okok tényleges, körültekintő feltárásában érdekelt, hanem a szenzációkeltésben, a katasztrófajelentésben, az emberek hisztérizálásában. Ezért hangzanak el a szakemberek számára felháborítóan szélsőséges megállapítások még a rádió „zöld műsorában” is.

Térségünkben a környezetvédelemre jórészt a fennálló rendszer legális támadását lehetővé tevő, nyugatról támogatott zöld mozgalmak hívták fel az emberek jelentős részének a figyelmet. Ezek a zöld mozgalmak elsősorban az érzelmekre kívántak hatni, míg az állítások igazsága sokszor csak másodlagos kérdés volt. Ez a szemlélet és gyakorlat sajnos tovább élt a túlpolitizált társadalmunkban, ahol a politikai irányzatok legitimitásukat és egyedi arcukat a közelmúlt kritikátlan tagadásával, illetve egymás teljesítményének a bírálatával kívánják megteremteni, illetve megformálni. Ezt az állapotot ma már tovább színezi – és ez a fejlett világban sem ritka – kimondott egyéni, vagy kisebb csoportérdekeknek környezetvédelmi színben, környezetvédelmi, ösztársadalmi érdekként történő feltüntetése. Ha termelünk hulladékot, akkor szükség van hulladéklerakókra, ha használunk autót, akkor szükség van autóra, és akkumulátorbontókra, ha a társadalom vegyi anyagokat használ, akkor szükség van veszélyes hulladékégetőkre stb. és nagy tévedés, ha a vegyipari szempontból értékes olajat nem sajnáljuk elégetni, de a települések szennyezett hulladékát igen, mert úgymond értékes anyagokat tartalmaz. Energiára persze mindenkinek szüksége van és természetes elvárás, hogy azt biztosítsák! Ha az ökológiából vesszük a hasonlatot, akkor a legfontosabb az, hogy a termékpályákat le kell zárni. És nem az ellen kell tiltakozni, hogy ha azt a le kívánják zárni, hanem arra kell ügyelni, és ez jelenti a környezetgazdálkodást, hogy azt a *legracionálisabban és a legkisebb környezeti terheléssel zárják le. Ezért a környezetvédelem elsősorban azt követelheti meg, hogy a feladat megoldására a legkorszerűbb technológiákat használják fel és azokat ellenőrzött körülmények között üzemeltessék.* Ez pedig épp úgy high tech használatát követeli meg, mind az elektronikai, vagy a biotechnológiai ipar. Sajnos ezzel a területfejlesztési tervek készítői sincsenek sokszor tisztában és ma már egyre gyakrabban, amikor egy terület fejlesztésére gondolnak, akkor ott szerepel a környezetvédelmi ipar, de nincs válasz arra, hogy a környezetvédelmi mérőműszereket gyártó műszeriparra, a környezetvédelemben használt vegyi anyagokat termelő vegyiparra, a víz-, lég- stb. tisztító berendezéseket előállító gépiparra, vagy egy hulladékválogatóra, esetleg egy veszélyes hulladékégetőre gondolnak-e? A helyzet tarthatatlanságát az is mutatja, hogy a nálunk gazdaságilag, de a környezeti kultúra téréen is elutasított hulladékfeldolgozó anyagát végül mindig a nálunk lényegesen fejlettebb országok ipara dolgozza fel.

KORUNK KÖRNYEZETVÉDELMI KÖVETELMÉNYEI

Ha a korunk környezetvédelmi követelményeit akarjuk megfogalmazni, akkor az elsődleges követelmény, hogy *ne hiszterizálj!* Az időjárás jelentések visszatérő megállapítása a csapadékra, átlaghőmérsékletre, vízhozamra, hogy ilyen még nem volt, legfeljebb annyiban igaz, hogy az utóbbi 150 évben, amióta ezeket a faktorokat mérik, azóta nem volt, de egyébként az elmúlt évezredben ezeknél sokkal szélsőségesebb események is bekövetkeztek pl. Európa drasztikus lehűlése az 1200–1300-as években. A gondot elsősorban az jelenti, hogy a jelenlegi változások – szemben a korábbiakkal – az ember tevékenységével is összefüggésbe hozhatók és a várható következményeket nem tudjuk megbecsülni. A társadalom fejlődését, magatartásának a megváltozását sohasem a hisztérikus kampányok, hanem a társadalom szinte teljes körű részvételével végzett gondos munka segítette elő. Nem attól lesznek élhetőek a városok, ha egymással versenyezve megkülönböztető jelzőket találnak ki és a bizottságok tucatjai irányelveket fogalmaznak meg, hanem attól, ha biztosítani tudják a tisztességes munka- és jövedelemszerzés feltételeit, ha megteremtik a fiatalok kulturált oktatásának és a szabadidő eltöltésének a lehetőségeit, ha mindenki gondosan ügyel a környezetére és rendben tartja a közvetlen környezetét. A közösségi intézmények feladata a település működését elősegítő szolgáltatások – energia, víz, közlekedés – nyújtása, illetve a „hulladékpályák” – szennyvíz, települési hulladék stb. – korszerű lezárása. Az ún. hivatalok szerepe ebben a feladat megoldását segítő szabályok megalkotása és a szélsőségek megbüntetése. A társadalom egésze számára érvényes alapkövetelményeket nagyon egyszerűen, már az óvodások által ismerhető módon meg lehet fogalmazni. Ezek az alapelvek a következők:

- Ne ölj hiába! Tiszteld az életet!
- Ne használj többet, mint ami feltétlenül szükséges!
- Tudatos önkorlátozás!
- Ne okozz szándékosan kárt! (Miért tenném?) – Tiszteld más munkáját!
- Lehetőleg előzd meg a hulladék képződését és gondoskodj az általad termelt hulladék újrahasznosításáról, kezeléséről!

A másik követelmény a dolgok kezelésénél, a komplexitás igényéből adódó *körütekintő mérlegelés, szélsőségek kerülése*. Korunk, a posztindusztriális korszak, egy gyors átmenet időszaka társadalmi és gazdasági téren egyaránt, amikor a korábbi sztereotípiák nem működnek, viszont biztos jövőképpel sem rendelkezünk, csak azzal a reménnyel, hogy jobb lesz. Ez a zavar a gazdaság minden területén, az iparban, mezőgazdaságban, szolgáltatásokban egyaránt megfigyelhető az egész ún. fejlett világban és nálunk is, ahol az utolérés a legfőbb célkitűzés. Van azonban legalább két biztos pont, amihez igazodnunk kell. Az egyik a *világgazdasági tendenciák* (nem csak az EU), a másik pedig a *szervezettség követelménye* társadalmi és gazdasági szinten egyaránt. Nagyon vi-

gyázni kell arra, hogy szélsőséges gazdasági, de akár ökológiai törekvések, ne vigyék zsákutcába a fejlődést. Így nem igaz az, hogy pl. Magyarországon csak biotermesztést lehet folytatni, vagy 1 millió hektáron energiafűvet kell termelni. Ez épp úgy nem igaz, mint az, hogy a biotermesztésnek nincs létjogosultsága, vagy a biomassza energetikai hasznosítása nem jelent perspektivikus energia-termelési megoldást. Ahogy nem igaz az, hogy a jelenlegi technológiai színvonalon alternatív energiákkal a társadalom életszínvonalának csökkenése nélkül ki lehet elégíteni az igényeket, úgy nem igaz az sem, hogy ezekkel a megoldásokkal nem kell foglalkoznunk és az adottságoknak megfelelően a lehetőségeinket kihasználni. A biomassza energetikai hasznosításával kapcsolatban Pécssett, Ajkán, a Borsodi Erőműben megvalósult a rönkfa égetés ipari modellje. Ez nagyon hasznos, mert olyan faanyag hasznosítására nyílik ezáltal lehetőség, amelynek döntő részét eddig áron alul külföldön kellett értékesíteni és nem biztosított megfelelő bevételt az erdőgazdaságok részére sem. Ezzel viszont a rönkfa égetésen alapuló ipari méretű energiatermelési lehetőségek – a faanyag korlátozott mennyisége miatt – Magyarországon kimerültek, és keresni kell az elsősorban a mezőgazdasági és erdőgazdasági hulladéokra alapozott megoldásokat. A kimondottan az energia előállítására irányuló mezőgazdasági termelés esetén (energiafű, energiaerdő, biodieszel-repce és napraforgó olajból, etanol – gabonából, cukorrépából, burgonyából) viszont azzal kell számolni, hogy ezek a megoldások az előzőeknél költségesebbek és a megítélésüknél figyelembe kell venni, hogy azok a mező- és erdőgazdaság részére nyújtható támogatások egyik formájának tekinthetők. Más energiaforrások (szél, víz, napsütés) esetében viszont azok költségei mellett fokozott mértékben számolni kell az időszakosságuk miatt jelentkező bizonytalansággal és tartalék kapacitások megteremtésének a szükségességével.

Napjainkban tapasztalható gazdasági és társadalmi ellentmondások, feszültségek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a miközben a magyar társadalom túlszabályozott, egyidejűleg alacsony szinten szervezett. A hatalom, az alapvető döntések erőteljes koncentrációja kényszeríti ki a túlszabályozást, de központilag nem teremthető meg az eltérő adottságú területeken a kitűzött célok optimális összhangja, amely azok racionális elvégzésnek feltétele lenne. A célok közötti horizontális kapcsolatok hiánya viszont területi szinten jelent problémát és az ebből adódó ellenmondások is ott érzékelhetőek. Ezek a gondok csak hatalmi struktúra dekoncentrációjával, a döntési szinteknek a megvalósulási területekhez való közelebbre vitelével mérsékelhetőek.

A környezeti és gazdasági szempontból is legcélszerűbb területhasználati, energiaellátási megoldások csak térségi szinten, az ágazati érdekeken felülemelkedve határozhatók meg. Nevetséges dolog az, amikor a területfejlesztést és a vidékfejlesztést, a vidékfejlesztést és a mezőgazdaságot egymással szembe akarják állítani. *Vidéknek az alapvetően mezőgazdasági jellegű, kisebb településeket magába foglaló térségeket tekintjük, ahol minden olyan fejlesztés, amely a*

térség gazdasági potenciáljának növelését, a térségben élők jövedelemszerzési lehetőségeinek javítását és ezáltal egy ország kiegyensúlyozott fejlődését szolgálják vidékfejlesztésnek tekinthetők. A vidékfejlesztés nem csak az út- és szennyvízhálózat fejlesztését jelenti, hanem azt is, ha egy elhagyott legelőt, meredek műveletlen szántóföldet betelepítenek erdővel (nem csak energiaerdővel!), akkor az egyszerre javítja a táj képét, munkalehetőséget biztosít, megváltoztatja a területek vízhozama, mikroklímája, élővilága, a képződő faanyagra már egy helyi fűtőművet lehet telepíteni, ami a mezőgazdasági területeken termelt felesleges szalmával, csutkával stb. együtt működtethető. Jelenleg a gondot a szabályozásban, de a közzgazdálkodásban is az elkülönült, főleg ágazat orientált megközelítés jelenti. Az egymáshoz kapcsolódó lehetőségek kihasználásának a hiányából, lényegében a térségben gondolkodás hiányából adódik az, hogy nem tudjuk meghatározni a XXI. században a mezőgazdaság és a kistelepülések funkcióját, és a múlt század 30-as éveiben létező formákat álmodják vissza, holott a világ és vele együtt az emberek és azok igényei is már lényegesen megváltoztak. *A XXI. század faluja már nyitott település, az élet feltételeit nem helyben, egy zárt közösségben kell megteremteni* – ami nem is lehetséges –, hanem térségi szinten kell azt megalkotni. Ezért alapvető elvárás a XXI. század településétől az alapellátás – víz, szennyvízkezelés, energia, hulladékgyűjtés stb. – biztosításán túl – amelyeket rendszerint csak nagyobb, rendszerint térségi, illetve nagytérségi rendszerekhez kapcsoltan lehet racionálisan megvalósítani – az *információhoz való hozzáférés és mobilitás lehetőségeinek a megteremtése.* A zárt, önellátó település ideálja a remeteség XXI. századi formája, amit a társadalom többsége sohasem fogad el. Megfelelő életminőséget és környezeti állapotot csak a helyi erőforrásokra támaszkodó, helyi rendszerek létrehozásával és azoknak a „nagyrendszerekkel” való összekapcsolásával lehet kialakítani.

A környezet védelmében kiemelkedő szerepe lehet a helyi közösségeknek, az állampolgárok önálló, önkéntes szerveződéseinek, amelyek képesek megfogalmazni a helyben lakók érdekeit és megnyugtató feleletet követelhetnek a gondjaikra. Az azonban nagyon fontos – és ez minősíti tevékenységüket –, hogy *tényleg a többség általános érdekeit fogalmazzák-e meg*, vagy egy szűk csoport manipulációjáról van-e szó? A demokrácia korszerű értelmezése szerint a többség sem tehet erőszakot a kisebbség felett, de a kisebbségnek is mérlegelnie kell elvárásainak megfogalmazásánál a többségi érdekeket. Nem normális dolog az, hogy ma már egy fejlesztés nem ott valósul meg, ahol a legracionálisabb, hanem ott, ahol legkisebb az ellenállás vele szemben és a döntés sok esetben a fejlesztéseket „buliként” kezelő, az országban közbenjáró „hivatásos tünnetők” kezében van. Mivel minden eset más, nem lehet fentiekén túl általános érvényű követelményeket megfogalmazni, mint ahogy a megoldást is csak a kölcsönös érdekeken alapuló, a környezet egészének megőrzését, fejlesztését biztosító kompromisszumok jelenthetik.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Összefoglalóan a XXI. század alapkövetelménye a komplex és térségben való gondolkodás, csak ebben az összefüggésben fogalmazhatók meg helyesen az egyes emberek és közösségek igényei, valamint a környezet állapotával, fejlesztésével szemben támasztható elvárások is. Ennek viszont ellentmondanak az egyoldalúan megfogalmazott gazdasági, társadalmi, illetve ökológiai célok, elkülönült érdekrendszerek. Ezen nagyon nehéz túljutni, mert annak egyszerre vannak nagyon komoly, a társadalom egészére kiterjedő felkészültségben és morális magatartásban megfogalmazható feltételei is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Buday-Sántha Attila (2002): **Környezetgazdálkodás**. Dialóg Campus Kiadó. Budapest.
- [2] Buday-Sántha Attila (2002): **Környezetvédelem, vidékfejlesztés, agrártermelés**. Habilitációs Előadások. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs.
- [3] Buday-Sántha Attila (2004): **A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben**. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- [4] Enyedi György (1990): **A területfejlesztési politika dilemmái**. Kritika, Budapest.
- [5] Kerekes Sándor – Szilágyi János (1996): **A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei**. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- [6] Láng István – Csete László – Harnos Zsolt (1983): **A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón**. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- [7] László Ervin (1999): **Izgalmas idők**. Magyar Könyvklub. Budapest.

SUMMARY

This study intends to draw attention to the fact that the problems of the 21st century – among which the changes in the state of our environment are among the most important – may only be treated – if not solved – through a complex approach, taking into account social, economical and ecological factors at the same time; all of this in a way which emphasizes the importance of the local and spatial context and long term tendencies in the world economy. The desired goals cannot be met through simply exchanging the previous all-accepting attitude for another one that denies and protests against all changes. Real development can only be guaranteed by prudent compromises and close cooperation. This, on the other hand, demands a high level of preparedness and a moral attitude beyond simple self interest from the society as a whole.

A PANNONPOWER HOLDING RT. TECHNOLÓGIAI ÉS KÖRNYEZETVÉDELMI INNOVÁCIÓJA

Somosi László

elnök-vezérigazgató
PANNONPOWER Holding Rt.

Jelen összefoglaló a PANNONPOWER Társaságcsoport 2004. évi tüzelőanyag-váltását eredményező biomassza projektjének technológiai és környezetvédelmi innovációját tárgyalja, melyben bemutatásra kerülnek a projekt megvalósulásának főbb elemei, és a régióra gyakorolt hatásai. Az előadás a fenntartható gazdasági növekedés útját követve a magyar biomassza-felhasználás kiterjesztése érdekében kifejti az elsősorban energetikai ültetvényekre alapozott komplex energetikai projektek megvalósításának feltételrendszerét, valamint értékeli a gazdasági, térségfejlesztési, környezetvédelmi és foglalkoztatáspolitikai hatáson keresztül az általa elérhető nemzeti és társadalmi hasznosságát.

A PANNONPOWER Társaságcsoport pécsi erőművében 2004 során jelentős innovációra került sor, a korábbi szénbázisú energiatermelést felváltotta a gáz- és biomassza bázisú hő- és villamosenergia-termelés. A pécsi erőmű történetében a privatizációt és az energiapiaci liberalizációt követően új mérföldkő a 2004. évi tüzelőanyag-váltás és környezetvédelmi szempontokat előtérbe helyező átalakulás.

A fejlesztések megvalósítását több éves gondos előkészítő munka előzte meg, többoldalú és célú kötelezettségeknek, elvárásoknak kellett megfelelni:

PIACI ELVÁRÁSOK

Az ország energia politikai törekvéseinek való megfeleléség

Társaságunk 1998-ban az MVM Rt. kapacitás pályázatán egy 165 MW-os fluidizációs széntüzelésű erőművi blokkal vett részt, mely a helyi mecseki feketeszénre és importszénre (50-50%) alapozva biztosította volna a helyi hőigények mellett a régió villamosenergia-ellátását az erőmű technológiai megújítása mellett. Az MVM Rt. által meghirdetett kapacitáspályázat nem adott lehetőséget széntüzelésű erőművek építésére. Megfelelve az energiapolitikai elvárásoknak, az erőmű földgázbázisú fejlesztési program végrehajtását határozta el.

Környezetvédelmi szempontok a hosszú távú energiatermelésben (helyi, országos, EU-szinten)

Az erőművünknek visszatérő problémát jelentett a külszíni fejtésű bányagödrök által ejtett tájsebek, a szénportüzelésnél keletkező salak, pernye elhelyezésére szolgáló zagykazetták kedvezőtlen megítélése, melyek megoldására a Pannon Hőerőmű Rt. jelenlegi zagykazetták rekultivációját, külszíni fejtések megszüntetését, tájrendezését ösztönzi, megoldani igyekszik.

Környezetvédelmi szempontból kedvezőtlen a 2004. évig használt macedói kőszén jelentős kéntartalma, mely magas kéndioxid emissziót okozott. A korábbi szénportüzeléses tüzeléstechnika nem adott módot a szigorodó nitrogén-oxid emissziós határértékek betartására sem. 2004-ben a környezetvédelmi moratórium lejárt, így a szenes erőművek kényszerpályára kerültek. Hasonlóan a Pannon Hőerőmű Rt.-nek is jelentős beavatkozásokat kellett tennie, hogy a környezetvédelmi előírásokat maradéktalanul be tudja tartani.

Az EU-eljárásoknak megfelelő levegőtisztaság-védelmi követelmények betartásához egy korszerű, alacsony légszennyezőanyag kibocsátási szintű tüzeléstechnika kialakítására volt szükség.

Hőszolgáltatási kötelezettségek és elvárások

A városi forróvíz-ellátásban a 2015. évig szóló hőszolgáltatási szerződés hosszú távú elkötelezettséget jelent a Társaságunknak, mely egyben egy fontos piaci bázis és létjogosultságot ad egy korszerű kapcsolt villamosenergia-termelésnek.

A liberalizált villamosenergia-piac

Jelenleg az áramszolgáltatók az MVM Rt.-vel állnak elsődlegesen szerződéses kapcsolatban és innen szerzik be energiaigényük döntő részét, éves kereskedelmi szerződés alapján, hatóságilag rögzített feltételekkel (teljesítmény, áramdíj). A villamos energia piac liberalizációját követően a feljogosított fogyasztók külön áramvásárlási szerződéseket köthetnek a szabad piacon. Középtávon a villamosenergia-piac liberalizációjának kiszélesedésével kell számolni, mely az import liberalizációt is jelenti, így a Társaságunknak ezen új kihívásokra, piaci változásokra fel kell készülnie és versenyképes árak mellett a piac része kell, hogy legyen.

BELSŐ ADOTTSÁGOK

Több évtizedes szakmai tapasztalat és tudás

A Pécsi Erőmű a több évtizedes energetikai gyakorlattal és magas színvonalú munkakultúrával rendelkezik. Ezen szakmai tudás a tervezett fejlesztés eredményeként létrejövő új erőművi kapacitás üzemeltetésére és karbantartására is garancia.

A meglévő jó állapotú energetikai berendezések jelentős maradó élettartammal rendelkeznek

A korábbi szenes erőmű rekonstrukciója 1986–1992 között négy új gőzkazán (2 x 240 t/h, 2 x 160 t/h), egy új gőzturbina (35 MWe) és három teljesen felújított gőzturbina (2 x 60 MWe, 1 x 35 MWe) üzembe helyezésével történt meg. Ezek a főberendezések jelenleg is jó műszaki állapotban vannak, mintegy 15 év maradó élettartammal rendelkeznek, a tervezett fejlesztésben felhasználhatók voltak.

Meglévő infrastrukturális adottságok

Az erőmű jelenlegi telephelyén rendelkezésre álltak mindazok az infrastrukturális feltételek, melyek az új technológiájú erőmű kiszolgálását képesek voltak ellátni. Ilyenek például a hűtővíz rendszer, vízelőkészítő rendszer, meglévő kazán- gépház, belső úthálózat, térvilágítás, tárolóterek, raktárak, stb.

Kiterjedt távhőrendszer Pécs városában

Egyik legnagyobb magyarországi egységes távhőrendszer, számottevő ipari gőz szolgáltatással, mely a magasabb hatékonyságú kapcsolt energiatermelésnek teremt alapot.

KÜLSŐ ADOTTSÁGOK

Nagynyomású gázvezeték a telephely közelében

A Pannon Hőerőmű Rt. telephelye közelében húzódik a MOL Rt. nagynyomású földgáz szállító vezetéke, melyről lecsatlakozva az erőmű földgázzal történő ellátása meghatározott kapacitásban megoldható.

Jó vasúti, közúti megközelíthetőség

A Hőerőmű területének a megközelítése közúton és vasúton egyaránt megoldott. Pécs város és a Hőerőmű a 6 sz. főközlekedési útról, a városi úthálózat igénybevételével közelíthető meg. A Hőerőmű jól kiépített vágányhálózattal rendelkezik, mely a Pécsbányai rendezőhöz kapcsolódik.

Elkötelezettség a régió fejlődése érdekében

A Dél-Dunántúl egyetlen erőműve, mely meghatározó szereppel bír a régiót tekintve. A Pannon Hőerőmű Rt. elkötelezettséget vállalva továbbra is a kölcsönös előnyök mentén partnereivel együtt kíván működni, lehetőséget adva a régió gazdasági fejlődésének.

A TECHNOLÓGIA RÖVID BEMUTATÁSA

A biomassza felhasználásával folytatott energiatermelés az eddigi széntüzelésű technológia átalakításával, illetve bizonyos részeiben új berendezések beiktatásával valósult meg.

Jelenleg még a tüzelőanyag döntő többségét – és így a biomassza alapját – képező, egyéb hasznosításra alkalmatlan fát, közúton és vasúton juttatják el az erőmű telephelyére. Ennek teljes infrastruktúrája – a korábban hasonló módon végzett tüzelőanyag-beszállítási módok következtében – rendelkezésre állt, így tulajdonképpen nem igényelt jelentősebb beruházást.

A fát közúti és vasúti érkezétnél egyaránt mérlegelik. Ez képezi a beszállítókkal folytatott elszámolás alapját, illetve a későbbi villamosenergia-termelés elszámolásának egyik alapadata.

Az erdei faanyag, vagy fafeldolgozási melléktermék beérkezése után, a mérlegelést követően a tüzelőanyag közvetlenül az aprítógépre, vagy raktártérre kerül. Az aprítógépről a kész – 0,6 x 3 x 5 cm-es – apríték közvetlenül a kazán előtti, kb. 4 órás üzemelést biztosító két acéltartályba, vagy az udvari készletterre kerül. Az acéltartályból a kazán előtti adagolótartályba egy acéltagos szállítószalag juttatja el az aprítékot. Onnan izotópos mennyiség szabályzóval összehangolt kettős csiga segítségével kerül az aprítécsúszdára, majd a fluid ágyba.

Az üzemeltetés biztonsága érdekében szükség van a rendszer egyes elemei között a tartalékképzésre, ezért feldolgozatlan faanyagokból mintegy 20 napra, aprítékból 10 napra elegendő készletet kell tartani.

Az aprítéktérről dózerrel és adagoló csigák segítségével egy föld alatti szállítószalagra kerül a tüzelőanyag. A szállítószalagról egy átadási pont után az aprítógéptől érkező apríték útvonalán jut a kazán előtti már említett „4 órás” tartályba. A biomassza tüzelésű kazánt a finn Aker Kvaerner energetikai berendezéseket gyártó cég szállította, amely cég mintegy 80 hasonló nagyságú kazán átalakítási referenciával rendelkezik.

A kazán úgynevezett buborékoltató fluidizációs rendszerű. Ennek központi egysége a kb. 80 t homokot tartalmazó fluid ágy. A homok felszíne alatt 80 cm-re végződő levegőbefúvó fúvókasorok „forrásba” hozzák a homokot, miközben a kazán végfalára szerelt segédégők (olaj vagy földgáz) segítségével felmelegítik azt.

A homok (fluidágy) 400 °C körüli hőmérsékletének elérésekor megindul a faapríték-adagolás. A homok a további felmelegedése során eléri a 600 °C-ot. Ezen a hőmérsékleten a faapríték már önállóan ég és az aprítékadagolás további növelésével lehet a kazánt teljes terhelét elérni.

A fluid tüzelés kiemelkedő környezetvédelmi előnye, hogy a fluid ágyban a tüzelőanyag és az oxigén tökéletes keveredése lehetővé teszi az alacsony hőmérsékletű (~800 °C) tüzelést, amely mellett mérsékelt a nitrogénoxid képződés.

A kazán óránként mintegy 50 t 12500 kJ/kg-os biomassza tüzelésére alkalmas, teljesítményének maximumán 170 t/ó gőzt állít elő. Az így termelt 100 báros és 540 °C-os gőz a turbina és a hozzá kapcsolt generátor segítségével 49,9 MW_e villamos teljesítmény szolgáltatására képes.

A biomassza kazánban előállított hő szükség szerint Pécs város távhőszolgáltatásában is felhasználható.

A RÉGIÓRA GYAKOROLT HATÁSOK

A „Pécsi Erőmű” tüzelőanyag és technológia váltása pozitív hatással volt/van a régióra mind társadalmi, mind gazdasági, valamint környezetvédelmi szempontból.

Társadalom

- Pécs város villamos energia fogyasztásának megfelelő mennyiségű zöldenergia termelés valósul meg a mintegy évi 350 GWh zöld áram termelésével.
- A beruházások a meglévő berendezések modernizációjával, ugyanazon a telephelyen valósultak meg, mellyel a blokkok hatékonyságjavulása új területek igénybevétele nélkül valósult meg.
- A térség jelentős beruházásának kivitelezési munkálatait főként magyar vállalatok, cégek hajtották végre, ami foglalkoztatási lehetőséget biztosított Pécs és a térség vállalkozásai számára alvállalkozókénti közreműködésükön keresztül.
- Az egyoldalú, szenes bázisú villamos és hőenergia termelést felváltotta a diverzifikált tüzelőanyag-felhasználás (földgáz, biomassza, olaj). A távhőszolgáltatásban tartalékblokk-ként is szerephez jutó biomassza blokk egyrészt növelte Pécs város ellátásbiztonságát, másrészt a térségből származó biomassza csökkentette a hazai energiaforrásaink importfüggőségét.
- Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozáskor vállalta a megújuló energiahordozóval előállított villamos energia részarányának az akkori 0,7%-ról 2010-ig 3,6%-ra történő növelését, valamint a Kiotói Jegyzőkönyv aláírásakor vállalta, hogy 2008 és 2012 között 6%-kal csökkenteni hazánk szén-dioxid-kibocsátását az 1985–87 kibocsátási szinthez képest. A PANNONPOWER biomassza bázisú villamos és hőenergia termelése mindkét nemzetközi egyezmény céljainak eléréséhez hozzájárult.

Gazdaság

- A biomassza a hazai adottságoknak leginkább megfelelő megújuló energiaforrás. Ha az összes társadalmi költséget számba vesszük, ak-

kor a biomassza alapú erőmű által termelt villamos áram az egyik legolcsóbb, hosszú távon a leginkább versenyképes a megújuló piacán.

- A biomassza bázisú energiatermelés stabil piacot jelent az állami erdészetek számára, mely hosszú távon biztosítja számukra a tartamos erdőgazdálkodásnak megfelelő folyamatos erdőkarbantartást és fejlesztést.
- A minél szélesebb spektrumú biomassza energetikai felhasználás elterjedésével, állami támogatások megteremtődésével, jogszabályok létrehozásával lehetőséget kap a régió mezőgazdasága, hogy biomassza alapanyag előállításával, beszállítóként kapjon szerepet a megújuló villamosenergia-termelési lánc vertikumában.

Környezetvédelem

- Az erőmű korszerű tüzeléstechnikai berendezéseinek mérsékelt kibocsátásai a térség levegőminőségében javulást eredményeztek, a kibocsátott emissziós értékek jelentős mértékben csökkentek (légszennyezők, talajszennyezők, szilárdhulladékok, stb.)
- A jelentősebb diffúz pontforrások (az erőmű telephelyén lévő széntér, a hamu, salak elhelyezésére használt zagyter, stb.) megszűntek. Megszűnt a távolsági szénzállító szalag, szénelőkészítő és továbbító létesítmények felszámolásra kerültek.
- A biomassza tüzelés során keletkező fahamu és ágyhamu kezelése és hasznosítása biztosított, egyaránt felhasználható a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban.
- A jelenlegi zagykazetták rekultivációjával egy városi rekreációs terület hozható létre.
- Külszíni fejtések megszüntetésével, tájrendezésével a Mecsek hegyoldalában ejtett tájsebek megszűnnek.

KÖRNYEZETTUDATOS GAZDÁLKODÁS

A PANNONPOWER Holding Rt. számos ponton kapcsolódik az egyetemek, illetve környezetvédelmi szervezetek biomassza hasznosításához kapcsolódó innovatív technológiai és környezetvédelmi programjaihoz.

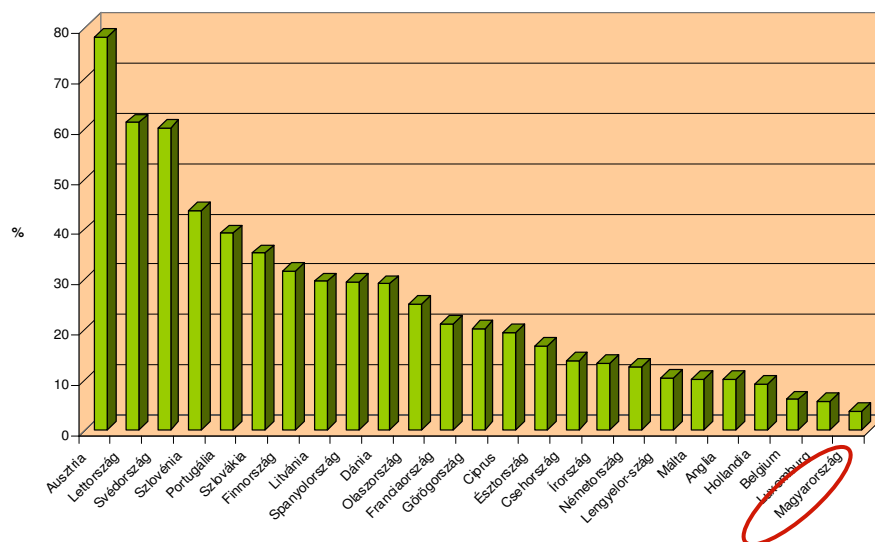
A Pécsi Tudományegyetemmel (PTE) kötött konzorciumi szerződés értelmében az egyetem 2004–2007 között mintegy 514 M Ft kutatási ráfordítással a biomassza, mint energiaforrás nagyüzemi előállítását, komplex felhasználását és reciklálását, valamint az ökológiai, területfejlesztési hatásokat kutatja.

A soproni Nyugat-magyarországi Egyetem 2005–2007 között 740 M Ft kutatási ráfordítással a környezeti hatások vizsgálatának módszertanát; a hulladékkezelést és hasznosítást kutatja, valamint egy ökoenergetikai programot dolgoz ki.

A PANNONPOWER HOLDING Rt. és a WWF Magyarország közötti együttműködés megállapodás keretén belül a környezetvédelmi szervezet folyamatosan kvázi auditálja a meglévő biomassza fejlesztésű blokkunk környezetvédelmi fenntarthatóságát, valamint a jövőbeli további biomassza fejlesztéseinket véleményezi, feltárja az esetleges kockázatokat, valamint ajánlásokat fogalmaz meg.

VÁLLALÁSOK ÉS JÖVŐBELI LEHETŐSÉGEK

Magyarország – hivatkozva adottságaira – 2010-ig az összenergia-felhasználáson belül 6%, a villamosenergia-termelésen belül a szerény 3,6%-os megújuló energiaforrás-részarány elérését vállalta, mely az ország biomassza potenciáljának töredékét reprezentálja.

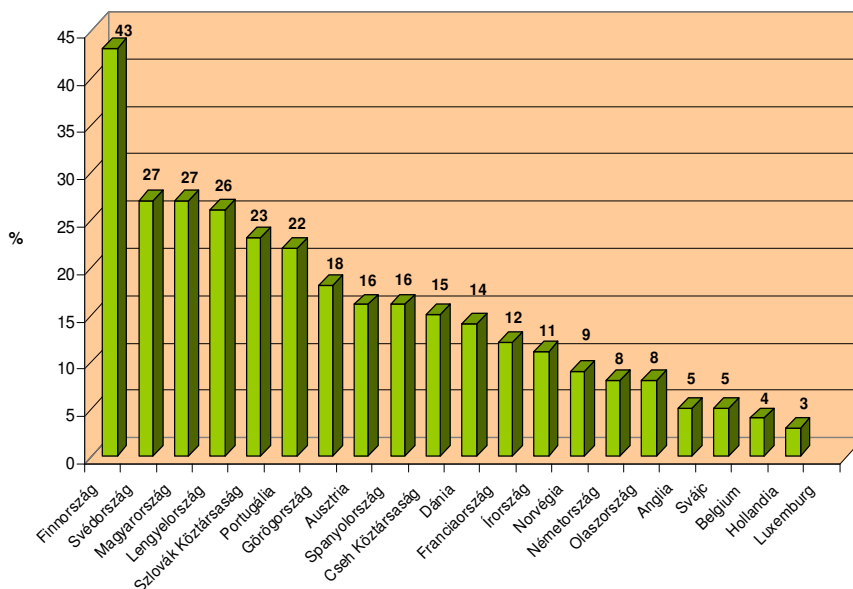

1. ábra: Magyarország megújuló részarány vállalása 2010-ig

Magyarországon a megújuló energiaforrások közül biomassza képviseli a legnagyobb potenciált, mely jelenleg az optimális, reális forrás a megújuló energiákból termelt zöld áram előállítására és annak növelésére.

Az Imperial College London, Centre for Energy Policy and Technology és a E4tech Ltd. felmérése szerint – elméleti szinten – Magyarország az összes villamos energia igényének 27%-át (!) lenne képes biomassza tüzelésű erőművekből fedezni.

Magyarország megújuló energia termelése – főként a biomassza-erőműveknek köszönhetően – jelenleg biztosítja a hazai villamos energia fogyasztás közel 2,5–3%-át.

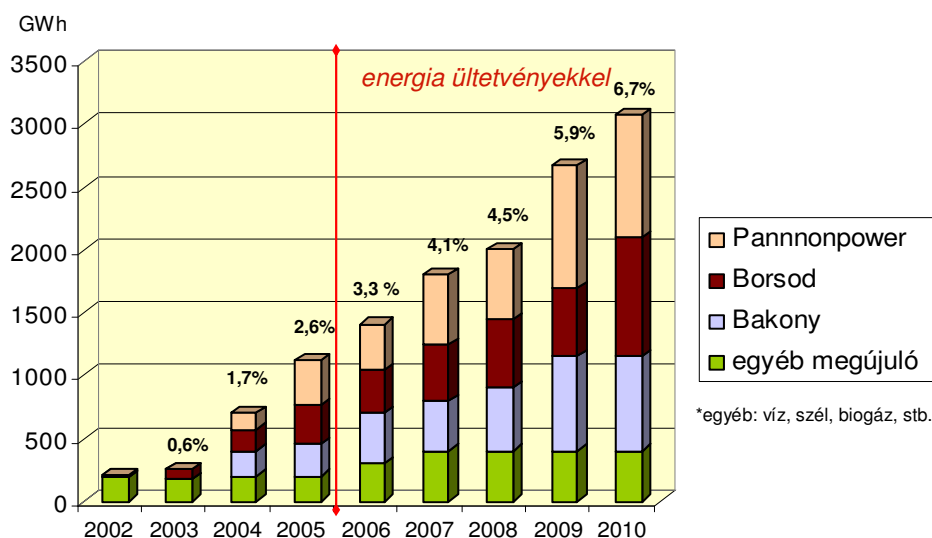
2. ábra: Az EU 25 biomasszából termelt villamosenergia-potenciálja

A biomassza felhasználás növekedése esetén 2010-ig a termelési potenciál megháromszorozódhat, ami kiegészítve az egyéb megújuló forrású villamosenergia-termeléssel összesen elérheti a 3000 GWh/évet. A hazai villamosenergia-fogyasztás változásától függően ez a mennyiség az összes fogyasztás 6-7%-át is elérheti, amennyiben az állam megfelelő intézkedésekkel biztosítja a megújuló energia termelésének további növekedési lehetőségeit.

KOMPLEX ENERGETIKAI PROJEKTEK

Ma az erőművekben felhasznált biomassza döntően erdei tűzifa, melynek környezeti felhasználhatósága bizonyított, ugyanakkor jelenlegi mennyiségének növelése korlátozott a kialakult piaci egyensúly miatt. A jövő bővülésének záloga az energiaültetvények elterjedése, mely további előnyökkel is jár mind környezetvédelmi, mezőgazdasági, térségfejlesztési és foglalkoztatáspolitikai szempontból.

A jövő érdekében stratégiai szövetséget kell kötnie a mezőgazdaságnak, a környezetvédelemnek és az energetikának, mely nemcsak a fenntartható gazdasági növekedés egyik biztosítéka, hanem jelentős innovációs forrás is.

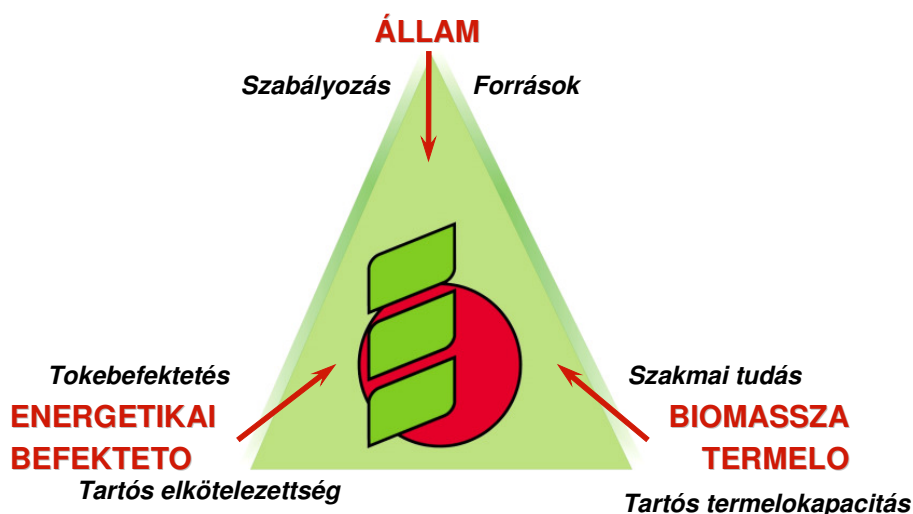
3. ábra: Magyarország megújuló energiatermelése jelenleg és jövőbeli lehetőségei

A magyarországi három jelentős biomassza erőművét tömörítő Biomassza Erőművek Egyesületének tagjai (az AES Borsod, a Bakonyi Erőmű Rt. és a PANNONPOWER Holding Rt.) készek arra, hogy a biomassza bázisú villamosenergia-termelés továbbfejlesztésében részt vegyenek, de ehhez meg kell teremtenie a komplex energetikai projekt feltételeinek.

Egy ilyen projektnek három fő szereplője van:

- az állam, mely megfelelő szabályozási környezetet és szükség esetén támogatási forrásokat biztosít;
- a biomassza termelők, melyek biztosítják a tartós termelő kapacitást, a szükséges szakmai tudást, valamint az
- energetikai befektetők, akik tőkét hoznak a folyamatba, tartós elkötelezettséget vállalnak a biomassza felvevő piacának biztosítására.

A komplex energetikai projekt hozadéka nemcsak az energetikára terjed ki, a projekt valamennyi résztvevője egyaránt csak nyerhet. A fontosabb szempontok az alábbi ábrán kerültek összefoglalásra.

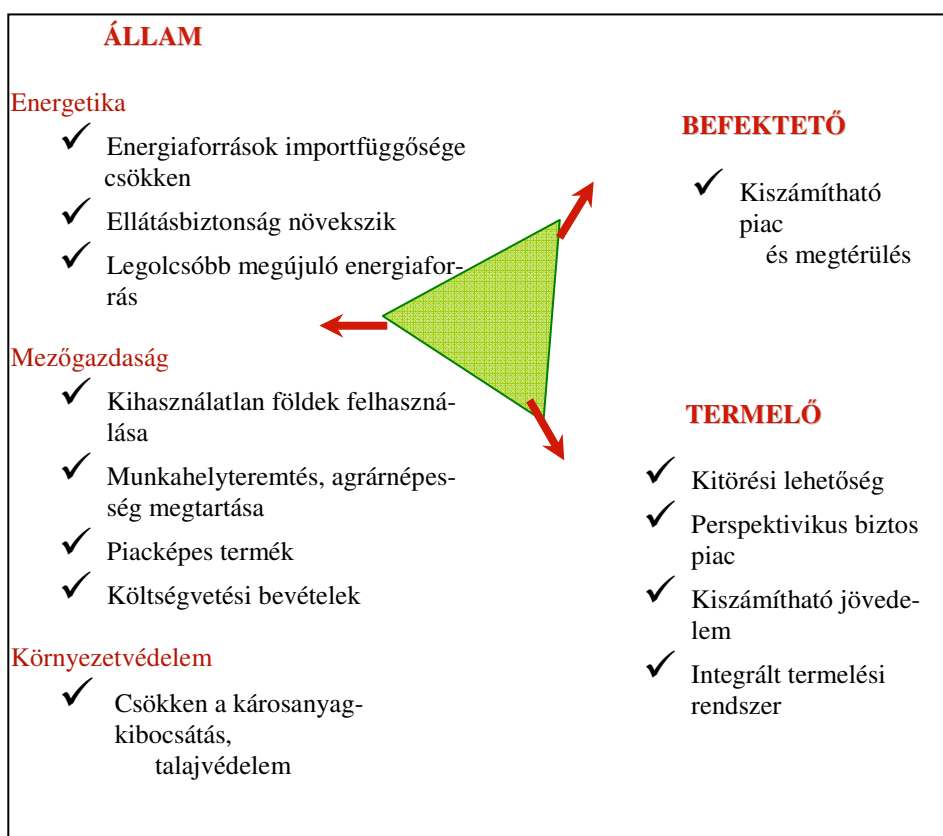

4. ábra A komplex energetikai projektek feltételei

A legjelentősebb társadalmi haszon a mezőgazdasági tevékenység stabilizálásában, a kihasználatlan földterületek hasznosításában, a környezet védelmében, munkahelyteremtésben és az agrárnépesség megtartásában jelentkezik.

Az energetikai haszon mellett a társadalmi hasznot is figyelembe véve megállapítható, hogy a biomassza alapú energiatermelést nem lehet „megtúrt”, „támogatott” vagy „dotált” tevékenységnek tekinteni, hanem egyértelműen egy pozitív eredményt adó, nyerő-nyerő típusú tevékenység.

Az agrárenergetika és a „hagyományos” mezőgazdaság összehasonlítása során számos tényező a mérleg oldalát az agrárenergetika felé billenti. A hagyományos mezőgazdaság változó piacával, fedezetével, kiszolgáltatottságával és korlátozott versenyképességével szemben az agrárenergetikai tevékenység egy kiszámíthatóbb, jobb fedezettermelő képességet nyújtó, több lábon állást, magasabb kihasználtságot biztosító tevékenység lehet.

5. ábra A komplex energetikai projektek hozadéka

MIT VÁR EL A BEFEKTETŐ AZ ÁLLAMTÓL?

A biomassza felhasználók természetesen türelmetlenül várják a szükségesnek tartott állami intézkedéseket, bár el kell ismerni, hogy a miniszteriális szintű hozzáállás támogató. A biomassza erőművek szükségesnek ítélik, hogy a megújuló energiákkal kapcsolatos szabályozás a biomassza erőművek, számára hosszú távon is kiszámítható környezetet nyújtson, működési stabilitást biztosítson, valamint a biomassza felhasználásban az energiaültetvények irányában további fejlődési lehetőséget kínáljon.

Az állam a szabályozási kockázat csökkentésével, források megnyitásával, valamint az engedélyezés egyszerűsítésével járulhat hozzá az agrárenergetikai program keretében megvalósuló energiaültetvények – mint új magas innovációs hozzáadott értéket képviselő piacképes termék – sikeréhez, mely nem energetikai, hanem komplex gazdaságfejlesztési kérdés.

Néhány konkrét intézkedés is sürgős lenne:

- A GKM és a MEH területén ki kellene dolgozni a megújuló energia felhasználásra vonatkozó stratégiát; valamint törvényi biztosítékokat adni a befektetőknek a kontinuitás elvének érvényesülésére.
- Az FVM területén az erdőtörvényt módosítani kellene, hogy a fás szárú energiaültetvények ne minősüljenek erdőnek, valamint ki kellene dolgozni az energetikai ültetvények telepítésének és termesztésének támogatási rendszerét.
- A KVVM területén a „Natura 2000” alkalmazása az észszerű erdőgazdálkodási érdekek szerint.

ÖSSZEFOGLALÓ – A KOMPLEX ENERGETIKAI PROJEKTEK HATÁSAI

Összegezve elmondható, hogy Magyarország biomasszában óriási potenciállal rendelkezik, melynek kihasználása nemzeti érdek. A biomassza hasznosítása nem csak energetikai, hanem komplex gazdaságfejlesztési kérdés, kedvező multiplikátor hatása kihat a gazdaság és a társadalom számos területére.

A biomassza tüzelésről bebizonyosodott, hogy magas innovációs hozzáadott értéket képvisel, melyet bizonyít a Pécsi Erőmű részére odaítélt innovációs díj is.

A komplex energetikai projekt sikeres szakmai, politikai, környezetvédelmi és társadalmi konszenzuson nyugvó program.

A hazai adottságok alapján Magyarország régiós vezető szerephez juthat a biomassza alapú villamosenergia-termelésben és a hozzá kapcsolódó infrastruktúrában, szellemi tőke transzferben, valamint az energiaültetvényekhez kapcsolódó know-how széleskörű elterjesztésében, kamatoztatásában, amelyek további járulékos társadalmi előnyökkel járnak.

6. ábra A komplex energetikai projektek hatásai

IRODALOM

- [1] Ausilio, Bauen – Jeremy, Woods – Rebecca, Hailes (2004) **Bioelectricity Vision: Achieving 15% of Electricity from Biomass in OECD Countries by 2020.** , Imperial College London, Centre for Energy Policy and Technology és a E4tech (UK)Ltd.

SUMMARY

This summary introduces the technical and environmental innovation of the biomass project of the Pannonpower Group resulting in the fuel change of 2004.

The resume details the main components of the project and its positive impacts on the region. In the frame of sustainable economic development to increase the use of biomass the presentation sets forth the system of conditions in relation with the realisation of complex energetic projects using biomass from energetic plantations mainly and it evaluates its possible national and social benefits concerning economy, environment, rural development and employment policy.

KÖRNYEZETTECHNOLÓGIAI INTEGRÁTOR- MODELL, MINT EGY LEHETSÉGES MEGOLDÁS A KÖZSZFÉRA VERSENYKÉPESSÉGÉNEK FOKOZÁSÁRA

Kiss Tibor

ügyvezető igazgató

BIOKOM Környezetgazdálkodási Kft.

BEVEZETÉS

Az elmúlt két-három évtizedben a versenyképesség világszerte kulcsfogalomává vált. A nemzetközi folyamatok hatására hazánkban is egyre fokozódó figyelem fordult – különösen az utóbbi évtizedben – a régiók, kistérségek versenyképességének alakulása felé.

Ugyanakkor számos kérdés merül fel a versenyképesség fogalmának értelmezésekor. Ilyen kérdés lehet, hogy milyen időtávon, milyen szervezetek körében, és milyen területi lehatárolás mentén értelmezzük a versenyképességet, hiszen az eddig felsorolt dimenziók különböző kombinációi más és más lehetőségeket, igényeket, vagy akár kényszereket jelentenek az üzleti élet szereplői, és egyben a helyi közösségek tagjai számára.

Önmagában a versenyképesség fogalmi lehatárolásán túl szükségszerű figyelembe venni azokat a társadalmi-gazdasági környezetben bekövetkezett változásokat, amelyek az élet minden területén, így a verseny vonatkozásában is új helyzeteket teremtettek az elmúlt néhány évtizedben.

Az egyik ilyen, talán legmeghatározóbb hatású új paradigma a környezet-tudatosság, amely a gazdasági verseny milyensége tekintetében hozott új szempontokat a korábbi gyakorlathoz képest. Ez az új paradigma többek között a fenntartható fejlődés gondolatára támaszkodik, de nem áll önmagában a környezetvédelem technikai kérdéseinek tárgyalásánál, hanem olyan sajátos eszmerendszerré alakult, amely a helyi szinteken is lehetőséget teremt a közöség, a gazdaság és a természeti környezet viszonyainak újraértelmezésére. Elkerülhetlenné teszi mindezt, hogy a modern társadalmakban a természeti környezeti problémák iránti érzékenység erősödik, de mindettől függetlenül sem lehet eltekinteni annak a közegnek a figyelembevételétől, ahol a verseny és a fejlődés végbemegy, hiszen a gazdasági-társadalmi történések nem absztrakt, hanem nagyon is konkrét térben zajlanak.

A verseny és a versenyképesség tekintetben tehát a természeti erőforrásokkal történő gazdálkodás régi-új etikai normái is egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak. Nevezetesen a gazdasági verseny minőségét befolyásoló vonatkozásain keresztül, hiszen a növekedés javarészt a környezeti erőforrások felhasználására támaszkodik. Ugyanakkor azok korlátlan kihasználása a növekedési potenciált csökkentő tényezőként jelentkezhet, miáltal a versenyképesség esélye is romolhat.

A versenyképesség kérdésének vizsgálatakor tehát az igazi kérdés – és egyben feladat – a jelenlegi lehetőségek és kényszerek közötti dilemma feloldása, azaz olyan versenyképességet fokozó megoldások kidolgozása, amelyek a gazdasági élet szereplőinek legszélesebb körét képesek integrálni egy fenntartható módon működő gazdasági-társadalmi környezetben.

Az írás további részében egy olyan koncepció bemutatása következik, amely a helyi gazdaság és közösség fejlesztését a környezettudatosság és a fenntartható fejlődés eszméi mentén értelmezi. A koncepció részeként ismertetésre kerül egy olyan modell is, amely a közsféra szolgáltatói számára nyújthat lehetőséget versenyképesség fokozására oly módon, hogy közben a helyi közösség számára nyújtott (köz)szolgáltatás minősége nem válik a versenykényszer áldozatává, de mégsem kerülnek felélésre azok a természeti erőforrások, amelyek minden közösség számára a hosszú távú stratégiai potenciált jelentik.

VERSENYKÉPESSÉG VERSUS VERSENYELŐNY

A versenyképesség kérdése egyre inkább meghatározó a „régiók Európájában”. Ennek oka, hogy minden régió – és ezen belül is kistérség és település – arra törekszik, hogy minél inkább versenyképes legyen más területekhez képest. A versenyképesség értékeléséhez ugyanakkor elengedhetetlen meghatározni, hogy mit is értünk e fogalom tartalma alatt.

A versenyképesség különböző lehetséges meghatározásai és megközelítései közül az írás további részében annak a meghatározásnak az alkalmazása történik, amely az Európai Unió jogszabályalkotásában és gazdaságpolitikájában a legszélesebb körben elfogadott meghatározásként szerepel, és amely értelmezés egyre inkább felhasználásra kerül a területfejlesztési és regionális politika területén is (vö. LENGYEL–RECHNIZTER 2000; CEC 2004; idézi LUKOVICS 2004: 150–151.). E definíció a versenyképesség fogalmát úgy határozza meg, mint a „*vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem, és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve*” (CEC 1999: 75; LENGYEL 2000b: 974; idézi LUKOVICS 2004: 150–151.).

A versenyképesség egyértelmű fogalmi meghatározása lehetővé teszi továbbá, hogy elkerülhető legyen az a hiba, miszerint a versenyképességre való törekvés a versenyelőnyre való törekvéssel azonosítódik. Az elmúlt évtizedben

azonban számos esetben fordult elő, hogy ez a tévedés megtörtént, és a rövid távú versenyelőny érdekében feláldozódni látszanak a versenyképesség csakis hosszú távon értelmezhető feltételei.

A versenyelőny vagy versenyképesség kérdése súlyos konzekvenciákat hordoz, mivel a versenyelőny rövidtávon úgy is megszerezhető, hogy közben egy térség vagy egy vállalkozás a tőkejavait feléli. Az a cég, amely rövid távú versenyképességre törekszik, adott esetben nem veszi figyelembe, hogy azok a javak, amelyeket felhasznál, képesek-e újratermelődni, pótlódni, de ezáltal sok esetben elveszti, de legjobb esetben is kockáztatja a hosszú távú versenyképességét. Egy régió vagy kistérség esetében ezeket a versenyelőnyök érdekében rövid távon kihasználható javakat a helyi humán erőforrások, illetve természeti erőforrások jelentik.

Ezt a megállapítást támasztják alá azok a napjainkra már nyilvánvaló tapasztalatok, amelyek rámutatnak, hogy hazánkban a külföldi nagyvállalatok adott régiókba történt betelepülésük után nem integrálódnak sem a helyi, sem pedig a térségi gazdaságba. Valójában nem dinamizálják a térség munkaerőpiacát, csupán az olcsó és alacsony képzettségű munkaerőt használják ki. Ezt a civil közösségek és a gyenge szakszervezetek miatt meg is tudják tenni [1] (SZIRMAI 2002: 46–48.).

Abban az esetben, ha adott térség kizárólag, vagy jelentős súllyal támaszkodik e külföldi befektetésekre, saját természetes innovációs képességét hagyhatja elszorvadni, miáltal kiszolgáltatottá válik a globális folyamatoknak. Mind-ebből következően újra fokozott figyelmet kell fordítani a helyi erőforrásokra, mint a versenyképesség alapjaira, hiszen hosszú távon csakis azokra lehet megbízhatóan számítani.

A vállalkozásfejlesztés alapegységeként ugyanakkor a kistérség értelmezhető, mivel a város és vonzáskörzete mindig is egymással folyamatosan kapcsolatban álló és elválaszthatatlan viszonyban lévő természetes egységet jelentett. Éppen ezért egy kistérségen vagy régión belül a városnak és a környező településeknek nem egymással kell versenyezniük, hanem egymás lehetőségeit kihasználva kifelé kell a versenyképességüket megjeleníteni. Ennek érdekében szükséges, hogy adott régió helyi közösségei, az üzleti élet szereplői és civil szervezetei kölcsönösen egyeztetett koncepció alapján működjenek együtt, és jelenjenek meg, mint versenyképes régiók.

A kilencvenes évek elején a meghatározó verseny és versenyfelfogás – ahogy ennek hatásai mára már érzékelhetőek – inkább rombolólag hatott a kistérségi együttműködések alakulására, semmint segítette volna azokat. Ennek egyik oka, hogy a versenyképesség elsősorban a gazdasági erő fokozását, a szinte bármi áron történő munkahelyteremtést és beruházásösztönzést jelentette. Ez a szemléletmód a korábban még partnerként együttműködő települések között is éles versengést generált: ki milyen módon tud több befektetőt a településre csábítani, akár a többi település rovására is.

Ugyanakkor a kizárólag gazdasági beállítottságú területi fejlődés egyik legjelentősebb, jelenleg kibontakozóban lévő problématerülete, hogy a településeken élők ma már nemcsak munkahelyek teremtését, hanem a jobb életminőség feltételeinek a biztosítását is elvárják az önkormányzatoktól. Ez az elvárás azonban a forráshiányos önkormányzatok esetében igen nagy feladatot jelent, és egyben egy paradox helyzetre is ráirányítja a figyelmet: a korábbi gazdasági verseny során biztosított helyi adókedvezmény, mint a települést vonzóvá tevő tényező odacsábította ugyan a beruházókat, teremtett munkahelyeket, de növelte például a forgalmat, ami nagyobb zajterhelést, és levegőszennyezést jelent, azaz negatívan befolyásolja az életminőséget. Az önkormányzat ugyanakkor nem rendelkezik a szükséges forrásokkal ahhoz, hogy ezeket a problémákat az életminőség javítása érdekében megoldja mivel korábban már lemondott a helyi adóról, pontosan a befektetők odavonzása, tehát a jobb életminőség reményében.

E helyzetben könnyen előfordulhat, hogy ismét csak a jobb életminőség reményében megindul az elköltözés a településről olyan helyekre, ahol kedvezőbbek az életfeltételek. Ez az elvándorlás a település lakosságszámát – és egyben a fejkvótát is – csökkenti, amely folyamat ellenkezőleg hat a fejlődés irányával, és egyben a város és vidék közötti feszültséget is mélyítheti, ahelyett, hogy kooperáció alakulna ki a mindenki számára kedvező megoldás érdekében.

Ezek a problémák jelenleg hazánkban is és más európai országban is jelen vannak, voltak. E probléma felismeréséről, illetve az ennek megoldására született koncepcióról számolt be RECHNITZER JÁNOS amikor a „*Fejlődő városi térségek*” című konferencián tartott előadásában a következő megállapításokat fogalmazta meg: Az Európai Unió – és az akkor még társult országok – területfejlesztési miniszterei már 2000-ben elfogadtak egy „*Az európai területfejlesztés perspektívái vagy irányelvei című dokumentumot*”. Ez a dokumentum már az új évszázad területfejlesztési dimenzióinak megfogalmazására törekszik, amelyek közül a legfontosabb üzenet, hogy a területfejlesztésben a hangsúly a régióról áttérrelődik a városokra.

A városok új szerepet, új funkciót kapnak, és mint a gazdaságnak, a társadalomnak koncentrált terei, az eljövendő európai fejlesztésekben fölértékelődnek. A városi világ, a városi környezet, a városoknak, mint rendszernek az együttélése, együttműködése, hálózata más tartalmat jelent a területfejlesztésben és a térségfejlesztésben. Már nem városok hierarchiájáról szólnak az elemzések, hanem városok hálózatáról, együttműködésekről, kapcsolatokról. Ma már nem arról van szó, hogy egy város hogyan tud valójában ebben a hierarchiában funkciókat tömöríteni, hanem arról, hogy egy város hogyan lesz versenyképes, hogyan tud ebben a rendkívül erős globalizálódó és európai gazdasági térben minél jobb pozíciókat kivívni. Mindezek alapján az új fejlődési igényeknek és feltételeknek megfelelően a városfejlesztés területén öt fő paraméterre helyeződik a hangsúly:

1. *Kooperáció a városok között*, a hálózati szemlélet, egymás lehetőségeinek kiegészítése, a mozaikként összeépülő tér. Ez nem azt jelenti, hogy mindenkinek mindene legyen, hanem mindenkinek az legyen, ami számára a legjobb, amit ott a legjobban lehet működtetni, ezáltal ezek a városok egymással kooperáljanak, együtt éljenek. E szándékok a város csoportok integrált fejlesztése felé mutatnak.

2. *A dinamikus, vonzó és versenyképes városok fölértékelődnek* azzal, hogy Európa tömbösödik, jobban bezáródik. Fölértékelődik az úgynevezett gateway-városoknak, kapuvárosoknak, befogadó városoknak, információátadó városoknak a szerepe. E városok szerepe megváltozik, ők lesznek az európai értékek, az európai gondolatok közvetítői.

3. *A gazdasági szerkezet átalakítása*, amely a helyi erőforrások minél hatékonyabb kihasználására helyezi a hangsúlyt, és erősen képviseli azt a nézetet, hogy a sikeresség nem egyenlő a kizárólag a gazdasági potenciál növelésére való törekvéssel.

4. *A városok folyamatos fejlesztése*. A városnak, mint rendszernek a fejlesztésében, a környezet minőségében, a szolgáltatások, infrastrukturális rendszerek bővítésében egyre nagyobb szerepet kell szánni az ökoszisztémának, tehát a városi térnek – ami alatt a lakóteret, a városi zöldövezeteket, egyáltalán a városi életmódnak a fizikális környezeti rendszereit értjük, és külön hangsúlyt kap majd az agglomeráció is. Az agglomerálódás most éri el a magyar városhálózatot, a második városfejlődési szakaszba jut a városállományunk, a nagyvárosok egyre nagyobb része. A városokból történő kiköltözés csökkenti a nagyvárosok népességét, ezáltal csökken a normatíva: ez a szabályozásrendszer arra épült, hogy minél többen lakjanak a városban. Ezzel szemben megindulnak a természetes folyamatok: el kell kezdeni a kommunikációt a környezettel, ami újfajta városvezetési, városirányítási stratégiát tesz szükségessé.

5. *Partnerség a város és vidék között*. A városok éljenek együtt a vidékkel, merítsék a vidékből az energiát, és a vidéki energiák is gyarapodjanak a városi térből. A magyar modell, egyelőre messze áll ettől. Ma még a város kiküldi a számlát a kistelepülésnek, hogy fizessen azért, mert itt tanul a gyermek, itt képi magát, itt vesz igénybe szolgáltatásokat. Ezzel szemben az új struktúra azt üzeni, hogy ne ilyen irányban gondolkodjunk, hanem az legyen a kiindulási pont, hogy hogyan lehet olyan szövetségeket, együtt élő tereket, együtt működtetett infrastruktúrákat, rendszereket, intézményeket létesíteni, amelyben a város és a vidék közötti kommunikáció természetessé válik, és ezzel valójában mind a városi, mind a falusi térnek a funkciói és a versenyképessége erősen gyarapszik.

A vidéki térségek fejlesztése tehát úgy jelenik meg, mint a várossal való egyfajta természetes integrációra való törekvés kiteljesedése. Ez ugyan egy régi-új felfedezés, de hazánkban a városok a vidékfejlesztés vonatkozásában hosszú ideig kívülállók voltak, mivel nehezen mozdultak együtt a falusi településekkel

abban, hogy együtt fejlesszenek, holott az új rendszer lényege éppen az kell, hogy legyen, hogy hogyan lehet az egységet kialakítani¹.

Új stratégiákat kell tehát megfogalmazni, változtatni kell a város belső fejlesztési elképzelésein. A hangsúlyokat a szellemi erőforrásokra és a humán kapacitásokra kell helyezni, és el kell kezdeni a város és környéke közötti új kommunikációs és kooperációs rendszerek szervezését és működtetését [2] (RECHNITZER 2002).

Mindezek a megállapítások legkevesebb két tényre hívják fel a figyelmet: (1) a város és vidéke a versenyelőnyök megszerzése érdekében elkerülhetetlenül kell, hogy kooperációkat alakítson ki; (2) a település típusa és nagysága, infrastrukturális fejlettsége, illetve földrajzi elhelyezkedése valamint a versenyképesség érdekében folytatott gazdasági tevékenységei, a használt technológiák más és más módon gyakorolnak hatást a természeti környezetre, és ennek következményeként a helyi közösség életére. Ezeknek a tényeknek az egymáshoz kapcsolása, és egymás hatásainak figyelembevétele került a középpontba a Pécs Ököváros – Mecsek–Dráva Ökorégió Program koncepciójának megfogalmazásakor, amely koncepció a helyi gazdaság és közösség fejlesztését a környezettudatosság és a fenntartható fejlődés eszméi mentén értelmezi.

VERSENYKÉPESSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG – EGY HELYI KEZDEMÉNYEZÉS KONCEPCIÓJÁNAK RÖVID BEMUTATÁSA

A fenntartható fejlődés elmélete a nemzetközi gyakorlatban is számos esetben inspirál olyan komplex környezetgazdálkodási, környezetvédelmi, energiagazdálkodási programokat és gazdasági, társadalmi folyamatokat, melyek célja, hogy a *fokozatos társadalmi szemléletváltás*, illetve a közös jövő érdekében kialakított szoros stratégiai együttműködés egy gyermekeink, unokáink számára is élhető, élvezhető világ feltételeiről gondoskodjék.

A fenntartható fejlődés a gyakorlatban alapvetően azt jelenti, hogy

- egy adott környezeti rendszer (város, régió, stb.) szereplői
- egymás erőforrásainak, feltételeinek, érdekeinek, és lehetőségeinek alapos ismerete alapján,
- a környezeti jövő prioritásai szerint felépített *közös stratégiát* hoznak létre,
- a *rendszeren belül meglévő források* és lehetőségek *optimalizálása*, illetve a rejtett tartalékok mozgósítása céljából.

¹ Különösen fontos a város és vidék egysége a fejlesztési források felhasználásának, mint a versenyképesség egy lehetséges „motorjának” tervezésekor is, hiszen a regionális lépték méretgazdaságosság szempontjából meghatározó, mivel ez az a kezelhető nagyságrend, amely az optimálisan működtethető átfogó – elsősorban a közszolgáltatásokat érintő – infrastrukturális beruházásokhoz elengedhetetlen.

Pécs városa a régió számos településével együtt, hosszú idő óta kiemelt jelentőségű közösségi feladatként értékeli a környezetvédelem és környezetegészségügy problémáinak hatékonyabb megoldását, és a környezetkultúra kialakításának ügyét. Ezt az elkötelezettséget bizonyítják az elmúlt másfél évtizedben a városban megvalósult környezetvédelmi – és egyben az életminőséget javító – beruházások, amelyek pénzbeli értéke több tízmilliárd forintot jelent, ami gazdasági kontextusban is nyomatékot ad az elkötelezettségnek.

Ennek az elkötelezettségnek a legutóbbi megnyilvánulása a PÉCS ÖKO-VÁROS – MECSEK–DRÁVA ÖKORÉGIÓ PROGRAM elnevezésű kezdeményezés, amely a 2004. évben *Magyarországon elsőként* biztosított keretet egy olyan folyamat elindításának, amely a környezettudatosság alapelveire építve értelmezi újra a helyi közösség és gazdaság fejlesztése során követendő irányokat. A Program koncepciójának kidolgozását Pécs MJV Önkormányzatának megbízása alapján a BIODOM Környezetgazdálkodási Kft. munkatársai – mint a város tulajdonában lévő és megfelelő elméleti és gyakorlati szakmai ismeretekkel rendelkező bázisszervezet – és az általuk felkért szakértőkből álló munkacsoport végezte el.

A Program koncepciójának *lényege*, hogy a regionális, megyei, térségi fejlesztés és a városüzemeltetés során a *fenntartható fejlődés* elemei érvényesüljenek melynek három fő prioritása, hogy:

- a megújuló erőforrások felhasználásának üteme nem haladja meg azt az ütemet, amellyel az ökoszisztéma képes újratermelni őket;
- a nem megújuló erőforrások fogyasztásának vagy újra nem hasznosítható hulladékká alakításának üteme nem haladja meg annak ütemét, ahogy az ember helyettük megújuló erőforrásokat fejleszt ki és vesz fokozatosan használatba;
- a környezetszennyezés kibocsátási üteme nem haladja meg az ökoszisztéma feldolgozókapacitását [3] (KORTEN, 1998: 330.).

A koncepció *célja*, hogy a már eddig is tervbe vett és a kötelezettségekből adódó beruházások, fejlesztési elgondolások átfogó módon, *egységes program keretében* integráltan valósuljanak meg, egymás hatásainak erősítése érdekében. Annál is inkább, mivel az önkormányzatok jelenleg is számottevő vagyoni eszközökkel rendelkeznek, és a központi kormányzati feladatok helyi szintre delegálásával, illetve a jelentős infrastrukturális beruházások révén ez a vagyon még tovább növekszik. Ezáltal az önkormányzatok szerepe felértékelődik, autonómiájuk és hosszú távú felelősségvállalásuk nagyobb hangsúlyt kap. Mindazonáltal a megnövekedett vagyonhoz kapcsolódó vagyongazdálkodás egyszerre vet fel üzemeltetési, fejlesztési és beruházási feladatokat.

A város és a régió saját problémáinak megoldását célzó infrastrukturális és egyéb fejlesztések támogatására nagy összegű uniós támogatások áramlanak a térségbe a következő néhány évben. Ez a helyzet nagyon ritkán áll elő egy ország, egy régió életében, ezért rendkívül fontos a fejlesztési munkát koordinálni,

az érintettek közötti kooperációt megvalósítani, mert az az eszközrendszer, ami most létrejöhet, a következő évtizedekben alig változhat meghatározóan.

Lényeges szempont továbbá, hogy a fejlesztések során lehetőség nyílik a jelenleginél magasabb színvonalú, ugyanakkor gazdaságosabb városüzemeltetés kialakítására is. A helyi önkormányzatok rendelkeznek azokkal a jogosítványokkal, amelyek rendezési tervek, rendeletek, előírások révén lehetővé teszik, hogy a továbbiakban a városfejlesztési, építési tevékenységek során a környezetvédelmi és fenntarthatósági elvek messzemenően érvényesüljenek. A beruházások megvalósításánál a multiplikatív hatás miatt további gazdasági élénkülés várható, ami rövid távú gazdasági előnyt is jelent.

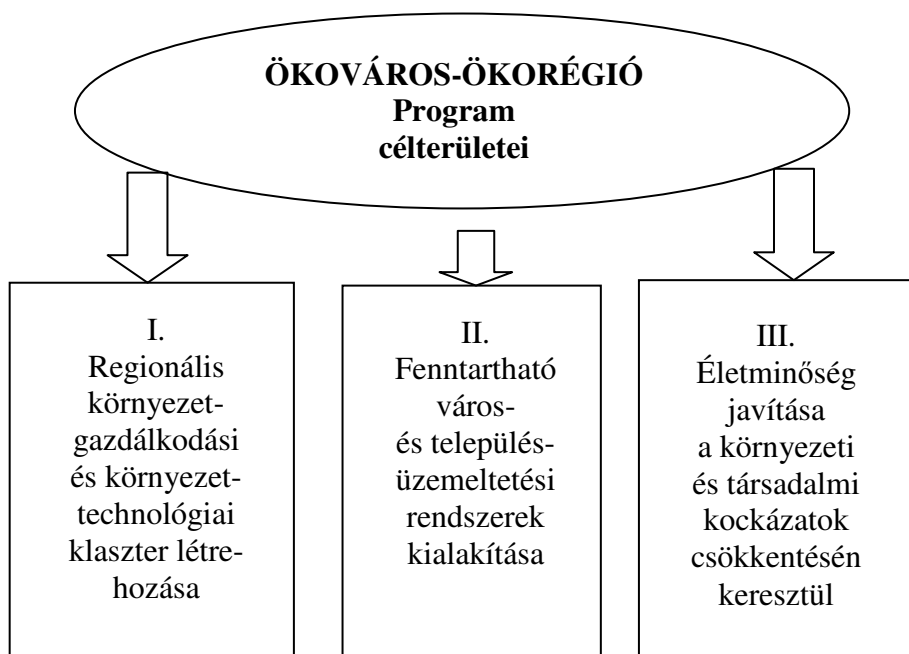
A várható, és a már ismert kötelezettségek teljesítése tehát elkerülhetetlen fejlesztéseket generál, amelyek jól átgondolt, átfogó városfejlesztési és régiós fejlesztési koncepciókba ágyazva a terület hosszú távú növekedését alapozhatják meg.

Kulcskérdés azonban, hogy a létrehozott eszközrendszer milyen költségekkel üzemeltethető és milyen további *vagyongazdálkodási* feladatokat jelent. A fejlesztések során egyrészt lehetőség nyílik a jelenleginél magasabb színvonalú, ugyanakkor gazdaságosabb városüzemeltetés kialakítására úgy, hogy a szolgáltatások díjai nem emelkednek elviselhetetlen mértékben, másrészt a hibásan méretezett és elvégzett beruházások üzemeltetésének költségei a szolgáltatási díjak jelentős növekedését hozhatják. A döntés felelőssége tehát üzleti, és helyi közösségi viszonyrendszerben értelmezve is jelentős.

A beruházások rendszerszerű értelmezése lehetőséget teremt a *szinergiák* kihasználására, ezáltal az egyes részterületeken bekövetkező pozitív változások hatásainak erősítésére. Az így kialakítandó kooperáció háttérében az a meggyőződés áll, miszerint az uniós csatlakozásból fakadó kötelezettségek teljesítése nem pusztán többletköltség okozója, hiszen átfogó rendszerbe illesztve a gazdaság egyik szegmensében keletkező *kimenet* a másik szektorban *bemenetként* szolgálhat, ami a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló elsődleges nyersanyagok optimális felhasználását is elősegíti.

Mindazonáltal a beruházások *multiplikatív hatása* további gazdasági élénkülést eredményezhet, ami több fejlesztési pólus és klaszter köré szervezve rövid távú gazdasági előnyt is jelenthet, ugyanakkor a versenyképesség kiteljesedéséhez is hozzájárulhat.

Mindezen felismerések alapján fogalmazódott meg a Program két *alapelve*, miszerint: (1) a regionális, megyei és kistérségi fejlesztések, valamint a városüzemeltetés során a *fenntartható fejlődés* elve kell, hogy érvényesüljön; illetve (2) a régió versenyképességének fokozása érdekében a *kölcsönös együttműködésen alapuló üzleti és közösségi magatartás* kell, hogy az operatív szinten megjelenő projektek szervező elve legyen. A Program célterületeit az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: Pécs – ÖKOVÁROS – Mecsek–Dráva ÖKORÉGIÓ Program projektjeinek célterületei

Az egyes célterületeket alkotó üzleti szervezetek közötti együttműködés kulcsfontosságú a versenyképesség megteremtése érdekében. Ugyanakkor a versenyképesség értelmezésekor fokozott figyelmet kell fordítani a közszolgáltatások versenyképességét meghatározó tényezőkre is. Lényeges ez a kérdés, hiszen Budapest kivételével a régiók és kistérségek meghatározó munkaadói a közszférában működő, közszolgáltatást nyújtó szervezetek, amelyek közül a legtöbb önkormányzati tulajdonban van. Fel kell tehát ismerni azt a tényt, hogy egy adott régió versenyképessége *legalább annyira függvénye adott helyen a közszférának, mint az üzleti szférának* [4] (DINYA 2000: 117).

Az önkormányzati cégek helyzete azonban a versenyképesség vonatkozásában számos dilemmát vet fel, amelyek mindegyike szoros kapcsolatban van a környezeti erőforrások felhasználásával, az azokkal történő gazdálkodással.

A KÖZSZOLGÁLTATÁS ÉS A KÖRNYEZETVÉDELEM DILEMMÁJA

Nyilvánvaló, hogy minden helyi közösségnek az az érdeke, hogy a különböző közszolgáltatásokhoz a lehető legnagyobb *mennyiségben*, és a lehető *legkisebb költséggel* juttassa hozzá a közösség tagjait. Ugyanakkor a közszolgáltatások biztosításakor két ellentétes elvi álláspont jelenik meg:

- egyrészt a közérdek elve, amely elsősorban a szolgáltatáshoz való hozzáférés lehetőségét jelenti,
- másrészt a nyereségesség elve, amely a profitmaximalizálásra törekszik.

A szolgáltatás zavartalansága érdekében minden településnek pontosan meg kell határoznia, hogy közszolgáltatásainak biztosításával milyen célt akar elérni. Vannak olyan közszolgáltatások, amelyeket objektív kényszerek miatt (pl. közegészségügyi szempontok), akár mérsékelt ráfizetéssel is működtetni szükséges. Ehhez a helyzethez képest megfogalmazódhat az a szándék, hogy a szolgáltatás legalább a tevékenység biztosításához szükséges költségeket termelje ki, de *a szolgáltatás díja ne jelentsen a lakosságnak megfizethetetlen terhet*. Végül dönthet úgy az önkormányzat, hogy a közszolgáltatások önálló bevételi forrásul szolgálnak, miáltal szinte tisztán üzleti viszonyok között értelmeződik a szolgáltatás biztosításának kötelezettsége.

A felsorolt három lehetőség közötti választás minden esetben a helyi döntéshozók kompetenciája. Ha a döntéshozók racionálisan terveznek, akkor ebből megpróbálnak egy olyan portfóliót összeállítani, amely figyelembe veszi, hogy hol lehetséges a közszolgáltatások biztosítása terén előnyöket realizálni, és azzal hol képes kompenzálni a finanszírozandó területeket. Nagyon fontos azonban rögzíteni azt a tényt, hogy a rövid és hosszú távú tartalékok mindig a környezeti és a humán erőforrások felhasználásának a mértékében rejlenek.

Nem szabad elfelejteni továbbá azt sem, hogy bármilyen döntés is születik, szembe kell nézni azokkal az önkormányzati cégeket súlytató versenyhátrányokkal, amelyek – a teljesség igénye nélkül – a következők lehetnek:

- Azok a cégek, amelyekben az önkormányzati tulajdon meghaladja a 25%-ot, nem minősülhetnek KKV-nak, így számos pályázati lehetőségből kimaradnak.
- Érvényben van számukra az adólevonás tilalma, így kötelesek befizetni az áfát, de nem igényelhetik vissza.
- A „fölsleges számlázás” során olyan lakossági csoportok számára történik a számlakibocsátás, akiről bizonyossággal tudható, hogy nem fizetik ki a díjat, és azt behajtani sem lehet.
- Az önkormányzati tulajdonú cégek esetében, ha az árubeszerzés és szolgáltatás értéke eléri vagy meghaladja a nettó 2 millió Ft-ot, építési beruházás esetén a nettó 10 millió Ft-ot kötelező a közbeszerzési eljárás

rás alkalmazása. A közbeszerzési eljárás alkalmazása hosszadalmas és bonyolult, ami a rugalmatlanságot csak fokozza.

- Az illetékes hatóságok nem lépnek fel kellő szigorral azokkal a piaci szolgáltatókkal szemben, akik költségeik csökkentése miatt nem tartják be azokat az előírásokat, amelyeket az önkormányzati cégek több okból is kénytelenek betartani.
- Adott térségekben – a fővárost leszámítva – általában az önkormányzati cégek a legnagyobb munkáltatók. Ezért a különböző hivatalok és hatóságok részéről folyamatosan ellenőrzések alatt állnak. Ez a folyamatos ellenőrzés szintén versenyhátrányt jelent, mivel az ellenőrzés kapacitásukat köt le a normál működés rovására, és ráadásul azáltal, hogy a versenytársak nincsenek folyamatos ellenőrzés alatt, a versenyhátrány csak növekszik.

E versenyhátrányokat érzékelve – és egyéb más okok miatt is – az önkormányzat *dönthet úgy*, hogy privatizálja a közszolgáltatásait, vagy azok egy részét, hiszen mint rendeletalkotó és árhatóság még ebben az esetben is kemény kontrollt képes gyakorolni a szolgáltatások biztosítására, és a szolgáltatási díjak alakulására vonatkozóan. A privatizált szolgáltatások esetében talán még keményebben is működik az árkontrolláló szerep, mint az önkormányzati cég esetén, hiszen *nincs* olyan *önkorlátozási* kényszer, amely azt jelentené, hogy az önkormányzat ne vigye csődbe a saját vállalkozását.

Az igazi gond éppen ebből a helyzetből fakad, hiszen a privát tőke az üzleti vállalkozásban a profit maximalizálására törekszik, tehát egy árhatóság által megszabott ár esetén valahol mégis be akarja hozni azt a nyereséget, amire számít. Erre az egyik „kézenfekvő” mód, hogy *a helyi természeti erőforrások rovására* hozza be ezt a kieső profitot.

A helyzet illusztrálására alkalmas lehet egy olyan vízmű példája, amely közszolgáltatást biztosító privatizált magánszolgáltatóként jelenik meg a piacon, mégpedig egy olyan helyi közösség esetén, amely rendelkezik saját, kitermelhető vízbázissal. Amennyiben az önkormányzat olyan árszabályozást alkalmaz, amely esetén a tervezett profit nem realizálható, az üzleti érdekeit védő szervezet választhatja azt a stratégiát is, hogy a szolgáltatás biztosítása során az olcsón kitermelhető saját vízbázist adja el.

A saját vízbázis ilyen típusú kihasználása azonban azt a kockázatot is magában hordozza, hogy a *vízkiételezés*, mint *a helyi közösség stratégiai tényezője* olyan körülmények között kerül felhasználásra, amely üzleti érdekeket, és nem stratégiai érdekeket szolgál. Ezáltal megszűnhet mint természeti erőforrástartalék, mégpedig olyan viszonyok között, ahol lehetőség lenne más módon is kielégíteni az aktuális vízigényt, például a parti szűrésű kutakból nyert víz vásárlásával. Ez utóbbi megoldás bár drágább, és így nem biztos, hogy „jó üzlet”, de óvja a helyi környezeti erőforrást, és csökkenti a helyi környezeti kockázatok

bekövetkeztének valószínűségét, ami például a túlzott mértékben kitermelt kuttak elszennyeződésének veszélyeként jelentkezhet.

Ez a példa csak egy lehetséges területen, a vízgazdálkodás területén mutatja be azt a kockázatot, amelyet a természeti erőforrások közösségi ellenőrzés lehetősége nélküli kihasználása jelenthet. Ugyanakkor ennek a példának az analógiájára az összes többi helyi természeti erőforrás ellenőrizetlen kihasználása megfeleltethető.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a közszolgáltatás és a környezetvédelem hosszú távú érdekei, valamint a piaci verseny diktálta rövid távú érdekek között *jelenleg ellentét feszül*, mivel: ha a közszolgáltatást önkormányzati cég biztosítja, komoly versenyhátrányba kerül(het) a magánvállalkozással szemben. Abban az esetben, ha a közszolgáltatást az önkormányzat privatizálja, de mint árszabályozó hatóság működik, előfordulhat, hogy a magánvállalkozást arra készteti, hogy az esetlegesen elmaradt hasznot a helyi természeti erőforrások *fokozott kihasználásával* kompenzálja, így *felélve* a helyi stratégiai potenciált és tartalékot. A környezeti erőforrások meggondolatlan kimerítése – ezáltal a rövid távú érdekeknek történő alárendelése – *hosszú távon* súlyos stratégiai kockázatokat hordoz. Ezért a felelősen gondolkodó helyi közösségeknek és azok döntéshozóinak a természeti erőforrásaikat *tőkeként* és nem jövedelemként kell kezelniük [5] (SCHUMACHER, 1991: 13.) Annak érdekében, hogy ez a gazdálkodási szemlélet megvalósulhasson, elengedhetetlen, hogy a *helyi környezeti erőforrások feletti rendelkezés jogát a helyi közösség gyakorolja*.

A környezeti és természeti erőforrásokkal történő gazdálkodáshoz szükséges, hogy ezek a „tőkejavak” *számszerű formában* is kifejezhetőek legyenek.

A KÖRNYEZETI ERŐFORRÁSOK SZÁMSZERŰSÍTÉSE

A nemzetgazdaságok közötti összehasonlítás egyik jelenleg is széles körben használt viszonyzáma a *GNP*. Ez az érték egyben a gazdasági változás, fejlődés regisztrálására, számszerűsítésére alkalmazott „mérőszám”. Ugyanakkor számos közgazdász, illetve társadalomelmélettel foglalkozó gondolkodó megkérdőjelezte azt a tulajdonképpen általánosnak mondható felfogást, hogy az egy főre jutó magas GNP érték egyben az adott *nemzet gazdasági jólétét* is reálisan fejezheti ki. Azért tartották aggályosnak ezt az értelmezést, mivel a jólét meghatározó elemei kimaradnak a jólétre vonatkozó mérőszám kiszámításnál. Ezen elmélet szerint akár pénzben is kifejezhető módon kellene figyelembe venni a jóléti helyzetek különbségeinek meghatározásakor a szabadidőt, a közbiztonságot, a természeti környezet állapotát, stb. amelyek korábban nem fejeződtek ki pénzben, de a jólétérzetet jelentősen befolyásolják.

E dilemmából kiindulva született meg a *nettó nemzeti jólét* (NEW) kiszámítása, ahol a GNP értékét bizonyos korábban nem számszerűsített, de a jólétet befolyásoló tényezőkkel korrigálják. E gondolat továbbfejlesztése ered-

ményeként jött létre egy további új index, nevezetesen a *fenntartható gazdasági jólét indexe*. Ez a mérőszám figyelembe veszi a fogyasztást, az anyagi javakat és a fogyasztás során keletkezett környezeti károkat, ide értve a hosszú távú környezeti következményeket is.

Mindehhez képest a legújabb megközelítés az *ökológiai lábnyom* kiszámításának módszere. E módszer szintén egy lehetőség arra, hogy számszerűen lehessen kifejezni, hogy egy ország lakói mekkora területen tudnák megtermelni fogyasztási javaikat, mégpedig fenntartható módon. A számítása alapjául az ország – vagy régió, vagy település – területe, az ott élők száma, a beépített földterület, az ipari energiafogyasztás (az energia előállításának módját is figyelembe véve), a lakosság ellátásához szükséges élelmiszer és a mindezek előállításához szükséges terület szolgál. Végeredményként megállapíthatóvá válik, hogy adott terület milyen mértékben képes kiszolgálni az aktuálisan ott élők igényeit, illetve fordítva, mekkora területre lenne szükség adott területen élő ember szükségleteinek fenntartható módon történő kielégítésére.

Erre szolgálhat az *ökológiai lábnyom*, amely úgy is tekinthető, mint *egy adott népesség természeti „terhének” mértékegysége* – az a földterület, mely egy adott életszínvonal megőrzése során felmerülő összes környezetterhelés fenntartható feldolgozhatóságához szükséges [6] (KERÉNYI, 2003).

Ez az érték ezen elmélet szerint *növekedhet*, vagy *csökkenhet* attól függően például, hogy az adott területen felhasznált energia megújuló energia (csökkentő tényező) vagy nem megújuló energia (növelő tényező); a hulladékkezelés során történik-e újrahasznosítás (csökkentő tényező), vagy csak ártalmatlanítás (növelő tényező), vagy csak lerakás (jelentősen növelő tényező). Egyszóval a fenntartható, környezettudatos gazdálkodás és életvitel csökkenti a szükséges területet, míg a „nemtörődöm”, erőforrásokat pazarló gazdaság és életvitel jelentősen növeli [7] (RESS–WACKERNAGEL, 2001).

Az Ökováros-Ökorégió Program szempontjából a természeti erőforrások számszerűsítésének ez a lehetősége meghatározó, mivel a Program kidolgozói azt a földrajzi egységet tekintik Ökovárosnak vagy Ökorégióknak, amely *ökológiai lábnyomával benne marad a rendelkezésre álló földrajzi területben*, illetve a beruházások és a gazdaság élénkítése során *olyan módszereket és technológiát választ, amelyek nem növelik* – sőt lehetőség szerint csökkentik – *az ökológiai lábnyomát*.

E cél eléréséhez feltétlenül szükséges *megtalálni* azt a *kontrollálási lehetőséget*, amely valóban *hatékonyan képes* érvényesíteni azt az elvet, hogy csakis az ökológiai lábnyomot tiszteletben tartó gazdasági tevékenység folyhasson a régióban.

EGY LEHETSÉGES KÖRNYEZETTECHNOLÓGIAI MODELL

A természeti és környezeti erőforrásokkal történő gazdálkodás és a gazdasági szervezetek környezeti és természeti erőforrásainak felhasználását kontrolláló tevékenység során meg kell határozni, hogy *kinek van rendelkezési joga* olyan természeti és környezeti erőforrások felett, amelyek nem, vagy csak nagyon nehezen és/vagy költségesen pótolhatóak?

Nyilvánvaló, hogy a bármely erőforrás felett rendelkezés jogosultsága egyben egy gazdasági, politikai, egyszóval *hatalmi pozíciót* is jelent. Ezt a hatalmi pozíciót nem szabad, hogy a helyi közösség átengedje bármely társadalmi-gazdasági szereplő számára. Meg kell határozni tehát azokat a *területeket*, amelyeket a helyi közösségek tagjainak a saját közösségi kontrolljuk alatt kell tartani. Meg kell határozni továbbá azt is, hogy *miképpen lehet* a kontrollt érvényesíteni oly módon, hogy ez a versenyképességet ne csökkentse, sőt inkább növelje.

A *helyi környezeti erőforrások* – pl. vízkészlet, levegőkészlet, környezet-terhelés feldolgozási kapacitás – *feletti rendelkezés jogát* egyértelműen a *helyi közösségnek kell gyakorolnia*. Ezáltal garantálható, hogy a hosszú távon fenntartható fejlődés szempontjai érvényesülhetnek a környezeti erőforrásokkal történő gazdálkodás során, miáltal ezek az erőforrások, mint tőke és nem mint jövedelem értelmeződnek.

Ugyanakkor egy olyan környezetben, ahol a jólét és a versenyképesség fokozása, valamint az évtizedes lemaradások kompenzálása érdekében alapvetően sok beruházást kell végrehajtani, és ahol ezeket a folyamatokat alapvetően a tőkehiány jellemzi, elsődleges cél, hogy mégse hitelből valósuljanak meg a beruházások, hanem ki legyen használva az a *természetes hajtóerő*, ami az emberek egy részét akkor hatja át, ha a saját boldogulásáért, a saját „birtokán” tevékenykedik. Ez a szerep a hazai *privát tőke* képviselőire osztható, annál is inkább, mivel a befektetett tőke működtetése is akkor a leghatékonyabb, ha olyasvalaki működteti, aki a magáénak érzi. Arra azonban ügyelni kell, hogy ne legyen lehetőség a közösségi javak korlátlan, vagy kontrolálatlan felhasználására. Senki ne juthasson olyan haszonhoz, ami nem a saját termelékenységének a következménye, hanem annak, hogy bizonyos közösségi javak – természeti, környezeti erőforrások – mértéktelen felhasználására van lehetősége.

A fejlesztési, fejlődési folyamatba a termelékenység fogalmát is bele kell építeni, mivel számos vélemény megegyezik abban, hogy a magyar gazdaság alapvető problémája a termelékenység. A profitnövekedésnek a termelékenység növekedésével kell együtt járnia, és a közösségi kontrol *nem lehet gátja* ennek a folyamatnak.

A magyar gazdaság a rendszerváltás előtti időszakban olyan alapokon nyugodott, ahol a nyersanyagok és az alapanyagok árai nem a világpiaci ár alapján kerültek meghatározásra. Az árak egy belső egyeztetési folyamat eredményeként jöttek létre. Ennek következményeként a termelés egésze, mind energia-, mind nyersanyag-felhasználás tekintetében pazarlóvá vált, az ellentételezés

kiszámítása pedig teljes mértékben nélkülözte a reális – vagy legalább ahhoz közeli – csereérték figyelembevételét. Mindebből következően az ország termelékenysége nagyon alacsony lett, hiszen egy vállalat sem volt rákényszerítve arra, hogy versenyképes legyen, ráadásul a fogyasztói piac is igénytelen volt: szinte bármit el lehetett adni.

Ebbe a folyamatba illeszkedik a környezetvédelem helyzetének alakulása is, mivel e területre sem fordult kellő figyelem. A gazdasági társaságok jelenleg is még pazarlóan bánnak a természeti erőforrásokkal. Még pontosabban fogalmazva, környezeti költségek nem épülnek be a gazdaságba, mivel nagyon nehezen számszerűsíthetők, és *nem is érdeke* a vállalkozásoknak, hogy ez egyáltalán megtörténjen.

A jelenlegi piaci viszonyok között az a vállalkozás nem tud versenyképes maradni, amely a környezetvédelmet szem előtt tartva dolgozik, hiszen olyan plusz költségei keletkeznek, ami miatt hátrányba kerül, kizorul a piacról. Csak úgy lehet ezt a problémát feloldani, ha *árat rendelünk a környezethasználatához, a közösségi értékek fogyasztásához*.

Ugyanez vonatkozik a munkaerőre is. A vállalatok pazarlóan bánnak a munkaerővel. Hiszen az állam megoldotta az oktatást, kultúrát, egészségügyet. A munkaerőt nem a valódi árán kellett „megvenni”. A hivatali bürokrácia túlburjánzásának oka a munkaerő nem optimális felhasználása. Ennek, valamint az újraelosztó mechanizmusnak a következménye az egészségügyi és a nyugdíjrendszer válsága. Ha egy apparátus feláll, beindulnak a belső törvények szerinti mechanizmusok, és a rendszer életben tartja önmagát, kitermeli saját magának a feladatot. Az állam feladata az lenne, amit az egyének vagy nem tudnak, vagy nem akarnak megcsinálni.

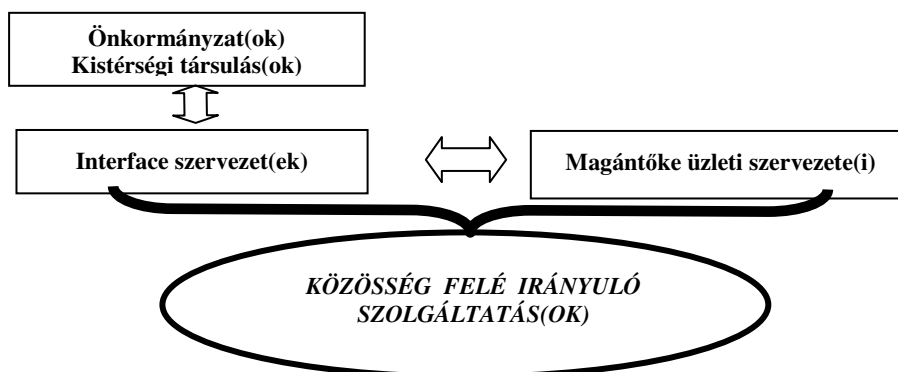
Ha a makrogazdaság alapaxiómái nem a valóságos állapotokat tükrözik, akkor azt utólag már nagyon nehéz helyrehozni és korrigálni. Ennek szélsőséges vetülete – ahogy a neoliberais közgazdaságtan fogalmaz –, hogy minden, amit az állam oszt el, azt nem hatékonyan teszi, gyakran egyéni szempontok érvényesülnek, amelyek a hosszú távú gazdasági mutatókat rontják. Ezáltal az egyes vállalatok, települések, régiók versenyképessége romlik, amely végső soron minden egyes piaci szereplőnek ártani fog. A Nyugat-Európában meghatározó magas államirányítási szint pedig egyensúlyozni próbál a közösségek hosszú távú érdekei és az egyes gazdaságok világpiacon való versenyképességének megőrzése érdekében. A két egymásnak ellentmondó nézet között makrogazdaságilag nehéz megoldást találni. Úgy tűnik azonban, hogy az egyes városok, régiók szintjén – mintegy mikrogazdasági szinten – mégis létezhet egyfajta kompromisszum a két fő gazdasági nézet között.

A városok és a régiók azok a szintek, ahol az emberek még felelősséget vállalnak a tetteikért. Ezért a *helyi közösségi kontrol* szerepe rendkívül fontos, mivel alapvetően determinálhatja a közösséget érintő döntéseket.

A kontroll gyakorlásához azonban szükség van egy olyan *szervezetre*, amely egyrészt a *közösség tulajdonában van*, ezáltal integrálja a közösségi szereplőket, másrészt az *üzleti szférával is kapcsolatban áll*, ismeri és képviseli a közösségi igényeket, és mint a gazdaság szereplője, gazdája is a közösségi erőforrásoknak.

A közösség környezeti erőforrásainak felhasználása feletti ellenőrzéshez mindebből következően szükség van olyan *környezettechnológiai integrátor* szerepet betöltő speciális *üzleti szervezetre*, amely *katalizáló, koordináló és kontrolláló* szerepet játszik az olyan befektetők és a helyi közösség között, amelyek gazdasági értéket látnak a kooperáción alapuló, fenntartható módon szervezett üzleti környezetben történő megjelenésnek. Ez a modell – az említett három funkció alapján – a *KKK modell* elnevezést kapta.

A KKK modellben működő környezettechnológiai integrátor szervezet – funkcióiból adódóan – egyfajta „interface” szerepkört is megvalósít, elsősorban a magánszféra szervezeteivel folytatandó együttműködés során. Ugyanakkor az az együttműködési forma, amelyben a közvagyon, és a privát tőke is megjelenik nem jelent mást, mint a – már ismert de talán még nem kellően széles körben alkalmazott – *PPP (Public Private Partnerhip) modell* megvalósítását. A 2. ábra egy olyan lehetséges környezettechnológiai modellt szemléltet, amely a KKK és a PPP modellek együttes alkalmazásán alapszik.

2. ábra: A KKK- és a PPP-modell együttes alkalmazásának összefüggésrendszere

A közösségi szükségletek kielégítésébe a modell *világos üzleti feltételek mellett teszi lehetővé és ösztönzi a privát tőke integrálását*. Ezen túlmenően olyan alapelveként is működhet, amely bármely település, kistérség, vagy régió esetében garantálja a közjavak és közszolgáltatások feletti közösségi kontrollt, de egyben az üzleti szervezet számára is világos feltételrendszert teremt.

Elvi szinten ez a feltételrendszer például akképpen fogalmazható meg, hogy a közszolgáltatásokat privatizálni a befektetett eszközök amortizációs idejével arányosan lehet.

Ez egyértelmű feltételrendszer: megteremti a lehetőséget az előre meghatározott üzleti haszon realizálására, mégpedig úgy, hogy sem a szolgáltatás minősége, sem a helyi környezeti és természeti erőforrások nem kerülnek veszélybe, azaz a helyi közösség nem veszíti el stratégiai tartalékait és ezáltal csökkenthető az a kockázat, hogy kizárólag külső erőforrásoktól válik függővé. Mindez lehetővé teszi a helyi gazdaság és közösség kapcsolatainak *újraértelmezését*, amely magában foglalja a város és vidék megújuló kooperációjából adódó *kitörési pontok* meghatározását.

HELYI GAZDASÁG ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Az új kitörési pontok meghatározása elemi érdeke mind a városnak, mind a régióknak, hiszen az elmúlt évtizedben a térség világpiaccal való közvetlen kapcsolata szinte csakis a fogyasztási funkciókra korlátozódott, mivel a térségben előállított, és a világpiacon értékesíthető produktumok köre beszűkült.

A *PPP- és KKK-modellek együttes alkalmazása* valójában a vidék egy lehetséges versenyképességet fokozó modelljeként is tekinthető, hiszen globalizáció hatására a multinacionális vállalatok – mint a gazdaságszervezés nemzetek feletti szintjének megjelenítői – egyre nagyobb tért hódítanak a helyi szolgáltatások piacán is, és egyre kevesebb lehetőséget hagynak a helyi termékek helyi megjelenésének.

Ugyanakkor a globalizáció hatására a multinacionális vállalatok egyre nagyobb tért hódítanak a helyi szolgáltatások piacán is, és egyre kevesebb lehetőséget hagynak a helyi termékek helyi megjelenésének. A nagy áruházláncok beszállítói az unió piacáról kerülnek ki, és saját nemzetgazdaságuk által dotált termékeikkel kiszorítják a magyar termékeket. Ezáltal az amúgy is megrendült vidéki gazdaság még nehezebb helyzetbe kerül. Annál is inkább, mivel ezekben az esetekben *nem a minőségi termék biztosítása a cél*, hanem a *piacnyerés érdekében folytatott árverseny*. Ebben a helyzetben mind a helyi fogyasztók, mind a helyi gazdaság üzleti szervezetei veszítenek, hiszen a piac elhódítása révén elsősorban ezek a vállalkozások és foglalkoztatottjaik szorulnak ki a lehetőségek-ből.

Ezáltal olyan kiszolgáltatott helyzet alakulhat ki, amelyben a régió gazdaságának működése és közösségeinek életminősége feletti ellenőrzés és befolyásolás alapvetően *külső tényezőktől válik függővé*. E helyzet megelőzésére a város és vidéke együttműködésekor meg kell határozni azokat a területeket, ahol az eddigi hagyományos együttműködések mellett új együttműködési lehetőségek fogalmazódnak meg.

Ilyen területek lehetnek például a *városüzemeltetés területei* (pl.: hulladékkezelés), a városi ellátási szolgáltatások (pl.: távhőellátás), illetve, hogy a városban keletkező környezetterhelés hogyan mérsékelhető a vidék lakosságának a problémamegoldásba történő bekapcsolásával, de egyúttal hogyan szolgálhatja mindez a vidéki lakosság problémáinak megoldását is [8] (KISS 2004).

E tekintetben a *kulcsfogalom* és egyben a *lehetséges kitörési pont a szükségletek meghatározásának szintje*, mégpedig oly módon, hogy az egyéni szükségletek kielégítésének szándéka mellett azonos súllyal jelenik meg a *közösségi szükségletek* – mint önálló szükséglet dimenzió – *kielégítésének szándéka*. Ez a változás egyben egy *szemléletváltást* is jelent a helyi gazdaság és közösség viszonyának lehetséges értelmezésében, és az így kialakuló új szemlélet mint *ökoszociális szemlélet* nevesíthető.

Az ökoszociális szemlélet ebben a kontextusban azt jelentheti, hogy a *természeti környezet, a társadalmi csoportok és a gazdaság szereplőinek érdekei egymást erősítő, és nem egymással rivalizáló* módon jelennek meg a helyi gazdasági és közösségi erőterben.

Mindezen elméleti rendszer például Pécs városa távhőellátási igényének – mint közösségi igénynek – megoldási lehetőségein keresztül modellezhető.

A város távhőellátását biztosító erőmű jelenleg részben a *világpiacról vásárolt* földgázzal oldja meg a tüzelőszükségletét, azonban az így előállított távhőért nem olyan forintokkal fizetnek a fogyasztók, amelyek a *helyben előállított*, de a világpiacon értékesített áru ellenértékéeként keletkeztek. A távhőellátás tüzelőanyag-szükségletének másik része olyan tűzifa felhasználásával történik, amely még nem energiaültetvényeken termelt. Ezeknek a tüzelőanyagoknak a jelentős része *kiváltható lenne* energia ültetvényeken termelt növényekből előállított biomassza elégetésével, amelyet a *vidéki lakosság termelt meg*.

Mindez felfogható úgy is, mint a város–vidék közötti kooperáció egy lehetséges megjelenése, mivel egy lakás távfűtéssel történő fűtéséhez adott területen megtermelhető energiaültetvény biztosította biomassza szükséges. Az *uniós ajánlások szerint* egyrészt a rossz minőségű termőföldeket ki kell vonni a mezőgazdasági termelésből, másrészt követelményként fogalmazódik meg, hogy a biomasszából előállított energia arányát meghatározott mértékben növelni kell.

A termelésből kivonandó földek ugyanakkor alkalmasak energiaültetvények telepítésére és százezer hektáros nagyságrendet jelentenek. Az energiaültetvény munkalehetőséget biztosít a vidék lakosságának, akik számára egyébként elveszne a korábbi megélhetés. Ezáltal a *város generál keresletet* a vidék termékére és járul hozzá a térségi problémák – pl. munkanélküliség – megoldásához. További rendszerelemként tekinthető, hogy egy városi háztartásban keletkező szerves hulladékokból olyan komposztmenyiség állítható elő, amely felhasználható az energiaültetvények termőföldminőségének javítására. Ez egyben a város környezetterhelésének csökkentését is jelenti, valamint a decentralizált energiarendszer kiépítésének elemeként is működik.

E rendszer összefogására szükséges egy környezettechnológiai integrátor szerepet betöltő üzleti szervezet, amely lehetőséget teremt az üzleti szféra bekapcsolódására a szolgáltatás biztosításába, valamint képes összeszervezni a biomassza-termelést, -értékesítést, komposzt-előállítását és a hőenergia előállítását stb. Ehhez rendelkezik megfelelő innovatív készséggel, rugalmassággal és saját tőkével, valamint humán erőforrás-kapacitással. Amennyiben ezek a feltételek rendelkezésre állnak, működőképes rendszerként üzemelhet a város és vidék kapcsolata.

Az ismertetett rendszer megvalósulása esetén *a vidék versenyképessége növekedhet*, mivel három dimenzió – a foglalkoztatás, energetika, és környezetterhelés kezelése – összefüggésében és *egymást erősítő hatásában* valósítja meg a városi és vidéki igények kooperáción alapuló kiszolgálását. Ez a rendszer alternatívája lehet annak a jelenlegi gyakorlatnak, hogy az egyes területeket külön-külön kezelve jelenik meg problémamegoldó törekvés a gazdaság a szociális szféra és a környezetvédelem vonatkozásában, azaz ha szükség van energiahordozóra, megvesszük (pl. gáz); ha meg kell oldani egy szociális problémát – pl. munkanélküliség – fizetünk segílyt, vagy külön erőfeszítéseket teszünk munkahelyteremtésre; ha környezetvédelem területén jelentkezik feladat – pl. hulladékelhelyezés –, akkor beruházunk olyan megoldásba, amely eredménye csakis azon a területen jelent megoldást. Ezáltal nem történik meg azoknak a szinergiáknak a kihasználása, amelyek csak akkor hasznosíthatóak, ha az egyénilig is értelmezhető igények – vagy azok egy része – a közösségi igények szintjén kerül értelmezésre. Az ökoszociális szemlélet ezt, a *közösségi igények szintjén történő problémamegfogalmazást*, mint a szemléletváltást jelenti.

Mindebből következően törekedni kell tehát arra, hogy a különböző területek – környezetvédelem, gazdaság-mezőgazdaság, szociális szféra – érdekeit együttesen, komplex összefüggésrendszerként értelmezve vegyük figyelembe a közösséget érintő döntések esetén.

Természetesen az ökoszociális szemlélet megvalósítása során is mérlegelni szükséges – figyelve a világpiacon árat –, hogy ez a közösségi szükséglet-kielégítés versenyképes-e a távolról, a világpiacon történő közösségi szükséglet-kielégítéssel. A mérlegelés és az ezt követő döntés fő szempontjaként azonban azt kell tekinteni, hogyha a közösség külső erőforrásból fedezi a közösségi szintű igényeit, akkor *milyen területeken és mennyit kellene költenie* a még megoldandó további közösségi igények – pl. munkahelyteremtés, szociális segítségnyújtás, környezetvédelmi, közegészségügyi problémák megoldása – kielégítésére.

Ugyanakkor, az ellenkező irányból közelítve a dilemmához azt kell szem előtt tartani a döntésnél, hogy például egy energiaültetvénybe történő beruházás önmagában lehet, hogy kevésbé versenyképes áron állítja elő az energiahordozót, de ha a beruházást komplexitásában, a szűken értelmezett gazdasági racionalitásból kiemelve vizsgáljuk, akkor azt is figyelembe kell venni, hogy vidéken teremtettünk munkahelyet, ezáltal növekedett a vidék népességmegtartó képes-

sége is. Megoldható ily módon továbbá a termelésből kivont földek hasznosítása, valamint a komposztkihelyezéssel egyrészt javítani lehet a környezeti erőforrásunk kapacitását, (jobb termőföld), másrészt csökkenthető a város környezetterhelése, hiszen nem kell lerakóban elhelyezni a szerves hulladékot.

Végül, de nem utolsó sorban a régió részben, vagy egészében csökkentheti a külső tényezőktől való függését, mivel képes a maga számára megtermelni a szükségleteit. Mindezek alapján, ha a beruházási döntésnél ez a komplex összefüggésrendszer kerül mérlegelésre, akkor már középtávon is versenyképes lehet a helyi gazdaság és közösség igényeinek az ökoszociális szemlélet kínálta kooperáció alapján történő értelmezése [9] (KISS-GIRÁN, 2004).

Az előbbi példa *csak egy a lehetséges kooperációk közül*, amelyek a Pécs Ököváros – Mecsek–Dráva Ökorégió Program keretében mindennapi gyakorlati válhatnak. Ugyanakkor már ez a példa is egyértelműsíti, hogy a Program megvalósítása során arra kell törekedni, hogy a térség minden vállalkozása, gazdálkodó szervezete és helyi közössége számára nyújtson lehetőséget a programba való bekapcsolódásra, a közös helyi érdekek felismerésére, és az ebből adódó előnyök kihasználására akár üzleti, akár helyi közösségi szinten. Ezeknek a szervezeteknek a közösségi igények kielégítésébe történő bekapcsolódását teszi lehetővé az a környezettechnológiai integrátormodell, amely egyben lehetőséget is teremt az önkormányzatoknak, hogy meghatározó szerepet vállaljanak a helyi versenyképesség megteremtésében, mivel

- a fejlett országokban egyértelmű felismerés, hogy az állam a gazdasági és társadalmi fejlődés központi jelentőségű tényezője, de nem elsősorban különféle szolgáltatásai, hanem segítő-közreműködő-ösztönző, azaz katalizátor szerepének betöltésével [10] (JENEI 1998: 1985, DINYA 2000);
- a korábbi időszakhoz képest sokkal nagyobb szerep és felelősség hárul az önkormányzatokra egy település, megye, vagy régió problémáinak kezelésében, fejlesztésének menedzselésében [11] (DINYA 2000: 119).

A közszolgáltatás a környezetvédelem és a versenyképesség mindezek értelmében nem egymást kizáró, hanem megfelelő módon átgondolt rendszerbe illesztve egymást erősítő tényező lehet.

IRODALOMJEGYZÉK

- [4]–[10]–[11] Dinya, L. (2000): A közszféra szerepe a régió versenyképességének növelésében. Szeged, In Farkas, B.–Lengyel I. (szerk.) 2000 **Versenyképesség – regionális versenyképesség**. SZTE Gazdaságtudomány Kar Közleményei. *JATEPress* 117–123. old.
- [6] Kerényi, A. (2003): **Európa természet-, és környezetvédelme**. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- [9] Kiss T. – Girán J. (2004): **Verseny helyett kooperáció.** Tér és Társadalom 2004
- [8] Kiss, T. (2004): **Regionalitás és minőségi közszolgáltatás.** Pécs, Megyei Jogú Városok Szövetségének Konferenciája.
- [3] Kortén, D. C. (1998): **Tőkés társaságok világalma.** Budapest, Kapu Kiadó.
- [2] Rechnitzer, J. (2002): **Új szelek, új szerepek.** Beszélő, 2002/1.
- [7] Rész, W.E.– Wackernagel, M. (2001): **Ökológiai lábnyomunk.** Budapest, Föld Napja Alapítvány.
- [5] Schumacher, E. F. (1991): **A termelés problémája.** Budapest, In Kicsi szép. KJK.
- [1] Szirmai V. és munkatársai. (2002): **Verseny és/vagy együttműködés.** MTA RKK NYUTI.

SUMMARY

The city of Pécs, along with a number of settlements in the region, has considered finding a more effective solution to the problems of environment protection and environment health as a high priority community task. The implementation of the Pécs ECO-CITY – Mecsek Dráva ECOLOGICAL REGION Programme was inspired by the wish to support the regional economic and social players as well as to develop an environment-conscious market and social approach.

It is also self-evident that the resolve to start the programme was further enhanced by the realisation that the country's accession to the EU brought about a number of new obligations to all economic organisations. Compliance with these obligations does not, however, only mean that new expenses will incur but also that as a result of the appropriate *coordination and cooperation* during the implementation of the statutory tasks, the *output* generated in one segment of the economy may serve as the *input* for another sector. This system also facilitates the optimal utilisation of resources available only in a limited amount, thus overall system costs may be significantly reduced. The concept places great emphasis on the issue of utilising resources, by the priorities of *environmental sustainability*.

AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS, TURIZMUS

A LOKÁLIS ÉS REGIONÁLIS KLASZTEREK KIALAKULÁSÁNAK FELTÉTELEI ÉS A VERSENYKÉPESSÉG A MAGYAR BORSZEKTORBAN

Dr. Lehota József

intézetigazgató, egyetemi tanár
Szent István Egyetem, GTK, Marketing Intézet

Dr. Komáromi Nándor

tanszékvezető, egyetemi docens
Szent István Egyetem, GTK, Marketingkutatói Tanszék

A VERSENYKÉPESSÉG, A VERSENYELŐNY ÉS A KLASZTEREK KAPCSOLATRENDSZERE

A versenyképesség (kompetitív versenyelőny) új elméletének alapját PORTER (1980, [17]) fektette le, amikor a versenyképesség dinamikus összefüggéseinek vizsgálatára kialakította az öttényezős versenymodellt (iparágon belüli verseny, a helyettesítő termékek és a potenciális belépők fenyegetése, a beszállítók és a vevők alkuereje), az értéklánc elméletét, valamint a nemzetközi versenyképesség ún. gyémántmodelljét. Az értéklánc elmélet szerint a versenyképesség kulcstényezője az a helyzeti előny, amely döntően a fogyasztó/a vásárló és a vevő által észlelt értékkel (észlelt előny és észlelt áldozat viszonyával) függ össze. Az érték-előállítási folyamatban a beszállító vállalatok, az adott vállalat, az értékesítésben közreműködő vállalatok, a támogató és elősegítő vállalatok (pénzügyi, biztosítási szervezetek, piaci szervezetek, kutatás, szaktanácsadás, oktatás) vesznek részt. Egy adott vállalat versenyképes csak akkor lehet, ha az adott érték-előállítási folyamatban résztvevő egyéb vállalatok is versenyképesek. CHIKÁN–DEMETER [5] szerint az értéklánc a vállalati tevékenységek értékalkotó összehangolása. Az egymással versenyző, de bizonyos összefüggésben együttműködő vállalatok kapcsolati rendszerét MICHAEL E. PORTER [17] a Reagan-kormányzat ipari versenyképességi bizottságának tagja, a Harvard Business School egyetemi tanára vezette be először amikor a gyémántmodell megalkotta.

A versenyképességi összefüggések elemzését két csoportra oszthatjuk [4], egyrészt a vállalat által befolyásolható tényezőcsoportok, másrészt a vállalatok által nem befolyásolható tényezőcsoportok. Az adott értékláncban működő vál-

lalkozások nemzetközi versenyképességét meghatározó kulcstényezők a vállalat által befolyásolható tényezők, amelyek a következők: keresleti feltételek, tényezőellátottság, támogató és kapcsolódó iparágak, versenystruktúra, a vállalatok közti kapcsolatok, vállalati stratégiák és stratégiai csoportok. A vállalatok által nem befolyásolható tényezőcsoportok közé, a gazdaságpolitika, és a véletlen események tartoznak. A keresleti feltételek köre a hazai és exportpiacok méretére, növekedés ütemére, a fogyasztói magatartás jellemzőire terjed ki. A tényezőellátottság körébe a természeti erőforrások, az infrastruktúra, a pénzügyi és humán erőforrások, a K+F tevékenység és az innovációs transzfer intézmények sorolhatók. A támogató és elősegítő iparágak közé az input iparágak, az értékesítésben közreműködő iparágak, a szolgáltató szervezetek (oktatás, képzés, kutatás, tanácsadás, információgyűjtés). Az iparági versenystruktúra és vállalati kapcsolatok körébe az egyes iparágak koncentrációja, konszolidációja, a vállalatok közti együttműködés és koordináció formái (azonnali piacok, szerződéses kapcsolatok, vertikális tulajdonosi integráció) sorolhatók. Az egyes iparágakban működő vállalatok stratégiai szempontból (költségvető, differenciáló, szakosodó, középutas) hasonló csoportjai alkotják a stratégiai csoportokat és azok közti munkamegosztást.

A vállalattól független tényezők közé az iparág / szektorspecifikus, illetve nem iparági és nem szektorspecifikus szabályozás sorolható. A nem szektorspecifikus szabályozás főbb elemei a versenyszabályozás, a monetáris politika, az infláció, az árfolyam politika. Az iparági szektorspecifikus tényezők körébe az ágazati szabályozás, az iparághoz kapcsolódó közösségi marketing programok és a K+F finanszírozás és transzfer sorolható. Az iparágak, szektorok versenyképessége szempontjából a kormányzat szerepe a következő területeken jelentkezhet: a gazdasági és politikai stabilitás biztosítása, a tényezőellátottság (kiemelten infrastruktúra) javítása, a termelékenység, a hatékonyságot segítő mikrokörnyezet fejlesztése, az iparági fejlesztések elősegítése, a gazdaságfejlesztő programok kidolgozása és végrehajtása.

A vállalatcsoportok speciális formáját klasztereknek hívjuk. A klaszter jelentése, csomó, csoport, fürt, vagyis egy adott vállalat együtttest, csoportot, jelöl. Az egyes összekapcsolódó vállalatokat, klasztereket [9] a következőképpen csoportosította: vertikális termelési rendszer (lánc), szektor (iparágak együttműködő csoportja makroszinten), regionális klaszter (földrajzi régióhoz kapcsolódó vállalatcsoport), ipari körzet (termelési folyamat meghatározott szakaszára specializálódott kis és közepes méretű vállalatok helyi koncentrációja, [1]), a hálózat (kölcsonös függőségre, bizalomra és együttműködésre épülő vállalatcsoportok, földrajzi specializáció nélkül, [14]), innovatív miliő (intenzív tudásra és tanulásra épülő speciális gazdasági és intézményi szinergiára alapuló, döntően high-tech iparágak, [10]).

A REGIONÁLIS KLASZTEREK JELLEMZŐI ÉS TÍPUSAI

A klaszterek közül az egyik alaptípus a regionális klaszter. A regionális klaszter PORTER [20, 16.] meghatározása szerint „egy konkrét iparág versenyző és együttműködő vállalatai a kapcsolódó és támogató iparágak, pénzügyi intézmények, szolgáltató és támogató infrastrukturális intézmények (oktatás, szaknácásadás, kutatás) szakmai szövetségek (kamarák, klubok) innovatív kapcsolat rendszerén nyugvó, földrajzi koncentrációja. ENRIGHT [7] meghatározása szerint a klaszter konkrét iparághoz tartozó független vállalatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat hasznosítanak.

A klaszterek – köztük a regionális klaszterek – fontos jellemzője, hogy a klaszteren belüli verseny mellett jelentős mértékű az együttműködés is. Az együttműködés lehet horizontális (termelők-termelők, feldolgozók-feldolgozók között), illetve vertikális (beszállítók-termelők, termelők-feldolgozók közötti), valamint a helyi intézményekkel való együttműködés. Az együttműködési formák termelik ki a láthatatlan előnyök döntő részét. Természetesen a klaszteren belül a piaci verseny is elengedhetetlen, viszont a klaszteren belüli verseny (rivalizálás) fontos dimenziókban eltér a hagyományos versenytől (competition) mivel abban a személyes kapcsolatok szerepe, a közös érdekek és értékek, illetve a résztvevők klaszteren belüli státusza is jelentős motiváló tényező.

A regionális és lokális klaszterek szorosan kapcsolódnak a fogyasztói magatartáshoz LAKNER–PROCHÁZKA [11] az országimázs, a régió termőhelyimázs, a fogyasztói preferenciákon belüli szerepén keresztül.

A klaszteren belüli magatartás jelentős hatással van a versenyre, amely a következő formában mutatkozhat meg: egyrészt növeli a vállalatok termelékenységét és hatékonyságát, másrészt ösztönzi az innovációt (a hatékonyság jövőbeni megalapozása), harmadrészt segíti a klasztert támogató új vállalkozások (közös tevékenységek, szolgáltatások) kialakítását. A fenti előnyök a klaszterben résztvevő vállalkozások számára nagyrészt elérhető, ezáltal növelik a gazdaságos sorozatnagyságot, anélkül, hogy a vállalkozások rugalmasságukról lemondanának (pl. vertikális integráció).

A fenti versenydimenziók összetevőit PORTER [19] a következőképpen határozta meg:

- a klaszterek és a hatékonyság és termelékenység (közös inputok, információk, technológiák, intézmények, kapcsolatok révén).
- A beszállítók és szakemberek jobb és hatékonyabb elérése (helyi tevékenységek kiszervezése, pl. közös szolgáltatások, marketing, szakemberek rugalmasabb áramlása).

- Speciális információkhoz való kedvezőbb hozzáférés (technológiai, piaci, szabályozási, stb.) amely a hatékonyabb információáramlásra és bizalomra épül.
- A kiegészítő és komplementer iparágakkal, tevékenységekkel való hatékonyabb kapcsolat, pl. turizmus (szállodák, éttermek és események, stb.) és marketing (közös logisztikai, marketingtevékenységek, főbb vevőkkel kialakított jobb kapcsolatok)
- A szektor és iparág-specifikus intézményekhez, illetve ún. közjavakhoz való kedvezőbb hozzáférés (speciális állami infrastruktúrafejlesztés, oktatási programok, kutatási programok, szaktanácsadási tevékenység)
- Hatékonyabb motiváció, és motiváció mérési és összehasonlítási rendszer, a helyi versenytársak motivációi összetettebbek és erősebbek (büszkeség, presztízs, helyi közösség megbecsülése) a vállalat és menedzsment tevékenysége (tudás, költségek, eredmények) jobban összehasonlíthatóak és megfigyelhetőek.
- A klaszterek és az innováció: a klaszter lehetősége jobb a technológiai információgyűjtése és értékelése, a vevők és fogyasztók magatartásának megismerése szempontjából. A beszállítók és a vállalatok érdekelttsége erősebb az innováció eredményességében, az innováció eredménye a klaszter többi szereplője számára is jól látható és jól megfigyelhető. Az innovációs verseny az együttműködő kis- és közepes méretű vállalatok között hatékonyabb, mint a vertikális integrációs formákban. A klaszteren belül a versenykényszer erősebben érvényesül. A tanuló vállalatok mintájára a tanuló klaszter fogalma is elterjedt, amely a technológiai és a szervezeti innovációt erősíti föl.
- A klaszterek és új vállalkozások létrejötte: a közös inputok miatt a tevékenységek kiszervezése és az arra épülő versenyképes tevékenységméretek kiépítése, pl. lepárlás, melléktermék hasznosítás, növényvédelmi és talaj munkaszolgáltatások.

A KLASZTEREK AZ AGRÁRGAZDASÁGBAN

A gazdasági tevékenységek közül a mezőgazdasági tevékenységek regionális elhelyezkedése, specializációja régóta ismert jelenség. A meghatározott régióra, körzetre specializálódó termelés, döntően a termelési erőforrástól nagymértékben függő ágazatokban (pl. szőlő és bor, zöldség és gyümölcs, virág) nagy jelentőségű. Ismertek ezek az állati termékek esetében is. A feldolgozó ipari vállalatok telephely-választása is gyakran (különösen a gyorsan romlandó, nehezen szállítható és ütemezhető ágazatokban) a fő termőhelyekre irányul. Az alapanyag-termelés és feldolgozás regionális specializálódása vonzza a beszállítókat, a kiegészítő és támogató iparági vállalatokat egyaránt.

A regionális klaszterekkel foglalkozó nemzetközi szakirodalom számos mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari példát pozitív esetként mutat be. PORTER [18] a klaszter elmélet benne a regionális klaszter megalapozója vezető helyen mutatja be a kaliforniai szőlő és bor klasztert, amely 680 borászatból és több ezer szőlőtermelő vállalkozásból és azokat kiszolgáló beszállítókból, és intézményekből, pl. oktatás és kutatás (a Davisi Kaliforniai Egyetem Borintézete) áll.

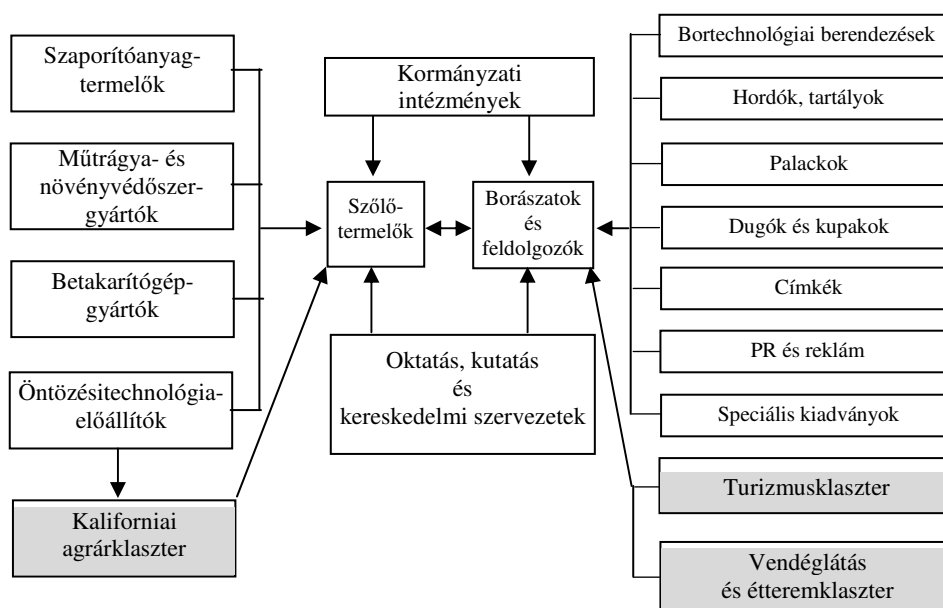
PORTER [18] ugyanebben a cikkében említi a New Orleans-i speciális élelmiszerklasztort, wiskonsini mezőgazdasági berendezés, a boesei és a witchitai mezőgazdasági gépgyártási klasztort. Portugália példáján megemlékezik a portugál borklaszterekről (köztük a portói borklaszterről), a kertészeti, a gyümölcs és a juh, kecskeklaszterekről. Hollandia esetében viszonylag részletesen elemzi a holland virágklasztort.

MILLER et al. [15] az Egyesült Királyságra végzett teljes körű klaszter felmérés során jelentős számú agrár- és élelmiszerklasztort azonosítottak és jellemeztek, köztük a gabona termelő és feldolgozó, a zöldség-gyümölcs termelő és feldolgozó, a baromfi és sertésenyésztő és feldolgozó, valamint a maláta termelő és söripari klasztort.

ENRIGHT [7] említi a skót whisky-klasztort, a francia szőlő és borklasztereket, az új-zélandi (Morlborough) szőlő és borklasztort (közös nemzetközi marketingtevékenység). BERGMANN és FESER [2] az USA klaszter felmérése során az alábbi regionális agrár és élelmiszer klasztereket azonosították: 21 db csomagolt élelmiszerklaszter, 6 db konzervklaszter, öt db takarmány klaszter, 3 db dohány és cigarettaklaszter, 3 db tejtermék és 2 db hústermékklaszter.

A BORRÉGIÓK ÉS BORVIDÉKEK SPECIÁLIS REGIONÁLIS ÉS LOKÁLIS KLASZTEREK

A nemzetközi szakirodalom is jól mutatja, hogy a helyi, döntően a termelési erőforrásokra épülő mezőgazdasági klasztereken belül kiemelt szerepet játszanak a borvidékek és régiók. A kedvező termőhelyi feltételek térbeli sűrűsödése következtében a szőlőtermelő, a feldolgozó, a forgalmazó és a támogató, valamint elősegítő iparágak térbeli koncentrációja és köztük lévő együttműködés kedvező induló feltételeket jelenthet a kis- és közepes vállalatok közti klasztereződési folyamatra. A magyar borvidékek elemzését faktor és klaszter analízis segítségével végeztük el. A kutatás fő célja az volt, hogy a borvidékek jellemzői alapján csoportosítsuk azokat, viszonylag hasonló, homogén csoportokba.

1. ábra: A kaliforniai szőlő és borklaszter szerkezete

Forrás: PORTER 1998.

A BORVIDÉKEK CSOPORTOSÍTÁSA ÜLTETVÉNYJELLEMZŐK ALAPJÁN

A borvidékek – kiegészítve az egyéb szőlő és bortermő helyekkel – elemzését és csoportosítását a KSH által 2001-ben végzett szőlőültetvények felmérése (Szőlőültetvények Magyarországon, 2003, KSH Budapest) adatai alapján végeztük, faktor és klaszteranalízis segítségével. A vizsgálatba vont változók a következők voltak:

- A KSH adatok alapján
 - A borvidék aránya az összes szőlőterületből (%)
 - Az 5 ha feletti ültetvények aránya (%)
 - A nem termőültetvények aránya (%)
 - A 10 évnél fiatalabb ültetvények aránya (%)
 - A 10 évnél fiatalabb ültetvények aránya az 5 ha-nál nagyobb gazdaságokban (%)
 - A fajtatiszta ültetvények aránya (%)
 - A vörös és fehérborszőlő aránya (%)
 - Az oltványszőlők aránya (%)
 - 10%-nál kevesebb tökehiányos terület aránya (%)
 - a 70% feletti termőképességű ültetvények aránya
 - az ernyőművelés aránya (%)

- A HNT adatbázisa alapján
 - A borvidékek fajtakoncentrációja (CR1 és CR5)

Megjegyzés: a borvidékek közül három esetében, illetve szőlő- és bortermő helyek esetében a fajtakoncentrációs mutatót – megbízható adatok hiányában – a teljes minta átlagával helyettesítettük.

A vizsgálatba vont változók döntően a borvidékek és a bortermő és egyéb szőlőtermő helyek esetében döntően a mennyiségi, és strukturális jellemzőket takarnak, nem pedig a borminőségben meglévő különbségeket. A fenti adatok alapján végzett faktorelemzés eredményei az 1. táblázatban láthatók:

Faktor	Faktortényező	Faktorértékek	Faktorsúlyok, %
1.számú faktor	10 év alatti ültetvények %	0,947	26,515
	10 év alatti ültetvények % 5 ha felett	0,928	
	Nem termőültetvények %	0,870	
	Ernyőművelés %	0,750	
2. számú faktor	Fajtakoncentráció CR1 %	0,925	15,431
	Fajtakoncentráció CR5 %	0,923	
3. számú faktor	Vörösborszőlő aránya %	0,858	14,865
	Fehérborszőlő aránya %	-0,849	
	70% feletti termőképesség aránya %	0,556	
4. számú faktor	Kordonművelés aránya %	0,821	14,440
	Fajtatiszta ültetvények aránya	0,739	
	5 ha feletti ültetvények aránya	0,658	
	10%-nál kevesebb tőkehiány %-a	-0,518	
5. számú faktor	Borvidéki termőterület aránya %	-0,897	11,194
	Oltványszőlő aránya	0,809	
Kumulált faktorérték, %	–	–	82,445

1. táblázat: A faktorértékek és faktorsúlyok a rotált faktormátrix alapján

A vizsgált tényezők öt egymástól viszonylag független faktorba sorolta be a figyelembe vett változókat (15 db). A faktorok együttes értéke 82,44%, amely azt jelenti, hogy a borvidékek eltérésének nagyon magas arányát magyarázzák

meg a figyelembe vett változók. A faktorok közül az egyes számú faktor (korszerűségi faktor) súlya a legmagasabb 26,5%, a fajtakoncentrációs faktor, a borszőlő típusa faktor és a termőképességi faktorok súlya kiegyenlített 14,4 és 14,5% között ingadozott. Az oltványszőlőfaktor szerepe az eltérések magyarázatában a legkisebb súlyú 11,2%.

A borvidékek csoportosítását klaszterelemzés (Ward-módszer) segítségével végeztük el. A K-közép módszerrel szemben a Ward-módszer mellett azért döntöttünk, mivel a viszonylag kisszámú minta esetén a K-közép módszer nagyon érzékeny az átlagtól jelentősen eltérő értékekre, amely vizsgálatba vont borvidékek között a változók viszonylag jelentős arányában előfordul (méret, fajtakoncentráció, alanyiszőlő aránya, fehér- és vörösborszőlő aránya, stb.). A klaszteranalízis segítségével képzett csoportok – az öt faktor által képzett térben – viszonylag homogénnek tekinthetők, a csoportokon belüli eltérések a lehető legkisebbek, illetve a csoportok közötti eltérések a lehető legnagyobbak. A klaszteranalízis során alapvető szabály, hogy annyi csoportra indokolt az alapsokaságot bontani, ahol már az utolsó csoport nagysága már a többihez viszonyítva lényegesen alacsonyabb. A klaszteranalízis során több csoport képzését párhuzamosan elvégeztük, négy klaszter csoport esetén a minta megosztása 4,9, 7, 4 borvidék, öt klaszter esetén 4, 5, 4, 7, 4 borvidék, hat klaszter esetén 4, 5, 4, 4, 4, 3 borvidék. A fenti csoportosítások közül az öt klaszteres megoldást választottuk ki. A klasztereljárás során – a vizsgálatba vont, döntően mennyiségi jellemzők alapján – a következő borvidékcsoporthoz alakultak ki:

1. klasztercsoport: Csongrádi, Hajósi, Kunsági, és az Etyek-Budai borvidékek
2. klasztercsoport: Ászár-Neszmélyi, Balatonboglári, Mátraaljai, Móri, Pannonhalma, Sokoróaljai borvidékek,
3. klasztercsoport: Balaton-felvidéki, Balatonfüredi, Badacsonyi, és Tokaj-hegyaljai borvidékek,
4. klasztercsoport: Balatonmelléki, Bükkaljai, Mecsek-aljai, Somlói, Tolnai borvidékek és egyéb szőlőtermőhelyek és bortermőhelyek
5. klasztercsoport: Egri, Soproni, Szekszárdi és Villányi borvidékek.

A hat klasztercsoportos eljárás esetében a 4. klaszter vált ketté, egyrészt a Balatonmelléki, a Mecsek-aljai, a Somlói borvidékekre és az egyéb szőlőtermő helyekre, másrészt a Bükkaljai, a Tolnai borvidékek és bortermőhelyek csoportra.

A vizsgálatba vont 15 tényező közül 13 esetében a kapott klasztercsoportok szignifikánsan különböznek egymástól ($p \leq 0,05$). A képzett csoportok szignifikánsan nem különböznek egymástól méretük szerint (borvidék összterület/országos összterület $p = 0,478$), valamint a 10%-nál kevesebb tőkehiányos terület arányában ($p = 0,158$).

Tényezők	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	4. klaszter	5. klaszter
1. ültetvény-koncentráció ➤ 5 ha feletti ültetvény %	átlag feletti 137,9	átlag feletti 133,4	átlag alatti 48,6	átlag alatti 80,8	átlagos 102,2
2. felújítási arány ➤ nem termőterület ➤ 10 év alatti ➤ 10 év alatti 5 ha	átlag feletti 113,7 átlag feletti 106,7 átlag alatti 72,6	átlag feletti 109,8 átlag alatti 83,3 átlag alatti 83,9	átlag alatti 56,9 átlag alatti 82,5 átlag feletti 108,9	átlag alatti 41,2 átlag alatti 64,1 átlag alatti 52,4	átlag feletti 221,6 átlag feletti 132,5 átlag feletti 221,8
3. fajtakoncentráció ➤ vezérfajta aránya ➤ CR5 fajta %	átlag alatti 65,7 átlag alatti 82,9	átlag feletti 74,9 átlag alatti 86,5	átlag feletti 201,7 átlag feletti 133,7	átlag alatti 71,9 átlag alatti 93,5	átlag feletti 112,9 átlag feletti 112,0
4. fajtacsoport ➤ fehérborszőlő % ➤ vörös borszőlő arány	meghatározó 107,9 viszonylag jelentős 111,5	domináns 131,9 alacsony 42,9	domináns 139,6 kifejezetten alacsony 18,6	viszonylag jelentős 81,4 alacsony 69,5	alacsony 44,8 domináns 296,8
5. korszerűség ➤ 10%-nál kevesebb tökehiány ➤ 70% termőképesség %	átlagos 98,3 átlagos 104,7	viszonylag alacsony 87,7 átlag alatti 86,1	átlagos 105,4 átlagos 96,3	átlagos 101,2 átlagos 95,1	átlag feletti 110,0 átlag feletti 124,6
6. művelési mód ➤ kordonarány % ➤ ernyőművelés %	átlag feletti 107,3 minimális 11,0	átlag feletti 113,2 átlag alatti 73,4	átlag feletti 107,7 átlagos 96,5	átlag alatti 88,9 átlag alatti 74,3	átlag alatti 88,0 jelentősen átlag feletti 269,7
7. fajtatiszta ültetvények aránya	átlagos 104,9	átlag feletti 126,1	átlag feletti 112,7	jelentősen átlag alatti 59,9	átlag feletti 120,0
8. oltványszőlő aránya	lényegesen átlag alatti 32,4	átlag feletti 117,3	átlag feletti 120,2	átlagos 102,3	átlag feletti 122,0

2. táblázat: Az egyes klaszterek fontosabb jellemezői a szignifikánsan eltérő tényezők alapján

A borvidékek csoportjainak értékelését az átlagtól való eltérés mértéke alapján végeztük el. Az átlagtól való +- 5%-os eltérés került az átlagos, +-25%-os eltérés az -, illetve + (átlag alatti és átlag feletti) a +- 50% eltérés a ---, illetve +++ kategóriába (jelentősen átlag alatti, illetve jelentősen átlag feletti) került besorolásra. A fenti pontozásos eljárás alapján az 5. klaszter helyzete a legkedvezőbb, az átlagosnál jóval jobb pozícióban van, a 3. klaszter az átlagosnál jobb pozícióban, a 2. klaszter átlagos, az 1. klaszter az átlagosnál kissé gyengébb, a 4. klaszter kifejezetten hátrányos pozícióban van.

A lokális és regionális klasztereken belül az egyes vizsgált tényezők a következő együttműködési koordinációs formák kialakításában jelenthetnek előnyt:

- Ültetvény koncentráció: előre irányuló integráció (feldolgozás), beszerzés, termelési technológiák közös szervezése (talajművelés, növényvédelem, stb.), közös marketing tevékenység.
- Felújítási arány: közös marketing tevékenység, kedvező piacra lépési lehetőségek,
- Fajtakoncentráció: művelési tevékenységek hatékony kiszervezése, koordinációja, közös feldolgozás és palackozás, közös marketing lehetőségek.
- Fajtacsoport jellege: közös borászati feldolgozási technológia, közös marketingtevékenység
- Korszerűség: mennyiségi és minőségi termőképesség, termelési költségek, közös piacra lépési lehetőségek
- Művelési mód: kedvező művelési költségek, betakarítási tevékenység hatékony kiszervezése
- Fajtatiszta ültetvények aránya: a kedvezőbb művelési költségek (növényvédelem, betakarítás) közös feldolgozás, közös marketing tevékenység.

Klaszterek	Helyzeti előnyök	Helyzeti hátrányok
1. klaszter	<ul style="list-style-type: none"> ➤ szőlőterület koncentrációja ➤ felújítási arány 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ fajtakoncentráció ➤ kisebb részben művelési mód
2. klaszter	<ul style="list-style-type: none"> ➤ szőlőterületek koncentrációja ➤ kedvező művelési mód ➤ kedvező fajtatiszta ültetvények aránya 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ fajtakoncentráció ➤ korszerűség ➤ kisebb részben felújítási arány
3. klaszter	<ul style="list-style-type: none"> ➤ fajtakoncentráció ➤ fajtiszta ültetvények aránya ➤ oltványszőlő kedvező aránya 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ültetvény koncentráció ➤ felújítási arány
4. klaszter	<ul style="list-style-type: none"> ➤ nincs előny 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ültetvény koncentráció ➤ felújítási arány, ➤ fajtakoncentráció, ➤ művelési mód
5. klaszter	<ul style="list-style-type: none"> ➤ felújítási arány ➤ fajtakoncentráció ➤ fajtacsoport ➤ korszerűség ➤ művelési mód ➤ fajtatiszta ültetvények aránya 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ nincs hátrány

3. táblázat: Az egyes klasztercsoportok fő helyzeti előnyei és helyzeti hátrányai a hazai verseny régiókhoz képest

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Beccattini, G. (1990): **The Marshallian Industrial District as a Socio-economic Notion**, In Pyke, F, Beccatini, G. and Sengenberger, W. (Eds.) *Industrial Districts and Inter-Firm Co-operation in Italy* Geneva: International Institute for Labour Studies.
- [2] Bergman, E. M. – Fesser, E. J. (1997): „**Industrial, Regional or Spatial Clustering?**” paper presented at OECD Workshop on Cluster Analysis and Cluster Policies, Amsterdam 9–10. October.
- [3] Boecholl, P. (1997): „**The Public Sector at Arms Length or in Charge? Towards a Typology of Cluster Polycies**” paper presented at OECD Workshop on Cluster Analysis and Cluster Polycis, Amsterdam, 9–10. October; direct inquiries to Dr. T J A Roelandt Ministry of Economic Affairs, Research Unit, Economic Policy, Directorate, The Hague.
- [4] Búzás N (2000): Klaszterek a régiók versengésében. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): **Versenyképesség – regionális versenyképesség**. SZTE, Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 58–66. old.
- [5] Chikán A. – Demeter K. (szerk.) (1999): **Az értékteremtő folyamatok menedzsmentje. Termelés, szolgáltatás, logisztika**. AULA, Budapest.
- [6] Deák Sz. (2000): A Poter-féle rombusz-modell főbb közgazdasági összefüggései. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): **Versenyképesség – regionális versenyképesség**. SZTE, Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 58–66. old.
- [7] Enright, M. J. (1998): Regional Clusters and Firm Strategy. In Alfred, D. – Chandler, J. R. – Hangström, P. – Sölvell, Ö. (eds): **The Dynamic Firm, The Role of Technology, Strategy, Organization, and Regions**, Oxford University Press, New York, 314–342. p.
- [8] Fesser, E. (1998): Old and New Theories of Industry Clusters. In Steiner, M. (ed.): **Clusters, and Regional Specialisation**, London, Pion.
- [9] Jacobs, D. and de Man. A. (1996): Clusters, Industrial Ppolicy and Firm Strategy: A Menu Approach. **Technology Analysis and Strategic Management, 8**.
- [10] Keeble, D. and Wilkinson, f. (eds.) (2000): **High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe: Aldrshot:Ahsgate**.
- [11] Lakner Z. – Procházka P. (2000): **European Wine Economi** Szent István Egyetem, Gödöllő.
- [12] Lengyel I. – Deák Sz. (2002): Regionális/lokális klaszter: sikeres válasz a globális kihívásra, **Marketing és Menedzsment**, 4. szám, 17–26. old.
- [13] **Magyar Boralmanach** (2003). Vinum Kiadó, Budapest.
- [14] Malecki, E, and Tootle, D. (1997): Networks of Small Manufactures in the USA: Creating Embeddedness. In M, Taylor and S. Conti (eds): **Interdependent and United Development**, Aldreshot: Ashgatte.

- [15] Miller, P. – Botham, R. – Gibson, H. – Martin, R. – Moore, B. (2001): **Business Clusters in the UK – a First Assessment: A Report for the Department of Trade and Industry by a consortium led by Trends Business Research**, London.
- [16] OECD, (1999) **Boosting Innovation, The Cluster Approach**.
- [17] Porter, M. (1990): **The Competitive Advantage of Nations**, London, Macmillan.
- [18] Porter, M. (1998/a): Clusters and the New Economics of Competition, **Harvard Business Review**.
- [19] Porter, M. (1998/b): On Competition, Boston, **Harvard Business Review**, November/ December.
- [20] Porter, M. (2000): Location, Clusters, and Company Strategy. In Clark, G., Feldman, M. and Gerther, M. (eds): **Oxford Handbook of Economic**, Oxford: Oxford University Press.
- [21] Rosenfeld, S. (1997): Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development, **European Planning, Studies**, 5. pp. 3–23.
- [22] Roelandt, T. – den Hertog, P. – van Sinderen, J. – Vollaard, B. (1997): „**Cluster Analysis and Cluster Policy in the Netherlands**” paper presented at OECD Workshop on Cluster Analysis and Cluster Policies, Amsterdam, 9–10. October.
- [23] Van Dijk, M. P (2003): Is Nanijng’s Concentration of IT Companies an Innovative Cluster? In Fornahl, D. – Brenner, T. (eds): **Cooperation, Networks and Institutions in Regional Innovation Systems**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK, 173–193. p.

SUMMARY

The international literature on international competitiveness, the “global-local paradox” phenomenon is well known. According to this, a significant proportion of the stable competitive advantages that exist in the global economy are based on a geographical region, where groups of companies - cooperating, processing, trading and auxiliary or supporting enterprises and institutions - are called “clusters”. Clusters can be local, regional or national (i.e., the industrial sector), and within them, significant cooperation develops in the fields of information-gathering, research and development and in common production, processing and marketing activities. Rivalry found within clusters differs significantly from traditional competition, and the formation of a cluster generally supports corporate efficiency and innovation - as well as the establishment of new enterprises. For the enterprises within the cluster, outsourcing activities can generate economies-of-scale related benefits, with no reduction in corporate flexibility. In the international professional literature,

grape- and wine-clusters are those most frequently investigated in the agricultural sector.

Within the frame of our research, the process of cluster formation in the Hungarian wine sector was investigated in two respects – firstly, that of the wine-regions as they are at present, and, secondly, as they are planned. In-depth interviews were conducted by telephone with the heads of 22 wine-regions on the structure of local clusters, the actors in the clusters, forms of competition and cooperation. We also touched upon the topic of outsourcing – which is met somewhat infrequently and whose forms are undeveloped. In another part of our research, actual wine-regions were studied on the basis of statistical data, and, using mathematical-statistical methods, groups possessing relatively homogeneous characteristics and with common interests, were segregated. The wine-region groups developed by us, however, mainly failed to coincide with the planned wine-regions.

(Our research was granted OTKA T 042545 support).

A FÖLD NEMZETKÖZI JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK TAPASZTALATAI

Szücs Tamás

egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

Az utóbbi 15 évben jelentős változáson ment át Közép-Kelet-Európa. A rendszerváltás és az uniós csatlakozás új gazdasági környezetet generált a régióban. A föld több vonatkozásban is fontos erőforrás, amely jogi szabályozásának kialakítása minden országban erős érzelmi hatásokat váltott ki. Jelenleg a magyar szabályozás olyan országok szabályozásával mutat hasonlóságot, amely nem illeszkedik a gazdasági fejlődésük történelmi hagyományaihoz, továbbá a jövőbeli elvárásokhoz. A Szerző célja, hogy megvizsgálja, hogy az európai országokban milyen tendenciák érvényesülnek a jogi szabályozásban. A tapasztalatok segíthetnek a jövőbeli jogi korrekciók alapjainak kidolgozásához.

A föld szónak rendkívül szerteágazó jelentés tartalmával találkozunk a hétköznapijaink során. A föld lehet az anyaföld, amelyből az ember származik. A föld jelenti a haza földjét is, amely minden állam számára a szuverenitás alapja. A föld – a hazánkban is – mindig éles vitát vált ki egy nemzet életében, hiszen ez önmagában egy nemzet létezésnek alapja. Az országhatárok által körbezárt területen, felszínen él a társadalom, aki lakóházakat épít rá, a földet mint termelési eszközt használva szükségleteit elégíti ki. A modern gazdaságban mindezen tevékenység a munkamegosztás segítségével nemzetközivé válik. Egyetlen nemzet sem engedni csorbítani a nemzeti identitását alapvetően meghatározó földterületét, mindezek vezettek és vezetnek nemzeti konfliktusokhoz, háborúkhoz. A jövő tekintetében is alapvetően konfliktus forrás lesz a nemzetek között a föld birtoklása [1].

A föld jogi szabályozása egy rendkívül fontos feladat, hiszen az előbb említett társadalmi életteret, a nemzeti identitás alapjait biztosító erőforrás tulajdonának, használatának feltételeit határozza meg. Az egyes országok törvényi szabályozásában természetesen meghatározóak a történelmi hagyományok. A Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a 18–19. században sorozatos földreformok révén felszámolták a feudalizmust, illetve annak maradványait. A földkérdést ezek az országok a 20. századfordulóján már lezárt kérdésnek tekintették. Az országok többségében a családi alapon szerveződött kis gazdaságok váltak az ideális gazdálkodás keretének. A családi gazdaságok jövőbeli fennma-

radását hivatott szolgálni a tételes jog. [2] A szabályozás középpontjában két cél fogalmazódott meg:

1. A klasszikus nagybirtokrendszer kialakulásának tilalma, tehát a birtokszerzés szabályainak rögzítése annak érdekében, hogy ne történjen meg a visszarendeződés. Az adásvétel és bérlet korlátozása ezt hivatott szolgálni.
2. A kis gazdaságok életképességének biztosítása nagyon fontos gazdasági és társadalmi érdek. A birtokok egybetartásának igényét szolgálja az örökösödési törvények, illetve egyéb kiegészítő szabályok (parcelaminimumok).

A magyar földjogi szabályozás jelenleg olyan országok előírásaival mutat hasonlóságot, amelyek sem gazdasági fejlődésünkre, sem történelmi hagyományainkra nem voltak hatással. Az eredmény mindenképp elgondolkodtató a jövőre vonatkozólag. A vizsgált kör: Ausztria, Németország, Szlovákia, Románia, Oroszország, Ukrajna és hazánk. A hét ország eredményei jelentős mértékben szóródnak. A magyar szabályozáshoz ebben a körben az orosz és a román törvényi szabályok állnak legközelebb. Addig a szlovák törvény a német előírásokkal, míg az ukrán szabályok az osztrákkal mutatnak hasonlóságot.

Az EU-ban az erőforrás piacok közül a földpiac a legszabályozottabb. A jogállam nem az árupiacon, hanem az erőforrás piacon alakítja ki az állami beavatkozás főszerepét. A földviszonyokat az áru- és erőforrás piac szabályozni kívánó politikai hatalom közigazgatási kényszere veszi célba. Az egyik szabályozó elem nemzetek feletti, vagyis az EU közös agrár- és földpolitikája. A másik elem a hazai szabályozás, tehát a földpiac és földhasználat tagállami intervenciója. A kettősség távolról sem jelent automatikus egyirányúságot, mert a korlátozás módja és mértéke a kétféle szabályozó szinten ellenérdekeket hordoz: a hazai rendezésnek számolnia kell termelőinek sajátos érdekeivel és szükségleteivel, amelyek azonban a nemzetközi szabályozással kikényszerített, erősebb ellenérdekekbe ütköznek. (Például a kvótarendszer szerinti termeléskorlátozás.)

A termőföld az EU-ban nem a versenyszférához tartozó árupiac tárgya (a föld tőkeként kerül értelmezésre), hanem a tagállamok nemzeti szuverenitásának egyik jelképe. Ez az oka annak, hogy az EU közösségi joga, az *acquis communautaire* nem terjed ki a földforgalom, földtulajdon, földhasználat és földügyi igazgatás (a földjogi viszonyok) rendezésére, hanem azt a tagállamok hatáskörében utalja (Római Szerződés 222. cikkelye).

A rendszerváltó közép-kelet-európai országok többségében az átalakulás során, sok esetben zavaros szabályozással kívánták átalakítani a földtulajdon tartalmát. A jogi szabályozásban keveredtek a történelmi emlékek, illetve a modern kornak vagy talán az uniós szabályokhoz való közelítés igénye. Hazánkban is a rendszerváltás követően, 1994-ben született meg a földtörvény, ami napjainkban is szabályozza a földtulajdonszerzés, birtokszerzés lehetőségeit.

A jogszabály megalkotása után eltelt évtized tapasztalatai, illetve az uniós csatlakozás által megfogalmazott követelmények időszerűvé teszik a törvény módosítását. A módosítási irány tekintetében rendelkezésre áll a nemzetközi tapasztalat, illetve a magyar történelmi hagyományok, amelyek megfelelő irányba való terelésével olyan jogszabály születhet, amely mind a gazdasági, mind a társadalmi igényeket kielégíti.

A NEMZETKÖZI TAPASZTALAT

A föld jogi szabályozásában megjelenő nemzetközi tapasztalatok megfogalmazásához felhasználtam az ENSZ égisze alatt 2000–2002 között lezajlott vizsgálat nyers eredményeit, amelyek a földtulajdon és használat körülményeire irányultak. [3] A 30 országra kiterjedő kutatás 38 kérdés segítségével kívánja elemezni a földdel kapcsolatos jogi szabályozás jellemzőit. A kérdések négy témakörre rendezhetőek.

1. Mezőgazdasági és nem mezőgazdasági földterület tulajdon és az ingatlantulajdon

A kérdéskör arra kíváncsi a megkérdezett országok tekintetében, hogy alkalmaznak-e valamifajta korlátozásokat, tiltásokat a föld és ingatlanok használatával, megszerzésével kapcsolatban. Diszkriminál-e a külföldiekkel szemben, továbbá az állam alkalmaz-e prioritásokat a földhasználat esetében.

2. A földbérllet és a földtulajdon korlátozása

A földbérllet körülményeit kívánja feltérképezni e kérdéskör. Vizsgálja, hogy a bérleti szerződések tartalmazznak-e minimum és maximumkorlátozásokat, előírnak-e szakképzettségi és egyéb más feltételeket a földhasználat-hoz. A földbérlő és a bérbeadó jogainak vizsgálata a bérleti szerződés függvényében.

3. A földtulajdonjog átruházásának korlátozása

A tulajdonjog átruházásának feltételeinek vizsgálatára vonatkozik e kérdés-sor, amelyek figyelembe veszik az elaprózódást, az örökösödést, ajándékozás intézményét. A tulajdonváltás mindenki számára való elismerése nyilvánvántartási kötelezettséget igényel. A felmérés vizsgálja, hogy létezik-e földnyilvántartás, illetve milyen szinten működik.

4. A földtulajdonba való pénzügyi befektetések korlátozása

Az eredményes gazdálkodás egyik fontos feltétele a megfelelő finanszírozási háttér. A felmérés arra volt kíváncsi, hogy a jelzálog intézménye milyen körülmények között kerül alkalmazásra. A kölcsönadó milyen jogokat érvényesíthet az adós felett.

A kérdésekre adott válaszokat matematikailag kódoltam, a nemleges válaszokat értéke 1, az igen válaszok értéke 2, míg a köztes kategória 1,5 (bizonyos értelemben korlátozó válasz, szintaktikailag javasolt ezen érték). A kódolt válaszokat clusteranalízis segítségével feldolgoztam, amely alapján négy csoportba sorolhatók a megvizsgált országok.

1. cluster	2. cluster	3. cluster	4. cluster
2. Ausztria	1. Örményország	7. Kanada (Ontario)	4. Fehéroroszország
3. Azerbajdzsán	10. Észtország	8. Ciprus	9. Dánia
5. Belgium	11. Finnország	15. Magyarország	19. Málta
6. Bosznia és Hercegovina	14. Németország	16. Izland	23. Oroszország
12. Franciaország	18. Litvánia	17. Lettország	27. Svájc
13. Grúzia	22. Románia	20. Hollandia	28. Ukrajna
29. Egyesült Királyság (Anglia)	24. Szlovákia	21. Norvégia	
	26. Svédország	25. Spanyolország	
		30. Egyesült Királyság (Skócia)	

1. táblázat: A clusteranalízis eredménye

1. Haza = Földtulajdonon alapuló szabályozás

A 1. cluster országai között megtalálható néhány szovjet utódállam (Azerbajdzsán, Grúzia). Ezzel szemben ellenpólusként itt található Franciaország és Anglia is, akiknek történelmi hagyományaik, a demokratikus berendezkedése miatt évszázados jogi előnyben vannak. A csoportba tartozó országok többségénél egyértelmű korlátozások vannak érvényben a föld- és ingatlantulajdon esetében. A külföldiek tulajdonszerzése meg van tiltva az uniós országok kivételével, nem preferált az idegenek valóságos tulajdonosi jogkörbe való helyezése. Az uniós tagállamok (Franciaország, Ausztria, Anglia, Belgium) esetében, a Római szerződésnek eleget téve, az uniós állampolgárok számára szabad a földtulajdon megszerzése, azonban az Unión kívüli személyek számára tilos. A tulajdonosi korlátozásokhoz párosul egy szigorúbb földhasználati, ingatlanhasznosítási előírás, amelyet a központi vagy helyi hatalom kontrollál. A földhasználathoz általában a szakmai követelményeket fogalmazzák meg az egyes államok. Ausztria kivételével korlátozásra kerül a földbérleti idő.

A bérleti idő korlátozásával párhuzamosan a bérbe vehető terület nagysága is szabályozásra kerül. A külföldiek bérlet formájában való földhasználata a csoportban lévő gazdaságilag egyik legerősebb államában – Franciaországban – jelentős korlátozások között megengedett (helyben lakás, szakképzettség). Az újonnan alakult országokban a mezőgazdasági tőkebehozatal miatt lehetővé teszik a más országok állampolgárainak a földbérletet intézményét. E csoportba

is egyöntetű, hogy regisztráltatni kell a bérlet fennállását az állami hatalom részére. A csoportba szereplő országok többségénél megengedett földterületek szabad értékesítése. A demokráciák általános szabályai alapján az országok jogrendje tartalmazza az öröklésre és az ajándékozásra vonatkozó szabályokat. A clusterben többségben vannak azok az államok, amelyeknél a korábbi tulajdonos képes korlátozni az új tulajdonost a földhasználatban és a művelésben. Az értékesítéshez nincs szükség a központi és a helyi hatóság hozzájárulására. A cluster minden országában a jelzálog intézménye rendelkezésre áll. A földdel kapcsolatban felvett hitelek és kölcsönök összegében vannak korlátozások, amelyhez minden országban független értékbecslés párosul. Minden ország által rendelkezésre álló jog a külföldi hitelforrások felhasználása. A jelzálog terhe a földnyilvántartásban rögzítésre kerül.

2. Liberalizált földtörvények

A 2. számú clusterbe 8 ország sorolható, amelyek között többségben vannak az észak-európai államok. A balti államok, illetve az Unió agrárszektora szempontjából húzó országnak minősül Németország. A csoportba tartozó országoknál nincs korlátozás a földtulajdon és az ingatlanok esetében (kivételt képez Svédország). Sem a központi, sem a helyi hatóság nem szól bele a földhasználat módjába és az ingatlan hasznosításába. A külföldiek tulajdonszerzése tekintetében megosztott a csoport, szintén a régi uniós országokra és az új vagy csatlakozni kívánókra. A régi uniós országokban nincs semmi fajta korlátozás (pl.: Finnország, Németország, Svédország), míg a másik csoporthoz tartozók (Észtország, Litvánia, Szlovákia, Románia) esetében feltételekhez kötik a külföldiek tulajdonszerzését. A földtulajdon megszerzésre jogosult potenciális tulajdonosokkal szemben semmifajta korlátot nem állítanak, rábízják a piac szelekciónjára. Az állam nem avatkozik be az adásvételi földpiac működésébe, nincsenek preferenciák egyik szektor számára sem. A tulajdonviszonyok tekintetében a legliberálisabb clusternek minősül.

A bérleti idő esetében a tulajdonjog biztonsága és a termelői, bérlői érdekek érvényesülésének érdekében időbeli korlátozások vannak érvénybe a bérlet futamidejére vonatkozólag. A bérbe vehető földterület nagyságára nincs korlátozás, azonban a bérbeadónak joga van a bérleti szerződésben rögzített futamidő módosítására, természetesen a felek egyeztetése után. A csoportba szereplő országok egyikében sincs semmilyen korlátozás a külföldiekkel szemben a földbérletre vonatkozólag. A bérlő személyével szemben nincs semmilyen előírás a csoportba szereplő országok esetében, azonban bérlet regisztrációja kötelező. A csoportba szereplő országok jogrendje nem gördít akadályt a földterület értékesítése elé. A földpiaci tranzakciók lebonyolításával szemben nincs semmifajta minimum követelmény az országok többségében, tehát bármilyen mennyiségű földterülettel lehet kereskedni. A korábbi tulajdonos korlátozhatja az új tulajdonost a földterület hasznosításában, viszont a központi vagy a helyi végre-

hajtó hatalom külön hozzájárulása nélkül értékesíthetők a rendelkezésre álló földterületek. Az adott országok polgári törvénykönyvének szabályozása értelmében minden gazdálkodónak lehetősége van a jelzálog intézményével élni, ha a gazdálkodásához szükséges idegen tőke bevonása csak ebben a formában lehetséges. A fedezet meghatározása miatt egyértelmű követelmény a jelzálog-jog bejegyzése az ingatlan-nyilvántartásba.

3. A földtulajdon jogi szabályozásának szigorúságában átmenetet képző országok

A 3. számú cluster, amelybe hazánkat is sorolhatjuk, köztes jogszabályok jellemzik, liberálisnak kíván látszani, azonban mégis korlátoz. A földterület hasznosítására alapvetően nincs korlátozás, azonban a csoportban található országok egy részében – így hazánkban is – az ingatlanok és a földterület szabályozásában eltérés található. A földtulajdonlásba sem a központi, sem a helyi hatóság nem szól bele. A külföldiek földtulajdonszerzése tekintetében egyértelmű elutasítás található, így velük szemben nincs szükség előírásokra. A földbérlet esetében szintén vegyes kép jellemzi a csoport tagjait. A földbérlet mértékének korlátozása a csoport egyik felében szigorúan szabályozott, míg a másik felében nem szabnak neki korlátot. A bérbé adónak joga van változtatni a bérleti időn a futamidő alatt, továbbá lehetőség van albérletbe adni a földterületet. A földbérlethez nem előírás a szakképzettség, illetve életkor. A külföldiek földbérletét gyakorlatilag nem korlátozzák. A bérlettel kapcsolatos regisztráció felemás, az esetek többségében a mezőgazdasági hasznosítású területek esetében kívánatos. A földbérlet után az adót a tulajdonosnak kell megfizetni. A bérleti jogviszony létesítésének szóbeli módja elfogadott, kivételt képez e tekintetben hazánk.

A földterület szabad értékesítése Magyarország és Skócia kivételével nem lehetséges, illetve nincs meghatározva tranzakciós küszöb sem ebben a csoportban. Hazánk kivételével mindegyik országban az előző tulajdonos korlátozhatja az új tulajdonost a használatban. A csoportban szereplő országokban a központi vagy helyi hatalom megkérdésezése nélkül lehet a földterületet értékesíteni. Az általános polgári törvénykönyvek természetesen lehetővé teszik a jelzálog intézményének alkalmazását a mezőgazdaság finanszírozásában. A felveendő hitelek, kölcsönök összege az országok többségénél korlátozva van a hitelígénylő terhelhetősége alapján. A tőkepiacok határokön átnyúló tevékenységéből eredően minden országban a piaci lehetőségekből adódóan szabadon rendelkezésre állhat a külföldi hitel felvételének lehetősége. Természetes az is, hogy a felvett jelzálog alapú hitelek jelzálogterhe bejegyzésre kerül a földhivataloknál az adott tulajdoni lapra.

4. A hazai tulajdonvédelmét szem előtt tartó jogi szabályozás

A 4. cluster országait kettősség jellemzi, mivel ebbe a csoportba részben új államok, illetve komoly történelmi múlttal rendelkezők tartoznak. A szovjet utódállamok két meghatározó tagja, Oroszország és Ukrajna került ebbe a clusterbe. Az Unió egyik legerősebb agrárállama, Dánia szintén itt található. A csoportba sorolt országokban – Málta és Ukrajna kivételével – egyértelmű korlátozások vannak érvényben a föld- és ingatlantulajdon esetében, mindehhez szigorúbb földhasználati, ingatlanhasznosítási előírások párosulnak. A földtulajdon megszerzését a központi vagy a helyi hatóságok engedélyéhez kötik a clusterben szereplő országokban. A külföldiek tulajdonszerzése meg van tiltva, nem preferált az idegenek valóságos tulajdonosi jogkörbe való helyezése. Dánia esetében az uniós állampolgárokra ez nem vonatkozik, ők szabadon vásárolhatnak földet. A földhasználathoz előírás, a szakmai kompetencia fogalmazódik meg. Oroszország annak ellenére, hogy a '90-es években átalakította mezőgazdaságát, az állam nem kedvezett egyik piaci szereplő számára sem.

Ukrajna és Málta kivételével a csoportba tartozó országoknál egyértelműen meghatározásra kerül a földbérleti idő minimuma és maximuma. Az országok többségénél – a szigorúbb birtokpolitika miatt – a földterület albérletbe adása a tulajdonos előzetes hozzájárulása nélkül nem lehetséges. Az cluster országokban a külföldiek földbérlete megengedett, a tulajdonnal szemben. Olyannyira liberális a szabályozás ezekben az országokban, hogy bérbevétel nem kötik szakmai tapasztalatokhoz. A csoportban egyértelműen regisztrálni kell a bérlet fennállását az állami hatóság részére. A földterülettel kapcsolatos adó megfizetésére a tulajdonos kötelezett. A csoportba szereplő országok többségénél megengedett az adott fölterület szabad értékesítése. Az országok egy részében megvizsgálják, hogy az adott tranzakció az elaprózódást okoz-e vagy sem. A clusterben meghatározó az, hogy a korábbi tulajdonos képes korlátozni az új tulajdonost a földhasználatban és a művelésben. A szabad értékesítésből eredően nincs szükség a központi és a helyi hatóság hozzájárulására. A korábbiakhoz hasonlóan a jelzálog intézménye ezen országok esetében is rendelkezésre áll, továbbá a polgári törvénykönyvekben szabályozott jogról van szó. Általában a földdel kapcsolatban felvett hitelek és kölcsönök összegének felső határa nincs meghatározva, aminek feltétele a független értékbecslés. A jelzálogjogot birtokló hitelező mindenesetben előnyt élvez a többi hitelezővel szemben. Az adósságrendezésére rendszerint nyilvános licitálással kerül sor.

A magyar jogi szabályozásnak a jövőben részben az uniós elvárásoknak megfelelően részben a környező országok tapasztalataira építve kell előbbre lépni. A magyar szabályozásnak az uniós szerződésben a szabad földforgalomra vonatkozó 7 éves moratóriuma alatt olyan módosításokat kellene eszközölni, amelyek biztosítják a hazai gazdálkodók számára a működéshez szükséges erőforrást. A gazdasági társaságok számára vonatkozó jelenlegi földjogi szabályok elavultak, mindenképp változtatni szükséges rajtuk. A kényszerű bérletből eredő

folyamatos, nagy összegű kifizetések miatt a vállalkozások pénzügyi felhalmozásai korlátozottak. A földár a moratórium közeli állapotban való ugrásszerű megnövekedését azonban akkor nem lesz képes finanszírozni, mivel nem rendelkezik felhalmozott tőkével. Helyzeti hátrányba kerülnek a majdani liberalizált földpiacon a külföldi befektetőkkel szemben. A moratórium ideje alatt feloldott tulajdonszerzési korlát sokat lendíthetne a társas vállalkozásokon. A megfelelő kormányzati szándékkal karöltve (megfelelő garanciavállalás) és a pénzügyi szektorral való együttműködéssel (hosszú távú jelzáloghitel konstrukciók révén) a társas vállalkozások képesek lennének olyan birtoknagyságot kialakítani, amely megállhatja a helyét az uniós versenyben.

ÖSSZEGZÉS

A magyar földdel kapcsolatos törvényi szabályozásnak a németországi liberalizáció felé kellene haladnia. A hazai törvénymódosítás irányvonala egyértelműen a következő lehet.

- Természetes (belföldi) személyek és családi gazdaságok földszerzésének felső korlátait (1 személy 300 ha, illetve 6000 AK) nem indokolt fenntartani.
- A gazdasági társaságok számára lehetővé kell tenni a földtulajdonszerzést, amelyet részben működési időhöz, részben árbevételi forráshoz kell kötni [mezőgazdaságból származó].
- Szükség van a parcella minimum korlát meghatározására [10–15 ha körül].
- Az uniós és az OECD szerződéshez illeszkedően a külföldiek tulajdonszerzése meghatározott feltételekkel (letelepedés, végzettség, szakmai gyakorlat) váljék lehetővé.
- A befektetések biztonságos megtérülése érdekében szükség van a bérleti idő minimumának meghatározására.
- Az öröklés jogi rendszere reformjának szükségessége annak érdekében, hogy a birtokokat egybe lehessen tartani az üzemgazdaságos termelés miatt. Német, osztrák vagy francia példát alapul véve olyan szabályozást kell kialakítani, amely a birtok felaprózódását képes megakadályozni.

IRODALOM

- [1] Schumacher, E. F.(1991): **A kicsi szép**, KJK 1991. 104–120. o.
- [2] Burgerné G. A. (2002): **A mezőgazdasági földtulajdon és földbérlet**, Budapest, Akadémia Kiadó.
- [3] The UN ECE Working Party on Land Administration, (2000): **Restrictions of ownership, leasing, transfer and financing of land and real properties in Europe and North America.**

A HAZAI BIOLISZTEK FOGYASZTÁSÁNAK IDŐBELI ÉS TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI

Gyarmati Gábor

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem KTK

Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolája

BEVEZETÉS ÉS HIPOTÉZIS

Tanulmányom célja, hogy bemutassam a hazai biolisztek fogyasztásának alakulását egy ismert, az országot nagy mértékben lefedő bolthálózattal rendelkező áruházlánc eladásai alapján. Ezek az értékesítési adatok havi bontásban, 4 éven keresztül 2000 és 2003 között mutatják az eladott mennyiségeket, illetve az egységárakat. Rendelkezésre állnak továbbá a BL-55-ös finomliszt és a TL-90-es rozslisztek eladási adatai is, így összevethetők a bio- és a nem biolisztek eladási trendjének felfutásai is. Az adatokból a területi, regionális eltérésekre vonatkozóan is vonhatók le következtetések. Láthatóvá válik, hogy milyen összefüggés van egy régió gazdasági potenciálja és a biotermékek fogyasztásának nagysága között.

Hipotézisem között szerepel, hogy a biolisztek eladási felfutása intenzívebb, mint a hagyományos társaiké. Ennek okaira kitérek a későbbiekben. Feltetelezem, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkező régiókban nagyobb mértékben fogyasztják a bio-élelmiszereket.

A BIOLÓGIAI GAZDÁLKODÁS FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Az biológiai módon való termelés célja egy olyan termelési mód kialakítása, melynek segítségével olyan vegyszermentes, egészséges élelmiszer állítható elő, ami kielégíti az emberi szervezet szükségleteit. E termelési mód törekszik a talaj egészségének, termőképességének megóvására, a növényvédő szerek helyett a gyomok irtására mechanikus eszközöket, növényi kivonatokat használ. Elveti a monokultúrák alkalmazását. Szerves trágyázással és nitrogén pótlására pillangós virágzatú növényekkel pótolja a tápanyagokat [7, 8.]. A termelők a gazdálkodást természeti folyamatokra és természetes anyagokra támaszkodva végzik. Részben lemondanak a műszaki fejlesztésről, emiatt nő az élömunka felhasználás és a termelés kockázata [3, 63.]. E termelési mód sajátosságai szükségessé tették azt, hogy az alapelveket és eljárásokat jogszabályba foglalják. A fő célki-

tűzés mellett megjelentek alapcéllok, melyek harmóniában vannak azzal, ugyanakkor fontos irányvonalakat jelölnek ki. Ezek jogszabályokba fektetése megtörtént mind Magyarországon, mind az Európai Unióban.

A BIOTERMÉKEK SZABÁLYOZÁSÁNAK CÉLKITŰZÉSEI

Az ökológiai gazdálkodás jogi szabályozása során a kitűzött célokat lefektették, és azok megjelentek a jogszabályokban. E célok megvalósításával érhetőek el a fő célkitűzések:

- a műtrágyák és a növényvédő szerek felhasználásának korlátozásáról egészen az ökológiai gazdálkodásra való áttérésig,
- a szántó területek extenzív módon hasznosított zöldterületekké való átalakítása,
- a területegységre jutó szarvasmarha- és juhállomány csökkenése,
- a veszélyeztetett helyi haszonállatfajták megóvása,
- a mezőgazdasági termelésből kivont és a tartósan pihentetett területek ápolása és környezetvédelmi célokra történő hasznosítása,
- olyan továbbképzési és demonstrációs projektek támogatása, amelyek a mezőgazdaságban a környezetet tudatosan védő magatartást közvetítik és ösztönzik.

E célok főként mezőgazdasági célkitűzéseket foglalnak magukban, de szerepet kap bennük a környezettudat kialakítása és ápolása is. Ezekhez pénzügyi kereteket is rendelkezésre bocsát a szabályozás, melynek egy része a kieső jövedelmeket kompenzálja, míg egy része premizál. A magyar célkitűzések és szabályozás ezekhez nagyban hasonlítanak.

A HAZAI BIOTERMÉKPIAC JELLEMZŐI

A hazai biotermékek elsősorban külföldön jelennek meg, mivel az ottani felvásárlási árak magasabbak a hazai piacon elkérhetőnél. Így itthon a „mardék” jelenik meg, illetve jellemző még bizonyos termékkörnél az import is. A sikeresen termelő nagyobb gazdaságok kiépített külföldi ügyfélkörrel rendelkeznek. Ugyanakkor a 90-es években jelentkezett magasabb nyereségek mára már csökkentek, aminek egyik oka a keleti országok termelőinek biotermelésre való átállása, valamint az európai szabályozás kijátszhatóságából fakadó hátrányok voltak. A hazai piacokon a fizetőképes kereslet méretéből fakadó okok mellett a legnagyobb problémát a következők jelentik az ökotermékekkel kapcsolatban [5, 8]:

- nehezebb elérhetőség a hagyományos termékekhez viszonyítva,
- magasabb ár,
- hiányos tájékoztatás (nem tudni mik az előnyök, miért értékesebb a termék),
- szűkösebb termékválaszték.

A hazai fogyasztók a biotermékeket bioboltokban, biopiacokon vagy éppen hagyományos szuper- vagy hipermarketekben szerzik be. A haza biobolt-hálózat kiépítettsége még nem teljes. Sok esetben kis tőkeerővel rendelkező vállalkozások nem képesek széles termékválasztékkal megjeleníteni a piacon. A hagyományos üzlethálózatokban, pedig az ökotermékek vagy ritkán jelennek meg, vagy ha meg is jelennek a termékválaszték a belistázási feltételek miatt szűkös. Ezekben a bolthálózatokban nagyon hiányos a tájékoztatás ezekről a termékekről. Erre a háttér információra képes építeni az ökomarketing hiszen sokszor érthetetlennek tűnik az, hogy az ökotermékek miért kerülnek ennyivel többre, mint a hagyományos termékek. A jelenlegi környezeti szennyezés és károk mellett egyre nagyobb kincs a természetes, tiszta táplálék. Ugyanakkor az embereknek alapvető igénye e táplálékok beszerzése. A hagyományos módon előállított élelmiszerek egészségre gyakorolt hatása jelentős kívánalmakat hagy maga után.

Viszont fontos cél lenne, hogy e tiszta termékeket minél több ember asztalára eljuttassuk. Ehhez fontos eszköz a megfelelő tájékoztatás, már olyan szintnél kezdődően, mint a hagyományos és ökotermékek paramétereinek összehasonlítás, azaz a szembesítés, kiemelve az ökotermékek előnyeit. A megfelelő ökotermék-forgalmazó egységek, mint piac, boltok telepítése és hálózatának kiépítése elengedhetetlen e célkitűzések megvalósításához.

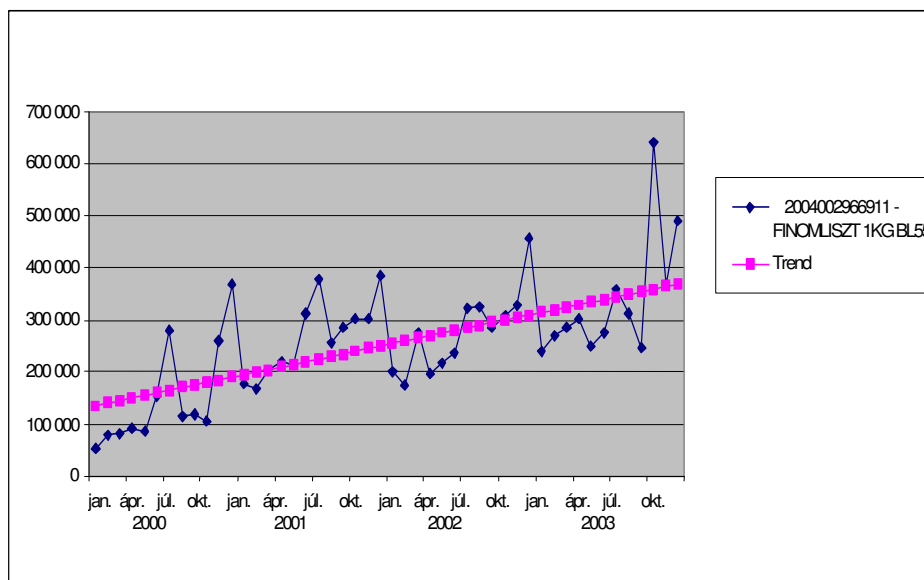
Az egyéni kérdőíves vizsgálatokból kitűnt, hogy a termékminőségnek és a fogyasztói árak milyen kiemelt jelentősége volt a termék vásárlásánál. A termékek kiváló minőségéről a szakmailag felkészült ellenőrző szervezetek gondoskodnak. Az árakat és a tájékoztatást pedig a piaci szereplők alakítják ki, bár ehhez vannak eszközei az államnak is.

AZ ÖKOLISZTEK ELADÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI

A hazai boltokban jelenlévő ökotermékek többsége szárazáru kategóriájába sorolható. Nem jellemző még a piacokat leszámítva az ökozöldség- és -gyümölcskínálat. A szárazáru tárolása nem igényel speciális feltételeket, így könnyen megteremthetőek a raktározási és értékesítési feltételek. Az ökológiai módon előállított lisztek már elég korán megjelentek az áruházakban, így ezek értékesítési adatai több évre visszamenően rendelkezésre állnak. 2000 januárjától 2003 decemberéig áruházankénti értékesítési adatok birtokában következtetések tehetőek a hazai biolisztek eladásának alakulására vonatkozóan.

A kiválasztott áruházlánc boltjai jelen vannak minden megyében. Ismeretek, jelentős forgalommal rendelkeznek ahhoz, hogy az itt zajló forgalmat elfogadhassuk reprezentatívnak. A termékválasztékban folyamatosan jelen voltak az ökológiai módon előállított lisztek különböző fajtái is. Melynek eladásai jeleztek az biotermékek iránti kereslet alakulását, másrészt az egészséges táplálkozás iránti keresetről is képet mutattak.

A kiválasztott áruházláncban a hagyományos finomliszt eladás erős szezonalitást mutatott. Július és december hónap környékén jelentősen megnőtt a forgalom. A decemberi forgalomnövekedés oka a karácsonyi időszakban megnőtt keresletnövekedés, míg a júliusi növekedés oka az új termény betakarításával függ össze.

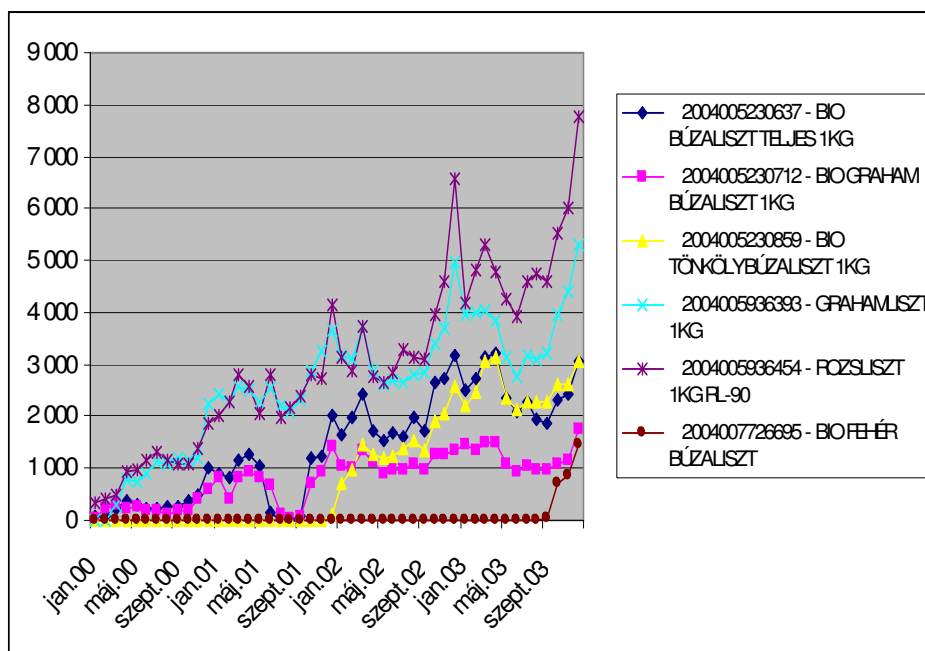

1. ábra: A hazai finomliszteladás időbeli alakulása, és annak trendje
Forrás: Ismert hazai áruházlánc. Saját szerkesztés.

Ugyanezt a szezonalitást nem lehetett tapasztalni a teljes kiőrlésű biolisztek eladásánál. Azok forgalma fokozatos növekedést mutatott, olyannyira, hogy az egy áruházra jutó eladás is növekedett. Azaz az áruházak számának bővülését meghaladó ütemben nőtt a forgalmuk. A hazai fogyasztók a természetes életmód térnyerésével fokozatosan növelték az biolisztek iránti keresletet.

Ezekben az áruházakban teljes kiőrlésű búzalisztet, tönkölybúzalisztet, és Graham lisztet forgalmaztak az biolisztek között. A teljes kiőrlésű búzaliszt illetve tönkölybúzaliszt forgalma nagyjából megegyezett a vizsgált időszakban. Az ökológiai módon előállított teljes kiőrlésű Graham liszt fogyasztás körülbelül a felét tette ki a teljes kiőrlésű búzaliszt és tönkölybúzaliszt forgalmának.

E termékek forgalmáról elmondható, hogy egyenletes növekedést mutatott ebben az időszakban. Annak ellenére, hogy átlagosan egy kilogramm teljes kiőrlésű bioliszt körülbelül háromszor kerül többbe, mint a hagyományos finomliszt, egymáshoz képest a biolisztek forgalma erősebb növekedést mutatott, mint a hagyományos finomliszté.

2. ábra: A hazai biolisztajták és hagyományos társaik eladási forgalma
 Forrás: Ismert hazai áruhálózat. Saját szerkesztés.

A regionális elosztást megnevezve egyértelmű a Budapest és vonzáskörzetének vezető szerepe a hazai biolisztek forgalmazásában. Ebben a régióban a leginkább fizetőképes a kereslet, itt törődnek leginkább az biolisztajták fogyasztásával az emberek. Győr, Pécs vonzáskörzete jelentős még e tekintetben. A vizsgált időszak tekintetében itt volt még jelentős az biolisztek fogyasztása.

A finomliszt eladásra vetített bioliszt forgalmazásában Szekszárd és Eger vonzáskörzete emelkedik még ki. Ez a szempont azt nézi meg, hogy az összes finomliszt eladáshoz képest mekkora volt az biolisztfogyasztás. Ez egy kissé lefinomítja a fizetőképességbeli különbségeket és a vásárlási szándékot emeli ki leginkább. Eszerint Szekszárd és Eger körzetében van meg leginkább a szándék az biotermékek fogyasztására, még az esetleges társadalmi hátrányok ellenére is. E felsorolt régiókban jelentősebb a térnyerése a hazai bioliszteknek, és van meg a lehetősége annak, hogy tovább bővüljön az biolisztfogyasztás.

ÖSSZEFOGLALÁS

A hipotézisben állított dolgok igazolódtak, hiszen a biolisztek eladásai felfutása intenzívebbnek bizonyult a hagyományos társakéhoz képest. Ebben a kisebb volumenek könnyebb növelhetősége is szerepet játszott. Az ország nagyobb gazdasági erejével rendelkező régiókban magasabb volt a biolisztek fogyasztása.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] **Biokontroll Hungária Kht. Éves Jelentései 1998–2003.**
- [2] Bódi A.: **A biotermékek kiskereskedelmének és fogyasztásának analízise hazánkban.** (Diplomamunka), Budapest KÉE, 1994. p. 1–82.
- [3] Buday-Sántha A.: Agrárfejlődés-biogazdálkodás és integrált termelés **Környezet és fejlődés** VI/5–6. p. 63.
- [4] Frühwald F. – Mpkry T.: Biotermékek belföldi piaca. **Őstermelő.** 1999. november 13.
- [5] Gyarmati G.: **A biogazdálkodás helyzete Magyarországon és jövőbeni lehetőségei az EU-csatlakozás küszöbén** (PhD-vázlat). Pécs, 2001. p. 18–20.
- [6] Horváth Á. – Kovács M. – Gyenge B: A vásárlók biotermékekkel szembeni attitűdje a hiper-, és szupermarketekben. Primer kutatás alapján. **Marketing és Menedzsment** 37. évf. 6. sz. p. 23–34.
- [7] Kürthy Gy.: **A bioélelmiszerek fogyasztása Magyarországon** (PhD-értekezés). Gödöllő, GATE, 1997. 37 p.
- [8] Mokry T.: **Az ökológiai gazdálkodás perspektívái Magyarországon az EU-intergáció tükrében.** (Doktori értekezés.) Gödöllő, Szent István Egyetem, 2001. p. 76–89 és M60–M67-ig.
- [9] Szente V.: **Fogyasztói preferenciák a bioélelmiszerek piacán Magyarországon és Ausztriában.** (Diplomamunka.) Kaposvár, KE, 2001. p. 53–55.

SUMMARY

The political authorities have regulated the conditions for organic production and trading in Hungary and in the E.U..

The main purposes are:

- To limit the use of plant-protecting materials, artificial chemicals and fertilizers.
- To support the extended use of arable land.
- To save locally threatened animal species.
- Environmental protection
- To support training and further education in this field.

The authorities provide a financial framework for these purposes, one part of which can compensate for lower incomes and the other can grant premiums.

Characteristics of the market for domestic organic foods

A questionnaire completed by customers reveals that the main problems in connection with organic foods are:

- Limited availability compared to traditional foods
- Higher prices
- Incomplete information
- Narrower range.

Features of selling organic flours

We have statistical data on the selling of different types of flour between January 2000 and December 2003. Whilst the trend in wheat flour sales showed seasonality, with peaks in July and December, organic flours showed nothing of this. The selling of individual items increased continuously, and sales per store also showed an increase. The turnover of Graham flour was half of that for full wheat flour and spelt flour.

The highest turnover was seen in Budapest and its surroundings, whilst Győr and Pécs had substantial sales. Likewise, organic flour sales were high in Szekszárd and Eger compared to wheat flour, and there is a good opportunity to develop turnover in these regions.

A MODERN TECHNOLÓGIÁK ALKALMAZÁSÁNAK VIZSGÁLATA ALSÓ-AUSZTRIAI ÉS BURGENLANDI KÖZEPES NAGYSÁGÚ TEHENÉSZETEKBE

Motika Dezső

Dr. Cornelia Mülleder

Prof. Dr. Joseph Troxler

Veterinärmedizinische Universität Wien,
Institut für Tierhaltung und Tierschutz

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt években a tejtermelés jelentős változásokon ment keresztül. Az egyre erősödő versenyben a gazdaságok csak úgy tudnak talpon maradni, ha termelésüket gazdaságosabbá teszik a költségek lefaragásával, piaci előnyt kovácsolnak a hazainál jóval szigorúbb állatjóléti előírások és rendelkezések betartásából, és kielégítik a piac által megkövetelt minőségi elvárásokat.

A 2004-es évben a Bécsi Állatorvos-tudományi Egyetem kutatóival közösen kérdőíves felmérés útján vizsgáltuk az alsó-ausztriai és burgenlandi gazdaságok adottságait. A vizsgálat célja az volt, hogy áttekintést kapjunk arról, hogy milyen feltételek mellett (földterület nagysága, típusa, istálló kialakítása, alkalmazott fajta, technológia, termelési színvonal) működnek a gazdaságok. Vizsgáltuk továbbá, hogy mekkora teljesítménynövekedést és munkaerő csökkentést idéz elő a vizsgált gazdaságokban az egyedi abraketető rendszerek alkalmazása. A vizsgálat során – melyben 195 telep adatait értékeltük – megállapítottuk, hogy a telepek többsége átlagosan 27,32 db tehenet tart és az átlagos tejtermelés 7628 kg (305 napos laktációra korrigált tejtermelés), amely a 2065 kg-mal felülmúlja az osztrák országos átlagot.

A gazdaságok adottságait tekintve megállapítottuk, hogy az 1 ha területre eső átlagos tehenlétszám 1,6475 tehen ($SD\pm 0,9589$) művelési ág szerinti megoszlás alapján pedig a szántó esetén 0,9556 tehen ($SD\pm 0,9818$) és legelő esetén 0,6919 tehen ($SD\pm 0,4527$) jut 1 ha területre. A vizsgált gazdaságokban megállapítottuk hogy az istállók kora széles sávban ingadozik, az átlag 7,4916 év ($SD\pm 0,3587$). Az osztrák tarka (Fleckvieh) dominált a vizsgált gazdaságokban 70% arányával. Az alkalmazott tartástechnológia tekintetében megállapítottuk, hogy a pihenőbox volt a domináló technológia megoldás 80,33%-os arányával. A transzponder rendszerek alkalmazása során a gazdák által érzékelt teljesít-

mény növelő hatást tekintve megállapításra került, hogy a gazdaságok 69,41%-ban 10–20%-os teljesítménynövekedés következett be. A gazdák 30,58%-a kisebb mértékű, 0–5%-os teljesítménynövekedésről számolt be. A munkaerő-felhasználást tekintve a transzponder rendszerek alkalmazása az esetek 63%-ban 10–20%-os munkaerő megtakarítást eredményezett. A vizsgálatban résztvevő gazdaságok kisebb része (36,99%) csekélyebb mértékű, 0–10% közötti munkaerő megtakarítást ért el a rendszer alkalmazása révén.

A fenti eredmények és a gyakorlatban szerzett tapasztalatok alapján, megállapítható hogy a kis és közepes állomány nagysággal rendelkező osztrák tehenészetek tartástechnológiájában lényeges szerepet töltenek be a transzponder rendszerek és az ezekhez kapcsolódó állománymenedzsment rendszerek.

BEVEZETÉS

Az elmúlt években a tejtermelés jelentős változásokon ment keresztül, ezek a változások nagymértékben befolyásolták az osztrák gazdák helyzetét és lehetőségeit. Az egyre erősödő versenyben a gazdaságok csak úgy tudnak talpon maradni, ha termelésüket gazdaságosabbá teszik a költségek lefaragásával, piaci előnyt kovácsolnak a hazainál jóval szigorúbb állatjóléti előírások és rendelkezések betartásából, és kielégítik a piac által megkövetelt minőségi elvárásokat. E követelményeket csak magas technológiai színvonal mellett lehet teljesíteni.

Ismert, hogy Ausztriában a tejfeldolgozóknak leadott tej mennyiség nem számottevő. Az 5–25 tehenet tartó gazdaságok szerepe többrétű, mivel nem csak a foglalkoztatást segítik elő (állandó tejből származó bevétel, az egyéb mezőgazdasági bevételek mellett), hanem hozzájárulnak a direkt értékesítés mellett a lakosság tejjel látásához, továbbá a táj kultúr állapotban való tartásához. Nagyon sok az olyan legelőterület amelynek mérete és elhelyezkedése miatt nagyobb állományokkal gazdaságosan nem legeltethető, ezért ezek hasznosítása a kisebb állományokkal rendelkező helybeli gazdálkodóra hárul.

A vizsgálatunkban az osztrák telepek elemzésével azt kívántuk megállapítani, hogy a modern tartástechnológia felhasználása milyen követelményeket támaszt és milyen előnyöket nyújt, melyeket a hazai gyakorlatban is alkalmazni lehet.

A tehenek takarmányozásban napjainkban három elterjedt módszerrel találkozunk a gyakorlatban: a (hazánkban is elterjedt) TMR alkalmazásával, az egyedi teljesítmény szerinti abraketetéssel és a két előbbi módszer kombinálásával (a feljavított tömegtakarmány biztosítja a tejtermelést 6000–7000 literig, e felett pedig az állatok egyedi abraketetésben részesülnek) [1, 2, 3].

Az ausztriai gazdaságok többségének a tehenek takarmányozásának tekintetében azzal a problémával kell szembenéznie, hogy az alacsony állatlétszám miatt (átlagosan 12 db fejőstehén/gazdaság) a TMR alkalmazása nem megoldható [3, 4].

Az egyedi teljesítmény szerinti abrakadagolás alapja egy komplex rendszer, mely az állatazonosítást lehetővé tevő transzpondereket, célszámítógépet és az abrakadagoló automatát foglalja magában. A fenti rendszer igény szerint bővíthető, lehetővé téve az automatikus egyedenkénti tejmenyiség, illetve a tej elektromos vezetőképesség mérését és az ivarzás előrejelzést [4, 5, 6]. A transzponder rendszeren alapuló egyedi teljesítményszerinti takarmányozás előnye, hogy biztosítja az állatok számára meghatározott abrakarmány-mennyiség a nap folyamán több adagban történő lehívását, ezáltal elérhető az abrakarmány élettani szempontból optimális adagolása. A rendszert már kis állatlétszám mellett (10–13 tehén) is sikeresen alkalmazzák a gyakorlatban. Gyakorlati tapasztalatok alapján egy abrakadagoló automata a termelési szinttől függően 20–25 tehenet tud kiszolgálni [1, 3, 7].

CÉLKITŰZÉS

Munkánk során azt kívántuk megállapítani, hogy Ausztria keleti részén található gazdaságokban milyen szintű a transzponder rendszerek kiépítettsége, és alkalmazásuk mekkora teljesítménynövekedést idéz elő.

MÓDSZER

A felmérésbe bevont gazdaságokat a következő kritériumok alapján választottuk ki:

- a gazdaság tehénlétszáma >13 tehén,
- a gazdaság rendelkezzen transzponder rendszerrel,
- kötetlen tartás mód alkalmazása.

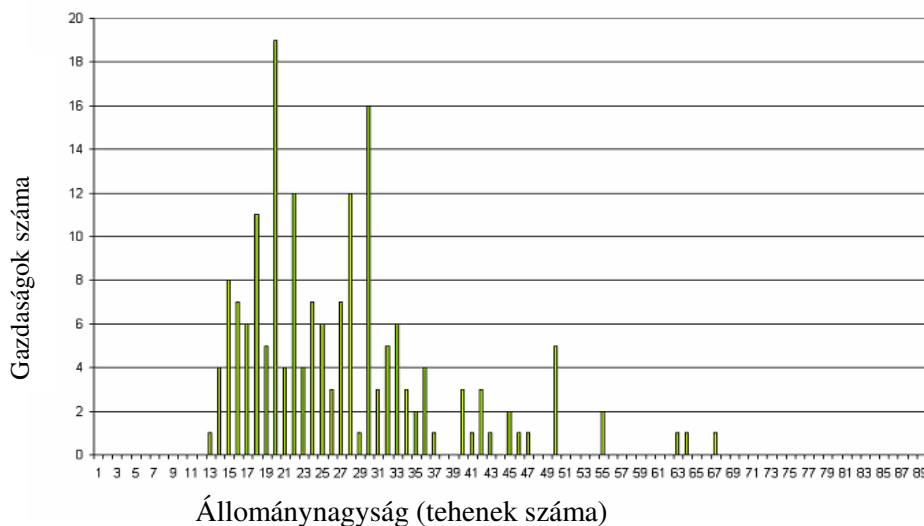
A gazdaságok kiválasztásához szükséges adatbázist az Osztrák Szarvasmarha Tenyésztők Szövetsége (Zentrale Arbeitsgemeinschaft der Österreichischen Rinderzüchter) bocsátotta rendelkezésünkre. A rendelkezésünkre bocsátott adatbázisban szereplő gazdaságok közül Alsó-Ausztria területéről 624, Burgenland területéről pedig 147 darab felelt meg a kritériumoknak. A kritériumoknak megfelelő gazdaságok közül véletlen szám generátor alkalmazásával 584 gazdaságot (437 db alsó-ausztriai, 147 db burgenlandi) választottunk ki, melyeket postai úton kézbesített kérdőív segítségével mértünk fel.

Az eredmények feldolgozását és értékelését az SPSS 11. program használatával végeztük.

EREDMÉNYEK

A megkeresett 584 gazdaságból 195 (33,39%) küldte vissza a kitöltött kérdőívet, területi megoszlás alapján Alsó-Ausztriából 164 db (28,08%) Burgenlandból pedig 31 db (5,30%) kérdőív érkezett vissza. A burgenlandi területről 11 db olyan kérdőív is visszaérkezett, amely nem volt értékelhető, ezért ezeket nem vontuk be a későbbi statisztikai feldolgozásba.

Az adatok statisztikai feldolgozása során megállapítottuk, hogy az átlagos állomány nagyság az egész mintára vonatkozóan 27,32 tehén/gazdaság (SD±11,31), Alsó-Ausztriában felmért gazdaságokban 26,71 tehén/gazdaság (SD±11,00) a burgenlandi gazdaságokban pedig valamivel magasabb, 32,20 tehén/gazdaság (SD±12,80) (1. ábra) az átlagos állatlétszám.

1. ábra: Tehénállomány megoszlása

A gazdaságok állatállománya nem volt homogénnek tekinthető. Az állomány meghatározó hányadát 70%-át az osztrák tarka (Fleckvieh) és ennek keresztezései 17% képezték. Kisebb mértékben egyéb fajták is megtalálhatóak voltak 8% Brown Swiss (Braunvieh) és 6%-ban pedig Holstein-fríz fajtát alkalmaztak.

Az átlagos tejtermelés a vizsgált telepek tekintetében 7628 kg (SD±1089,7714) volt.

A gazdaságok adottságait tekintve megállapítottuk, hogy az 1 ha (szántó+legelő) területre eső átlagos tehénlétszám 1,6475 tehén (SD±0,9589), művelési ág szerinti megoszlás alapján pedig átlagosan 0,9556 (SD±0,9818) tehén jut 1 ha szántóra és 0,6919 tehén (SD±0,4527) 1 ha legelőre.

Az istállók esetében megállapítottuk, hogy gazdaságokban az alkalmazott istállóépületek életkora széles skálán mozog, átlagosan az alkalmazott istállók életkora 7,4916 év (SD±4,7986).

Az istállókban alkalmazott tartástechnológia tekintetében a pihenőbokszos tartásrendszer dominált 80,33%-os arányával.

2. ábra: Egyedi abrakadagoló automata működés közben

Az transzponder rendszerek alkalmazása során a gazdák által érzékelt teljesítmény növelő hatást tekintve megállapításra került, hogy a gazdaságok 69,41%-ban 10–20%-os teljesítménynövekedés következett be. A gazdák 30,58%-a kisebb mértékű 0–5%-os teljesítménynövekedésről számolt be (2. ábra).

A munkaerő felhasználást tekintve a transzponder rendszerek alkalmazása az esetek 63%-ban 10–20%-os munkaerő megtakarítást eredményezett. A vizsgálatban résztvevő gazdaságok kisebb része (36,99%) csekélyebb mértékű 0–10% közötti munkaerő megtakarítást ért el a rendszer alkalmazása révén.

DISZKUSSZIÓ

A megkeresett 584 gazdaságból 195 (33,39%) küldte vissza a kitöltött kérdőívet, ez az arány az egyéb hasonló felmérésekhez viszonyítva nagyon jó aránynak tekinthető. A vizsgálatba bevont gazdaságok átlagosan 27,32 db nagyságú tehenállománnyal rendelkeztek, ez az állomány nagyság felülmúlja – vizsgálati kritériumok miatt – az átlagos (9 db tehen/gazdaság) osztrák telepmértet [8, 9]. A 13 db-os állomány nagyság alatt gazdasági okokra visszavezethetően nem lett volna realizisztikus vizsgálni a transzponder rendszerek alkalmazását [1, 3, 7, 10, 11].

Az állomány összetétele tekintetében megállapítható volt a kettőshasznosítású fajták túlsúlya. A hazánkban széleskörűen elterjedt holstein-fríz aránya elég csekély volt, mindössze 6%. A kettőshasznosítású fajták közül a helyi ne-

mesítésű osztrák tarka és keresztezéseinek aránya kiemelkedő. A gazdaságok a kettős hasznosítás céljából tartják a fent részletezett fajtákat. A helyi és országos kereskedelmi láncokban a levágott marhákat és hízott bikákat márkázott élelmiszer formájában hozzák forgalomba. A háztól való értékesítés is jelentősnek mondható.

A vizsgálatban részt vett gazdaságok többsége nem alkalmaz magas fehérje tartalmú takarmányokat illetve koncentrátumokat, ennek ellenére az átlagos tejtermelés 7628 kg (SD±1089,7714) (305 napra korrigált laktációs termelés) kiemelkedően magas, mintegy 2265 kg-mal haladja meg az országos átlagot [8].

Irodalmi adatok alapján nem lehetett erre a magas termelési szintre következtetni, természetesen a transzponderek megfelelő alkalmazása termelésnövelő hatással jár, de ekkora mértékben más kutatások során ezt nem tapasztalták [2].

Az egy hektárra eső összterület (1,6475 tehén), legelő-, illetve szántóterület tekintetében megállapítható, hogy a terület kizsanáltsága igen magas. A fenti adatok jól tükrözik a földterületek szűkösségét.

Az új építésű istállók korát (7,4916 év SD±4,7986) tekintve, megállapítható, hogy az istállók építésének ideje széles skálán mozog dominálónan az istállók építése az 1997-es év környékére datálható.

Az istállókban alkalmazott tartástechnológia tekintetében 80,33%-os arányával a pihenőbokszos technológia dominált. Ez annak köszönhető, hogy a munkaerő megtakarítás szempontjából ez a technológiai kialakítás előnyben részesül, mivel a bokszok tisztántartását kivéve minden egyéb munkafolyamat automatizálható [12]. Az osztrák viszonyok melletti magas munkaerő költségek és rossz munkaerő ellátás mellett ez a rendszer abszolút előnyt élvez.

A munkaerő felhasználásának csökkenése és a teljesítménynövekedés tekintetében megállapított növekedés az irodalmi adatokkal [1, 3, 10, 13, 14] egybeesik. Az általunk kapott eredmények a gazdák szubjektív véleményét tükrözik, tehát nem számítások eredményei. Az eredmények viszont igazolják azt az elképzelést, hogy a gazdálkodók lényegesnek és megfelelő döntésnek tartják a transzponder rendszerek alkalmazását. A munkaerő-felhasználás csökkenésének tekintetében az eredmények értékelése megegyezik a teljesítmény növekedés kapcsán leírtakkal.

KÖVETKEZTETÉSEK A TECHNOLÓGIA HAZAI ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A vizsgálat során megállapítottuk, hogy a transzponder rendszerek alkalmazása teljesítménynövekedést és a munkaerő felhasználás csökkenést idéz elő. A vizsgált állomány nagyságok esetében a tehének étletlenül megfelelő takarmányozása más rendszerrel nehezen oldható meg, napjainkban a transzponder rendsze-

reken alapuló automata abrakadagolás tekinthető az egyetlen elterjedt megoldásnak. Meglepő, hogy a relatív magas investíció ellenére olyan telepek is alkalmazzák ezt a megoldást, amelyek nem tudják teljes mértékben kihasználni a rendszer kapacitását. A hazai viszonyok között szintén csak a transzponder rendszerek alkalmazásával lenne lehetséges megoldani a kisméretű tejtermelő gazdaságok szarvasmarha állományának takarmányozását. Sajnálatos módon a rendszerhez kapcsolódó költségek, legfőképpen a beszerzési költség lényegesen megnehezíti – sőt sok esetben lehetetlenné teszi – a hazai alkalmazást. A jelenlegi helyzetet figyelembe véve ha a döntéshozók szempontjából lényeges kérdésnek minősül a kis és közepes méretű tejtermelő gazdaságok fennmaradása akkor ezeket a gazdaságokat kiemelten kell a AVOP keretében támogatni. Ennek egyik lehetősége az ennek megfelelő célprogram meghirdetése illetve a támogatási összeg alsó határának leszállítása.

A földterület tekintetében megállapítható, hogy a hazai gazdaságok a területnagyság szempontjából lényeges előnyben vannak az osztrák gazdaságokkal szemben, mivel a területhez jutás vásárlás, vagy bérlet útján lényegesen egyszerűbb hazánkban. Továbbá nem utolsó sorban említendő kérdés a piac kérdése, mivel sajnálatos módon hazánkban a piac tekintetében a forgalmazás és a fogyasztás területén is rengeteg fejleszteni való van. A forgalmazás területén a mai napig nem működik (marhahús tekintetében) a márkázott hús forgalmazása és az ehhez kapcsolódó felár realizálása. A fogyasztás tekintetében a hazai marhahúsfogyasztás az 1990-es szinthez képest is visszaesett annak ellenére, hogy már akkor is az egyik legalacsonyabb volt európai viszonylatban.

IRODALOM

- [1] Matzke, P. (Szerk.) (1995.): **Wirtschaftliche Milchhaltung und Rindermast**. VerlagsUnion Agrar, 34–44, 275–276.
- [2] Schmidt, J. (Szerk.) (2003): **A takarmányozás alapjai**. Magyar Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- [3] Pitchard, D. E., Eastridge, M. L., Winkler, J. E. (1999): **Computerized Concentrate Feeders for Dairy Cows**. Ohio State University, www.ohioonline.osu.edu.
- [4] Geißler, B. (1979): **Betriebliche Einordnung verschiedener Fütterungsverfahren aus ökonomischer Sicht**. Landtechnik 2, 91–94.
- [5] Artmann R. (1995): **Elektronische Erkennungssysteme – Umsetzung der Standards und Ergänzungen der Normen für beschreibbare, sensorbestückte Transponder**. Bau und Technik in der Landwirtschaftlichen Nutztierhaltung, II. Internationale Tagung vom 14. und 15. März 1995 Potsdam.
- [6] Pirkelmann, H., Wendl, G. (1989): **Elektronikeinsatz zur leistungsbezogenen Milchviehfütterung**. Landtechnik 44., 383–387.

- [7] Klindtworth, M. (1999): **Prozeßsteuerung in der Milchviehhaltung**. DLG Merkblatt 312.
- [8] Grüner Bericht 2002 (2003) (www.gruener-bericht.at)
- [9] Kirner, L. (2003): **Entwicklungstendenzen in der österreichischen Milchproduktion auf Ebene der Einzelbetriebs-Ergebnisse einer repräsentativen**. Befragung von Bauern und Bäuerinnen. Vortagsunterlage, AWI-Seminars, 19. Mai 2003.
- [10] Schön, H. (szerk.) (1987): **Haltungssysteme für Milchvieh**. KTBL-Schrift 315., 170–180.
- [11] Székely Cs., Györök B.: **A versenyképes tejtermelés menedzsment eszközei**. EU konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság. SZIE MKK konferencia kiadvány, I. kötet, Gödöllő, 2003, 440–445 pp. ISBN 963-9483-29-x
- [12] Heinrich I. (2003): **Milyen típusú technológiák előnyösek magyarországi viszonyok között**. Gazdálkodás 47/2, 28–39.
- [13] Artmann, R. – Klaus-Dieter, E. – Hans-Joachim, F. (1979): **Kraffutterzuteilung mit dem Transpondersystem**. Bericht aus dem Institut für Betriebstechnik, Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft Braunschweig-Völkenrode (FAL) Nr.: 46.
- [14] Tóth, L. (szerk.) (2002): **Elektronika és automatika a mezőgazdaságban**. Szaktudás Kiadóház Budapest, 377–394.

SUMMARY

Dairy production has undergone significant changes in the last few years. As competition increases, farms will more easily survive by making their production more economical, by reducing their costs, by better observation of the rules and regulations for animal welfare (stricter than in Hungary) and by satisfying the quality requirements demanded by the market.

In 2004, we studied efficiency growth from the use of transponder systems in farms in Lower Austria and the Burgenland by means of a questionnaire. The aim of the study was an overview of the circumstances (herd-size, production-level, breeds, byre-structure, applied technology) on farms. Additionally, we assessed the ratio of growth in efficiency and the decrease in the labour-force caused by individual feeding systems on the farms surveyed.

Processing the data from 195 farms, we found that the majority had an average of 27 cows, and that the average milk yield was 7,552 kg, which exceeds the Austrian national average by 2,065 kg. The dominant breed (70%) was the Simmental.

In terms of the facilities of farms, we found that the average number of cows per hectare is 1.65 (SD±0.96) and, according to the method of cultivation,

the average number of cows is 0.96 (SD±0,99) per hectare of arable land and 0.70 (SD±0,45) per hectare of pasture. In the category of loose housing systems, cubicle sheds dominate to the extent of 80%, whilst the age of the byres fluctuates widely with an average age of 7.5 years (SD±0.36).

During the application of transponder systems, the efficiency-increase effect experienced by 69% of the farmers was a growth of 10–20%, whilst the remaining 31% reported a smaller (0–5%) growth in efficiency. In terms of labour, the application of transponder systems produced in 63% of the farms a 10–20% saving in the labour force, whilst the remaining 37% of the farms participating in the study a smaller saving (0–10%) was experienced.

According to the results mentioned above, and to practical experience, we can claim that transponder systems and herd management systems are playing an important role in the housing systems of small- and middle-sized Austrian farms.

A SZEKSZÁRDI BOR VERSENYKÉPESSÉGÉNEK FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZINERGIKUS HATÁSOKRA

Kerekes Csaba

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem

Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,

ügyvezető igazgató

Metmark Ipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

BEVEZETÉS

Fenntartható fejlődés, környezetvédelem, regionális versenyképesség – olyan fogalmak ezek, amelyek akarva – akaratlanul mindennapjaink részévé lettek. Mindez természetesen rendben is lenne, hiszen a világ folyamatosan változik, fejlődik, de a legfurcsább talán az, hogy nem csak a tudománnyal, kutatásokkal foglalkozók számára váltak fontossá, hanem mindenkinek, akik a mai magyar valóságban élnek és a reálgazdasági folyamatok részesei. Hogy miért érdekes ez különösen Szekszárd, a szekszárdi bor esetében? Talán azért, mert ez a terület profán hasonlattal élve „állatorvosi lóként” működik – legalábbis meglátásom szerint. Erre kívánok rámutatni a következőkben, csakis a jobbító kritika és a diszciplináris megközelítés segítségével. Felépítésében deduktív módon haladok a konkrétumok irányába, néhány – talán megfogadható – tanácsot is leírva.

MAGYARORSZÁGI BORPIACI HELYZETKÉP

A borpiacról Magyarországon nehéz átfogó képet szereznünk. Ezen a területen ugyanis sok apró vállalkozás működik. Szakértői becslések szerint hazánkban már évek óta stabilan, fejenként évi 30 literre tehető a borfogyasztás. Az export pedig évről-évre közel 1 millió hektoliter. Az átlagokat viszont óvatossággal kell kezelnünk, hiszen az időjárás, mint befolyásoló tényező nagyon jelentős, így az egyik évben hiány, a másikban pedig túltermelés lehet.

A borpiacot illetően igen megoszlanak a vélemények, melyek nagyrészt két sarokpont köré csoportosíthatók. Az egyik pólus szerint a jövő útja mindenképpen az, hogy a borgazdaságban mindinkább meghatározóvá válnak a részben

Év	Mennyiség (ezer hl)
1984	5068
1985	2890
1986	4417
1987	3335
1988	4707
1989	3852
1990	5472
1991	4607
1992	3878
1993	3734
1994	3694
1995	3289
1996	4188
1997	4472
1998	4334
1999	3339
2000	4300
2001	4599
2002	3333
2003	3880

1. táblázat: Magyarország bortermelési adatai 1984–2003

Forrás: KSH Statadat; <http://www.ksh.hu>

külföldi tőkét fölvonultató nagyvállalatok. Ezek ugyanis eséllyel indulnak a piaci pozíciók megszerzéséért a világban igen sikeresen tevékenykedő francia, olasz, portugál, spanyol vállalkozásokkal szemben. Nem elhanyagolható az sem, hogy egy-egy ilyen nagyvállalat jelentős összegeket képes marketingre áldozni, amelyekre a kisborászatoknak külön – külön nincs kapacitásuk. A kis-termelők, sztárborászok véleménye ezzel szemben az, hogy a termelési volumennél mindenképp fontosabb annak minősége, hiszen a jó borra mindig van igény, s ezt a minőséget garantálja, hogy a borász a saját nevét adja a termékhez, mintegy önmagát is eladva a borral, ezt pedig nagyvállalati rendszerben működve nehezen lehet kivitelezni. A minőség kérdése különösen előtérbe kerül az exportpiacon. A nagytermelők a külpiac szűkülése miatt panaszkodnak, gyakran a gyengébb minőségű boraikat viszik külföldre, arra hivatkozva, hogy erre van igény, illetve olyan keveset hajlandó fizetni a külföldi vevő, hogy ennyiért csak kevésbé jó minőséget képesek szállítani. A kisborászatok ezzel szemben nem hajlandóak engedni a minőségből, s meg is követelik az árat kiváló boraikért az exportpiacon is, mégis gond nélkül értékesítik a tervezett meny-

nyiséget, sőt, inkább az jelent problémát, hogy nem tudnak eleget szállítani a külpiazi igények fedezésére. Mindenesetre a tényszerű adatok a következők a külpiazi vonatkozásában: a borexport mind volumen, mind pedig átlagár tekintetében csökkent az utóbbi években.

Év	Mennyiség (hl)	Átlagár (USD)
1998	1 022 408	0,91
1999	855 682	0,94
2000	783 897	0,83
2001	709635	0,85
2002	785 255	0,83
2003	720 734	1,05

2. táblázat: A magyar borexport alakulása 1998 – 2003 között,
Forrás: HNT, Napi Gazdaság – számítás; <http://www.napi.hu>

Ez több okkal is magyarázható. Az első az, hogy a nagytermelők szerint nincs valódi kereslet a minőségi magyar bor iránt, inkább csak az 1 USD alatti kategóriában. Ahhoz, hogy ezt az árat biztosítani tudják, szükségszerű volt a minőségromlás, ez pedig az átlagár további csökkenéséhez vezetett. A másik ok: itt jelentek meg a fejlődő országok, amelyek lényegesen nagyobb hatékonysággal képesek olcsó bort előállítani. A harmadik ok a marketing hiánya. A borászati üzemek hihetetlen módon szétagoltak, ezek képtelenek külön-külön viselni a marketingköltségeket. Ezért szükség lenne egy olyan szerveződésre, amely biztosítaná a magyar bor külpiacon való sikeres megjelenését, ugyanakkor lehetőséget adna a családi pincészeteknek is a hatékony marketingre, hiszen elsősorban ők a moztatórugói a minőségi termelésnek. A hazai piac alakulása alapvetően a fizetőképes kereslettől függ. A minőségi borfogyasztás növekedéséhez a lehetőség a középosztály megerősödésében rejlik. Borral versenyezni a minőségi palackos bor kategóriában érdemes. A közönséges asztali borokból ugyanis mindig túltermelés van. Borfogyasztási divatként lehet felfogni a rosé borok előretörését, a pezsgők fogyasztásának időközönkénti előtérbe helyeződését vagy napjainkban a barrique borok népszerűvé válását. Ennél hosszabb ciklusú változást mutat a biokultúra elterjedése a borászatban. A fejlett gazdaságú országok fogyasztóinak 25 százaléka vásárol rendszeresen biotermékeket, és 40 százalékuk döntését erőteljesen befolyásolja az áru előállításának a módja. Összességében megállapítható, hogy az a helyes stratégia, ha az egyes borvidékek potenciális exportpiacaik kijelölésekor az országosan jellemző irányokat részesítik előnyben, ugyanis a magyar borgazdaság viszonylagosan homogén a pozitív és negatív adottságok oldaláról.

A SZEKSZÁRDI BORVIDÉK RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

A Borvidék a Szekszárdi dombságon és a Geresdi-dombság északkeleti részén fekszik. A szőlőművelésről a legkorábbi emlékeink a római korból származnak, de feltehetően már a kelták is foglalkoztak vele. A szekszárdi bor vonzereje a török hódoltság alatt is érvényesült. A töretlen fejlődés és a Habsburg Birodalom-szerte közismert jó hírnév a szekszárdi szőlőterületek megszerzésére csábított. A XX. század fordulóján megalakultak a hegyközségek, egyfajta második önkormányzatiságként, melyek élén a hegybíró állt. Ebben a korban kapunk először képet a borvidéken termelt szőlőfajtákról. 1949-ben államosítják a pinceszövetkezetet, ezzel húzóereje csökken, az 50-es években pedig a beszolgáltatás sarcolja meg a termelőket, mert az első osztályú szőlők termésének 75%-át kell beadni. A szőlőterület tovább csökken, egy részük parlagon hever, illetve a városhoz közel eső értékes részei az építkezések áldozatául esnek. Az 1967-es rekonstrukciós terv alapvetően a termelőszövetkezetekre és állami gazdaságokra alapoz. Szerencsére másik elgondolás is hatott a borvidéken: a parlagterületeket előbb bérletként, majd később tulajdonként is művelésre ajánlották fel. Ekkor jött létre a rengeteg hobbykert, hétvégi telek, mely ezer meg ezer szekszárdit tett érdekeltté a bortermelésben. Az 1980-as években fejeződött be a II. rekonstrukció, melynek eredményeként a kiöregedett szőlők nagy részét újratelepítették, az új szőlőültetvények alkalmassá váltak a gépi művelésre. A szőlőtermesztés színvonala közelebb került az európai élvonalhoz. Az exportpiacon nőtt a kereslet a magyar bor iránt, az exportált bor mennyisége növekedett. A Párizsban székelő Nemzetközi Szőlészeti Hivatal 1987-ben Szekszárdnak adományozta a „Szőlő és a bor nemzetközi városa” címet. A rendszerváltással a gazdasági életben is jelentős változások következtek. Lezajlott a privatizáció, a kárpótlás. Ennek következtében a Szekszárdi hegyközség területén lévő szőlők 83%-a magántulajdonba, 17%-a pedig társasági tulajdonba került, míg a birtoknagyság felaprózódott. A KGST-piac megszűnésével a borokat az új piaci igényekhez kellett igazítani.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

„...a természeti tényezők a szekszárdi borvidéken olyan harmonikus környezetet biztosítanak a szőlőnek, mint kevés helyen másutt. A borvidék mind a minőségi vörösborszőlő-fajták, mind pedig a minőségi fehérborszőlő-fajták termesztésére kiválóan alkalmas.” [A Szekszárdi Mezőgazdasági Rt. Tanulmánya (1997., II. fejezet 3. p.)] A hegyvidéki szőlőterületeket tekintve hazánkban a Dél-Dunántúlon a legmagasabb a napsütéses órák száma (évi 2000–2050 óra). Az évi középhőmérséklet ezen a területen 11,4 fok, ami országos viszonylatban szintén a legjobb (Szegeddel együtt). A tenyészidőszak rendkívül hosszú: 205 nap. Szekszárd környékén 50 év átlagában 638 mm csapadék hullik, ami bár összességében elegendő, de időszakos aszálykárokkal néha számolni kell, rá-

adásul az aszályok gyakorisága az utóbbi időszakban rohamosan nőtt. A talaj adottságaiban két tényező döntő fontosságú. Az egyik a néhai Pannon-tenger homokos altalaja, amely szilárdan víztartó, magas a mésztartalma, és 5–40 méterre fekszik a felszíni rétegek alatt. A másik tényező pedig a lösz, amely a 2001-es Borkalauz szerint a pleisztocén során ülepedett le. Mésztartalma 10–30%-os, vastagsága pedig helyenként a 30 m-t is eléri. Ennek oxidációtól enyhén vörös változata az a híres szekszárdi "vörös föld. A lösztalaj problémája az, hogy nem megfelelő műveléssel hajlamos az erózióra. A domborzati viszonyok összetettsége szintén a borvidék legfontosabb előnyei között említhető. A dombvidéket itt négy nagy K–Ny-i irányú völgy metszi át. Ezekből derékszögben további kisebb völgyek ágaznak le, melyek legtöbbször déli fekvésű. Az egyes völgyek között akár 4–5 fokos hőmérséklet-különbségek is előállhatnak. Ebből következően egyaránt megtalálhatóak a délies fekvésű lankákon termő mediterrán jellegű borok (pl. Iván-völgy) és az északibb karakterű, erősebb, savasabb borok is (pl. Palánki-hegy). Ezek a rendkívül jelentős eltérések biztosítanak kiváló házasítási lehetőségeket is.

HOL TARTUNK MA?

A borvidéken jelenleg négy jelentős borászati társaság működik: a Liszt Pincészet, az Aliscavin Rt., az Aranyfürt Mezőgazdasági Szövetkezet és az Eurobor Kft. Közülük a legnagyobb Szekszárdi Mezőgazdasági Rt.-ből lett Liszt Pincészet, melynek éves forgalma meghaladja a 40 000 hl-t. Pincemesterük Gál József, akit a szakma széles körű elismerése övez, szakértelmét mutatja a pincészet által rangos európai borversenyeken (Düsseldorf, Brüsszel, Bordeaux) nyert érmek sora. A borvidék nagyüzemei közül egyedül ez a pincészet foglalkozik biotermeléssel is. Az Aliscavin Rt. és az Aranyfürt Mezőgazdasági Szövetkezet körülbelül egyforma nagyságú, mindkettő éves szinten 20–25 000 hl között forgalmaz, bár az Aliscavin termelésének visszafogását és kizárólagosan a minőségi bortermelésre való átállást fontolgatja. Ezek a cégek együttesen a borvidék össztermelésének 70 százalékát állítják elő. A maradék 30 százalékon a csúcsborászok, a közepes és a hobbitermelők osztoznak. A borvidék csúcsborászai azok, akik általában több nemzedékes családi hagyományra alapozva hozták létre vállalkozásaikat, de vannak közöttük olyanok is, akik csak mostanában sajátították el a szükséges ismereteket.

Országszerte a két legismertebb szekszárdi borász minden valószínűség szerint VESZTERGOMBI FERENC, aki 1993-ban – az elsők között – és TAKLER FERENC, aki 2004-ben nyerte el az „Év borásza” kitüntető címet. Éves szinten kb. 1000 hl bort állítanak elő. Hasonló nagyságrendű termelő még SÁROSDI FERENC és MÉSZÁROS PÁL. 500–1000 hl éves termeléssel mögöttük következnek VIDA PÉTER, akit a 2001-es Borkalauz a három legjobb szekszárdi termelő

egyikeként említi, DÚZSI TAMÁS (akinek a 2000-es Kékfrankos rozéja 2001-ben, kategóriájában az év bora lett), valamint a Fritz- és a Heimann-pince.

A borvidék csúcsborászai 100 milliós nagyságrendű összegeket fektettek az ágazatba az elmúlt évek során, amelynek egy része állami támogatás, nagyobb része viszont saját erő volt. Ezekkel a befektetésekkel igyekeztek megalapozni nevüket a piacon. Az ő esetükben az a gond, hogy hogyan biztosítsák önmaguk számára a forgóeszközök olyan szintjét, amely mellett nem kell a palackozott boraikat idő előtt eladni, azaz addig, amíg valós értéke ki nem alakul. A csúcsborászokra jellemző forgóeszköz-hiány nem is meglepő, hiszen a saját vállalkozás felépítése óriási tőkelekötéssel jár, kezdve a szőlőterület megvásárlásával, az irtás, a betelepítés (egy hektár költsége 5–6 millió Ft), az infrastruktúraépítés, a feldolgozókapacitás és feldolgozótér, ill. a pince és pincetér kiépítése, az újrafeldolgozás (palackozás) és a palackban érlelés hatalmas összegeket emészt fel. Az alattuk lévők pénzügyi lehetőségei még ennél is rosszabbak. Néhány kis- és közepes borász (szekszárdi viszonylatban), akinek a főfoglalkozásából származó bevétele megengedett bizonyos beruházásokat, még csak-csak megél valahogy. A többieknek viszont saját erejük nincs, ennek híján pedig képtelenek mind hitelhez, mind pedig állami támogatáshoz jutni. Ez a réteg az állami gondoskodás számára elveszett létezni. Egészen addig nem is fognak forrásokhoz jutni, amíg össze nem fognak, és ki nem alakul egy költség-hatékony, piacképes nagyság. Külön-külön azonban nemcsak a pályázati, hanem az értékesítési lehetőségeik is korlátozottak. A kis mennyiségű és változó minőségű boraikkal kevés vevőt tudnak elérni, ráadásul kénytelenek alacsonyabb áron értékesíteni ezeket. Cselekedeteiket sok esetben csak anyagi tényezők motiválják. A borvidékre jellemző, hogy a nagyüzemek megfizetik pince-mestereiket, akik ennek megfelelően rendelkeznek a megfelelő ismeretanyaggal, a csúcsborászok többsége pedig maga rendelkezik a megfelelő szintű képességekkel.

A kistermelők esetében megállapítható, hogy tudásuk, akárcsak eszközeik elavultak vagy teljesen hiányoznak. Amíg a pincehőmérsékleten jónak találja borát, addig szállítás közben két-három hét alatt megromlik. A technológiai erőforrások elemzésekor szintén a megszokott nagyság szerinti tagolást alkalmazom. A nagyüzemek esetében látható, hogy beruházásaik eredményeként világszínvonalú technológiával dolgoznak. Kapacitásaikat többé – kevésbé saját igényeikhez igazították az elmúlt időszakban. A csúcsborászok esetében az alkalmazott eszközök színvonala megfelelő, folyamatos beruházásokkal mindig igyekeznek előrébb lépni. Technológiájuk segítségével kiváló minőségű borokat tudnak készíteni. A kapacitáskihasználtságuk viszont igen alacsony és ez túlzott tőkelekötést eredményez. Ez a probléma megfelelő szintű kooperációval orvosolható lenne, ehhez azonban szükség lenne a párbeszédre közöttük. A kistermelők esetében a probléma abból fakad, hogy nem rendelkeznek megfelelő forrásokkal a minimálisan megkövetelt színvonalú eszközök megvásárlásához.

Esetükben az együttműködés nem a kapacitások kihasználását célozná meg, hanem a megvásárlásukhoz szükséges fedezet megteremtését. Amíg ennek nem remtődnek meg a feltételei, addig maradnak a korszerűnek, gazdaságosnak kevésbé nevezhető eszközök.

Az előzőekben a termelési, technológiai, borkészítési területeket érintettük, de nem beszéltünk még a piaci, értékesítési ismeretekről. Ezen a területen sokkal nagyobbak a hiányosságok, és ez igaz mind a magántermelőkre, mind egyes nagyüzemekre. Hiába adott a jó bor, nincs aki eladja. A növekedéshez, a magasabb árak eléréséhez vevő kell, ahhoz pedig megfelelő értékesítési módszerek. A borászok idejét leköti saját szakmájuk, ezért szerencsés lenne, ha tudnának foglalkoztatni nyelveket beszélő, tanult marketingszakembereket. A borászok még nem képesek versenyképes bért fizetni ezeknek a szakembereknek, ezért mindenki inkább saját, kiépített vevőkörének révén próbál meg előrébb jutni. Az említett problémákat az orvosolhatná, ha összefognának, és közös értékesítési szervezetet hoznának létre, és közösen már képesek lennének a legmegfelelőbb specialisták alkalmazására.

Szekszárd önkormányzata az eddigiekben különösebb stratégia és koncepció nélkül ad-hoc jelleggel és inkább csak szavakban viszonyult a várost ismertté tevő borhoz. Idáig hagyományosan csak egyes borhoz kapcsolódó rendezvényeket támogatott, amelyek közül a legkiemelkedőbbnek, a Szüreti Fesztiválnak a rendezési joga is egészen 2004-ig magánkézbe volt átadva és ehhez járult hozzá az önkormányzat anyagilag. A fesztivál színvonalával kapcsolatosan felettebb megoszlottak a vélemények. Az idei évtől az önkormányzat saját intézményén keresztül és a Szekszárdi Borvidéki Kht.-val közösen rendezi meg az eseményt, új helyszíneken, teljesen újragondolt és átalakított jelleggel, illetve programokkal. A piacon való együttes megjelenés irányába tett első igen fontos lépésként értékelem azt, hogy egyes kiállításokon a városi önkormányzat hozzájárulásával közös standon lehet megtalálni a városnak nevet és elismertséget hozó csúcsborászokat. Az „ab ovo” meglévő bor révén kialakult potenciálokat tovább gazdagítják a természeti erőforrások: a turisztikai lehetőségeknek az a sokszínűsége, amelyet a régió az ide érkezőknek kínálni tud: Duna–Dráva Nemzeti Park, a Gemenci-erdő, a Duna, Sárköz népművészete, a kihasználatlan termálvízkezelő, a sióagárdi Leányvár pincefaluja, de a vezető szerepet egyértelműen a borútnak és magának a borvidéknek kell betöltenie. A többit erre ráépülve lehetne felfuttatni. Kihhasználásuknak gátja a megfelelő színvonalú szállás- és vendéglátóhelyek hiánya. Szintén gond, hogy nem állítanak össze kellően vonzó turisztikai csomagokat, amelyeket aztán megfelelő marketingstratégiával értékesíteni lehetne.

Végül, de nem utolsó sorban mindenképpen szót kell ejtenünk a civil szakmai szervezetekről. 1995-ben alakult meg a Szekszárdi Hegyközségi Közgyűlés, melynek választmányában a szekszárdi bortermelők minden érdekcsoportja képviselteti magát. A hegyközségnek komoly szerepe van a gazdák ter-

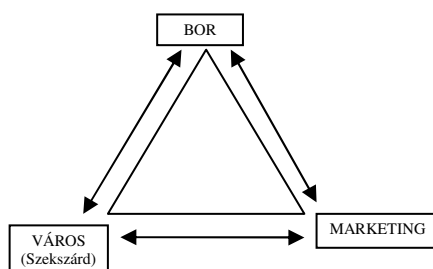
mékeinek piacra jutásában. Továbbá feladata a szakmai, oktató munka a szőlő-termesztésben és borkészítésben, szakmai tapasztalatszerzés szervezése a minőségi termelés elősegítésére, borversenyek, kiállítások bemutatók szervezése. A nagy hagyományokkal bíró Kertbarát Kör, a magyar szőlőkultúra jelentős személyiségének, DICENTY DEZSŐnek a nevét viseli. Ez a szervezet színvonalas szakmai programokat szervez a tagjainak, a kistermelőknek. Ezek közül csak néhányat említek: vincellérképző előadások, metszési bemutatók, borversenyek a hobby szinten termelő gazdáknak. 1998-ban alakult meg az Alisca Borrend, melynek tagjai a minőségi borkultúra, a hagyományok, a bor a művészet kapcsolatának hívei és tagja a Magyarországi Borrendek Szövetségének. 1999-ben megalakult Borút Egyesület, mely a civil szféra azon szereplőit fogja össze, akik a borvidék bemutatására a borturizmust tekintik a legalkalmasabbnak.

A SZEKSZÁRDI BORVIDÉK SWOT-ANALÍZISE

A SWOT-analízis a belső és külső környezet elemzésének esszenciális ábrázolása, a célmeghatározás megalapozója lehet.

A táblázatból világosan látszik, hogy Szekszárdon a város speciális termékeként jelenik meg a bor. Ez a termék a város által kínált vonzerők egyik legfontosabb elemét jelenti. Ahhoz, hogy az ebben rejlő lehetőségeket ki tudjuk használni, a fogyasztói igényeknek megfelelően kell kialakítanunk a borra vonatkozó – a város stratégiájának szerves részét képező – marketingstratégiát. Ennek elméleti háttérét a bormarketing adja és így jutunk el a szinergiahatáshoz, ahol pozitív szinergiát feltételezve egy olyan háromszöget kapunk, amelynek végpontjaiban a bor, maga a város Szekszárd, illetve harmadikként a marketing helyezkedik el folyamatos oda – vissza ható kölcsönhatásban egymással. E kölcsönhatás pozitív eredményeként jöhet létre a fenntartható fejlődés. Magától értetődő, hogy a város esetében is a stratégia origójában kell elhelyezkednie egy olyan marketingstratégiának, ami folyamatos visszacsatolásokkal reagál a makrogazdasági és piaci impulzusokra.

<p>ERŐSSÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> – adott feltételek a kiváló minőség előállításához – hagyományok a szőlőtermesztésben és borászatban – tradicionális rendezvények: <ul style="list-style-type: none"> Szüreti Fesztivál Pünkösdi Fesztivál Alisca Bornapok Duna Menti Folklórfesztivál Repülőnap – turisztikai vonzerők: <ul style="list-style-type: none"> Múzeumok (Wossinsky Mór Múzeum, Művészetek Háza) Üdülőbázisok (Dombori, Duna-part, Szálkai tó) Repülősport (öcsényi sportrepülőtér) város patinája városközpont épületeinek esztétikai állapota 	<p>LEHETŐSÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> – bekapcsolódás a tranzitforgalomba (új Duna-híd, közútépítés) – helyi imázs megteremtése – változatosabb programkínálat – borturizmus összekapcsolása más területekkel: <ul style="list-style-type: none"> falusi turizmussal kastélyturizmussal vadászturizmussal üdülőturizmussal – tudatos piacépítés – kutatás és fejlesztés közös bázissal – reformtermékek piacra vitele – bor kiemelése az ország- és városimázsban – termelési integráció kialakítása – szakmai szerveződés fejlesztése – épített környezet állapotának javítása
<p>GYENGESÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> – tájékoztatás hiánya, gyenge propaganda – infrastrukturális hiányosságok, egyenlőtlen kiépítettség – megközelítés nehézsége: <ul style="list-style-type: none"> túlterhelt utak, vasúti közlekedés hajóközlekedés kihasználatlansága – egységes arculat hiánya – komplex szemlélet hiánya – összefogás hiánya – pesszimista, passzív szemléletmód – névrontás veszélye – sok szőlő áramlik ki a borvidékről – helyi lakosság tájékozatlansága – vendéglátás hiányosságai – viszonylag szűk nemzetközi piacok – egyéni termelők instabil tőkeereje 	<p>VESZÉLYEK</p> <ul style="list-style-type: none"> – fiatalok elvándorlása, munkanélküliség – egymást kioltó kezdeményezések – szervezési, anyagi gondok – közlekedés nehézségei – érdekellentétek – kiszorulás a nemzetközi piacokról – hamisítási botrányok, gyenge minőség imázsromboló hatása

1. ábra: Pozitív szinergia kialakulási feltétele
 Forrás: saját szerkesztés.

FEJLŐDÉS ÉS SZINERGIA

A régió- és településmarketing feladata a térség, település versenyképességének, komparatív előnyeinek, vonzerejének feltárása, realizálásának segítése, kommunikálása a sokoldalú fejlesztési, gazdasági, életmódbeli célok elérésének érdekében, szolgálatában. A Szekszárdi Történelmi Borvidék is képezhet egy régiót, melyre egységes marketingkonceptió dolgozható ki. Jelen esetben a bor és város között kölcsönös függőség, egymásra épültség jellemző, amelyet állandóan figyelembe kell venni. A marketing tehát egy sajátos település és egyben termékpolitikai eszközzé válhat, mely szintetizál és koordinál, egységes arculat imázs formájában jeleníti meg, pozícionálja, kommunikálja Szekszárdot.

A bor eladása szorosan összekapcsolódik a köréje fonódó kultúrával. Az egyén boriváskor valamilyen szinten kulturális igényeit elégíti ki, a bor és a hozzá kapcsolódó „rituálék” a turista számára érdekességet, vonzerőt, valami „más” jelent. Éppen ezért érdemes a borászati vállalkozásoknak lehetővé tenni a szőlőültetvényeik, a borpincéjük megtekintését, programokkal, rendezvényekkel várni a látogatókat, turistákat. Nagyon fontos látnunk, hogy a bor – mint termék – esetében nem elég csak a materiálisan megvalósuló termékre koncentrálni, hanem ki kell egészülnie valami olyan plusszal, ami a fogyasztó számára értéket képvisel, valamivel, ami megkülönbözteti a terméket a konkurencia termékeitől. A pozitív megítélés, a vevői elégedettség forrása a termék értékesítéséhez kapcsolódó szolgáltatás lehet. Magyarországon általában a nyugatról érkező trendek hódítanak, kis fáziskéséssel. Ez teszi „kötelezővé” számunkra a nyugati szaksajtó és természetesen a borbarát magazinok monitoringját, az aktuális irányok nyomon követését, továbbá tudatos ízlésalakítással a saját trendjeink lefutásának ellenőrzését.

ÖSSZEGEZÉS

A leírtakból úgy érzem jól látható, hogy a borágazat fejlődése katalizátorként magával húzná a város más tevékenységeit is, és ténylegesen megvalósulhatna a multiplikatív hatás. A teljes vertikum kiépülésével meghonosodhatna itt akár a

mezőgazdasági gépgyártás, a borászati segédanyagok termelése, turisztikai – konferencia központ, stb. Egy jól működő városba könnyebb szívvel jönnek a befektetők, kirándulók is. Mindez a helyi adók növekedésével a városi költségvetésnek is hasznára válik, és új munkahelyek is teremődnek. Ez persze hosszú, de belátható távon valósulhat meg. A lényeg az, hogy nem szabad egymástól elválasztva kezelni bizonyos kérdéseket, szerteágazó megközelítésre van szükség. A kiutat ebből a helyzetből nagy valószínűséggel csak az irányított, szakmai tudáson alapuló összefogás teremtheti meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Botos E. P.: **Márkák a hazai borpiacon**. BOR és PIAC, 2004. január–február, 22–25. pp.
- [2] Deák A. – Harcz Z.: **Az EU-csatlakozás utáni bor-külkereskedelem szabályai**, BOR és PIAC, 2004. január–február, 28–30. pp.
- [3] Hajdu I.-né: **Bormarketing**, Mezőgazda Kiadó. Budapest, 2004.
- [4] Hajós Gy.: **Borok könyve**, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1996.
- [5] Halasi Z.: Sikerstratégiák, Bor és Piac, 2004. november–december, 42–44. pp.
- [6] Kotler P.: **Marketing Menedzsment**. KJK-Kerszöv. Jogi és Üzleti Kiadó Kft. 2004.
- [7] Nepp Z.: **Borvidéki integráció**, Szakdolgozat, PTE KTK, 2001.
- [8] Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H.: **Régió és településmarketing**, KJK – Kerszöv, Budapest, 2002.
- [9] Rohály G. – Mészáros G.: **Borkalauz**, AKÓ Kiadó, 2001.
- [10] Szabó A. – Laczka S.-né – Botos E. P – Pintér L.: **Szőlőültetvényeink állapota I.**, Bor és Piac, 2003. március, 6–9. pp.
- [11] SZMJV Városmarketing Kabinet: **Jegyzőkönyvek**. Szekszárd, 1998-tól.
- [12] Szolnoki Gy.-né: **A zöld marketing és gazdasági környezete**, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1999.
- [13] Tattay L.: **A bor és az agrártermékek eredetvédelme**, Mezőgazda Kiadó. Budapest, 2001. 225 p.

SUMMARY

Currently such concepts as sustainable development, environmental protection and regional competitiveness are heavily emphasised. Why is this so important for Szekszárd and for Szekszárd wines? It is because these three concepts form a triangle, at the three points of which are the concepts themselves, whilst in the centre is Szekszárd (including its wine). Why is this important? It is because they indicate effective effects-mechanisms which determine the micro-economics of a locality.

AZ AGRÁRKÖLTSÉGVETÉSBEN VÁRHATÓ VÁLTOZÁSOK 2007–2013 KÖZÖTT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐKRE

Baksa Adrienn

EU agrárpolitikai referens
Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
EU Koordinációs Főosztály

A magyar agrárgazdaság szereplői az alkalmazkodást és a hosszú távú döntések meghozatalát nehezítő nemzetközi helyzetben vannak. A jelenlegi és a következő évek különlegességét az adja, hogy az EU Közös Agrárpolitikájának reformfolyamata, az EU bővítése és az új tagországokra vonatkozó átmeneti szabályozás átfedik egymást, s ebből következően átmeneti megoldások, egyikből a másik rendszerbe való átállási helyzetek, sőt párhuzamos rendszerek is keletkeztek.

A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA REFORMJAI

A Közös Agrárpolitika már többször rászorult az átalakításra. E folyamat jeles állomása volt az 1992. év, amikor a nevével fémjelzett gyökeres módosítások vették kezdetüket. A Berlieni Csúcstalálkozó (1999) tovább haladt a MacSharry reformon, s az Agenda 2000 című dokumentumban fogalmazta meg intézkedéseit. Ezt az „agrárpolitikai csomagot” eredetileg 2006-ig változatlan rendszerként tervezték meg, ezáltal biztosítva a stabilitást a termelőknek és fogyasztóknak.

A reformok sorát – egyelőre – a 2003. június 26-án elfogadott elképzelések zárják, amelyek szintén kompromisszumok halmazaként születtek, így eleve magukban hordozzák a jövőbeni változások lehetőségeit.

A formálódó 2003. évi reformmal párhuzamosan zajlott Magyarország EU-csatlakozási tárgyalássorozata is, amely 2002. decemberében sikeresen lezárult. A tényleges tagságra 2004. május 1-jén került sor. A csatlakozási megállapodás, a KAP-reform és a tényleges tagság eltérő időpontjai teszik nehezen áttekinthetővé az agrárpolitika eltérő rendszerekben értelmezhető cél- és eszközszerét. A legtöbb harmonizációs feladat az ún. közvetlen támogatásokkal kapcsolatban adódik, hiszen jelenleg még egymás mellett működhet:

- az eredeti ún. Standard rendszer (Agenda 2000),
- az új tagállamoknak felkínált „egyszerűsített”, területalapú támogatási rendszer (SAPS – Single Area Payment Scheme), illetve

- a reform szerinti egységes gazdaságtámogatási rendszer (SFPS – Single Farm Payment Scheme). [1]

A hosszadalmas tárgyalások és alkudozások eredményeképp a dán fővárosban aláírt megállapodás – akkor úgy tűnt – végleges formában rögzíti mindazon feltételeket, amelyek mellett a magyar gazdák beléphetnek, illetve beléphettek a KAP szabályozta agrárpiacra.

A közvetlen támogatások minden új tagállamban fokozatosan kerülnek bevezetésre: a gazdálkodók 2004-ben az Agenda 2000 (standard rendszere) szerint elvileg járó direkt szubvencióknak csupán 25%-át, 2005-ben 30%-át, 2006-ban 35%-át, 2007-ben 40%-át kapják meg. A növelés 2008-tól már évi 10%, így a közösségi forrásból finanszírozott közvetlen támogatások végül 2013-ban érik el a 100%-os szintet.

Magyarország 2004-ben az ún. egységes területalapú támogatás alkalmazását vezette be, melyet bizonyos ágazatok esetében a nemzeti költségvetésből kiegészít (top-up) további 30 százalékponttal (ennek részletezésére és számítására nem tér ki e keretek között, mert rendelkezésre állnak azok a jogszabályok, amelyek mindezt pontosan leírják).

AZ EU KÖZÖS KÖLTSÉGVETÉSE – A JELENLEGI HELYZET (2000–2006)

Az EU a tagállamok költségvetésének 1,24%-a felett rendelkezik a tagállami befizetések útján. Fontos megemlíteni, hogy az uniós költségvetésnek nem lehet hiánya, tehát a bevételek és kiadások egyensúlyban kell, hogy legyenek. A költségvetési év egybeesik a naptári évvel.

A közös költségvetés bevételeit képezik:

- importvámok,
- a kívülálló országokból behozott termékekből származó mezőgazdasági lefölözések (mg.-i illetékek) és a cukorilletékek.
- hozzáadottérték-adó (VAT, value-added-tax) (lényegében a bruttó hazai termék, a GDP) meghatározott %-a.
- valamint a negyedik forrás a tagállamok GNP-je alapján számított, változó nagyságú egyenlegező tétel. [2]

Az EU költségvetése „saját forrásokkal” rendelkezik, amely csak a rendelkezésre álló pénzeszközök mértékéig hajtandó végre, függetlenül attól, hogy egyes pótlólagos kiadások egyébként szükségesek lennének.

A közös költségvetés kiadási oldala több részből áll. A kiadások legnagyobb hányadát képezi a Közös Agrárpolitika (KAP) finanszírozása, mely valamivel kevesebb, mint felét teszi ki az összkiadásnak. További kiadási tételeket képeznek a strukturális politika, valamint az egyéb belső politikák finanszírozása, az EU-n kívüli külső tevékenységek, adminisztratív kiadások, tartalékok (az

éves költségvetés 1–2%-a), az előcsatlakozási eszközök (2000-től került bevezetésre: PHARE, ISPA, SAPARD), végül az új tagállamokra elkülönített kiadások.

A költségvetés végrehajtásáért a Bizottság, a végrehajtás ellenőrzéséért az Európai Számvevőszék felelős.

A KÖZÖS AGÁRPOLITIKA FINANSZÍROZÁSA

A KAP finanszírozása az 1962-ben létrehozott Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból történik (EMOGA). A jogi keretet az 1258/1999 Tanácsi Rendelet teremtette meg. Az alap két szekcióra oszlik, a Garancia, illetve az Orientációs Alapra. A Garancia részleg a piacpolitikai eszközöket, exporttámogatásokat, intervenciós kiadásokat fedi le, továbbá – az ún. kísérő intézkedések keretében – a Közösség és a tagállamok között megvalósuló vidékfejlesztési intézkedéseket keretbe foglaló Nemzeti Vidékfejlesztési tervet. Az Orientációs részleg az agrárstruktúra-politikának biztosít pénzügyi alapot.

A Garancia részleg fentiekén túl (az AGENDA 2000 értelmében) finanszírozza még a Közösség pénzügyi hozzájárulásához kapcsolódó, különböző állat- és növény-egészségügyi intézkedéseknek, a Közös Agrárpolitikára vonatkozó információs kampányoknak, valamint a Garancia részleg által finanszírozott intézkedések értékelésével kapcsolatos kiadásoknak.

A reform a következő célok teljesítését helyezi előtérbe:

- A mezőgazdaság versenyképességének növelése.
- A piacorientált és fenntartható mezőgazdasági termelés ösztönzése céljából a termékek helyett a termelők támogatása kerül előtérbe.
- A kiegyensúlyozottabb támogatás és vidékfejlesztés érdekében a források egy részének első pillérből (mezőgazdaságból) második pillérbe (vidékfejlesztésbe) történő átcsoportosítása („modulálása”).

Ez minden tagország számára kötelező lesz. [3]

AZ EU VÁRHATÓ PÉNZÜGYI PERSPEKTÍVÁJA 2007–2013 KÖZÖTT

Az EU 2007–2013 közötti pénzügyi perspektívájának vitája már 2004 júliusában elkezdődött. Az elvi kérdések tisztázása mellett, folyamatos a jogszabályok és eljárásrendek szakmai egyeztetése az EU legkülönbözőbb intézményi szintjein (a különböző minisztertanácsi üléseken, az ezeket előkészítő fórumokon, a szakmai munkacsoportokban).

A költségvetési keretekre a bizottság a jelenlegi 8 fejezettel szemben 5 fejezetre csoportosítva tesz javaslatot:

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Fenntartható gazdasági növekedés	47,582	59,675	62,795	65,800	68,235	70,660	73,715	76,785
1a Versenyképesség, foglalkoztatás	80791	12,105	14,390	16,680	18,965	21,250	23,540	25,825
1b Kohézió	38,791	47,570	48,405	49,120	49,270	49,410	50,175	50,960
2. Természeti erőforrások megőrzése és kezelése	56,015	57,180	57,900	58,115	57,980	57,850	57,825	57,805
– CAP	54,279	55,259	55,908	56,054	55,859	55,666	55,853	55,497
– piaci és közvetlen támogatás	43,735	43,500	43,673	43,354	43,034	42,714	42,506	42,293
– vidékfejlesztés	10,544	11,759	12,235	12,700	12,825	12,952	13,077	13,205
3. Állampolgári biztonság, jog	1,381	1,630	2,015	2,330	2,645	2,970	3,295	3,620
4. Nemzetközi kapcsolatok	11,232	11,40	12,175	12,945	13,720	14,495	15,115	15,740
5. Igazgatás	3,436	3,675	3,815	3,950	4,090	4,225	4,365	4,500
Kompenzáció az új tagoknak	1,041	–	–	–	–	–	–	–
Előirányzat összesen	120,688	133,560	138,700	143,140	146,670	150,200	154,315	158,450
Tényleges kifizetés	114,740	124,600	136,500	127,700	126,000	132,400	138,400	143,100
Kifizetés a GNI százalékában	1,09	1,15	1,23	1,12	1,08	1,11	1,14	1,15

1. ábra: Az EU-25 költségvetése (2007–2013) (milliárd euró)

Forrás: <http://europa.eu.int/comm/agriculture>

A második pont foglalja magába a mezőgazdaságot, valamint a környezetvédelmet: „Természeti erőforrások megőrzése és fenntartható gazdálkodás” megnevezéssel.

A KAP 1. pillérének támogatását 2002-ben rögzítették a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozóan. Ebben az időszakban a támogatás nem haladhatja meg a 2006. évi támogatás összegét (az EU évi 1%-os növekedést engedélyez). Az agrárpiaci támogatások így 2007–2013 között változatlanok. A támogatások korlátozása nem vonatkozik a vidékfejlesztési támogatásokra. Az új pénzügyi időszakban (2007–2013) a vidékfejlesztési eszközöket egyetlen alapba vonják össze, így lehet egységes a végrehajtás és ellenőrzés is.

Az EU-ban a nemzeti hozzájárulás eddigi plafonját – a bruttó nemzeti jövedelem (Gross National Income: GNI) 1,24%-a – nem használták fel, mert jelenleg a GNI 1,08%-ára rúg a költségvetési előirányzat. A különbség több mint 16 milliárd euró, amit a tagországok pénzügyminiszterei – nem hivatalosan – tartaléknak tekintenek.

Az Európai Bizottság a 2007–2013-as költségvetés időszakban a nemzeti hozzájárulás felső határát a GNI 1,15%-ban javasolja meghúzni, amely összeg az új költségvetési időszak utolsó évében kb. 143 milliárd euró támogatást jelent. A KAP költségvetése 2013-ban 55,5 milliárd euró körül alakul, amely összegből 42,3 milliárd euró jut a közvetlen és agrárpiaci támogatásokra. A 42,3 milliárd euróból 38,7 milliárd euró jut a közvetlen kifizetésekre. Ezen belül az új tagországok közvetlen kifizetése hozzávetőlegesen megnégyszereződik, a 25%-os támogatottsági szint 100%-ra emelkedik. [5]

A bizottság javaslata szerint a közös agrárpolitika finanszírozására két eszköz állna rendelkezésre: az Európai Mezőgazdasági Garancia Alap (EAGF), ebből történne a piaci intézkedések és a közvetlen kifizetések finanszírozása. A másikkól, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) a vidékfejlesztési programok finanszírozása. Az is fontos szempont, hogy ennek az új pénzügyi perspektívának megfelelő forrást kell biztosítani a 27 tagúra bővülő unió céljai megvalósításához is.

A VIDÉKFEJLESZTÉS NÖVEKVŐ SZEREPE

A vidékfejlesztési politika a közelmúltban az érdeklődés központjába került, mert az élelmiszergazdaság termelésében egyre nagyobb hangsúlyt kap a minőség és az egészséges környezet. A versenyképességet elősegítő legfontosabb vidékfejlesztési intézkedésekhez sorolható a képzés, a szaktanácsadás, a minőségi termelés, a helyi piacokra történő értékesítés és a hozzáadott érték növelés támogatása.

A vidékfejlesztési intézkedések nélkülözhetetlenek a mezőgazdaság versenyképességének növeléséhez, de figyelembe kell venni a régiók diverzifikációját is. Különös figyelmet érdemelnek a fiatal farmerek, mivel ők jelentik az EU-ban a mezőgazdaság jövőjét. Egyetlen vidékfejlesztési pénzügyi alap (EMVA), programozási módszer és ellenőrzési mechanizmus alkalmazása várható a hatékonyabb vidékfejlesztés elősegítése érdekében.

Rendelettervezet készül vidékfejlesztés vonatkozásában, egyrészt az új EMVA-ból történő támogatások szabályozására, másrészt arról, hogy a tagországoknak egy egységes vidékfejlesztési tervet kell készíteniük. A rendelet lefekteti a vidékfejlesztés általános szabályait, meghatározza azokat a célokat és prioritásokat, amelyekhez a vidékfejlesztésnek hozzá kell járulnia. A célok között szerepel például: a vidék népességmegtartó képességének megőrzése, a vidék társadalmi és gazdasági erejének növelése valamint a környezet megővése.

A rendelet az intézkedéseket három fő (tematikus) tengelybe csoportosítja:

- a mezőgazdaság és az erdészeti szektor versenyképességének növelése (15 intézkedést tartalmaz),
- a környezetvédelem és földgazdálkodás (12 intézkedést tartalmaz),
- a vidéki gazdaság diverzifikációja és a vidéki területeken élők életminőségének javítása (8 intézkedést tartalmaz).

A LEADER-intézkedés 2007-től a vidékfejlesztési programoknak kötelezően része lesz. A LEADER megvalósítása során a vidéken élők saját maguk tervezik meg azokat a projekteket, amelyek segítségével lakóhelyük hosszú távú fejlődését elősegíthetik. A javaslat szerint ez a pénzügyi lap 2007–2013 között 88,75 milliárd euró.

A HAZAI ÁLLÁSPONT ÉS AZ EZZEL ÖSSZEFÜGGŐ DILEMMÁK

Az egyik dilemma arra irányul, hogy az EU csökkenteni kényszerül a kiadásokat, miután a bővítéssel szükségessé vált a kiadások mérséklése. Szakértői szinten folyik az egyeztetés arról, hogy miként történjen a csökkentés kivitelezése.

Magyarország alapvetően egyetért a Bizottság javaslataival. Határozott az álláspontunk abban, hogy a kibővített EU pénzügyi perspektívájának biztosítása kell a meglévő közösségi politikák finanszírozását. A kohéziós támogatás mértéke elérje a GDP 4%-át az új tagállamok esetében és a vidékfejlesztési támogatások ezen felül legyenek adhatók. Az új tagállamok egy része markánsabb felzárkóztatási politika mellett érvel, a déliek a saját szegény régióik érdekében állnak ki, a nettó befizető országok pedig az alacsonyabb újraelosztást szorgalmazzák. A kohézió a közösségi költségvetés második legnagyobb tétele és az egyetlen, ami igazi mozgásteret nyújt. Dilemmát jelent hogyan történjen a kohéziós pénzek elosztása a tagállamok között.

Az unió költségvetése finanszírozásának továbbra is a saját forrásokból kell megvalósulnia. Egyetértünk az egységes vidékfejlesztési alap létrehozásával, támogatjuk az egyszerűsítés és átláthatóság biztosítását, valamint a LEADER beemelését a programozásba.

Magyarország számára előnyös volna, ha a vidékfejlesztési uniós pénzek 2007–2013. évi felosztásának alapját három tényező kombinációja képezné:

- a mezőgazdasági népesség,
- a mezőgazdasági földterület aránya,
- és az egy főre jutó GDP fordított aránya.

Ha ugyanis a korábbi évek bázisának alkalmazása mellett döntenének, akkor rosszabbul járhatunk, hiszen az új uniós tagállamok egy főre számítva sokkal kevesebb támogatást kapnak, mint a régi tagországok. A KAP reform elfogadásakor olyan döntés született, hogy a modulációs összegek egy részét központi „kasszába” teszik, majd újra elosztják vidékfejlesztésre, és erre az említett három szempont került meghatározásra. További problémakört okoz a vidékfejlesztési összegek tagországok közötti allokációja.

A KAP finanszírozásánál „kérdés” az árfolyamkockázat rendezése, mivel a Bizottság az EU-s támogatások összegét euróban adja meg, a kifizetés pedig forintban történik az elszámolás időpontjában érvényes árfolyamon. Tárgyalás folyik a Bizottsággal a Berlinben (1999-ben) elfogadott költségvetési plafonról is, hiszen jelentős az időbeni eltolódás a kötelezettségvállalások és kifizetések között, ez további terheket ró a mezőgazdasági termelőkre.

Magyarország az elmúlt hónapokban aktívan részt vett a az új pénzügyi perspektíva tartalmának kidolgozásában és törekszik érdekei érvényesítésére a keret tagországok közötti felosztásánál.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Popp, J. – Potori N. – Udovecz G. (2004): **A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon.** Budapest, AKII.
- [2] Halmai, P. (2003): **Az EU agrárrendszere.** Budapest, Agroinform Nyomda és Kiadó Kft.
- [3] Popp, J. – Potori N. – Udovecz G. (2004): **A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon.** Budapest, AKII.
- [4] Forrás: <http://europa.eu.int/comm/agriculture>
- [5] Popp, J. – Potori N.– Udovecz G. (2004): **A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon.** Budapest, AKII.

SUMMARY

Stakeholders in Hungarian agriculture have difficulties in relation to long-term decision-making and adapting to the international situation. The reform of the Common Agricultural Policy, the enlargement of the European Union, and temporary market regulations applying to new member states present a challenge for the coming years.

In parallel with the ongoing reform which started in 2003, Hungary's accession negotiations were taking place, ending successfully in December, 2002. Nevertheless, Hungary did not actually become a member until the 1st of May, 2004. The various dates of the accession treaty, of CAP reform and of the eventual accession all contribute to the difficulties in formulating a comprehensive approach to the agricultural policies, all set out with different aims, and most of the resulting tasks involved in harmonising the whole have to do with the so-called "direct subsidies".

In my article, I would like to present the income and expenditure sides of the EU's common budget for the financing period 2000-2006, together with the current situation of financing for the CAP - which accounts for the largest part of the expenditure. Following this, I would like to mention the current expectations for the next financial perspectives of 2007-2013, compared to the current system. Rural development strategies, allied topics and budgetary options are also examined carefully. There is general agreement the common budget has to provide the financial means for the common policies and tasks faced by the enlarged EU. The agricultural expenditure set by the proposal of the Commission in July 2004 is in the focus of my analysis.

Currently, a debate on revising rural development regulations is taking place, and a consensus has already been reached that an agriculture and rural development fund should be set up, for which unified financing is needed and the member states are required to prepare a rural development plan. Compared to the current system a more flexible approach is expected with regard to planning and re-allocation, and, in terms of the future I think it essential that farmers are given adequate information regarding changes in the subsidies.

A BERETTYÓÚJFALUI KISTÉRSÉG FELZÁRKÓZTATÁSÁNAK EGYES FŐBB KÉRDÉSEI

Dr. Szabó Gábor

MTA Doktora, tanszékvezető, egyetemi tanár
DE-ATC-AVK Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék

Dr. Fürj Zoltán

PhD-hallgató
DE-ATC-AVK Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék

A Debreceni Egyetem Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszéke 2003 óta vesz részt az „Erősítsük az európai föld multifunkcionális használatát: bir-
kózzunk meg a marginalizációval” című, EUROLAN elnevezésű EU K+F prog-
ramban, amit a Norvég Agrártudományi Egyetem koordinál (a project száma:
QLK5-CT-2002-02346). A hét ország –egyetemeinek részvételével indult közös
munka fő célkitűzése a marginalizáció és a multifunkcionalitás kérdéseinek
vizsgálata egységes szempont rendszer alapján.

A kutatómunka *első fázisát* egy-egy országtanulmány képezte.[8] A társa-
dalmi, gazdasági és környezeti mutatók figyelembevételével megkíséreltük fel-
tárni a magyarországi helyzet sajátosságait, melyet hazai munkaértekezleten és
EUROLAN workshop keretében vitattunk meg.

A *második fázisban* egy-egy esettanulmány készítése volt a feladat. [9]
Kutatócsoportunk a *Berettyóújfalui kistérség*, mint az ország egyik fokozott
mértékben hátrányos területének bemutatására és elemzésére vállalkozott. Az
eredményeket kerekasztal-beszélgetés keretében vitattuk meg, melyen egyetemi
és kutatóintézeti kollégák mellett, a kistérségben tevékenykedő polgármesterek,
önkormányzati képviselők, szövetségi vezetők, kistérségi menedzserek, falu-
gazdák és gazdálkodók is szép számban vettek részt.

Tanulmányunk a térség általános problémáinak rövid felvázolása mellett,
a vita során elhangzottak, valamint az ott kiosztott kérdőívekre adott válaszok
alapján, *három fő kérdésre irányul*: a hátrányos helyzet okainak feltárására, a
főbb kitörési pontok meghatározására és a földhasználati struktúra lehetséges
változásainak irányaira. A *végző következtetések* levonásánál a közelmúltban
megjelent könyvek [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] szerzőinek véleményére is támaszkod-
tunk.

A FELMÉRÉS KÖRÜLMÉNYEI

Az elmúlt év októberében tartott kerekasztal-beszélgetés *célja* a Berettyóújfalui kistérségről szóló EUROLAN esettanulmány néhány kulcsfontosságú kérdésének a megvitatása volt.

A rendezvényre a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrumában került sor. A megtárgyalandó vitakérdéseket a résztvevőknek előre megküldtük. A jelenléti ív tanúsága szerint a rendezvényen 32 fő vett részt. A résztvevők körét a következők tették ki:

- polgármesterek,
- kistérségi menedzserek,
- az FVM területi szerveinek a képviselői,
- az Agrárgazdasági Kutató Intézet munkatársa,
- egyéni gazdák,
- szervezetek és gazdasági társaságok vezetői,
- az egyetem oktatói és PhD-hallgatói.

A rendkívül szerteágazó és számos tanulsággal szolgáló vitát követően a résztvevők közül 27 fő vállalkozott az egyes vitapontokhoz kapcsolódó kérdőív kitöltésére. A fentiek révén nyert adatok alapján az alábbi fontosabb következtéseket vontuk le.

A KISTÉRSÉG HÁTRÁNYOS HELYZETÉNEK FŐBB OKAI

Az alábbiakban először röviden átfogó értékelést adunk, majd a társadalmi és a gazdasági tényezők részletes elemzése következik.

A legfontosabb következtetések

A kerekasztal résztvevői a kistérség hátrányos helyzetét elsősorban a gazdasági, másodsorban a társadalmi tényezőknek tulajdonítja, míg a természeti tényezők hatását csak harmadlagosnak tekintik.

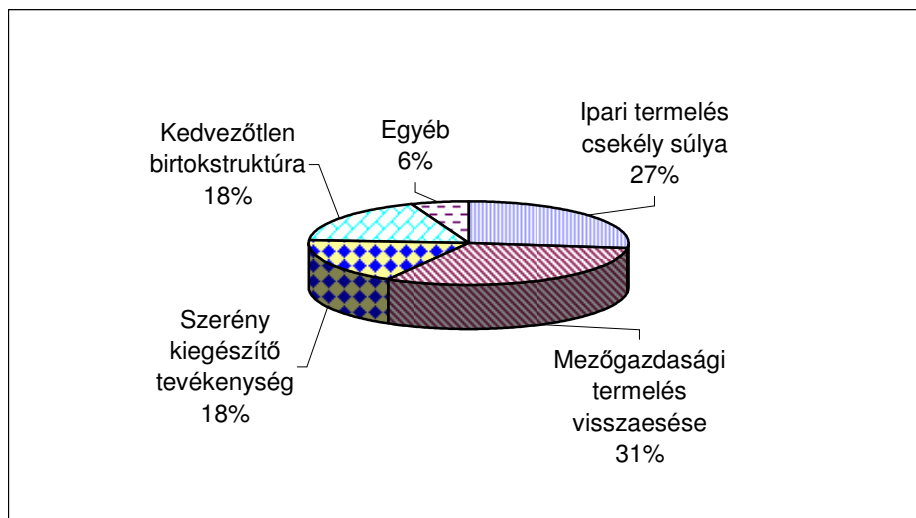
- *A gazdasági tényezőkön* belül a mezőgazdasági termelés visszaesését, illetve az ipari tevékenység csekély súlyát említették a legtöbben (19, illetve 18 válaszadó). A mezőgazdasági üzemek birtokstruktúrája és a társas vállalkozásokban folyó nem mezőgazdasági tevékenység megszűnését már jóval kevesebben (12-12 válasz) jelölték meg.
- *A társadalmi tényezők* tekintetében a legjelentősebb deficit a társulási készségről mutatkozik, ezt követi a rossz korstruktúra, az értelmiség csekély száma, Trianon történelmi traumája, s végül, az aprófalvas települési szerkezet.
- *A természeti tényezők* közül a kedvezőtlen talajadottságokat hangsúlyozták a legtöbben, de a csapadékviszonyok elégtelenségét is sokan említették.

Úgy tűnik számunkra, hogy a száraz, meleg éghajlatú, kedvezőtlen talajadottságokkal (sok szikes talajjal) rendelkező kistérség marginalizálódását illetően a résztvevők a kedvezőtlen természeti adottságokat alulbecsülik.

Gazdasági tényezők

Az 1. ábra a következőkben bemutatott problémákat szemlélteti. Megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesése, az ipari termelés csekély súlya és a kedvezőtlen birtokstruktúra a válaszadók által a legfontosabbnak tartott problémák.

A szolgáltató szektor erősítése a népesség megtartásának egyik eszköze lehetne, ha a modern életszínvonal részét képező szolgáltatások (a mozitól a fogorvosig) elérhetőek lennének.

1. ábra: A kistérség hátrányos helyzetének főbb okai – Gazdasági tényezők

Forrás: saját elemzés

A Berettyóújfalui kistérségben az ipari termelés csekély jelentőségű, ez a terület fejlődését hátráltatja, ugyanis a nagy tőkeerejű ipari vállalatok nélkül nincs lehetőség a foglalkoztatottsági helyzet javítására.

A települési önkormányzatok egy része súlyos likviditási problémákkal küzd. Ezek elsősorban a kis lélekszámú községek és itt problémát jelent az iskola, óvoda fenntartása is. Ez tovább súlyosítja a helyzetet, mivel ha a közoktatási intézményeket bezárják, akkor a felsőfokú végzettségű lakosok száma még kisebb lesz. A kötelező önkormányzati feladatok ellátásán kívül igazából nincs előrelépés, a gazdaság „mélyrepülésben” van. Növeli a gondot a postahivatalok kistelepeleéseken történő bezárása.

Az információ az egyik legfontosabb adalék a sikeres gazdálkodáshoz, de mivel az információáramlás napjainkban már túlságosan felgyorsult, szervezett keretek nélkül nem lehet boldogulni.

A kedvezőtlen birtokstruktúra sokat ront a mezőgazdasági termelés helyzetén, azonban mára már egyre inkább megfigyelhető az a folyamat, hogy a termelők száma mindinkább csökken és egyre inkább teret nyernek a nagyobb mezőgazdasági területen gazdálkodók.

Az előrelépés érdekében ugyan számos projekt született, de ezek nem konvergálnak egymáshoz, így nem lehet érezni az elmúlt évek hatását. Fontos lenne, hogy a közös programkészítés megvalósuljon.

Többen kiemelték, hogy az állami támogatások nem egységes szerkezetűek, nem mindenki számára hozzáférhetők és a pályázati rendszer sem kielégítő. Ennek a felvetésnek a gyökere leginkább a szaktanácsadási rendszer alkalmatlanságában keresendő. Gondot jelent az önerő hiánya, az eladósodottság, ami az egyéni gazdasági tervek és elképzelések megvalósítását gátolja.

A szaktanácsadás országos szinten és szakmailag is problémát jelent.

Az infrastruktúra állapota és fejlettsége gyenge a térségben, bár a belterületi utak hálózata az utóbbi időkben javult egyes településeken, de a külterületi utak, telefonellátottság és Internet elérhetőség még igen alacsony szintű.

A gazdasági szervezetek eszközellátottsága rossz és magas fokú az eszközök elhasználódottsága.

A térségben az élelmiszer-feldolgozó üzemek hiánya is probléma. Meg kell teremteni a feldolgozó üzemek számára az infrastruktúrát.

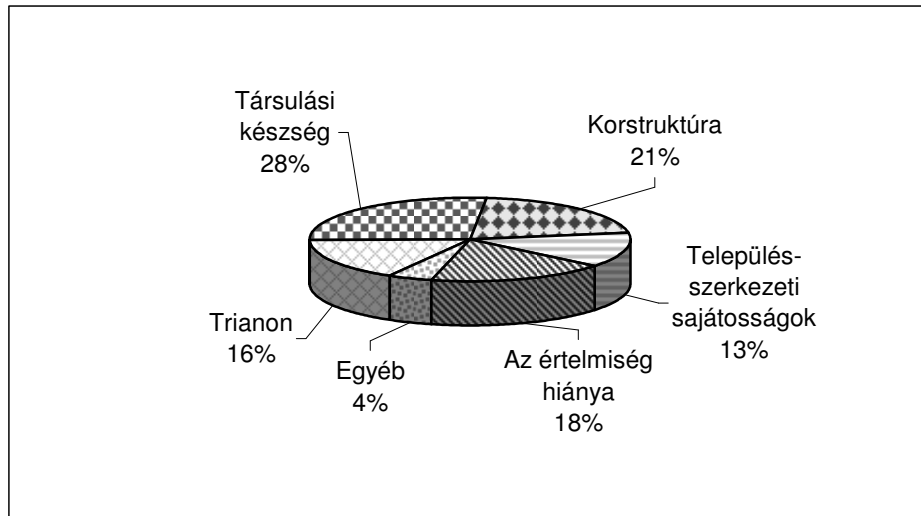
A vízgazdálkodást illetően az Ukrajnából és Romániából eredő vízszennyezések okoznak problémát.

Társadalmi tényezők

A 2. ábrán az látható, hogy mely problémákat tartották a kerekasztal-megbeszélés résztvevői a legsúlyosabbnak. Megfigyelhető, hogy a társulási készség hiánya, a kedvezőtlen korstruktúra és az értelmiségi réteg hiánya azok, amelyekben a leginkább problémát látnak a résztvevők.

A problémák gyökerét sokan most is a múltban keresik, amikor a Trianonban született döntés értelmében Magyarország határai drasztikusan megváltoztak. Ennek hatása a társadalomra és a gazdaságra még sok évtizednyi távlatból is kétségszövegbevonhatatlan.

Jelenleg is zajlanak területi változások, melyek – bár kevésbé drasztikusak – de mindenképpen éreztetik hatásukat. A kistérségi szerkezet 2004-ben változott, ez érintette a Berettyóújfalui kistérséget is. Ennek következtében megváltoztak a korábban már kialakított települések közötti kapcsolatok, melynek hatása pontosan csak a később mérhető fel.

2. ábra: A kistérség hátrányos helyzetének főbb okai – Társadalmi tényezők
Forrás: saját elemzés.

A terület határ menti helyzete a marginalizáció megítélésében fontos szerepet kap, ugyanis számottevő hátrányokkal jár. A hátrányok közé sorolható a nehéz elérhetőség, a periférikus fekvés, a nagy átmenő forgalom, a rossz közbiztonság és a bűnözés.

A társulási készség hiányának felmérése és értékelése igen komoly társadalmi problémára hívja fel a figyelmet. Ez ugyanis a kerekasztal-megbeszélésen részt vett szakemberek véleménye alapján egybehangzóan az egyik legnagyobb gondot jelenti. Általánosan jellemző a térségre, hogy az itt élők inkább önállóan próbálnak boldogulni, egymás iránt bizalmatlanok elsősorban a korábbi évek rossz tapasztalatai miatt. További gondot jelent, hogy a gazdálkodók, elsősorban a kis területtel rendelkezők, „felülről” várják a segítséget, vagyis lényegében az irányítást. Ez azonban nem fog megvalósulni, ugyanis egyre inkább előtérbe kerülnek olyan, az „alulról” építkezést serkentő programok, mint amilyen a LEADER+ is.

A társulási készséget illetően fontos megjegyezni, hogy komoly versenyproblémákat eredményez. Ez többek között a termelők atomizáltságának, a kapacitás kihasználatlanságnak, az alultőkésítettségnek, a termékpályák egyes szakaszai közötti ellenérdekeltségnek, a bizalom és a biztonság érzetének hiányának és a nem megfelelő struktúrájú támogatottságnak következménye.

A társulási készség hiánya az önkormányzatok esetében is érezhető, nincs meg a rendszerszemléletű, regionális gondolkodás.

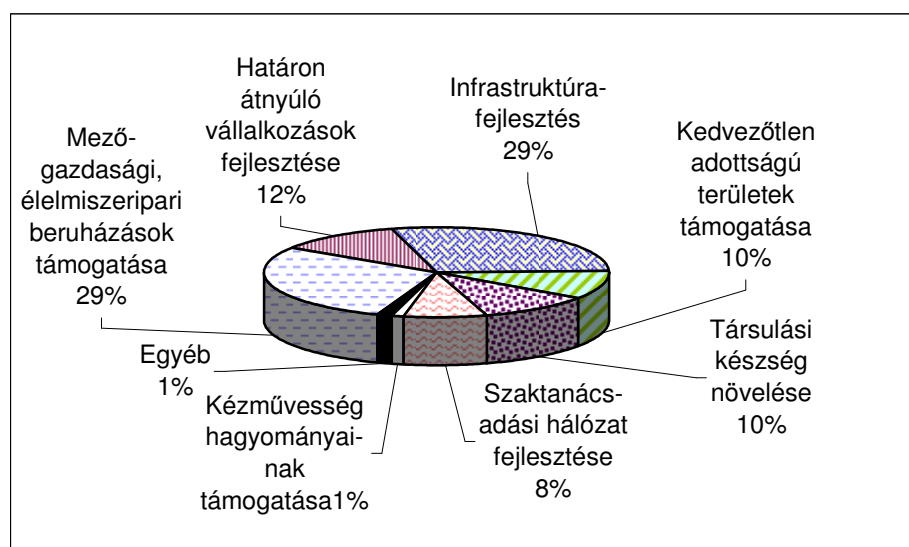
Jellemző folyamat az elöregedés. Az innen származó fiatalok ugyanis nem térnek vissza a szülőhelyükre, hanem az ország – és esetleg külföld – fejlettebb területein keresik a lehetőségeiket. Ez együtt jár azzal a folyamattal,

hogy mindkevesebb felsőfokú végzettségű lakosa lesz ezeknek a településeknek. Némiképp az értelmiség fogyását ellensúlyozza az a folyamat, hogy a határon túlról, Románia és Ukrajna magyar nemzetiségű és felsőfokú végzettségű (orvosok, tanárok) lakosai áttelepülnek és akár olyan munkákat is elvállalnak (például kisközségek orvosi ellátása), melyek hazai kollégáik számára alacsony társadalmi presztízszűek.

A termelők jellemzően nem kézimunka-igényes ágazatokban próbálnak meg boldogulni, ami pedig az alacsony képzettségi szintű népesség számára megélhetési forrást jelent. Többen a jól képzett szakmunkásokat hiányolják.

A FŐBB KITÖRÉSI PONTOK

Tanulmányunk másik alappillére – a nehéz helyzet okainak ismertetése után – a különféle megoldási lehetőségek és kitörési pontok összegyűjtése és bemutatása. Ezt összefoglalóan – az általunk készített kérdőív alapján – a következő (3. ábra) kördiagram mutatja be. Látható, hogy a válaszadók véleménye szerint a legfontosabb három kitörési pont a mezőgazdasági és élelmiszeripari beruházások támogatása, az infrastruktúra fejlesztése és a társulási készség növelése lehet.

3. ábra: A főbb kitörési pontok százalékos megoszlása

Forrás: saját elemzés.

Ennél a kérdéskörnél fontos megemlíteni a falusi turizmust, mint kitörési pontot. A vidék fejlesztésével kapcsolatosan a falusi turizmus igen populáris elképzelés, a szakirodalom szinte automatikusan javasolja a válságban lévő

területek fejlesztésére. A probléma azonban sokrétű, mivel ahhoz, hogy a falusi turizmus mint kitörési pont értékelhető legyen, ahhoz sok feltételt teljesíteni kell, többek között az infrastruktúra kielégítő szintű kell, hogy legyen. Továbbá a területnek sajátos természeti adottságokkal kell rendelkeznie, ami nélkül a falusi turizmus nem értékelhető lehetőségként. Ezek mellett a humán és az anyagi feltételek is sok esetben gátját képezik a turizmus fellendülésének.

További kitörési pontok:

A talajadottságoknak megfelelő gazdálkodás szükséges.

Előrelépést jelenthet a társulások létrehozása.

Megoldást kínálhat a kisgazdaságok erősítése, illetve az állattartás fejlesztése.

A környezetvédelem szerepe kiemelkedő, a agrár-környezetvédelmi szabályoknak megfelelő termesztés és tenyésztés által kínált lehetőségek azonban nagy szakértelmet igényelnek.

Az alacsony aranykorona értékű földeken az erdősítés előtérbe helyezése, a természetes gyepek helyreállítása és az ökológiai gazdálkodás beindítása, illetve ezekkel az összekapcsolt állattartás megoldást kínál ezen földterületek hasznosítására. Kitörési pont lehet például a gyógyszeripar számára történő máktermelés. Energiaültetvények létesítése is fontos lenne (pl.: bambuszültetvények, energiafű, energiaerdők).

Felvetődött a megye környezeti háttérparának megteremtése, ami nem feltétlenül hulladékfeldolgozó üzemek létrehozását jelenti.

Fontos lenne a területre vonatkozó különböző tervek összehangolása.

Megoldandó feladat az információ elérhetőségének növelése, rendszerezése és a szervezettsége.

Ki kell használni az aktuális vidékfejlesztési programok agrár-környezetvédelmi célprogramjai által nyújtott lehetőségeket (Nemzeti Vidékfejlesztési Terv).

A gazdák számára kitörési pont lehet:

- képzés (megfelelő gazdálkodási formák oktatása, problémamegoldó képesség növelése);
- határon átnyúló együttműködés;
- a piaci biztonság helyreállítása.

A szaktanácsadás színvonalát jelentősen növelni kellene, fontos lenne a tárgyi és személyi fejlesztés.

A vadgazdálkodás hagyományinak felújítása és a korszerű vadásztatás széles körű elterjesztése is lehetőséget kínál a terület egyes részeinek fejlesztésére.

MEGÁLLAPÍTÁSOK / FŐBB KÖVETKEZTETÉSEK

1. A kedvezőtlen természeti adottságok ellenére belátható időn belül a kistérség legnagyobb részén a *mezőgazdasági tevékenység* a megélhetés nagyon fontos, sok esetben döntő területe marad.
2. Az árutermelő mezőgazdaság pozícióját csak a társulási készség erősítésével (TÉSZ-ek, BÉSZ-ek, termelői csoportok, új típusú szövetkezetek stb.) lehet növelni. Érdemi eredményt azonban csak nagy és erős kooperációs valamint integrációs szerveződésektől lehet várni. E téren nagyobb figyelmet kellene fordítani a *sikeres kezdeményezésekre* (pl. bakonszegi szövetkezetek).
3. A döntő mértékben saját szükségletre termelők számára a fentiekben említett együttműködésekhez való csatlakozás nyújt megoldást.
4. A *tájtermelés* előtérbe állítása (pl. lucernamag termesztés) az ökológiai potenciál hatékony kihasználásának egyik fontos eszköze.
5. Az *AVOP és az NVT által nyújtott lehetőségeket ki kell használni*. Az előbbi esetben a *saját erő* hiánya okoz a legtöbb helyen gondot, az NVT-n belül az ökológiai gazdálkodás felfuttatását a *piaci kereslet* fogja döntő mértékben befolyásolni. Be kell látni, hogy az árutermelő ökológiai gazdálkodás hosszabb távon csak akkor nyújt perspektívát és megfelelő jövedelmet, ha megfelelő együttműködés keretében kiépítésre kerül a termelői integrátor(ok) által működtetett *termékpálya*.
6. Az infrastruktúra területén a *közlekedési és a hírközlési (internet) fejlesztéseket* célszerű előtérbe állítani. E törekvések települések, esetenként kistérségek közötti kooperációt tesznek szükségessé, ahol ismét felmerül egyrészt az önerő problémája, másrészt a társulási készség erősítésének a szükségessége.
7. A legfontosabb kérdés azonban a területen élők szakmai képzettségének, az értelmiség létszámának és szerepvállalásának a növelése. E vonatkozásban célszerű lenne átgondolni a *Debreceni Egyetem közelségből adódó lehetőségek* eddigénél intenzívebb kihasználását (pl. a szaktanácsadás agronómiai, ökonómiai, környezet- és vidékfejlesztési vonatkozásai kapcsán).
8. Végül, de nem utolsósorban alapos átgondolást igényelnek a *nem mezőgazdasági* termelő és szolgáltató tevékenységek fejlesztésének lehetőségei és irányai.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Ángyán J. – Ónodi G. – Podmaniczky L. (2002): **Fenntartható mezőgazdaság, élő vidék**, In Vissza vagy hova, Tertia, Budapest.
- [2] Baranyi B. (2004): **A határmentiség dimenziói**, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

- [3] Buday-Sántha A. (2001): **Agrárpolitika – Vidékpolitika.** (A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió.) Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- [4] Csete László – Láng István (2005): **A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés,** MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- [5] Fehér Alajos (2005): **Vidékgazdaság – Mezőgazdaság,** Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- [6] Kovács Teréz (2003): **Vidékfejlesztési politika,** Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- [7] Sarudi Cs. (2003): **Térség- és vidékfejlesztés,** Kaposvár.
- [8] Szabó, G. – Fehér, A. – Pető, K. – Skutai, J. – Szabó, G. G. – Fürj, Z. (2003): **National Report – Hungary,** EUROLAN, December, 2003.
- [9] Szabó, G. – Fehér, A. – Baranyi, B. – Szabó, G. G. – Katonáné, K. J. – Tikász, I. – Fürj Z. (2005): **Case Study – Hungary,** EUROLAN, March, 2005.

SUMMARY

The Department of Agricultural and General Economics of the University of Debrecen has been participating in the EUROLAN project: „Strengthening the Multifunctional Use of European Land: Coping with Marginalization”, which is an EU Research and Development Programme coordinated by the Norwegian Agricultural University (project number: QLK5-CT-2002-02346). The programme started with universities from seven countries, with the main objective of examining the issue of marginalization and multi-functionality from a unified point of view.

The first part of the research was to prepare country reports, one per country. [8] By taking into consideration social, economic and environmental indicators, we tried to show the characteristics of the Hungarian situation and discussed those both at a meeting and at a EUROLAN workshop.

The second part of the project was to prepare a case study. [9] Our research team undertook to introduce and analyse the micro-region of Berettyó-újfalu as one of Hungary’s cumulative less-favoured areas. The results were debated at a round-table discussion, where, besides university and researcher colleagues, mayors, representatives from local governments, cooperative leaders, micro-region managers and farmers from the micro-region participated.

Our survey, in addition to outlining briefly the most important problems of the area, focused on three main questions raised in the discussion and, as the answers to the questionnaires distributed there show, these reveal the main reasons for the settlement's disadvantaged situation, outline key possibilities and probable ways of changing the land-use structure. We used the opinions of authors of recently published books in setting out our final conclusions [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]

A LEADER TÍPUSÚ VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK LEHETŐSÉGEI ÉS AKADÁLYAI MAGYARORSZÁGON¹

Katonáné Kovács Judit
egyetemi tanársegéd
Debreceni Egyetem ATC AVK
Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék

Mártha Bernadett
PhD-hallgató
Debreceni Egyetem ATC AVK
Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék

BEVEZETÉS

A vidékfejlesztési támogatások az Európai Unióban a Közös Agrárpolitika második pilléréként jelennek meg. Az agrárpolitika, így a vidékfejlesztés is, közösségi szinten kerül szabályozásra. A vidékfejlesztési politikát finanszírozza az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap mindkét részlege. Az Orientációs részleg jelenleg az Unió strukturális alapjai közé tartozik, és a Közöségi Kezdeményezések közé tartozó LEADER támogatás is ebből az alapról kerül kifizetésre. A 2007–2013 tervezési időszakra való felkészülés során megfogalmazódott az a javaslat, hogy a vidékfejlesztési támogatásoknak már nemcsak a szabályozása² lesz egységes, hanem a finanszírozása is egy elkülönített alapról történik. 2007-től a vidékfejlesztési, második pillér támogatására létrehozzák az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapot (European Agricultural Fund for Rural Development), melyből az 1991-ben elindított LEADER típusú támogatások, eredményességüknek köszönhetően, a jelenleginél több forrást kapnak. Magyarország az Unió tagországaként az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programhoz (AVOP)³, valamint a Nemzeti Vidékfej-

¹ A kutatást az NKFP 2004/4/014/04 programja támogatta.

² A Tanács 1999. május 17-i 1257/1999/EK Rendelete az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, ezt kiegészíti a Tanács 2003. szeptember 29-i 1783/2003 EK Rendelete.

³ 2002-től indult Magyarországon az AVOP előfutára a SAPARD program.

lesztési Tervhez kapcsolódóan, 2004-ben elindította vidékfejlesztési támogatásait. A LEADER+ program 2005-ben kerül bevezetésre, de lehetőséget adott a felkészülésre a csatlakozást megelőzően lezajlott kísérleti program, melynek tapasztalatai felhasználásra kerülnek az új források megszerzésénél. Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a vidékfejlesztés folyamatán belül, milyen szerepet kap a LEADER. Magyarországon milyen lehetőségek és akadályok állnak az intézkedés előtt.

AZ EURÓPAI UNIÓ VIDÉKFEJLESZTÉSI POLITIKÁJA

A vidékfejlesztési politika kialakulása

Az Európai Unió jelenlegi vidékfejlesztési politikája az agrárpolitika fejlődésének eredménye. Kezdetben a mezőgazdaság szerkezeti problémáival foglalkozott, míg napjainkban a vidékkel összefüggésben vizsgálja a többfunkciós mezőgazdaság szerepét. A kezdeti időszakban az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a közös agrárpolitika feladata a tagországok háború utáni élelmiszer-ellátásának biztosítása volt a mezőgazdaság sokoldalú támogatásán, valamint szerkezeti változásokon keresztül, egy korszerű gazdálkodás megteremtésével. A piaci támogatásokra⁴ az EMOGA Garancia részlegét, míg a szerkezeti változások finanszírozására az Orientációs részleget hozták létre. A hatvanas években az Orientációs részlegből finanszírozták a mezőgazdaság strukturális politikájának két alapvető intézkedését, melyek azóta is folyamatosan jelen vannak és fejlődnek:

- mezőgazdasági vállalkozások termelési szerkezetének, valamint
- a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének fejlesztését.

A hangsúlyt ebben az időszakban a mezőgazdaság és a kapcsolódó ágazatok által *előállított termékek mennyiségére* helyezték. A feldolgozás és értékesítés támogatásának feladata a termékpálya mentén történő integráció volt, hogy hozzájáruljon a mezőgazdaság szerkezeti változásához és egy versenyképesebb primer ágazat megteremtéséhez. A hetvenes évek elején a Mansholt-terv részeként a figyelem az *emberi tőkére* irányult, a korai nyugdíjazásról és a szakmai képzésről szóló intézkedések bevezetésével. Az első területi elemnek⁵ (*természeti tőke*) a bevezetésére, ugyancsak a Mansholt-terv eredményeként a hetvenes évek közepén került sor. A kedvezőtlen adottságú területek olyan területei az Uniónak, ahol a természet adta lehetőségek alacsonyabb mezőgazdasági termelékenységűek tesznek lehetővé. A Közösség felismerte, hogy szükség van ezen

⁴ Főleg alapvető mezőgazdasági termékek ártámogatását jelentette.

⁵ Kedvezőtlen adottságú területekről (LFA, Less Favoured Areas) szóló direktíva 75/268/EEC.

területek gazdálkodóinak támogatására, hogy a környezeti és társadalmi szerepüket be tudják tölteni. A hetvenes évek végén a KAP részeként többé-kevésbé kialakult a mezőgazdaság strukturális politikája (jóval szerényebb pénzügyi háttérrel, mint a piaci komponens). Az első időszak célja egyrészt a kis gazdaságok professzionális családi gazdaságokká történő alakítása volt, másrészt a gazdaság és a piac összekapcsolása. Az idős gazdálkodóknak, akiknek nem volt igazán lehetőségük a piaci versenyben részt venni, felajánlották a nyugdíjba vonulás lehetőségét, a mezőgazdasági tevékenység felhagyását, míg a kedvezőtlen adottságú területeket kiegészítő járadékokkal támogatták. Fontos megemlíteni, hogy a politikai intézkedések ebben az időszakban kizárólag a mezőgazdasági szektort érintették. A nyolcvanas évek folyamán a mezőgazdaság strukturális politikájának területi dimenziója egyre nagyobb szerepet kapott. Ekkor történtek az első próbálkozások a többi strukturális alappal együtt történő integrált megközelítésre.⁶ A strukturális alapok 1988-ban lényeges reformon mentek keresztül, a nyolcvanas évek végére megtörtént a mezőgazdaság strukturális politikájának integrálódása az Unió regionális politikájába. Az Unió struktúrapolitikáját képviselő négy strukturális alap között szerepel az EMOGA Orientációs Alapja. A gyengén fejlett területek további eszközökhöz jutnak a Közösségi Kezdeményezések címén – LEADER, INTERREG, EQUAL, URBAN –, valamint a KAP 1992. évi reformja során bevezetett Garancia Alapból finanszírozott kísérő intézkedések keretében.

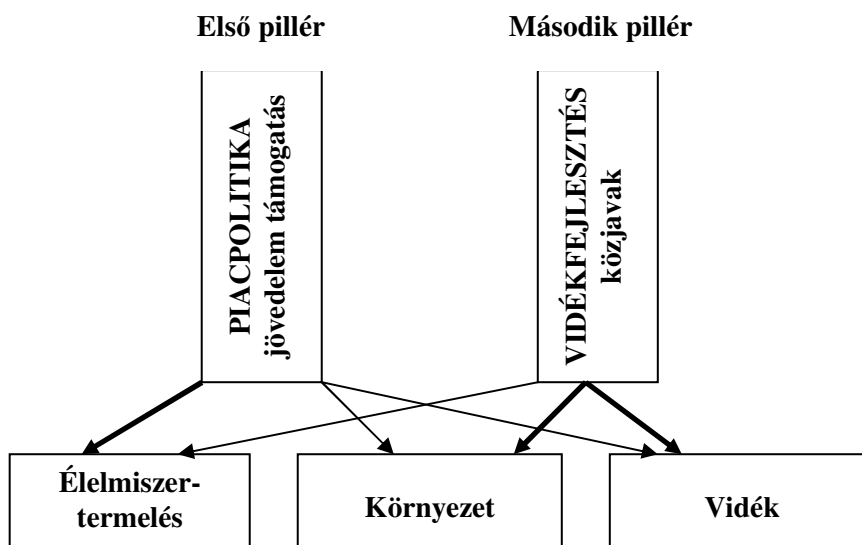
A 92-es reform után, a vártnál hamarabb, újabb reformlépések váltak szükségessé az agrárpolitikán belül, melyeket elsősorban ismételt piaci és finanszírozási problémák idéztek elő. A Bizottság 1997. júliusában tette közzé az AGENDA 2000 elnevezésű dokumentumot, melyben többek között az új agrárpolitikára vonatkozó részletes elképzelések is napvilágot láttak. Ebben a dokumentumban fogalmazták meg, hogy az agrárpolitika két pillérré (lásd: *1. ábra*) – piacpolitika, vidékfejlesztés – épüljön.

Az AGENDA 2000-ben megfogalmazott európai mezőgazdasági modell fő elemei az alábbiak:

- versenyképes, de nem túltámogatott mezőgazdasági szektor,
- környezetbarát, megfelelő minőségű termékeket előállító termelési módszerek,
- sokszínű és gazdag hagyományokkal rendelkező mezőgazdaság, melynek nem csak a végtermék előállítás a célja (egységes vidékfejlesztési rendelet megalkotása, mely a KAP második pillérét jelenti),
- egyszerűbb és érthetőbb agrárpolitika, mely világos határokat húz a közösen, illetve a tagállamok által meghozandó döntések közé,

⁶ A regionális politika szerepe az EU kezdeti éveiben elenyésző volt. Elvi jelentősége csak 1973-tól, az első kibővítéssel nőtt meg, de igazán hatékony eszközzé csak a 80-as évek végén vált. Jelenleg a költségvetés egyharmadát teszi ki.

Az EU vidékfejlesztési politikája 2000–2006

1. ábra: Fenntartható mezőgazdaság és vidék (COMM, 2004:7)

- olyan agrárpolitika, amely a társadalom számára világossá teszi, hogy a gazdálkodók számára nyújtott támogatások összhangban vannak azok szolgáltatásaival. [11]

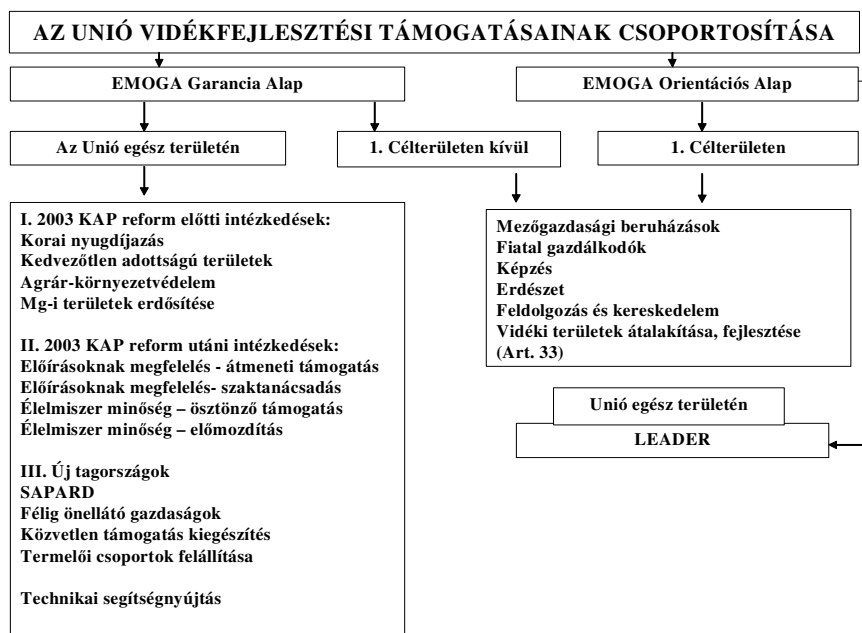
Bár a támogatásokat egységes vidékfejlesztési rendeletben szabályozták, a kifizetések rendszere támogatásonként, területenként különböző (2. ábra).

A legújabb 2003. évi agrárreform abban jelent továbblépést, hogy kötelező modulációt vezettek be, mely során az első pillérből elvont támogatásokat a második pillérbe helyezik át. [5] Az átcsoportosítás ellenére a vidékfejlesztési támogatások aránya az agrárpolitikán belül alacsony, a 2007–2013 pénzügyi keretterv javaslata szerint, 2013-ra is csak kb. 26%-os szintet ér el. [12]

Vidékfejlesztés 2007–2013

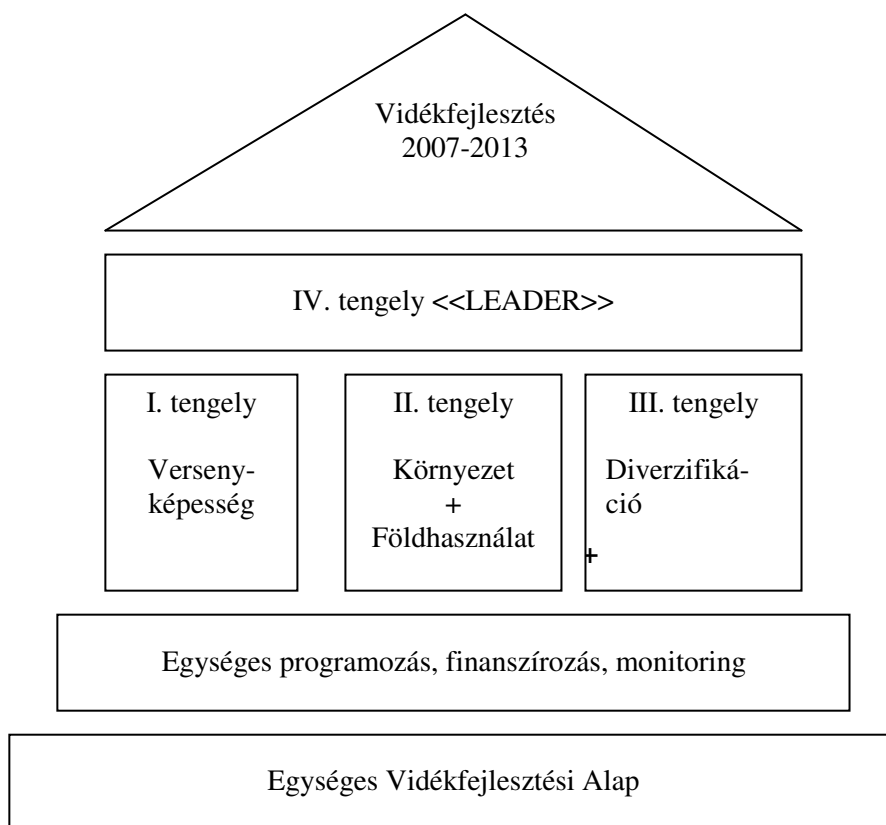
2004 júliusában az Európai Bizottság megjelentette az Európai Unió 2007–2013 közötti új vidékfejlesztési politikájának alapját képező jogszabály tervezetét.

A jogszabálytervezet szerint az EU teljesen új alapokra helyezi vidékfejlesztési politikáját. A változások lényegi elemei, hogy egységes vidékfejlesztési alap jön létre, Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap néven, valamint az egységes alaphoz egységes finanszírozás társul. Ennek megfelelően a tagországoknak egy egységes vidékfejlesztési tervet kell készíteniük. Ezzel megszűnik a jelenlegi állapot, mely szerint a vidékfejlesztési politikai intézkedéseket kétféleképpen finanszírozták, így két programot is kellett készíteni az intézkedések egy-egy csoportjára.

2. ábra: Az Unió jelenlegi vidékfejlesztési támogatásainak csoportosítása [3]

Az új javaslat 4 tengelyre építi a vidékfejlesztési politikát (3. ábra). A LEADER külön helyet kap a tengelyek között. A LEADER egy kulcs elemévé válik a vidékfejlesztési programozásnak és végrehajtásnak. A LEADER tengely támogatja a helyi vidékfejlesztési stratégiák végrehajtását, egy, vagy több tengely célkitűzésének figyelembe vétele mellett. Erre vonatkozóan tartalmaznak együttműködési projekteket, helyi akciócsoportok működtetését, készségek elsajátítását stb. támogató intézkedéseket. A közösségi társfinanszírozás mértéke az I. és III. tengely esetében max. 50%, illetve a konvergenciaregiók (volt 1. célterület) esetében 75%, a II. és IV. tengely esetében max. 55%, illetve a konvergencia területeken 80%. Magyarországot az új szabályozás tehát ilyen szempontból nem érinti hátrányosan. A közösségi társfinanszírozás kötelező legalacsonyabb szintje 20%. [6]

3. ábra: A vidékfejlesztés tengelyei 2007–2013 [6]

LEADER PROGRAM

Az Unió 1990 óta a vidékfejlesztés új kihívásaira a több szektort is érintő, integrált közelítést helyezi előtérbe azáltal, hogy a hagyományos mezőgazdasági támogatások mellett rugalmasabb lehetőségeket biztosít.

Az egyik ilyen támogatás a Közösségi Kezdeményezések között szereplő LEADER+ program, melynek sikerét az is jelzi, hogy az Unió 2000-ben harmadjára hirdette meg ezt a fajta támogatását, és amint az előzőekben már szó volt róla, a 2007–2013 időszakra vonatkozó legújabb reform kapcsán még jelentősebb szerepet szán ennek az intézkedésnek, a LEADER beépül a vidékfejlesztési alapba. [3] A rendelettervezetben az egyes tematikus tengelyekhez minimum finanszírozási arányok társulnak. Ha a rendelet a jelen finanszírozási aránnyal elfogadásra kerülne, az azt jelentené, hogy az első és a harmadik tengelyre legalább 15-15%, a másodikra legalább 25%, a LEADER-re pedig valamiképp elosztva a három másik tengely között, de leginkább a harmadik ten-

gelyre koncentrálva, legalább 7% forrást kellene biztosítani a nemzeti, vagy regionális vidékfejlesztési programokon belül. Ezen felül, az alapban elkülönítésre kerül 3%-nyi ún. LEADER-tartalék is, amelyet a programozás első éveinek tapasztalatai alapján osztanak el a LEADER-t leghatékonyabban felhasználó tagországok között. LEADER tekintetében számos tagállam jelezte, hogy az előirányzott 7% túl ambiciózus (különösen a 3% tartalékot is figyelembe véve), azonban a Bizottság a jelenleg futó LEADER programok általa elvégzett értékelésének eredménye alapján foglalta ilyen arányban a rendelettervezetbe. Ezt a vitát vélhetőleg az egyes tagállamok miniszterei fogják eldönteni. [6]

A LEADER program alapelveit figyelembe véve – terület alapú megközelítés, alulról építkező fejlesztés, helyi munkacsoport kialakítása, helyi partnerség, innováció, szektorok közötti együttműködés, területek közötti együttműködés, hálózati rendszer, helyi finanszírozás és menedzsment – látható, hogy több olyan elv is szerepel közöttük, amely a társadalmi tőke erősödését segíti. A LEADER intézkedés társadalmi tőke erősítő szerepét több tanulmány is megerősíti. A LEADER II. értékelése Finnországban azt mutatja, hogy az akciócsoportok (LAGs) jelentős szerepet játszottak a *társadalmi tőke fejlesztésében* a vidéki térségekben. [8] Fontos megjegyezni, hogy a LEADER program sikerét az életképes, működő, vidéki civil társadalmi alapoknak tulajdonítják, tehát a társadalmi tőke tovább erősödött. Egy másik tanulmány, melyet az EU-15 között végeztek – azt vizsgálták, hogy a strukturális alapok hogyan járulnak hozzá a fenntartható fejlődéshez – azt az eredményt hozta, hogy a közösségi kezdeményezések közül egyedül a LEADER intézkedés az, mely minden tőketényező esetén (humán, természeti, megtermelt, társadalmi) pozitívan járul hozzá a fenntartható fejlődéshez. [2]

VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEK MAGYARORSZÁGON

Ahhoz, hogy a vidék adottságait az ott élők kihasználhassák, hogy a helyi – falusi, városi vagy kistérségi – stratégiákat kialakíthassák, a pártpolitikán kívüli szempontoknak: a tehetségnek, az ügyességnek, a leleménynek kell döntő tényezővé emelkednie a helyi társadalomban. [4] A vidék fenntartható fejlődéséhez nagyon fontos a humán tőke erősítése mellett a társadalmi tőke erősítése. PUTNAM [9] értelmezése szerint a társadalmi tőke *hálózatokat, normákat és bizalmat* jelent, amelyek elősegítik a közös haszon érdekében végzett koordinációt és együttműködést. Problémát jelent ma hazánkban a bizalom hiánya, a normák betartása és a társulási készség. A vidékfejlesztés kapcsán elérhető támogatások jelenleg inkább a dologi tőke pótlását, növelését segítik elő. Példa erre, hogy a SAPARD támogatásokon belül is legtöbb igény mezőgazdasági beruházásra érkezett. Pozitív lépésnek számít, hogy a csatlakozás előtt kísérleti jelleggel elindult a LEADER intézkedés. MAGÓCS a következő pontokban fog-

lalja össze a kísérleti programmal kapcsolatban felmerült problémákat, nehézségeket:

- elégtelen emberi erőforrások valamennyi szinten,
- tapasztalatlanság helyi szinten a közpénzek adminisztrációjával kapcsolatban,
- szkepticizmus, alacsony motiváltság és pro-aktivitás,
- alacsony animációs aktivitás,
- a projektek nem minden esetben LEADER típusúak (kiegészítő, innovatív, közösségi). [7]

Az uniós tanulmányok azt mutatják, hogy a LEADER támogatás növeli a társadalmi tőkét. A 2004–2006-os támogatási időszakon belül, most 2005 májusában fog elkezdődni a helyi szereplők képzése. Ahogy a SAPARD kapcsán is az intézményrendszer miatt csúszott a támogatások elindítása, a LEADER-nél is ezzel a problémával találkozunk. A kísérleti program pozitív és negatív a tapasztalatait figyelembe kell venni az új támogatási időszakban. Míg egyéb vidékfejlesztési támogatás kapcsán (NAKP, SAPARD) az Észak-alföldi régió élenjáró volt a hét régió között, a kísérleti LEADER programban nem pályáztak a térségből.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban bemutatásra került hogyan változott a kezdetektől, napjainkig az Unió vidékfejlesztési politikája. Felhívtuk a figyelmet a LEADER intézkedés növekvő szerepére a 2007–2013 időszakban.

Magyarországon a fenntartható fejlődéshez nélkülözhetetlen a társadalmi tőke növelése, melyben, ahogyan az uniós tapasztalatok mutatják, szerepet kaphat ez az intézkedés. Sajnos a Bizottság vidékfejlesztési javaslatára megfogalmazott ország vélemény alapján úgy tűnik ezt nem ismertük fel, hiszen Magyarország magasnak ítélte a LEADER kapcsán fenntartott támogatási keretet. [1] Fontos, hogy az információáramlás elősegítése mellett minél több vidéki térség megismerkedjen ezzel az intézkedéssel, amely lehetőséget ad a társulási készség előmozdításához.

SARUDI munkájában [10] szerepel, hogy az EU támogatási programok kapcsán Magyarországon a rendszeres és szervezett monitoring a kezdeteinél tart, és ma még inkább célkitűzés, mintsem napi gyakorlat. Így nehéz a programokkal – a támogatások hatékonyságával – kapcsolatos problémákat időben észrevenni és korrigálni. Uniós szinten minden területen, így a fenntartható fejlődés kapcsán is megfogalmazódott az igény a folyamatok követéséhez szükséges mutatók kidolgozására. Ezeknek a mutatóknak a megismerése, alkalmazása a LEADER intézkedés kapcsán is nélkülözhetetlen. Ez minden tőketényező kapcsán nehéz feladat, különösen igaz ez a társadalmi tőke esetén. Vizsgálatában a nehézséget összetettsége, megközelíthetősége okozza. A mutatók ismere-

te segíthet megtalálni a fejlődéshez szükséges egyensúlyt a töketényezők között. A támogatásokkal pedig ebbe az irányba kell ösztönözni a pályázókat.

IRODALOM

- [1] Council of the European Union (2004): **Questionnaire drawn up by the Presidency on rural development and the financing of the Common Agricultural Policy. Replies.** Brussels, December 2004, No. prev. doc.: 14876/04.
- [2] European Commission (2002): **Thematic Evaluation on the Contribution of the Structural Funds to sustainable Development: A Synthesis Report Vol. 1, Vol. 2 and Annexes**, DG Regio, Brussels.
- [3] European Commission (2004): **Proposal for a Council Regulation on support to Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development.** Commission staff working document.COM(2004)490final.
- [4] Glatz Ferenc (2005): **A vidéki Magyarország jövője. Előrebocsátott megjegyzések**, Agrárkamara, 2005. március 29. Ópusztaszer www.magyarorszag.hu
- [5] Kiss Judit (2003): A KAP legújabb agrárreformja. MTA Világgazdasági Kutatóintézet **Kihívások**, 165. sz., 2003. július.
- [6] Maácz Miklós, Kónya Edit (2004): Új vidékfejlesztési politika az Európai Unióban 2007 és 2013 között. **A falu.** A vidékfejlesztés és a környezetgazdák folyóirata. XIX. évf. Tél 53–60.
- [7] Magócs Krisztina (2004): „**A mi jövőnk, a mi választásunk**” Hortobágy és térsége. Vidékfejlesztési Fórum. Debrecen, 2004. augusztus.
- [8] Pylkkänen, P., Hyyryläinen, T. (2004): **Mainstreaming of the Leader Method in Finnish Rural Policy.** University of Helsinki, Mikkelin Institute for Rural Research and Training A paper to be presented at the 8th Annual Conference of The Nordic-Scottish University Network for Rural and Regional Development in Ristiina, Finland, **June 17-19, 2004.**
- [9] Putnam, R. D. (1993): The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. **American Prospect Online.** 1993.03.21. <http://www.prospect.org/web/printfriendly-view.wv?id=5175>.
- [10] Sarudi Csaba (2003): **Térség- és vidékfejlesztés. A magyar térgazdaság és az európai integráció.** AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft. Kaposvár
- [11] Szabó Gábor (2001): **Az Európai Unió agrárpolitikája. (Egyetemi jegyzet)** DE ATC MTK AVI, Debrecen-Kaposvár.
- [12] Szemlér Tamás szerk. (2004): **EU-költségvetés 2007-2013: Érdekek és Álláspontok.** MTA Világgazdasági Kutatóintézet.

SUMMARY

The paper follows the evolution of the rural development policy of the European Union (EU) with special regard to the Community initiative named LEADER.

The *first part* of the paper evaluates the rural development policy of the EU, which evolved as a part of the Common Agricultural Policy, but which also forms a part of the Structural Policy. The Commission's proposed reform of rural development is reviewed.

The *second part* deals with the Community Initiative known as LEADER. The paper tries to find the answer to the increasing role of this initiative in the EU. It does so through the experience gained in Finnish rural development policy in connection with LEADER and by using the approach which categorises capital as natural, financial, human, physical and social.

The *third part* sums up and evaluates those rural development measures which Hungary had already started before and after the accession to the EU. It summarises the steps made in connection with the introduction of LEADER to the Hungarian rural development policy.

Finally – taking account the experience on rural development measures – as a summary of the topic, conclusions, which could be useful in the preparation for the period 2007-2013, are collated.

A REGIONÁLIS MUNKANÉLKÜLISÉG KISTÉRSÉGI DIFFERENCIÁLÓDÁSÁNAK VIZSGÁLATA A 2003. ÉVI T-STAR ADATBÁZIS ALAPJÁN*

ifj. Lőkös László PhD

egyetemi adjunktus

SZIE GMFK Közzolgálati Menedzsment Tanszék, Gyöngyös

Lőkös Klára PhD

egyetemi docens

SZIE Gazdaságelemzési és Módszertani Intézet, Gödöllő

A korábbi kutatásaink során felhasznált irodalmi forrásainkban már körvonalazódott, hogy mind a regionális gazdasági növekedésben, mind a regionális versenyképesség jellemzésében, mind pedig a térségek regionális innovációs készségének meghatározásában alapvető tényező az újratermelésben megjelenő élők munkatevékenységének illetve minőségi tényezőinek szerepe. Annak érdekében, hogy a fent felsorolt három fejlődési jelenség mögött megfigyelhető, a regionális foglalkoztatást jól jellemző folyamatokat önmagukban is önálló összefüggés rendszerrel tudjuk jellemezni, a T-STAR adatbázis foglalkoztatási mutatóit vontuk be módszertani elemzésünkbe.

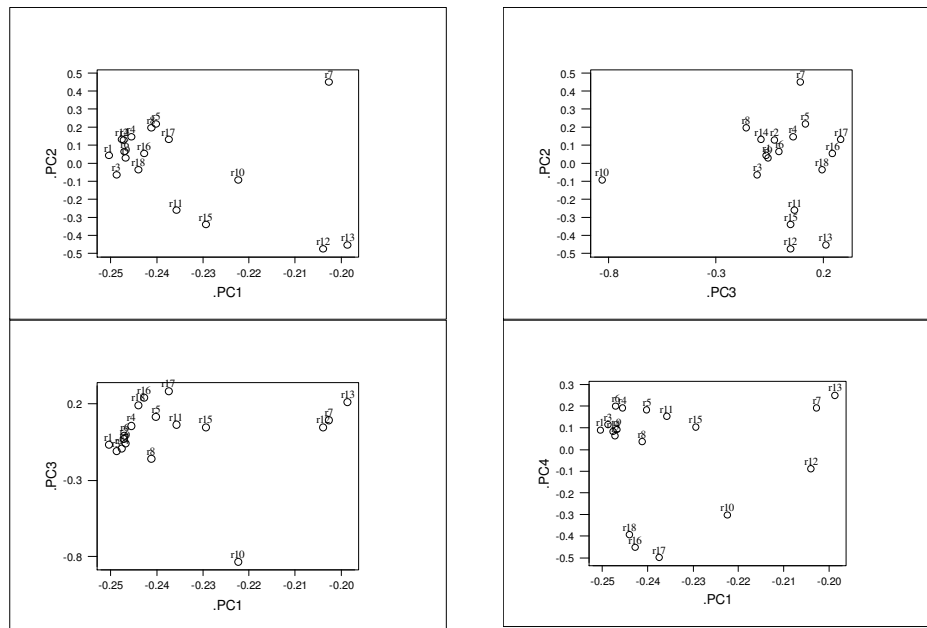
Célunk a kistérségek csoportosítása, az azokat jellemző munkanélküliségi mutatók alapján, klaszter és főkomponens analízis segítségével, továbbá az így kapott viszonylag homogén kistérségi csoportok jellemzése és egymással történő összehasonlítása. Mindezek háttérben a munkanélküliséget meghatározó mutatók egymáshoz való viszonyának jellemezése. A regionális vizsgálatokat kistérségi szinten végeztük, a T-STAR adatbázis 18 regisztrált munkanélküliséggel kapcsolatos település szintű mutatója alapján.

Első lépésként a rendelkezésünkre álló település szintű adatokat kistérségi szintre kumuláltuk és ezek biztosítják a kiinduló adatokat a további elemzésekhez. Budapest kiugró adataival torzítaná az általános összefüggések feltárását, ezért speciális helyzete miatt a további elemzésből kihagytuk. Így továbbiakban 149 kistérség, mint megfigyelési egység adataival dolgozunk.

Kiemelt hangsúlyt kapott a szemléletünkben a regisztrált munkanélküliséget meghatározó és befolyásoló tényezők összefüggésének vizsgálata, melyben lehetőségünk nyílt az általános trendektől eltérő kistérségek kiválasztására is.

* A kutatási témát a T 042938 számú OTKA támogatja.

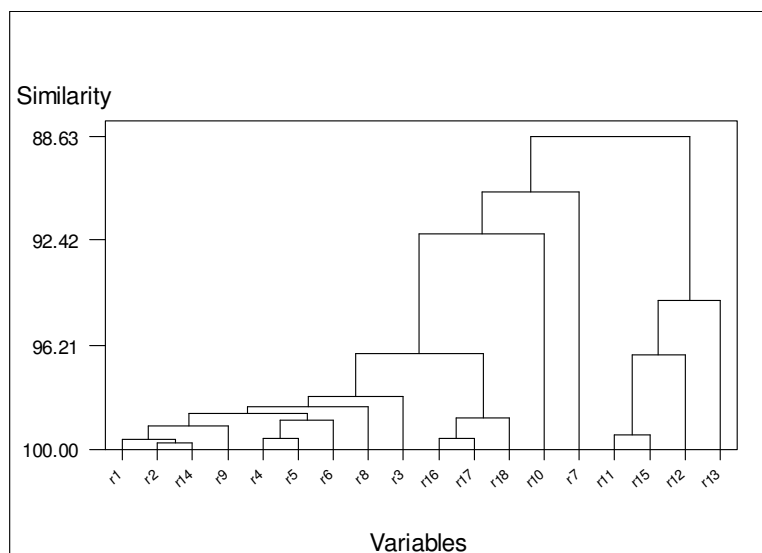
Az elemzés alapján megállapítható, hogy a kétváltozós lineáris korrelációs együttható értékek magasak, vagyis a vizsgált tulajdonságok között többnyire szoros kapcsolat áll fenn. A viszonylag szoros kapcsolat ellenére a főkomponens analízis nem adott jól elkülöníthető háttérváltozókat a vizsgált tulajdonságoknál. Több esetben egy-egy tulajdonság önálló főkomponenst alkot, mint például a regisztrált munka nélküliek (továbbiakban RMN) száma szakiskolai végzettséggel ($r_{10}=PC4$), RMN száma egyetemi végzettséggel, ($r_{13}=PC6$), RMN száma középiskolai végzettséggel ($r_{11}=PC16$), hatvan évnél idősebbek száma ($60=PC19$), aktív korú lakosság száma ($18-59=PC20$), RMN száma összesen ($r_1=PC21$), fizikai foglalkozású RMN száma ($r_{14}=PC24$).

1. ábra: A főkomponens analízissel eredményét szemléltető változó-konfigurációk

A változók főkomponens súlyok szerinti elhelyezkedése (konfiguráció) a változók közötti kapcsolatrendszerét segít megvilágítani (1. ábra). A regisztrált pályakezdő munkanélküliek (r_{16} , r_{17} , r_{18}) minden esetben jól elkülönülő csoportot alkotnak. Megfigyelhető a középfokú végzettségű RMN (r_{11}) és a szellemi foglalkozású (r_{15}) RMN közelsége mindegyik konfigurációban, jelezve, hogy a szellemi foglalkozású RMN többsége középfokú végzettséggel rendelkezik. A felsőfokú RMN (r_{12} , r_{13}) általában szorosan egymás mellett helyezkednek el a szellemi foglalkozású regisztrált munkanélküliektől nem túl messze. Ez arra utal, hogy a szellemi foglalkozású RMN között viszonylag sok a felső-

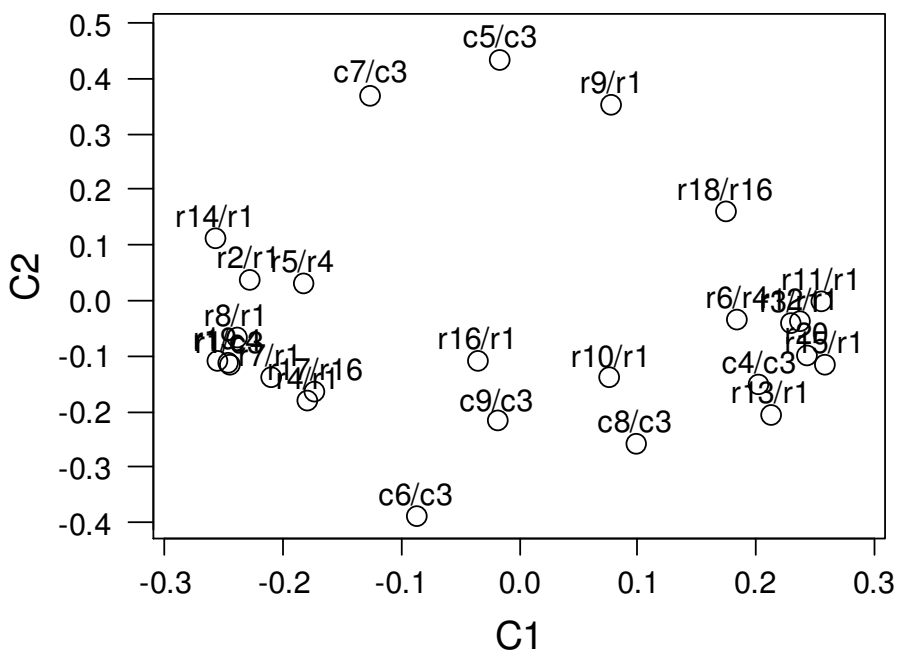
fokú képzéssel rendelkezők száma. A 8 általános iskolai végzettséggel nem rendelkező regisztrált munkanélküliek (r7) élesen elkülönül, minden esetben külön csoportot képezve. Ugyancsak megfigyelhető a szakiskolai végzettségűek (r10) viszonylagos elkülönülése. A csoportképződéseket egyértelműbben mutatja a klaszteranalízis dendrogramja (2. ábra).

2. ábra: A vizgálatba vont regisztrált munkanélküliségi adatok klaszteranalízissel történő csoportosítása

Ez alapján a 8 általánosnál kevesebb végzettséggel rendelkezők (r7) szakiskolai végzettséggel rendelkezők (r10) valamint egyetemi végzettséggel rendelkezők (r13) száma képez önállóan 1-1 csoportot. Ezek a jellemzők viszonylag kisebb korrelációt mutatnak a többi változóval, így feltételezhetően nagyobb szerepet játszanak a differenciálódó kistérségi csoportok kialakításában.

Az eddigi elemzések abszolút számokból (megfigyelt abszolút gyakorisági értékszámokból) indult ki, és érvényesültek a változók abszolút értékei közötti nagyságrendbeli különbségek hatása.

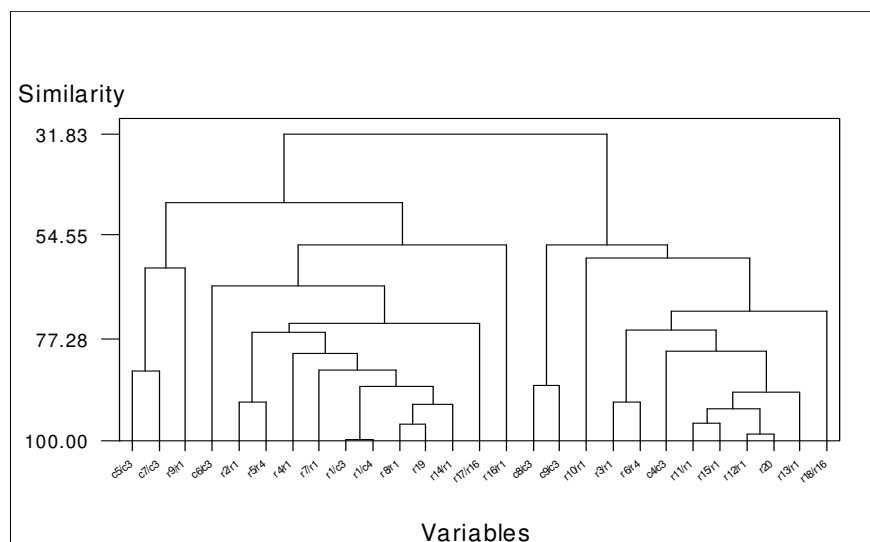
3. ábra: A 27 képzett mutató összefüggésének vizsgálata főkomponens-analízissel

A következőkben az abszolút értékű mutatókból értelemszerűen intenzitási viszonyszámokat képeztünk, hogy a kistérségek abszolút szám adatainak népesség nagyság különbözőségéből eredő eltéréseit kiszűrjük. A különböző munkanélküliséggel kapcsolatos értékszámokat vagy az összes népesség (c3) vagy a RMN arányában (r1) fejeztük ki. Az így kapott viszonyszámok, már a kistérség népességszámától függetlenül kellően jól összehasonlítható mutatókat adnak. A így képzett 27 új mutatót tovább vizsgáltuk egymással való kapcsolatuk szerint főkomponens analízissel (3. ábra) és klaszteranalízissel (4. ábra).

A 27 intenzitási viszonyszám egymás közötti összefüggését vizsgálva (lineáris korrelációs együttható) valamint csoportképződését (főkomponens 3. ábra, és klaszteranalízis 4. ábra) is figyelembe véve a változók számát 10-re csökkentettük, szem előtt tartva, hogy a munkapiacot leginkább jellemző jelentősebb mutatók továbbra is előtérbe maradjanak. A kialakított mutatók:

V1	r1/c3	regisztrált munkanélküliek (RMN) aránya a népességen belül
V2	r14/r1	fizikai foglalkozásúak aránya a RMN belül
V3	r19	legfeljebb 8 általános iskolát végzettek aránya a RMN belül

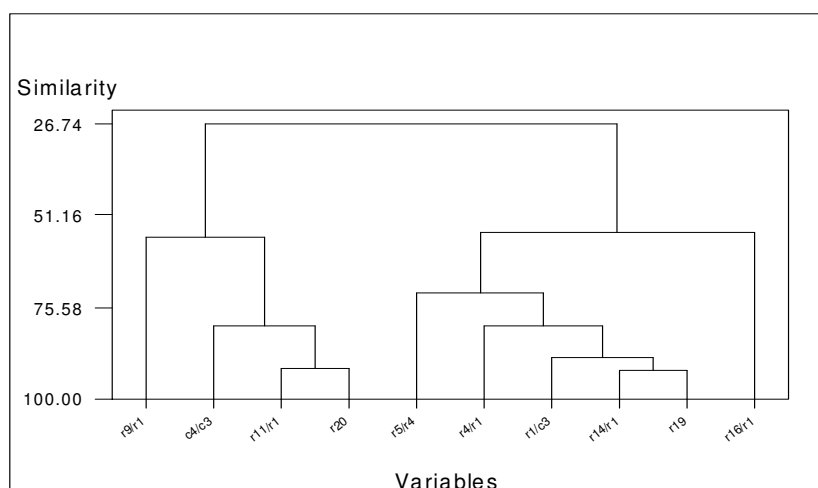
V4	r4/r1	180 napon túli RMN aránya az összes RMN belül
V5	r5/r4	férfiak aránya a 180 túli RMN belül
V6	r16/r1	pályakezdők aránya a RMN belül
V7	r9/r1	szakmunkások aránya a RMN belül
V8	c4/c3	munkaképes korú lakosság aránya a népességen belül
V9	r11/r1	középfokú végzettségűek aránya RMN belül
V10	r20	felsőfokú végzettségűek aránya RMN belül
		$r20=(r12+r13)/r1$

4. ábra: A 27 képzett új mutató csoportosulásának vizsgálata klaszteranalízissel

Az 5. ábra két csoport képződését vetíti elénk. Az első csoportba, a regisztrált munkanélküliek aránya (r1/c3), mint "vezérmutató" mellé rendeződtek a fizikai foglalkozásuk arányát (r14/r1), az alacsony, azaz legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők arányát (r19), a tartósan azaz 180 napon túli RMN arányát (r4/r1), ezen belül a férfiak arányát (r5/r4), valamint a pályakezdők arányát (r16/r1) kifejező mutatók. A magyar gyakorlati megfigyelés igazolódik vissza az ábrából, miszerint a fiatal pályakezdők meghatározó szerepet töltenek be a regisztrált munkanélküliek között.

A második csoport érdekes információja hogy a relatív magasabb képzettséget kifejező mutatók kerültek egy fő dendrogram ágra, mint felsőfokú (r20), középfokú végzettségű (r11/r1), illetve szakmai képesítéssel rendelkező munkások (r9/r1) aránya.

5. ábra: Az új 10 vizsgálatba vont változó dendogramja klaszteranalízissel

Az 5. ábra dendogramja valamint a páronkénti korrelációs vizsgálatok alapján a vizsgált változók körét tovább szűkítettük 5 fő mutatóra (V' index), amely biztosítja, a vizsgálatba vont változók szükséges függetlenségét a kistérségek csoportosítása során.

V'1	r1/c3	regisztrált munkanélküliek (RMN) aránya a népességen belül
V'2	r5/r4	férfiak aránya a 180 túli RMN belül
V'3	r16/r1	pályakezdők aránya a RMN belül
V'4	r9/r1	szakmunkások aránya a RMN belül
V'5	c4/c3	munkaképes korú lakosság aránya a népességen belül

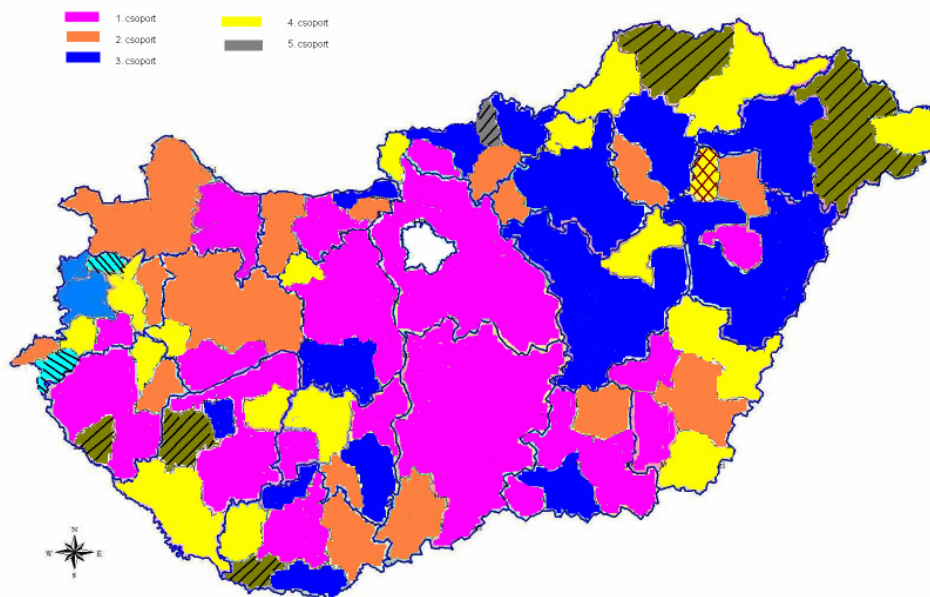
Az 5 kiválasztott mutató szerinti klaszterképződés tébeli elhelyezkedését a 6. ábra szemlélteti.

Végül a kartogramon megfigyelhető csoportokat jellemezzük az 1. táblázat alapján.

A munkapiaci mutatói alapján a legkedvezőbb 1. csoportot általában alacsony munkanélküliségi ráta, népességen belül viszonylag magas munkaképes arány, a tartós munkanélkülieken belül alacsony férfi munkanélküli hányad, és közepes regisztrált munkanélküli szakmunkás kör jellemzi.

A 2. csoport az 1. csoporttól csak annyiban különbözik, hogy a magasabb a szakmunkások munkanélkülieken belüli aránya és közepesen magas a férfiak tábora a tartósan munkanélkülieken belül.

Az 5 vizsgált mutató alapján a kartogramon jól megfigyelhető a kistérségek területi eloszlása. A kialakult 7 csoport háromfokozatú minőségi skálán történő besorolását az 1. táblázat tartalmazza. Az aktuálisan vizsgált tulajdonság kedvező értékét alacsony, a kedvezőtlen alakulását magas minősítés jellemzi.

6. ábra: A képzett csoportok területi elhelyezkedése

Minősítés	Alacsony	Közepes	Magas
Munkanélküliségi ráta (r1/c3)	1, 2, 7	3, 5, 6	4
Szaktanácsosok aránya RMN belül (r9/r1)	3, 4, 6	1, 5, 7	2
Munkaképes korú lakosság aránya a népességben belül (c4/c3)	4, 6, 7	5	1, 2, 3
Férfiak aránya a tartósan munkanélküliekben belül (r5/r4)	1, 6	2, 3	4, 5, 7

1. táblázat: A klaszteranalízissel képzett csoportok minősítéses besorolása

Forrás: Saját számítás T-STAR adatbázisból, 2003.

A 3. csoport már közepesen magas munkanélküliségi rátával valamint közepes férfi munkavállalókat súlytó tartós munkanélküliséggel jellemezhető, viszonylag alacsony szaktanácsos munkanélküliségi százalék mellett. Ehhez társul a magas munkaképes korú lakosság aránya.

A 4. csoport magas munkanélküliségi rátája mögött magas tartós férfi munkanélküliségi ráta, alacsony munkaképes korú lakossági hányad figyelhető meg.

A szétszórtn és viszonylag ritkábban megjelenő 5. csoport a magas férfi tartós munkanélküliséget leszámítva közepes mutatókkal jellemezhető.

A 6. és 7. csoport 1 illetve 2 kistérséggel elkülönült kiscsoportot alkot, általában kedvezőtlen munkapiaci besorolással jellemezhető.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Kevin Lang – William T. (1992): Dickens: **Labor market segmentation wage dispersion and unemployment**. NBER working paper no. 4073.
- [2] Rechicher J. (1998): **Területi stratégiák**. Budapest–Pécs, Dialóg-Campus Kiadó.
- [3] Varga J. (1998): **Oktatás Gazdaságtan**. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány. (www.kszemle.hu/kiadvany/)

SUMMARY

The quality and activity of the labour force in reproduction have fundamental roles in regional economic growth, in characterising regional competitiveness and in determining the capacity of regional innovation.

This presentation shows a possible classification method for micro-regions based on the figures describing the situation of unemployment. During the examination of the correlations of indicators, 5 main indicators - the rate of the registered unemployed in the population, rate of males in long-term unemployed, rate of career starters in unemployed, rate of skilled labour in unemployed, rate of population between age of 15 to 60 in total - were chosen, and these give the base for the classification of micro-regions.

As the result of the Cluster analysis, we obtained 7 groups at the similarity level of 75%. After the cluster and factor analysis based on the above-mentioned 5 indicators and the indicators describing the situation of unemployment in the micro-regions, we formed homogenous micro-regional groups, and we made efforts to describe the unity between the administrative groups of micro-regions and the artificially formed groups.

HEVES MEGYE GAZDASÁGI VERSENYKÉPESSÉGE, KISTÉRSÉGEI POTENCIÁLIS KITÖRÉSI LEHETŐSÉGEINEK TÜKRÉBEN

Toroczkai Adrienn

PhD-hallgató

PTE TTK

BEVEZETŐ

Vidékfejlesztés, kistérség, versenyképesség, fenntarthatóság, agrárium? A Kedves Olvasó számára számára jól ismert szavak, melyek arra ösztönöznek minket, hogy végiggondoljuk milyen állapotban van hazánkban a vidék és a hozzá kapcsolódó (mező)gazdaság. Kit érint a magyar vidék állapota? Csak azokat, akik benne élnek, vagy mindannyiunk közös érdeke, hogy hazánk vidékfejlesztése hatékony legyen és számos eredményt érjen el? Tény, hogy a vidék fejlesztése az ország jövője szempontjából is meghatározó.¹A vidéki – falusi – lakosság fő megélhetési forrása a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó feldolgozóipar. A KSH 2000-ben készített Általános Mezőgazdasági Összeírása alapján elmondható, hogy a hazánkban a mezőgazdasági foglalkozásúak száma közel 250 ezerre tehető, és még további 1,9 millió vidéki polgár foglalkozik nem főállásúként mezőgazdasági termeléssel. Közülük több, mint háromezrezer polgár az önellátásán kívül piacra is termel [1]. Az országos átlagnál jóval jelentősebb szerepet játszik a mezőgazdasági termelés az Észak-alföldi, a Dél-dunántúli és a Dél-alföldi régiókban [2]. Érdemes tehát belegondolnunk abba, hogy a falusi, községi lakosság által előállított élelmiszerek minőségén, fogyasztásán, árán, illetve környezetünk állapotán keresztül az egész lakosság érintett a vidéki térségek fejlődésének elősegítésében, gazdasági versenyképességének javításában és nem utolsósorban társadalmi jólétének megteremtésében.

Természetesen a magyarországi vidéki térségek felzárkóztatása nem képzelhető el kizárólag az agrárgazdaság bázisán. Hazánkon belül a mezőgazdasági szektorban is jelentős szerkezeti különbségek mutatkoznak meg az ország nagy-

¹ Az Európai Unióban használt kritériumok szerint hazánk csaknem egész területe (96%-a) vidéki térségnek minősül, ahol a népesség közel háromnegyede él. Az alapvetően vidéki, 62 %-os részarányú területek össznépességéből való részesedése 33,5 %. A települések 93 %-a falu (község), ahol a népesség 36,4 %-a él. A falvak 59 %-a 1000 főnél kisebb lélekszámú, amelyhez a népesség több, mint egyötöde tartozik.

régiói között mind a tulajdonviszonyok, az üzemszerkezet, mind az ágazat regenerációs képessége vonatkozásában. A Dunától keletre aprózódási folyamat bontakozott ki és az egyéni felhasználók, illetve a kisebb társas vállalkozók ténylegesen domináns szerephez jutottak. A Dunántúlon viszont az agrárgazdaság jellege jobban megőrizte a nagyüzemi szerkezet térhódítását. Megjegyezendő, hogy a Dunántúlon viszont a mezőgazdaság szerepe az elmúlt évtizedekhez képest csökkent országos összevetésben (1. táblázat).

Birtokméret(ha)	1895	1935	1949	1965	1975	1989	2000
0– 10	2 213 634	1 533 440	1 363 000				907 154
11– 50	228 202	83 823	71 267				47 330
51– 100	14 798	6 685	2 933	6			5 745
101– 300	13 936	8 027	3 000	31			4 012
301– 500	2 096	908	400	257	17	2	679
501– 1 000	2 827	781	200	875	67	35	684
1 001– 5 000	984	658		2241	1368	866	1 214
5 001– 10 000	4	25		61	278	398	51
10 000–	11	59		11	20	74	47
Összesen	2 387 492	1 634 406	1 440 800	3482	1750	1375	966 916
Ált. méret (ha)	9	6	8	1658	3454	4716	5

1. táblázat: A gazdaságok számának alakulása a birtokméret szerint (db)

Forrás: [3] ÁNGYÁN J. – ÓNODI G. (2003)

POPP (2001) szerint nem feledhetjük azt a tényt, hogy a „gazdaságilag fejlett országokban a mezőgazdaság vállalkozói jellege erősödik, és fokozatosan háttérbe szorulnak a hagyományos családi gazdaságok. Ezt a folyamatot az EU óriási anyagi ráfordítások ellenére sem képes megállítani, csupán mérsékelni tudja”.

A VIDÉKFEJLESZTÉS HELYZETE

Hazánkban az elmúlt másfél évtizedben a vidéki társadalmat számos meghatározó változás érte. A mezőgazdasági szektor – összehasonlítva más ágazatokkal – nagyobb arányú intézményi átalakuláson esett át. A tulajdonviszonyok és a gazdasági intézmények, a politikai, kormányzati struktúra, illetve a helyi társadalmi normák is megváltoztak. Ehhez az optimálisnak nem mondható szituációhoz hozzátartozik még: a földrajzilag szétszórt elhelyezkedés, nagy távolságok, lassú és magas költséggel működő informatikai lehetőségek, illetve a megnövekedett információigény.

Jelen pillanatban a munkanélküliség és a szegénység a vidéki társadalom két legnagyobb problémája. (1990-ben a községek lakosságának 45,6%-a, majd

1996-ban már csak 30,4%-a volt aktív foglalkoztatott. 1988-ban 1 028 000 fő dolgozott a mezőgazdaságban, 1996-ban ez a szám már csak 326 000 fő volt. Ez az arány 2000-ben is csökkent és azóta is folyamatosan – bár nem az előzőekben tapasztalható drasztikus módon – redukálódik (KSH adatok).

Sajnálatos tény az is, hogy az agrártermelők több, mint fele nem rendelkezik semmiféle mezőgazdasági szakképzettséggel és emellett még a hivatásos gazdálkodók egyharmada is teljesen szakképzetlen mezőgazdasági ügyekben.

Helyi és nemzetközi piacok – versenyképességben vagyunk?

Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkkal az áruk szabad mozgása lehetővé teszi az agrár termékek szabad behozatalát és kivitelét. Ennek nyomán a helyi piacokon is, távolságtól függően, új versenytársak megjelenésével kell számolni. Ezzel egyidejűleg lehetőségünk lesz a EU piacaira bejutni. Ehhez elegendő tudással és információval is szükséges bírunk, áruinknak megfelelő minőséggel kell rendelkeznie. (Többek között ezt szabályozza a KAP.)

Ahhoz, hogy az agrártermékek versenyképességét javítsuk, vagy rosszabb esetben inkább csak szinten tartsuk, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a következő „lépések megtételére” lenne szükség: termelők támogatása (magánbetárolás, exportgarancia, exporthitel-biztosítás), vállalatok piacra jutásának támogatása, technológiai és környezetvédelmi beruházások, termelő és értékesítőszövetkezetek (TÉSZ) létrehozása és hatékony marketingmunka (az eredetjelölés, a csomagolásfejlesztés stb.) támogatása [4].

Hogyan lehetne javítani a jelenlegi helyzetet?

Az agrár- és vidékfejlesztés főbb célkitűzései a Nemzeti Fejlesztési Tervet megalapozó helyzetelemzés, valamint az agrárágazatról szóló 1997. évi CXIV. törvény alapján a következők:

- Az agrártermelés versenyképességének javítása.
- Esélyegyenlőség megteremtése, arányos tőke- és munkajövedelem elérése.
- Az agrártermelés komparatív előnyeinek, gazdaságosságot és élelmi-szer-kivitel fokozó kihasználása.
- A vidéki foglalkoztatás és alternatív jövedelemszerzés ösztönzése, a vidék népességmegtartó képességének javítása.
- A termelőtevékenység és a környezetmegőrzés érdekeinek összehangolása, az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének megalapozása, feltételeinek javítása.
- A gazdaság emberi erőforrásainak fejlesztése, az agrárinnováció térnyerésének előmozdítása.

Mi befolyásolhatja a fejlődést?

A területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről az Országgyűlés részére készült J/3919. számú kormányjelentésben foglaltak alapján a gazdasági-társadalmi fejlődést alapvetően a következő tényezők szabják meg:

- A földrajzi helyzetből adódó előnyök.
- A külföldi tőke aránya a térség gazdaságában, ami a termelési-technológiai váltást segíti elő és munkahelyeket teremt.
- A vállalkozási aktivitás növekedése, ami hatással van a foglalkoztatásra, valamint további gazdasági tevékenységet segítő (marketing, piackutató, pénzügyi) vállalkozások létrejöttére.
- A humán tőke, a képzettség, az innovációs képesség.

(Érdemes még figyelmet fordítani az ipari parkok meglétére, nagyságára és kiépítettségük, hasznosításuk jellegére, az autópálya közelségére és az eddig elnyert állami pályázatok-támogatások nagyságrendjére).

Kérdőíves feldolgozás alapján a közvetlen terület- és vidékfejlesztő támogatások a társadalmi fejlődéssel inkább negatív, az infrastrukturális fejlődéssel viszont inkább pozitív összefüggést mutatnak, míg a gazdasági fejlődés összetett mutatójával nem látszik összefüggés. Egyértelműen negatív az összefüggés a társadalmi mutatók közül az autósűrűség és a lakássűrűség tekintetében, tehát azokban a kistérségekben, ahol nagyarányú volt a területfejlesztési támogatás (TEKI, CÉDE, TFC, agrár), ott ez a két mutató az országos szintnél lassabban fejlődött. Ez következhet abból, hogy az elmaradott térségek fejlesztése során nem ezen tényezőkre koncentráltak. Ez egybevág azzal, hogy az infrastruktúra ugyanakkor ezen elmaradott térségekben jobban fejlődött, ami egyrészt az előirányzatok célrendszeréből, másrészt a helyi törekvésekből is adódott. A gazdasági mutatók vegyes képe abból adódik, hogy a területfejlesztési célú előirányzatok volumene nem tudja ellensúlyozni a gazdaságfejlesztési előirányzatok differenciáló hatását és emellett az alapvető gazdasági folyamatok is jelentős befolyással bírnak. A többi előirányzat esetében kiemelkedő a KÖVICE (Környezetvédelmi és Vízügyi Célelőirányzat) pozitív összefüggése a csatornázottság mellett a vállalkozássűrűséggel és a munkanélküliség csökkenésével, a Befektetési Célelőirányzat pozitív összefüggése a munkanélküliség csökkenésével és az általános gazdasági fejlődéssel [5].

Vajon milyen hatással van a kistérségekre, ha az autópálya közelükben halad el, vagy ha a területén vagy a közelében autópálya csomópontot létesítenek? Elméletben az autópálya közelsége gazdaságfejlesztési emelkedést sejtet, hiszen az adott terület(ek) fejlődési esélyét befolyásolja.

De mi a helyzet a valóságban mért eredményekkel?

TÓTH G. szerint (2002) bár hazánk közlekedési kiépítettsége nagy némi kívánnivalót maga után, az autópályák jelenleg is hazánk fő fejlődési tengelyeit

jelentik. Vizsgálata bebizonyította, hogy jövedelem tekintetében a 45 percen belüli elérhetőséggel, míg feldolgozóiparnál 15, a kereskedelem vonatkozásában 10 perces elérhetőséggel rendelkező települések mutattak az átlagnál nagyobb növekedést.

KÁLNOKI KIS S. (2003) az autópályák által közvetlenül érintett kistérségek fejlődését hasonlította össze a közvetetten, illetve vonzáskörzeten kívüli kistérségekével. A legnagyobb arányú eltérést az M3 autópálya esetében export árbevétel (280%), a nyereségadó (228%), az SZJA (129%) és a tartós munkanélküliek száma (66%) esetében találta. Ezen kívül az M5 autópályánál export árbevétel (220%), a nyereségadó (205%), az SZJA (105%) illetve a tartós munkanélküliek száma (80%) arányú eltérés mutatkozott az érintett és nem érintett kistérségek között.

Az ipari parkok hatása remélhetőleg hosszú távon pozitív hatásként jellemezhető a kistérségek gazdasági és társadalmi fejlődésében. Jelenleg Magyarországon több, mint 160 ipari park található. Lévéen arányilag fiatal létesítményekről beszélünk – 1997-re datálódik az első ipari park létesítése – ezért gazdasági-társadalmi hatékonyságukat még merészség lenne bizonyítani. A területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről, és az Országos Területfejlesztési Konceptió végrehajtásáról (VÁTI 2001.) szóló Jelentés háttéranyaga sem tudott még beszámolni az ipari parkok pozitív hatásairól.

Kistérség	Működő vállalkozás összesen	Ebből: Működő társas vállalkozás összesen	Ebből: Működő egyéni vállalkozás	1000 főre jutó vállalkozás
Egri	9 079	3240	5 839	95
Füzesabonyi	1 749	427	1 322	46
Gyöngyösi	1 228	1743	3 485	68
Hatvani	2 898	840	2 058	51
Hevesi	1 564	359	1 205	42
Pétervásárai	971	257	714	43
Kistérségek összesen	21 489	6866	14 623	66

2. táblázat: Heves megye vállalkozásainak megoszlása kistérségenként

Forrás: [6] KSH honlap

Itt említeném még meg, hogy ebben az esetben a vállalkozási övezetek² fejlesztésre gyakorolt hatását is érdemes figyelembe venni egy későbbi tanulmány alkalmával. CSATÁRI B. (2002) szerint az övezetek kijelölése óta ugyan

² A vállalkozási övezet: a régió fejlődése érdekében létrehozott, területén folytatott tevékenységéhez sajátos pénzügyi kedvezmények igénybevételét biztosító, területileg lehatárolt termelési és szolgáltató terület (TF tv. 1996.)

nem telt el sok idő, ez a néhány év viszont azt jelzi, hogy a vállalkozási övezetek (...) a megyék fejlettségének emelésében sem tudtak szerepet játszani. Emellett számos tanulmány támasztja alá azt tény, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet és a versenyképesség szinte minden kétséget kizáróan a humán tőkével vonható szoros párhuzamba. Emellett az is megfogalmazható következtetés: ha egy adott térségben magas szintű az iskolázottság, akkor ott a következő generációk esetében is magasabb arányban fognak közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezni a lakosok. Illetve a fejletlenebb térségekből magasabb arányú lehet a magasán képzettek elvándorlása a fejlettebbek irányába.

HEVES MEGYE VIDÉKFEJLESZTÉSE

Heves megye az 1 főre vetített GDP mutató alapján a közepesen fejlett megyék közé sorolható. 2000-ben az egy főre eső GDP-je 910 000 Ft/fő volt, az országos átlag mintegy 70,5%-a, az Észak-magyarországi régió átlagához viszonyítva 110,6%, a megyék országos átlagához mérten 89,8%, az EU átlagának mintegy 36%-a.³

A megyében 1000 lakosra 66 működő vállalkozás jut. A vállalkozási kedv és hajlandóság itt a legmagasabb a régióban. Az egyéni vállalkozások mellett a kft. és a bt. a leginkább alkalmazott társasági forma.

Külföldi érdekeltségű vállalkozások száma 300, a jegyzett tőkéjük 2001 év végén 63,1 milliárd Ft volt.

A vállalkozási kedv azonban nem egyenletes Heves megyén belül. Az 1000 főre jutó működő vállalkozások számában, az egyéni vállalkozók számában jelentősek a területi különbségek, csakúgy, mint a külföldi tőke elhelyezkedésében (2. táblázat).

A megye gazdasági versenyképességét a jövőben kedvező és kedvezőtlen tényezők egyaránt befolyásolhatják. Kedvezően hathatnak a multinacionális cégek, megyei székhelyű és tulajdonú kis- és középvállalkozások fokozatos beszállítói térnyerése.

Kedvezőtlen hatása lehet ugyanakkor annak; ha a megyében megtermelt jövedelem más területen történő befektetését újabb tőkebefektetések nem ellensúlyozzák; ha a megyei munkaerő alkalmazkodóképessége nem javul; ha a vál-

³ Heves megye területe 3637 km², az ország területének 3,9%-a. Lakosainak száma 327 ezer fő, ami az ország összlakosságának 3,2 %-át teszi ki. Az Észak-Magyarországi régióban területi súlya 27 %, lakónépességének aránya 25,2 %. Heves megyében 7 város és 112 község található (a települések 61,3 %-a 2000 fő alatti népességű). A településszerkezet a megye középső részén kiegyensúlyozott, délen alacsonyabb népsűrűségű, északon aprófalvas. A megyében a népsűrűség 90 fő/km², mely Magyarországi viszonylatban átlagosnak mondható, de alacsonyabb az EU, a fővárost is magában foglaló országos és Észak-Magyarországi régió átlagánál. A megyén belül az elmaradottabb és fejlettebb térségek között 2-2,5-szeres a népsűrűségi különbség.

lalkozási környezet kedvezőtlenebbé válik. Számítani kell arra is, hogy Magyarország, a megye versenyhelyzeti előnye az EU-csatlakozást követően csökkenhet, mely külföldi tőkekivonást is eredményezhet.

Sajnos a megyében az ipari parkok elhelyezkedése is döntően az urbanizált tengelyre esik, így hiánya az elmaradott térségekre kedvezőtlen hatású. Ezért indokolt Heves, Sirok–Parád–Pétervására körzetében ezek kialakítása.

A megye munkaerő piacát az elmúlt tíz évben a foglalkoztatás és a gazdasági aktivitás nagymértékű csökkenése, a munkanélküliség ugrásszerű növekedése jellemezte.

A gazdaság dinamizálásának fejlesztése, a versenyképesség erősítése

A gazdaság meglévő értékeire támaszkodva, a gazdasági szerkezet korszerűsítésével, a jelenlegi és a prognosztizálható kereslet figyelembe vételével, jelentős mértékű külföldi tőke befogadásával és hatékony felhasználásával érhető el a gazdaság fejlődése.

1. Korszerű infrastrukturális háttér biztosítása, a megfelelő fogadóbázis megteremtése illetve továbbfejlesztése.
2. A stabil és fejlődőképes kis- és középvállalkozások támogatása.
3. A fejlesztési tevékenységek, a technológiai transzfer, a korszerű eszközök, gépek, berendezések...stb. beszerzésének elősegítése.
4. Az üzleti szolgáltatások körének bővítése, színvonalának emelése, vállalkozói tanácsadási rendszer kifejlesztése.

A fenntartható agrárstruktúra, a települések együttműködésén alapuló vidékfejlesztés

Az elmúlt két évtizedben jelentősen megváltozott a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya is. Míg 1980-ban mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 19,2% volt, 1996-ra ez a szám 6,9-re, 2001-re 5,6%-ra csökkent. Átlag fölötti ma a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a megye déli részein (10–12%), átlag alatti a középső és átlagos az északi térségekben.

2001-ben a megyében működő gazdasági társaságok 8,7%-a, az egyéni vállalkozók pedig 7,1%-a végzett mezőgazdasági tevékenységet. Említésre méltó, hogy a megyében a mezőgazdaság területén alig jelent meg a külföldi tőke, kevés a vegyesvállalkozás (16 db), melyek jegyzett tőkéje mindössze 115 millió Ft.

A gazdasági-társadalmi átalakulás kedvezőtlen hatásai az ágazatban tartósan fennmaradtak és még jelenleg is fennállnak. Tovább nőtt az agrárrolló és romlott a mezőgazdaság jövedelmezősége [7].

ÖSSZEGZÉS

A megye jellemzőit figyelembe véve, néhány polgármesterrel folytatott beszélgetés eredményeképp megállapítható, hogy a következőkben összeszedett pontok alapján.

1. A mezőgazdasági vállalkozások fejlesztéseinek, beruházásainak elősegítése.
2. Az integrált vagy az ökológia gazdálkodás bevezetése.
3. Infrastruktúra és szolgáltatások biztosítása az agrárvállalkozók számára.
4. A tájtermékek előállításának és piacképes állapotba hozásának támogatása.
5. Tőke- és hiteltámogatások elősegítése.
6. Az elő- és készfeldolgozás, a megfelelő színvonalú tárolás, csomagolás fejlesztése.
7. A marketing tevékenység eredményességének fokozása.
8. A zöldség- és gyümölcskultúrák termelési színvonalának növelése.
9. A húszüzemi állattenyésztés minőségi mutatóinak javítása.
10. A gyógynövénytermesztés, begyűjtés, előfeldolgozás...stb. fejlesztése.
11. A nagyobb hozzáadott értéktartalmú termékek előállítására kellene törekedni, hiszen ez javíthatná a jövedelemtermelést.

Véleményem szerint, ha az emberekben a természetes élni- és tenniakadás, illetve aktivitás intenzívebb volna, sokat jelenthetne saját megélhetésük, környezetük, lakóhelyük érdekében. Arra kellene törekedni, hogy a mostani gazdálkodók mellett hosszú távon a mai felnövekvő nemzedék is perspektívát lásson a gazdálkodásban és kistérségében, településén maradjon és a gazdasága fenntartható és biztos megélhetést biztosítson számára és családjának.

Emellett át kellene gondolni a hitelbírálókat, mivel a hitelezés látóköréből a kisgazdaságok kiesnek [8].

A vidéki gazdaság hatékonyságának fontos mérőeszköze, hogy részt vesz-e a javak létrehozásában és biztosítani tudja-e egyenlő eséllyel mindenki számára az anyagi és kulturális javak elérhetőségét. A mezőgazdaság nem alkalmas arra, hogy egymagában megoldja a vidék fő gondját, a foglalkoztatást és a munkahelyteremtést, ezért további ösztönző cselekvésekre, kezdeményezésekre van szükség.

IRODALOMJEGYZÉK

- [3] Ángyán J. – Ónodi G (2003): **Mi történik itt a vidékkel? (Agrárblöffök, elhallgatások és „lezsugázások”)**. www.falunet.adatpark.hu p. 16.
- [8] Baranyi A. – Pataki L. dr. (2003): **Agrárvállalkozások finanszírozása Heves megyében**. Gazdálkodás folyóirat (4. különiadás), Budapest.
- [4] Bozsik N. (2004): **Magyarországi agrártermékek versenyképességének vizsgálata**. Gazdálkodás folyóirat (9. különiadás), Budapest.
- [5] Hahn Cs. (2004): **Területi felzárkózás Magyarországon**. Budapest, p.100.
- [2] Marsalek S. – Wölcz A. – Téglá Zs. (2004): **A magyarországi agrárgazdaság vizsgálata**. Gazdálkodás folyóirat (9. különiadás), Budapest.
- Podmaniczky L. – Ángyán J. – Ónodi G. (2003): **A többfunkciós mezőgazdálkodás szerepe a vidékfejlesztésben**. In: A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt – VI. Falukonferencia MTA RKK, Pécs p. 67–80.
- [1] Raskó Gy. (2003): **„Földközeli gondolatok a vidékfejlesztésről**. Budapest, A falu 2003. évf. 1. sz.
- [6] KSH Heves Megyei Igazgatósága (2004): **Az „otthont” kínáló Heves megye – gazdasági-társadalmi jellemzők** www.hevesmegye.hu p. 44.
- [7] **Heves Megye Fejlesztési Terve (2003–2012) és Operatív Programja (2003–2006)**, Heves Megyei Vállalkozói Központ, 2003. p. 87.

SUMMARY

Rural development, micro-regions, competitiveness, sustainability, agriculture, industry form the skeleton of my essay. In whose interest is it to develop agriculture and industry in the rural areas of Hungary? What we need are actively farming, open-minded inhabitants to ensure both the necessary material and cultural needs. Is it enough to wait for government aid. or is it worth taking the lead at local level? What are the conditions most attractive to an international company (or even to a domestic company) for setting up a subsidiary in a specific micro-region? How can SMEs create successful businesses and how can a local authority, hand-in-hand with farmers, create sustainable agriculture? The author attempts to find solutions to develop agriculture and industry in order to find a foothold for them in international and national markets.

KOMPETENCIA MARKETING SZEMPONTOK A KISTÉRSÉGI FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁBAN (SZOBI STATISZTIKAI KISTÉRSÉG – IPOLY-VÖLGY)

Török L. Gábor

ügyvezető igazgató, c. egyetemi docens
Datapass Kft., Szt. István Egyetem

RÉGIÓ- ÉS TELEPÜLÉSMARKETING-MEGKÖZELÍTÉS (RTM) A KISTÉRSÉGI FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁBAN

A térségfejlesztési stratégia lényege, hogy hasznosítsuk egy térség belső adottságaiból mindazt, amit lehet, és szerezzük meg ehhez mindazokat a külső forrásokat, amire alkalom és esély kínálkozik. A stratégiakészítés során számos szempont figyelembevételére van szükség. Ezek egyike a régió- és településmarketing, melynek témánk szempontjából fontos alap gondolatai az e tárgyban készült hazai monográfia [4] alapján a következőkben foglalhatók össze. Az RTM a piacorientáció szemléletét, eszközeit és módszereit érvényesíti a térségek, települések működtetésében és stratégiájuk kialakításában. Megkülönböztető sajátossága a hagyományos marketing tevékenységgel szemben *a termék*, amivel foglalkozik, amit a piac összefüggései között vizsgál. Ez a termék legáltalánosabban a lokalitás, egy földrajzilag, közigazgatásilag meghatározott hely, a maga keresletével és kínálatával, magán- és közjavaival. A „területtermék” legfőbb sajátosságai a következők:

- komplex áru- és szolgáltatási csomagot kínál, heterogén fogyasztói célcsoportok számára,
- kettős jellegű: egyrészt reális, fizikai valóság, másrészt szubjektív, tudati képződmény (ismeretek, képzetek, benyomások, pozitív és negatív attitűdök, stb. alkotják),
- az imázsban él, a róla alkotott képben jelenik meg a külvilág, a különböző célcsoportok számára,
- nehezen fejleszthető, sok az érintett érdekcsoport, hosszú a termékfejlesztés (és a fejlődés tudatosításának) átfutási ideje.

Az RTM közösségi típusú marketingként egy lokalitás, a helyi társadalom egészében véve jobb piaci pozicionálását szolgálja kifelé, miközben versenysemleges marad befelé, a térségen belüli versenytársak, vállalkozások vonatkozásában. A térségek, települések esetében különösen igaz, hogy a piaci szerep-

lők egyszerre jelennek meg egymás szövetségeseiként és versenytársaiként. Ebből adódóan az RTM piaci modellje is a *coopetition* felfogásra épül.

KOMPETENCIA MARKETING

Az RTM koncepció a kompetencia alapú megközelítésre, paradigmára épül. A „területtermék” vonatkozásában a kompetenciák olyan adottságok, tulajdonságok, képességek, jártasságok, amelyek jellemzőek egy térségre, vagy településre. Jó esetben ezek a kompetenciák egyúttal olyan sajátosságok, amelyek megkülönböztető versenyelőnyt biztosítanak egy térségnek, településnek másokkal szemben.

Alap- és funkcionális kompetenciák

Az alapkompenciákat egy terület természeti adottságai, ill. történelmileg-kulturálisan kialakult emberi és gazdasági erőforrásai, infrastrukturális feltételei, intézményei, alkotják. A funkcionális kompetenciák körébe sorolható minden olyan ismeret, tudás, jártasság, készség, amivel egy adott terület szereplői rendelkeznek. Ezek birtokában működtetik a térséget, állítják elő, termelik újra és fejlesztik a „területterméket”. A funkcionális kompetenciák a térségben élő emberekben testesülnek meg, emiatt a kompetenciák ezen csoportja és az emberi erőforrások között rendkívül szoros a kapcsolat.

Kínálati (vagy teljesítmény) és kommunikációs kompetenciák

A kínálati kompetenciák azok, amelyekkel egy térség, település ténylegesen rendelkezik, valamennyi alap- és funkcionális kompetenciát együttevve. A kommunikációs kompetenciák pedig azok, amelyekkel a terület meg tudja jeleníteni a külvilág számára, amivel rendelkezik. Ez végső soron a térség, település mások számára vonzó imázsának kialakítását és fenntartását jelenti, amin belül nagyon fontos szerep jut a kapcsolatmenedzsmentnek.

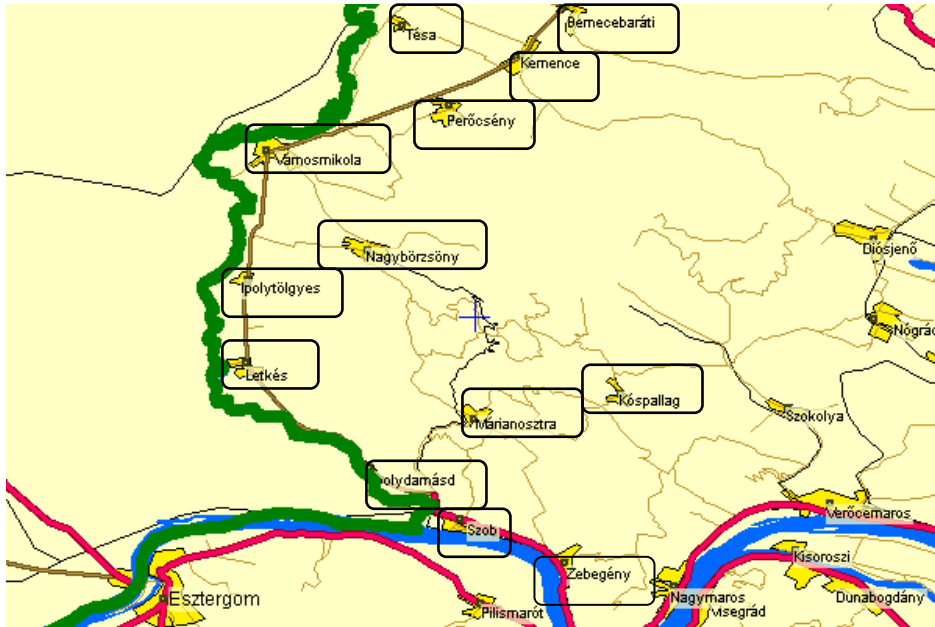
A kompetencia marketing eszközrendszere

A „területtermék” sajátosságaiból adódóan az alkalmazandó marketing eszközrendszer a hagyományos 4P (Product, Price, Place, Promotion) helyett 2K-val írható le. A 2K a következő:

- kínálati mix; a „területtermék”-ben megtalálható teljes tárgyi, feltételbeli és szolgáltatási kínálat, az igénybevételi feltételekkel és az árakkal kombinálva,
- kommunikációs mix; a klasszikus eszközök (reklám, PR, promóció, stb.) ötvöződése az értékesítési funkcióval.

A SZOBI STATISZTIKAI KISTÉRSÉG

A 13 településből álló szobi statisztikai kistérség Pest megye északi részén található. Települései közül kettő (Zebegény és Szob) a Duna partján, öt (Ipolydamásd, Letkés, Ipolytölgyes, Vámosmikola, Tésa) az Ipoly mentén, négy (Nagybörzsöny, Peröcsény, Kemence, Bernecebaráti) a Börzsöny hegység észak-nyugati lábánál, kettő (Márianosztra, Kóspallag) pedig a Börzsöny déli-délkeleti oldalán fekszik. A települések földrajzi elhelyezkedését az 1. ábrán látható térkép szemlélteti. A szobi kistérséget Pest megyében déli irányban a váci, a Börzsöny túlsó, keleti oldalán pedig a Nógrád megyéhez tartozó rétsági kistérség határolja. Meghatározó sajátossága, hogy az országhatár mentén fekszik. A trianoni diktátum, elvágva a területnek a Felvidékhez fűződő, sok évszázados gazdasági, társadalmi, kulturális kapcsolatait, perifériára szorította az Ipoly menti településeket is. Ebből a perifériából most, az Európai Unióhoz való csatlakozás, ill. az Uniónak a határon átnyúló régiók kialakítására és támogatására irányuló törekvése révén történelmi kitörési lehetőség nyílik.

1. ábra: A szobi statisztikai kistérség települései

A SZOBI KISTÉRSÉG ALAPKOMPETENCIÁI

A kistérség alapkompenciái a helyben rendelkezésre álló, különféle erőforrások mennyiségében és minőségében gyökereznek. Az ezek egy részét mennyiségileg érzékeltető statisztikai mutatók a következő oldalon lévő, 1. táblázatban találhatóak. Az adott erőforrások öt kategóriába sorolhatók.

Mutató	Mértékegység	Időpont, időszak	Pest megye	Szobi kistérség	Kistérségi minimum	Kistérségi maximum
Lakónépesség száma	fő	2004 jan. 1.	1 124 395	13 001	90	2 968
Népsűrűség	fő/km ²	2004 jan. 1.	175,9	41,3	9,6	147,9
Élveszületés	1000 lakosra	1990–2003	11,0	9,8	6,5	11,7
Halálozás	1000 lakosra	1990–2003	12,9	18,1	11,4	29,1
Természetes szaporodás	1000 lakosra	1990–2003	-1,9	-8,3	-22,6	0,0
Vándorlási különbözet	1000 lakosra	1990–2003	12,4	4,4	-4,8	16,4
Eltartottsági ráta	%	2004 jan. 1.	44,1	52,5	38,5	88,2
Öregedési index	%	2004 jan. 1.	75,8	109,7	46,7	425,0
Legalább középiskolai érettségivel rendelkezők	%	2001. febr. 1.	37,5	28,1	12,7	51,0
Egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők	%	2001. febr. 1.	11,7	6,0	0,0	17,1
Foglalkoztatottak aránya a lakónépességből	%	2001. febr. 1.	38,4	32,5	20,2	41,1
Munkanélküliek aránya a lakónépességből	%	2001. febr. 1.	3,3	2,6	1,0	4,8
Mező- és erdőgazdálkodásban foglalkoztatottak aránya	%	2001. febr. 1.	3,2	6,5	1,8	14,8
Adózók száma	100 lakosra	2003. előz. a.	43	42	28	47
Egy adófizetőre jutó adóköteles jövedelem	1000 Ft	2003. előz. a.	1319,5	1242,2	976,8	1 648,9
Vállalkozások száma	1000 lakosra	2003. dec. 31.	87	50	17	80
Az összevont mezőgazdasági ág.-ban műk. vállalk. aránya	%	2003. dec. 31.	3,1	14,7	0,0	33,3

1. táblázat: A Szobi Statisztikai Kistérség statisztikai mutatói (saját összeállítás)
 Forrás: Tervezési-statisztikai kistérségek Pest megyében KSH Budapest, 2004.

Emberi erőforrások

A kistérség emberi erőforrásai mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt szűkösek. A 13 település népessége együttesen is csak töredéke, 1,2%-a Pest megye lakosságának. A népességszám a kistérség egészén belül jelentős ütemben, néhány településen drámai mértékben csökken. Magas az időskorúak aránya, rendkívül kedvezőtlen (két településen extrém módon magas) az öregedési index. A demográfiai adatok tekintetében óriási különbségek vannak az egyes települések között. Ezen túlmenő érvénnyel is elmondható azonban, hogy a kistérségen belüli, települések közötti egyenlőtlenségek jóval nagyobbak, mint amelyek a kistérség egésze és Pest megye relációjában adódnak. A humán erőforrás minőségére utaló iskolai végzettségi színvonal alacsony, nem sok esélyt kínál a komolyabb kvalifikációt igénylő, tudásintenzív foglalkozások (és foglalkoztatók) helyi elterjedése számára.

Gazdasági erőforrások

A humán és a gazdasági erőforrások (minthogy a gazdaságban is emberek tevékenykednek) szoros kapcsolatban állnak egymással. Az adatok alapján a kistérség lakónépességének foglalkoztatottsága nem sokkal marad el a Pest megyeitől, a munkanélküliek aránya pedig még kedvezőbb is a megyeinél.

A mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban foglalkoztatottak magas (a megyeit kétszeresen meghaladó) aránya (az alacsony népsűrűséggel párosulva) egyértelműen jelzi a kistérség vidéki, rurális karakterét. Még ennél is markánsabban utalnak erre a vállalkozások összevont gazdasági ágak szerinti adatai. A 100 lakosra jutó adózók számában a megye és a kistérség adatai között minimális a különbség, a kistérségen belül azonban jelentős a szóródás. Hasonló a helyzet az egy adófizetőre jutó adóköteles jövedelmek kapcsán is.

A helyi gazdasági potenciál szintjét legjobban érzékeltető adat az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma. Ez Pest megye egészében 87, a szobi kistérségben 50, a kistérség egyes településeit nézve pedig 17 és 80 között szóródik.

A statisztikai adatokat elmélyítő, ill. azokon túlmutató információk a kistérség gazdasági erőforrásainak gyengeségét, néhány vonatkozásban kifejezetten a kompetencia hiányát mutatják. A vállalkozások mikroméretűek, nem ritkán kényszerből születtek, kevés tőkével rendelkeznek, a menedzsment ismeretek alacsony szintűek. A 13 településen csak néhány, jelentősebb létszámot foglalkoztató ipari, ill. mezőgazdasági nagyüzem található. Viszonylag sokan dolgoznak a közintézményi szférában (közigazgatás, közoktatás, egészségügy, szociális gondozás, fegyház és börtön).

A lakossági vásárlóerő gyenge. A kistérség munkahelyein alacsonyak a bérek, hasonlóképpen a nyugdíjak, járadékok. Jóllehet a lakosság önellátásra sokféle terméket és szolgáltatást állít elő, az államosítás előtti helyi termelési potenciál jelentősen visszaesett. A sokféle művelési ágban hasznot hajtó igr

zet, munkakultúra csak részben él tovább. A kistérségnek nincs meghatározó (és megkülönböztető erővel bíró) terméke, tevékenysége, szolgáltatása, gazdasági jellegzetessége. Az egyetlen, erre a környékre utaló ismert márkanév a szobi szörp. A tájra korábban jellemző bogyós növények (málna, ribizli) termesztésével a bizonytalan piaci körülmények, alacsony jövedelmezőség miatt a korábbiakhoz képest kevesebben foglalkoznak. Az erdőművelés, erdőéelés, faipar régi hagyományai szinte teljesen kihaltak. A kőfaragás messze földön híres mestersége megszűnt, a kőbányászat meglehetősen tájromboló formában folyik.

Természeti erőforrások

A szobi kistérség lényegében véve a Duna–Ipoly Nemzeti Park területén található. Elsődleges erőforrása maga a táj, a természet. A Börzsöny hegyvidékének erdői, belső területének viszonylagos érintetlensége, növény- és állatvilága, tiszta levegője jó alapot kínál a turizmus és a természeti környezetben való rekreáció számára. Adottak a vízi turizmus lehetőségei is, bár jelenleg még csak a Dunán. Kiemelt fontosságú erőforrások a termőföld és az erdő is, azonban gazdasági hasznosításuk, ezzel együtt népességmegtartó erejük is, különböző okoknál fogva jóval az optimális szint alatt van. A térség jelentős ásványvagyonnal rendelkezik, bazalt és egyéb kőzetek, valamint folyami kavics formájában. Az ásványvagyon kitermelése ellentmondásos tevékenység, mert egyrészt munkahelyet és jövedelmet ad a helyben élők töredéke számára, másrészt a bányászat jelentős környezetterhelést, tájpusztítást és egyéb károkat is eredményez. A kistérség természeti erőforrásai között egyre inkább számításba kell venni, a szelet és a napot, mint lehetséges, megújuló (alternatív) energiaforrásokat, a környéken megtermelhető, szintén energiatermelésre alkalmas biomasszával együtt.

Az infrastruktúra révén adott erőforrások

A kistérség megközelíthetősége és közlekedése kielégítő. Zebegény és Szob vasúton és közúton, a többi település közúton elérhető. Szobról Budapestre, a Nyugati pályaudvarra egy órán belül el lehet jutni. Szobot a Duna túloldalával egész évben üzemelő kompjárat köti össze. A kistérségi úthálózat egészében véve elfogadható, bár némi bővítésre és jelentős felújításra szorul. A villamosenergia-ellátás teljeskörűen biztosított. Lényegében véve ugyanez elmondható a vezetékes ivóvízhálózattal kapcsolatban is. A KSH 2003. decemberi adatai szerint a kistérség egészében 90,6% volt a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya. Közüzemi szennyvízcsatorna a kistérség 13 települése közül hétben már van, további hatot még be kell kapcsolni a hálózatba. A vezetékes gázellátás infrastruktúrája ugyancsak kiépült a kistérségben. Igénybevételének lakossági oldalról elsősorban anyagi korlátai vannak, ill. a gázfűtésnek van helyi alternatívája az erdő közelsége miatt. A vonalas telefonhálózat mindenütt megtalálható, megléte egyre inkább az Internet hozzáférés szempontjából jelentős. A

települések egy részében már lehetőség van széles sávú Internet elérésre is. Gyakorlatilag teljes mértékű a mobil telefonos lefedettség is.

Intézményi erőforrások

A kistérségben, jelentős finanszírozási nehézségekkel és esetenként komoly eladósodottság mellett, de működnek az önkormányzatok és funkcionál az általuk fenntartott közoktatási, egészségügyi, szociális és közművelődési intézményrendszer. A kistérség városi rangú településén, Szobon majdnem minden, a városi jogállással együtt járó funkció és intézmény megtalálható. A kistérség lakossága ügyes-bajos dolgainak túlnyomó részét el tudja intézni a térség határai között (a kevés kivétel közé tartozik a kórházi ellátás és a földhivatali ügyintézés). A kistérség településein élők korösszetétele miatt különösen fontos az egészségügyi ellátás terén meglévő kompetencia. A háziorvosi rendelés mellett igen széles körű a szakorvosi ellátás és működik mentőállomás is.

A SZOBI KISTÉRSÉG FUNKCIONÁLIS KOMPETENCIÁI

A kistérségben a sikeres helyi társadalmakat jellemző [1], komoly közigazgatási tapasztalat és térségfejlesztési menedzsmenttudás halmozódott fel. A kistérségi önkormányzatok élnek a társulás, szövetkezés, hálózatépítés különféle formáival, lehetőségeivel. Ezek között van olyan, ami inkább csak a forráshiányos, finansziális kényszer hatására jött létre (többcélú kistérségi társulás), vannak azonban olyanok is, amelyeket egy távolabbra tekintő, közös jövőkép motivált. Az utóbbiak közül különösen fontos a Duna–Ipoly Interregionális Programtársulásban való részvétel. Ennek tagjaként a szobi kistérség a szlovák oldalon megalakult Hont–Ipoly Kistérségi Társulással közösen jó eséllyel pályázhat a határon átnyúló üzleti és intézményi együttműködést támogató Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Program forrásaira. [3] A fontos és jelentős helyi funkcionális kompetenciák közé tartozik a különféle térségfejlesztési pályázatok készítésében, és a nyertes pályázatok alapján megvalósított projektek menedzselése terén szerzett tapasztalat és jártasság is.

A KOMPETENCIÁKRA ÉPÍTŐ SZOBI KISTÉRSÉGI STRATÉGIA PRIORITÁSAI

A kistérség jellegénél, adottságainál fogva a stratégia elsősorban és nagyrészt vidékfejlesztési irányultságú, vagyis a táji adottságokra, emberi tényezőkre, közösségekre koncentrál, de a területfejlesztés szempontjait (infrastruktúra ellátottság, munkahelyteremtő beruházások, külső forrásbevonás) is figyelembe veszi. [5]A stratégiai prioritások az alábbiakban összegezhetők.

- A természeti környezet és értékek megóvása, az ökológiai adottságokhoz illeszkedő tevékenységek, vállalkozások, megélhetési formák ösz-

tönzése (tájgazdálkodás, extenzív művelési formák és állattartás, erdőtelepítés, megújuló energia források, elsősorban biomassza előállítása, csonthéjas és bogyós gyümölcsfélék, falusi turizmus és vendéglátás, különös tekintettel a kerékpáros és a 2007 után jelentősen fejleszthető vízi túrázásra).

- A lakónépesség életminőségének javítása, (a települések közötti egyenlőtlenségek csökkentése, a leghátrányosabb helyzetben lévő közösségek további leszakadásának megakadályozása, gondoskodás az időskorúakról és rászorulókról, az Ipoly két oldalán lévő települések térbeli, gazdasági, emberi és kulturális kapcsolatainak újraszervezése, a közigazgatás-hatósági ügyintézés egyszerűsítése egykapus megoldással, informatikai támogatással).
- A humán erőforrások minőségének emelése, egyaránt javítva a kistérség „népességmegtartó képességét” és „képességmegtartó népességét”. [2] (Tanulmányi ösztöndíjak fiatalok ösztönzésére, a kistérségi közösség számára fontos végzettségek megszerzésére, a végzett szakemberek helyben maradásának, ill. letelepedésének támogatása, a felnőttképzés és átképzés helyi igényekhez illeszkedő formáinak kialakítása, az idegennyelv-oktatás elősegítése csereprogramokkal, a számítógépes-informatikai ismeretek és kultúra terjesztése).
- Az országhatár két oldalán lévő kistérségek üzleti-gazdasági kapcsolatainak és potenciáljának erősítését szolgáló, korszerű fizikai infrastruktúra kiépítése (hidak, utak, infokommunikációs hálózat).
- A kistérség természeti értékeit nem romboló, környezetbarát, minél nagyobb hozzáadott értéket előállító üzemek, vállalkozások letelepedésének támogatása, tevékenységek elősegítése (nem anyagigényes részegységek előállítása, helyi mezőgazdasági termékek feldolgozása, az átmenő forgalmat kiszolgáló logisztikai bázis, kutató-fejlesztő tevékenység számára biztosított terület és kiszolgálás, laboratóriumok, alkotóházak, stb.)

MARKETING SZEMPONTOK A KISTÉRSÉGI KOMPETENCIÁKRA ÉPÍTŐ FEJLESZTÉSHEZ

Az alapvető cél a kistérség olyan fejlesztése, ami emberibb körülményeket, jobb életminőséget kínál az itt lakók számára, de nem áldozza fel a természeti környezetet és a vidéki életmód értékeit. Ennek érdekében elsősorban a belső megújulásra, a kistérség belső energiáinak és tartalékainak mozgósítására van szükség. Ez korántsem a bezárkózás, hanem a belülről kifelé irányuló aktivitás programja, amely nyitott bármely más, az érdekeivel és értékeivel összhangban lévő öntevékeny közösségi cselekvés iránt. Ebből kiindulva a kínálati és a kommunikációs mixet magába foglaló marketing tevékenységet a következőkre célszerű koncentrálni:

1. a lokális identitás erősítése (hagyományok felélesztése, kulturális események rendezése, a belső kommunikáció csatornáinak, kábel-tv, helyi újság, stb. hasznosítása),
2. saját erősségek tudatosítása (természeti szépségek, közvetlen emberi kapcsolatok, sokféle fizikai munkában való jártasság, szorgalom, stb.),
3. az összetartás, szolidaritás, közösség értékeinek ápolása (törődés az időskorúakkal és rászorulókkal, karitatív tevékenység),
4. a települések külső képének, megjelenésének javítása (településtisztasági mozgalom, környezetvédelmi igényszint emelése),
5. egyedi, megkülönböztető jegyek keresése a helyi adottságokból, sajátosságokból, hagyományokból kiindulva (ételek, ünnepek, népszokások, kézművesség, erdei kisvasút, stb.),
6. a kistérség ismertségének növelése idegenforgalmi, turisztikai szempontból, kihasználva a Duna–Ipoly Nemzeti Parkhoz tartozást, mint „márkanévet”,
7. a letelepedés támogatása (információk a megvásárolható ingatlanokról, építkezési lehetőségekről, a kistérségben élő külföldiek, elsősorban hollandok személyes kapcsolatainak hasznosítása),
8. a fejlesztési, pályázati források lehetőségeinek maximális kihasználása az e téren meglévő helyi, funkcionális kompetenciákra építve.

IRODALOM

- [1] Bódi F. – Böhm A. (szerk.) (2000): **Sikeres helyi társadalmak Magyarországon**. Budapest, Agroinform Kiadóház.
- [2] Madarász I. (2000): **Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot?** Budapest, Agroinform Kiadóház.
- [3] **Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Program 2004–2006 Programkiegészítő Dokumentum** 2005. január 31. www.interreg.hu.
- [4] Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. (2002): **Régió- és településmarketing**. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. .
- [5] Sarudi Cs. (2003): **Térség- és vidékfejlesztés – A magyar térgazdaság és az európai integráció**. Kaposvár, Agroinform Kiadó.

SUMMARY

A competency-based marketing approach for analysing the local conditions of a micro-region in Hungary has been adopted by the author. The main findings are that socio-economic inequality among the settlements of the region need to be decreased and the available human resources further developed. In respect of the future interest of the micro-region concerned it is essential that existing resources are made better use of, so that EU development funds are accessible.

A JOG SZABÁLYOZÓ SZEREPE A MEZŐGAZDASÁGI VÍZGAZDÁLKODÁSBAN: A VÍZ MINT A BIOLÓGIAI PRODUKCIÓ ALAPJA

Paál Sándor
PhD-hallgató

A VÍZ MINT A BIOLÓGIAI PRODUKCIÓ ALAPJA

A Föld felszínének, 71%-át borítják az óceánok és tengerek, ha egyenletes lenne a vízborítás a bolygónkon 2730 méter vastag víztakaró takarna bennünket, és ez még csak az összes földi vízmennyiség töredéke, mert a többi vízmennyiség a kőzetöbven, a litoszférában található, kémiaailag kötött formában.

Akkor, amikor a 2730 méter mély vízborításra gondolok, szerencsének tartom, hogy ebből a víztakaróból hatalmas szárazföldek emelkednek ki és így a mi szárazföldi életünk is biztosított, igaz, így még a 2730 méteres vízborításnál is mélyebb óceánok és tengerek alakultak ki a Földünkön.

Gondolhatnánk, hogy ez a bőséges vízkészlet mindenre elegendő és ennek következtében már nem is érdemes időt és energiát fordítani a cél- és okszerű vízgazdálkodás kialakítására.

Az óceánok és tengerek életközösségei számára ez bizonyára így is van és ezért a tengerek élőlényei nem is foglalkoznak a cél- és okszerű vízgazdálkodás megszervezésével, annak ellenére, hogy az ő biológiai produkciójuk alapjai is a víz, az óceánok és tengerek vize.

Az emberek által alkotott társadalmak azonban a szárazföldeken kénytelenek élni és az életük szempontjából, az óceánok és tengerek vízállásával nem sok mindent tudnak kezdeni, mert a szárazföldi élethez és a szárazföldeken folyó *mezőgazdasági termeléshez édesvízre van szükség*. Az édesvíz viszont az óceánok és tengerek vízkészletének *csak 0,1%-a*, tehát egyenletes vízborítást feltételezve, ez a Föld teljes felszínén nem 2730 méter, hanem csak 2,73 méter vastag lenne az egyenletes vízborítás. Ez a 2,73 méter körülbelül annyi, mint a világtengerek szintje fölött közel 100 méter magasan, a Balaton átlagos vízállása a 2003. év aszályos őszén. *(A Balaton vízszintje, a tavon mért 100 centiméteres vízállásánál, 105,09 méter magasan terül el az Adriai tenger középszintje fölött.)*

Az emberi társadalmak kialakulásának kezdetén ez a 0,1% nagyságú édesvíz is végelethetetlenül soknak tűnt az ember számára, esetenként pedig árvizek formájában a létét is veszélyeztette.

Az ókorban, amikor már a tudatos növény termesztés általánossá vált és ennek érdekében az ókori államok tudatos vízgazdálkodást kezdtek folytatni, gátakat, víztározókat és öntözőrendszereket építettek, kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a rendelkezésre álló édesvízkészlet: *korlátozott és kevés*.

Eddigi életem egyik meghatározó élménye volt, amikor a párizsi Louvrebán megláthattam Hammurabi babilóniai király (*i. e. 1792–1750*) fekete bazaltba vésett törvényoszlopát.

Bizonyára már ebben a korban is volt jelentősége *a jog szabályozó szerepének a mezőgazdasági vízgazdálkodásban*, ugyanis e törvényoszlop 53. és 54. cikkelye büntetést szabott ki azokra, akik az öntöző csatornákat gondatlanul használták, az 55. cikkely pedig így hangzik: *„Ha valaki csatornájában öntözővizet vezet és gondatlanságából a víz, a szomszédjának, a földjét elönti, akkor az okozott kárt terményben köteles megtéríteni.”*

Napjainkban pedig teljesen világos, a korszerű ipari technológiák nagy mennyiségű, jó minőségű, ipari vizet igényelnek, de komoly veszélyt jelentenek a felszíni és felszín alatti vizeink minőségére.

Ilyen körülmények között kell ellátni a nagy tömegű városi lakosságot jó minőségű ivó- és használati vízzel, de az élelmiszerek alapanyagainak előállítására sem nélkülözheti a jó minőségű édesvizet.

A FÖLD RENDKÍVÜL BŐSÉGES VÍZKÉSZLETE MÁRA IGENCSAK SZÜKÖSSÉ VÁLT!

Elvben több lehetőség is kínálkozik az emberek számára.

Az élelmiszerigények egy része az óceánokból és tengerekből is kielégíthető. Az ember ősidők óta halászik a tengereken, ma pedig egyes kutatók néhány tengeri algafaj takarmányozási célú hasznosításával kísérleteznek, abból kiindulva, hogy egyes háziasított víziszármazékokat édesvízi algákkal etethetők.

Elvi lehetőség a litoszférában kémiai kötött vízkészlet felszabadítása is, de mindig felmerül a kérdés: *„Mennyi pénzbe kerül mindez?”*

Úgy tűnik, hogy a tengeri halászatot nem számítva, a táplálékaink zömét még sokáig a szárazföldeken kell megtermelnünk.

Az ember, főleg a mi hazánkban, kulturális és tradicionális hagyományok okán is, nem csak tengeri halakkal táplálkozik.

A természetes édesvizekkel történő ésszerű és takarékos gazdálkodás és a felszíni és felszín alatti vizeink minőségének a megóvása a legolcsóbb és legcélravezetőbb megoldás.

Az ókort régen maguk mögött hagyva, az embereknek ismét rá kellett jönniük arra, hogy a népesség növekedése miatt újabb termőterületeket a víztől el kell hódítani, majd az áradásoktól meg kell védeni, továbbá e területeknek a termőképességét fokozni kell, (*jobbítani, azaz +meliorálni*).

E hármas követelmény kielégítésére létrejött a mezőgazdasági vízgazdálkodás, mint alkalmazott szaktudomány.

A mezőgazdasági vízgazdálkodás szaktudományának művelői nem csak azzal vannak tisztában, hogy Földünkön a rendelkezésre álló édesvíz mennyisége a jelenlegi társadalmi és gazdasági viszonyaink között rendkívül kevés, hanem azzal is, hogy ez a rendkívül korlátozottan rendelkezésünkre álló édesvízkészlet a szárazföldi életviszonyaink között a *létiünk biológiai alapja is*.

Az általunk elfogyasztott ételek zömének az alapanyagát olyan élelmiszerek adják, melyek a *mezőgazdasági termelésben és biológiai produkció során*, nagymennyiségű édesvíz felhasználása mellett jönnek létre.

Általában a víz, a termesztett növényeink teljes tömegének 95%-a. A növény a fejlődése során a talajból felvett tápanyagokat biokémiai folyamatok révén a saját testébe építi be. A víz a növény testében e tápanyagokat nem csak a növény sejtszövetébe szállítja, hanem biokémiai folyamatokban is részt vesz, miközben hő termelődik. A növény hőmérsékletét a nap sugarai tovább növelik, tehát a növénynek hűtésre van szüksége. A hűtés, párologtatással jön létre. A növény által elpárologtatott víz a *transpirációs víz*.

/+Bonus, melior, optimum = jó, jobb, legjobb (latin). /

A *transpirációs víz* [1] a kukorica esetében a felvett vízmennyiség 98%-a. A visszamaradó 2% a kukorica növény szövetébe jut, de ebből a 2%-ból is csak egy igen kicsi hányad vesz részt a fotoszintézisben, a növény által felvett minden 100 liter vízből 0,2 liter.

A növény a fejlődése folyamán nem csak fotoszintézis útján felépíti a saját testét, hanem azt *biológiai oxidáció* révén annak egy részét le is bontja azért, hogy az így nyert energiával a saját életműködéseit fenn tudja tartani. Így a növénynek nem csak a napfény energiájára, de kiváltképp naplemente után levegőre is szüksége van, hogy lélegezni tudjon. A növény tüdeje a légzés során elsősorban a gyökérhálózat. Ezért nem elhanyagolható az, hogy mekkora a talajban fellelhető, szilárd talajrészecskékkal ki nem töltött *hézagterefogat* és ebben a *hézagterefogatban* mennyi a víz és a levegő aránya.

A talaj hézagokban, a túl sok víz, a növény gyökérfulladását okozhatja, ezért a túl sok víz, például előntéskor, káros a mezőgazdaságban termelt növényeinkre és csak az adott növény tűrőképességétől függ, hogy a kipusztulása, tartós vízborítás esetén mikor következik be.

A vízborítással [2] szembeni tűrőképesség szempontjából meg lehet különböztetni *hidrofil*, azaz vízkedvelő és *mezofil* közepesen víztűrő növényeket.

A legeltetésre használt gyepeken található termesztett fűfajtáink a vízborítást is jól viselik, míg a szántóföldi növényeink zöme már a néhány napos elárasztás esetén is gyorsan pusztul.

A szántóföldi gyakorlati tapasztalataim azt mutatják, hogy az őszi búza és az őszi árpa termésátlagaim akkor kimagaslóak, ha a talaj *pórustérfogatának*, $\frac{3}{4}$

részét víz, $\frac{1}{4}$ részét levegő tölti ki. Ezt nevezzük *statikai vízigénynek*. A 2003/2004. évi termelési évben ez, az áttelelést követően így volt a saját szántóföldi tábláimon. Ezért sikerült az őszi árpa esetében 23,5 ha átlagában 6189 kg-os és az őszi búza esetében 42,55 ha átlagában 6513 kg-os *kombájntól mért* terméstömeget elérnem.

Az áttelelést követően azt tapasztaltam, hogy a nagy tavaszi esőzéseket követően a talaj pórustérfogata a felső művelt szintben és az aktív gyökérszóna szintjén is csakhamar teljesen megtelt a csapadékból származó *gravitációs vízzel*, de ez az okszerű talajművelés következtében rövid idő alatt gravitált az altalajba és csakhamar kialakult az optimális, $\frac{3}{4} : \frac{1}{4} = \text{víz} : \text{levegő}$ arány, amelyből néhány napos szárazság alatt kapilláris vízemeléssel került víz az aktív gyökérszónába.

Az előző aszályos évben, pedig, megmentett a pénzügyi összeomlástól, az, hogy az őszi vetést követő nagyon száraz és hideg télen a 23,5 ha őszi árpám kifagyása után az összes táblámba napraforgót vettem és ez a növény a rendkívül szerteágazó gyökérzetével erőteljes szívóerejével azt a talajrézecsékhez erősen kötődő vizet is fel tudta venni, ami az őszi árpa, illetve az őszi búza számára már felvehetetlen, úgynevezett *holtvíz* volt. Így azután a 2113 kg-os hektáronkénti termésem értékesítése után a termelési költségeket ki tudtam fizetni és a földalapú támogatásból és a gázolaj jövedéki adójának visszatérítéséből származó soványka összeg tisztán, pénzügyi tartalékként meg is maradt.

Az őszi árpám 2002/2003 telén történt kifagyásáról pedig azt gondolom, hogy az őszi vetést követően, ha nem jön a nagyon száraz időjárás, megfelelő csapadék esetén a növények jobban megerősödtek volna és így nagyobb lehetett volna, a fagyűrő képességük.

Nem csak ez, de egy sor más dolog is arra utal, hogy a növény életében, és az egész gazdálkodás eredményességében is, rendkívül nagy a jelentősége az optimális vízellátottságnak.

Az optimális vízellátás érdekében a mezőgazdaságnak előkelő helyet kell elfoglalnia.

Nem vitatható a lakossági vízellátás fontossága és az ezzel szorosan összefüggő csatornázás és kommunális szennyvízkezelés jelentősége és elsődlegessége, de a biztonságos élelmiszer ellátás szempontjából, a második helyre a mezőgazdasági vízellátást célszerű sorolni. Nyilvánvaló az, hogy az ipari tevékenységeknek és a közlekedésnek is megvan a maga vízigénye, továbbá az édesvízkészletünk egyéb üdülési, sport és kulturális célokat is ki kell, hogy elégítsen, de ez utóbbiaknak célszerű a fontossági sorrend végére kerülni.

A mezőgazdaság nagy termőfelületen gazdálkodik, ezért alapvetően meghatározója egy vidék vízgazdálkodásának és jelentős befolyással bír a többi gazdasági ág vízellátására.

A mezőgazdaságban a *víz jelentősége* elvitathatatlan, hiszen ez a szakirodalmi adatok és a gyakorlati tapasztalatok, valamint a saját növénytermesztési

tapasztalataim alapján is a mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb tényezője, a *biológiai produkció alapja*.

Ahhoz, hogy az optimális vízkészlet mind a lakossági vízellátás területén, mind pedig a mezőgazdaságban, továbbá az iparban és az egyéb felhasználók számára is biztosítva legyen, a rendelkezésünkre álló édesvízkészlettel takarékosan kell bánni, ennek a mezőgazdaságban egyik lehetséges módja az alaposan átgondolt és gondosan végrehajtott talajművelés.

Csak átgondolt, gondos, az ideális *pórusszerkezetet* biztosító *talajműveléssel* érhető el, hogy megfelelő csapadék esetén a gravitációs víz az altalajba húzódjon le.

A talaj részecskék közötti hézagokban, szükség esetén ezt mélylazítással is segítve, csak az optimális víz : *levegő arányának* megfelelő mennyiségű víz maradhat, majd amikor a növény ezt elfogyasztja, a talaj, az altalajból, *kapilláris vízemelés* útján pótolhatja a hiányzó mennyiséget.

Nagyon fontos felismerni minden makrogazdasági döntéshozónak azt, hogy a víztározók létesítése a gazdálkodók számára nem csak fontos, hanem azt kiemelten támogatni is szükséges a *központi pénzügyi forrásokból*.

ÖSSZEFOGLALVA:

A makrogazdasági döntéshozók számára fontos ajánlás, hogy hozzák létre azokat a szabályozórendszereket, amelyek pénzügyileg is támogatják a víztározók létesítését és víztakarékos gazdálkodást.

Fontos feladat lenne, magas szintű jogszabályban rögzíteni, a gazdaság szereplői közötti vízellátottság fontossági sorrendjét, valamint a rendelkezésünkre álló édesvízkészleteink minőségének további védelmét.

Ne felejtjük! Édesvízkészleteink végesek és a jelenlegi társadalmi és gazdasági viszonyaink között könnyen kimerülhetnek.

Fontosnak gondolom, hogy választ találjak arra, mennyiben érvényesülnek az aszály- és belvízkárok elhárítását célzó jogszabályok.

Az eddig összegyűjtött adataim arra utalnak, hogy a jog, szabályozó erejét a mezőgazdasági vízgazdálkodásban gazdasági okok, azaz tőke- és pénzügyi-forrás-hiány korlátozzák. A gazdasági okok arra utalnak, hogy az aszály- és belvízkárok elleni védelem pénzbe kerül és a védekezés, szolgáltatásként jelenik meg és ÁRU-jelleget ölt.

E gazdasági okokból fakadóan merül fel egy másik fontos kérdés, miként győzte le a XIX. és XX. század fordulóján a történeti Magyarország állami vízügyi igazgatása ugyanezeket a nehézségeket, továbbá mit lehet ma haszonnal megtanulni hazánkban és az Európai Unió más tagállamaiban ezekből a sikeres megoldásokból.

Az édesvíz-készlet fontos és globális jelentőségű természeti erőforrás. Az édesvíz-készlettel történő gazdálkodás nem áll meg a régió, illetve az országhatároknál, de még az Európai Unió határánál sem.

Vajon a tőke- és pénzügyforrás-hiány enyhítését, az Európai Unió 2007 és 2012 között esedékes költségvetési ciklusára, a II. Nemzeti Fejlesztési terv milyen, a jelenlegi országhatárokon is átnyúló regionális tervezéssel tudná előkészíteni?

A magyar mezőgazdaság versenyképessége szempontjából az ésszerű és eredményes mezőgazdasági vízgazdálkodás nem csak fontos és általános, hanem döntő jelentőségű.

Az ésszerű és eredményes mezőgazdasági vízgazdálkodás érdekében mozgósítható pótlólagos tőke- és pénzügyforrás-kiegészítésekre nagy szükség van tőkeszegény magyar mezőgazdaságban és az európai vidék- és tájgazdálkodásban egyaránt.

A kutatásaimat az aszály- és belvízkárok elhárítását célzó jogszabályok összegyűjtésével egészítem ki és e jogszabály-gyűjteményt a kutatási eredményeimet tartalmazó dolgozatom függelékében, fogom elhelyezni, míg a kutatásaim során kirajzolódó és eddig még nem ismert összefüggéseket ugyanennek a dolgozatnak a végén tervezem összefoglalni.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Szalai György (1987): **Ember és víz**. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- [2] Dr. Szabó János (1977): **Gyepgazdálkodás**. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

SUMMARY

Water-related laws have a special place in the regulations applying to public administration and the economy, and it is, in fact, the water management regime of the old Hungarian Kingdom that complies with today's EU requirements.

Due to climate change, the ability of agriculture to use its influence in water management is vital and, at the same time, there is a need for financial resources.

A regional perspective of water management for the whole Carpathian Basin has not yet emerged

Tree-felling and wood-cutting in the mountains are the reasons for flood warnings in spring and for summer droughts.

Hungary's major rivers are able to support large-scale agricultural exports.

The rivers are suitable for transporting goods and they can also be used as alternative energy sources.

When enlarging rivers engineers need to consider the risk of the area becoming swampy and of the soil turning into secondary alkaline soil.

The water management in the former Hungarian Kingdom was, in its day, of world standard, and the area of arable land grew constantly as water sources were maintained in ideal condition.

I have undertaken research on the subject to find measures in the historic water management of Hungary which could be adopted and used effectively in the European Union. (In accordance with clauses 294-295 of Act 23 of 1921 and with regulations concerning the Permanent Committee on Water Management Technology in the former States of the Holy Crown.ources.

A SZEMÉLYES MOTIVÁCIÓ SZEREPE A TÉRSÉGFEJLESZTÉSBEN

Sági Béla

PhD-hallgató

Politika és Gazdaságtan Ph.D. Iskola

BEVEZETÉS

Minden térségfejlesztési vizsgálatnál a teret leegyszerűsítjük egy vagy néhány paramétert kiragadva állapítunk meg törvényszerűségeket. A dolgozat a tér egy új dimenzióra való vetületével – a személyes motiváció–térségfejlesztés dimenziópárral – foglalkozik.

A vizsgálat egy teljesen leegyszerűsített, modell megalkotásával próbálkozik, így a modellalkotás megengedett keretrendszerében jár el, vagyis egyszerűsítéseket végez a valódi társadalomhoz képest. Kevés változót von a vizsgáldás tárgyába a tanulmány. A változók igen nehezen számszerűsíthetők, de ábrázolásuk vizuális bemutatását teszi lehetővé a vizsgált társadalmi vetületnek.

A dolgozatnak nem célja, hogy teljesen új vizsgálati keretrendszert állítson fel, de az már elengedhetetlen, hogy más vizsgálódásokhoz ezen gondolatrendszer alapot jelentsen, eddig kevésbé integrált változók a figyelembevételéhez. A modell segítséget ad, hogy mind a potenciális segítőket, mind az adott kezdeményezést ellenzőket feltérképezhessük az adott a térségfejlesztési projektben.

A dolgozat összpontosítani kíván a személyek motivációjára. A dolgozat be kívánja mutatni grafikusán a személyi motiváció térségben megjelenő vetületét. A dolgozat terjedelméből adódóan szeretné gondolati szinten bemutatni a személyek térségfejlesztő mozgását a motiváció függvényében, melyet a bevezető grafikus ábra segítségével szeretne szemléletessé tenni.

A SZEMÉLY SZEREPE A GAZDASÁGI TÉRBEN

Fontos kutatási terület a gazdasági tevékenységek térbeli helyének kiválasztása és az egyének térbeli működése.

A XIX. század utolsó harmadában a vasúthálózat kiépítése, valamint a gőzhajózás megteremtette a szállítás alapvető technikai hátterét, valamint a brit birodalom kiterjedtsége a Németországban valamint az Egyesült Államokban végbemenő gazdasági és politikai integráció lehetővé tette a tőke szabad áram-

lását. Fontos kérdéssé vált hogy miből, hol és mennyit állítsanak elő, hova települjenek a gazdasági egységek.

A gazdasági folyamatokat vizsgálандó Kondratyev-ciklusoknak megfelelő ütemben kialakultak nézetek, melyeket telephelyelméletek néven ismerhetünk meg.

Az aktuális telephelyelméleteket ma az ötödik ciklus jellemzi, mely most körvonalazódik. Főbb jellemzőik ezen elméleteknek, hogy a mikroelektronikára, informatikára, személyek tudásbázisára, a kreatív munkaerőre alapozva állítanak fel elméleteket.

A regionális fejlesztések ezen irányvonala szerint a cél nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további – endogén – elemek, mint a személyes motiváció térségen belüli akvizíciója, hasznosítása.

A dolgozat ezen trendnek megfelelően egy igen kis társadalmi szelet vizsgálatát kívánja bemutatni. Az endogén növekedésméletek vizsgálatához egy új társadalmi dimenziót kíván feltárni a dolgozat, a térségben élő személyek személyes érdekeinek feltérképezését, a személyes motivációk, kapcsolatrendszerek megértését kívánja a vizsgálat bemutatni.

A MOTIVÁCIÓS TÉR

A dolgozat egy új térfelfogást szeretne megismertetni. A fogalomnak, mint az motivációs térnek meghatározása megköveteli a tér mint fogalom megismerését.

TÉR ÉS IDŐ

A tér a filozófiának a létezés, az anyag, a mozgás, az idő fogalmával összekapcsolódó alapkategória. A tér mint fogalomnak két eltérő filozófiai térfelfogási modellje ismert, az abszolutista és a relativista felfogás.

A relativista irányzat szerint a tér az objektív létezők közötti viszony, az együttlétezés rendje, ahogy az idő az egymásutániség rendje. Bármely térhez vagy időhöz kapcsolódó tulajdonságra való állítás csak úgy lehetséges, ha e tulajdonságokat különböző szubsztanciák közötti, illetve a szubsztanciák egymást követő viszonyaira vezethetjük vissza. E felfogás jeles képviselője például Einstein [1]. E térfelfogásra jó példa egy fegyház. Nem úgy értékelik a fegyőrök az új cella megépítését, mint a fegyencek.

E nézet eredményeit modellszerűen az alábbiakban összegezhetjük:

- a térbeliség lényege az egymással való nem azonosság
- az időbeliség az önmagával való nem azonosság
- a térben és időben való lét pedig ezek kombinációja az egymással és önmagával nem azonosság jelenti.

A tér és az idő elemzésében a „nem azonosság” vagyis a különbözőség a mindennapi szóhasználatban olyan ma már szinte hétköznapivá vált fogalomparok, mint a centrum–periféria, város–vidék szóhasználatként jelenik meg. [2]

Az abszolutista térfelfogásban a „tartályként” viselkedő tér folytonossága és a „benne lévő” dolgok osztozottsága alkot sajátos kettősséget. Természeténél fogva mindig hasonló, mozdulatlan, folytonos, mennyiségi jellegű, átlátható és elmozdíthatatlanul rögzített. Az idő a változás és az állandóság kombinációja, a pillanatok sorozata, ami mindenki számára azonos mérőszámként hozzárendelhető minden eseményhez [1].

A tér, térbeli kifejezés a térfogalom lényegéből kiindulva bizonyos elemek egyenlőtlensége és rendezettségé általános értelemben használjuk, a terület-területi kifejezést a lehatárolt területegységekre, térrészekre vonatkozó megállapításokkor használjuk.

TEREK

A térelemzések sokfélesége nem az általános filozófiai fogalomból adódó nézetkülönbségekből ered, hanem azon egyszerű tényből, hogy mire vonatkoztatva fogalmazzuk meg az egyenlőség, rendezettség viszonyrendszerét. A különböző társadalmi tartalmakkal foglalkozó modellek általában nem a generális jellemzőket, hanem a térbeliség egy-egy parciális jellemzőit vizsgálják. A sokfajta osztályozás sokfajta térfelosztást definiál.

A térelemek jellege szerint meghatározott tereket reális (objektív) tereknek nevezzük. Ugyanazon tér így fogalmilag elválasztható a szubjektív, szemléleti (észlelt) megközelítéstől.

KÜLSŐ BELSŐ TÉRFELFOGÁS

A regionális tudományban az egyes társadalmi szférákhoz mind elméleti alapon, mind gyakorlati elemzés és térszemlélet szempontjából sajátos térértelmezések, vizsgálati konstrukciók kapcsolódnak. Ezeknek jellegzetes csomópontjai a társadalom földrajzi térhez kötött, lokalizált külső terének és az egyes társadalmi szférák belső terének megkülönböztetése [2].

A külső tér fogalma elválaszthatatlan a lokalizáció fogalompártól. A társadalmi szféra vizsgálatánál a vizsgálati érték mellé így mindig tartozik egy lokalizáció, egy földrajzi koordináta is. Ezen tereket oly területi kutatások elemzik amelyek lehatárolt térrészeket (kistérségek, régiók, települések) vizsgálnak.

A társadalom nem csak földrajzilag jól definiálva mutat rendezettséget – egyenlőséget, vagyis térjellemzőket, hanem önmagukban is. A társadalmi szereplők között kialakult viszonyrendszer is teret definiál. Az így létrejött teret a tudomány belső térnek nevezi.

A dolgozat egy vizsgált térség, mint külső tér társadalmi szereplői által definiált belső tér meghatározását és elemzését kívánja bemutatni.

A térségen belül a szorosabban értelmezett vizsgálat tárgyát az ott élő, és/vagy cselekvő személyek vizsgálata jelenti. A térségben zajló folyamatok megértésénél nem a személyek lakhelye jelenti a lényeges vizsgálati fókuszot, hanem

a cselekedeteik. Minden személy a tér egy jól meghatározott földrajzi koordinátáját foglalja el, mely meghatározza a rendezettség egyenlőség által a vizsgált teret. Mivel itt földrajzi pontok szerepelnek, így a meghatározott teret mint külső teret értelmezhetjük.

A vizsgálódás szempontjából azonban sokkal fontosabb, hogy a teret alkotó szereplők egy másik vizsgált dimenzióban is meghatároznak egy teret, a vizsgált térség belső terét.

Gondoljuk csak végig mit is jelent az, hogy a szereplők gondolkodásmódja közel van egymáshoz. Mit jelent az, hogy teljesen más dolgok váltják ki az adott szereplő cselekedeteit, más motiváció hatására cselekszik. Gondoljuk csak végig mit is jelent az, hogy a szereplők az adott cél elérése szempontjából hasonlóan gondolkodnak.

A földrajzi szemléletben a közelség a koordináták közelségét jelenti, míg az adott belső térben, a hasonlóságot, a hasonló gondolkodásmódot, a rokonprofillt, de még inkább az eredményességet jelenti.

MOTIVÁCIÓS TÉR

A belső tér jegyeit úgy érthetjük meg legjobban, ha kiemeljük működésük lényegét meghatározó fogalompárokat. Ilyen értékduálként értelmezhető a tulajdonos–alkalmazott, vezető–beosztott viszony. A dolgozat azonban a aktív–inaktív, motivált–passzív értékpárok mentén vizsgálódik.

A dolgozat célja, hogy egy új dimenzióval gazdagítsa a térségfejlesztési elemzéseket. Ezen célnak alárendelve a térség szereplői kerülnek a vizsgálódás középpontjába. A szereplők adott térségfejlesztési aktivitásokat elindíthatnak, támogathatnak, gátolhatnak, személyes motivációik hatására.

A térségi szereplők térfejlesztési motivációját két fő irány mellett elemezhetjük.

A két viszonyrendszer a személyes anyagi motiváció illetve a térségi identitástudat, a térségért való tenniakarás. E két szempontrendszer mentén való osztályozás meghatároz a maga rendezettségével egyenlőtlenségével egy teret, így egy adott térség földrajzi koordináták által meghatározott külső teréhez rendelhető egy belső tércategória. A két vizsgált motivációs tulajdonság grafikusan egy négyzetként jeleníthető meg.

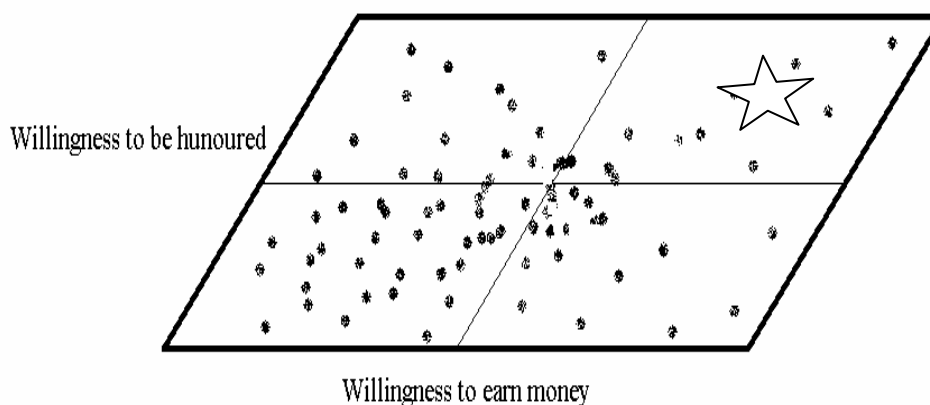
Egy adott térség – mint belső tér – leképezhető egy négyzetre. A leképezés alapját így nem földrajzi koordináták jelentik, hanem a térségben élő személyek egymáshoz viszonyított helyzete, azaz a térség összes lakója megjelenik egy pontként az adott négyzetben a következő kritériumrendszer alapján.

A személyes anyagi motiváció: Mindenki célja a meggazdagodás. Van aki az önmegvalósítás útján már eljutott arra a szintre, hogy ezért képes és hajlandó megtenni a szükséges lépéseket. Fő motivációs hajtóereje életét az anyagi javainak megszerzésére. Az átlagosnál nagyobb affinitása van a vagyonszerzés-

hez, és valóban megtesz mindent az anyagi gyarapodásért. A képességeik és eredményeik függvényében a térségben élő személyeket egymáshoz viszonyíthatjuk, rangsorolhatjuk őket a gazdasági potenciáljuk alapján.

A térségi identitástudat, a térségért való elkötelezettség, az önmegvalósítási vágy, a megbecsülés eléréséért folytatott küzdelem, mások által, vagy ön-maga által elismertség megszerzéséért való törekvés, motiváció: vannak személyek akik számára nem, vagy nem csak az anyagi jólét megteremtése a cél. Ha MASLOW motivációelméletét nézzük, az önmegvalósítás, a mások által való elismerés, megbecsülés fontos szerepet játszik egy személy életében. A mások által való elismerés, a közösséghez való tartozási vágy, a közösségért való tenniakarás igen fontos szerepet játszik mind az egyén, mint a térség többi szereplőinek életében. Ha a térségért való cselekvési hajlandóságot vizsgáljuk, a térség lakóit egy másik dimenzió szerint is elhelyezhetjük egymáshoz viszonyítva. A személyeket így két dimenzió mentén tudjuk rendezni, definiálva a belső teret.

A négyzet így feltölthető a személyek pontként megjelenő szimbólumai-val. A négyzetet mind vertikálisan mind horizontálisan feloszthatjuk 2-2 részre, így négy részegységet kapunk. A létrejött mátrix már lehetőséget ad további elemzések elvégzésére.

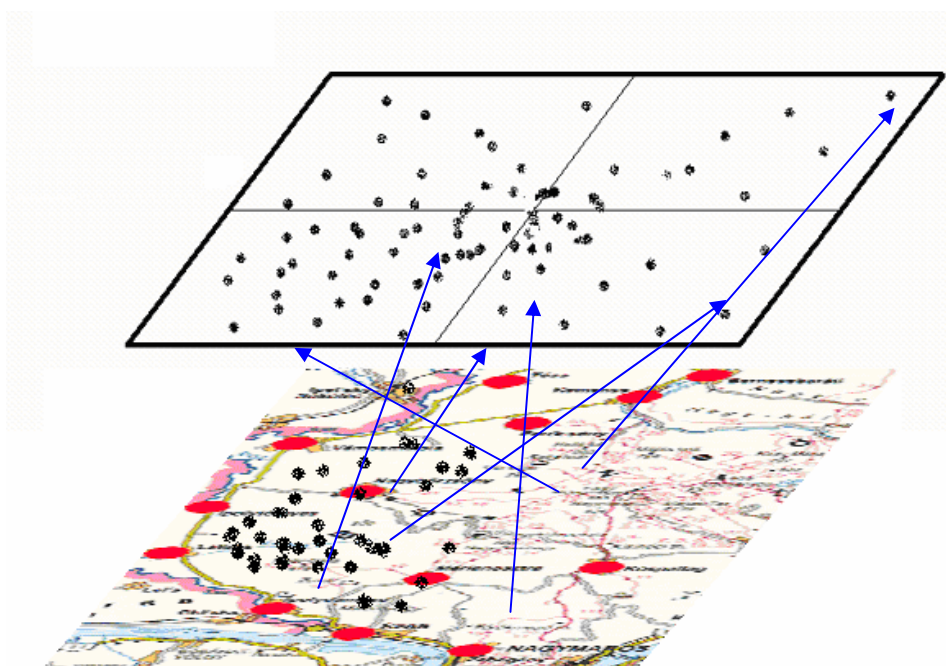

1. ábra: Grafikus megjelenítése a tér–ember kapcsolatnak a motiváció tükrében
Forrás: [5], 7. oldal

Az így létrehozott tér – MOTIVÁCIÓS TÉR –, mely a személyek motivációinak rendezettségét, különbségét definiálja mint teret a további vizsgálódások alapkategóriája lesz. A definiált belső tér vizsgálatával választ kaphatunk arra, hogy kik a területfejlesztésből fontos személyek, kik segíthetnek, kik az esetleges gátlói az adott elképzelésnek.

Fontos a kutatásban, hogy hogyan is kapcsoljuk össze a külső és belső tér rendszerét. Miként hat az adott szféra szereplőinek, elemeinek földrajzi elrendeződése, elhelyezkedése a belső térbeli viszonyokra, kapcsolatokra.

A külső–belső térfelfogás „összekapcsolásának” grafikus megjelenítését mutatja a 2. ábra.

2. ábra: A külső és belső tér összekapcsolása

Forrás: Saját rajz.

A létrehozott belső tér 2-2 részre osztható fel a két rendező dimenzió mentén. A létrehozott 4 „szubtér” szereplői mind mind rendelkeznek hasonló attribútumokkal, mely alapinformációkat hordoz a térségfejlesztéssel foglalkozó kutatók, szereplők számára.

A bal alsó sarok a sodródók csoportja. Nem akarnak és nem is tudnak tenni sem a térségért sem önmaguk felemelkedése érdekében.

Bal felső sarok, ahol a térségi identitástudat, a térségért való tenniakarás igen erős, de nem párosul vagyonszerzési törekvéssel. Igen fontos szereplők, kezdeményezések felkarolói lehetnek „politikai” támogatásban ötletgazdák lehetnek, de gazdasági erő nélkül térségfejlesztési erőfeszítésük gyakran megdőrik.

Jobb alsó sarok, melyben a gazdasági vagyont felhalmozók szerepelnek. Erejük megvolna a térséget fejlődésében segíteni, gyakran saját fejlődésük eredményeként a térségi fejlődés is megvalósul, de elsődleges céljuk a saját vagyongyarapódása, a térség fejlődése nem prioritás.

A jobb felső sarok, a térségi fejlődés motorjait alkotók „helye”. Ezen személyek képesek megvalósítani elképzeléseiket, a térségért tenni akarnak, és tudnak is, míg személyes anyagi gyarapodásuk mindig új és új lendületet ad munkájuknak, tevékenységüknek, ötleteiket keresztül tudják vinni [7].

Természetesen egy-egy kezdeményezés támogatói ill. ellenzői is csak azon személyek közül kerülhetnek ki akik maguk is képesek befolyásolni a térség fejlődését. A támogatás, ellenállás mértéke egyenesen arányos a személy mátrixban elfoglalt helyéből adódó cselekvési képességgel.

A politikai támogató így az egyik dimenzió, míg a vállalkozó a másik dimenzió mentén rendelkezik erős személyes motivációval.

KÖVETKEZTETÉS

A mátrix ismeretének függvényében most már levonhatunk alapkövetkeztetéseket. Adott fejlesztés mely egy térségre irányul elengedhetetlen, hogy helyi támogatást élvezzen.

Igen fontos, hogy a támogatók a térségért képesek legyenek tenni, de még fontosabb, hogy motiválva legyenek az adott ügy sikere érdekében.

A személyek érdekérvényesítő szerepe és a motiváltságuk eredményeként létrejöhetett és működhet egy gazdasági kezdeményezés, mely a később megvalósuló beruházások alapjait jelentheti, segítve ezzel az egész térség fejlesztését, felzárkózását.

Egy-egy személy elkötelezettséggel és kitartással lehet a motorja a fejlesztéseknek, melyek a globális ötletek lokális implementálását teszik lehetővé.

Egy-egy térségfejlesztési stratégia megalkotásánál így nem csak az akciók meghatározása a cél, de a felelősök kijelölése is. Ez ma már mindig így történik, az egyetlen kérdés, hogy a valóban helyesen választjuk ki a felelősöket, tényleg motiváltak a cél elérése érdekében?

Egy ezt követő dolgozat be kívánja mutatni, hogy egyes személyek hogyan tudnak mozogni a mátrixon belül, s hogy ezen mozgásoknak milyen következménye van a regionális fejlődésre. A mátrixon belüli mozgásmegértését követően lehetőségünk lesz mátrixok – térségek – közötti mozgások feltérképezésének és megértésének bemutatására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Korompai A. (1995): **Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása**, Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Tanulmány.
- [2] Nemes Nagy J.: (1998): **Tér a Társadalomkutatásban**, Budapest.
- [3] Faragó L.: **Tervezéselméleti alapvetések**, (1997/3) TÉT.
- [4] G. Fekete É.: **A siker titkai a kistérségi fejlesztésekben**, (2000) MTA konferenciakötet.
- [5] Sági B.: (2004): **Kistérségi agrárfejlesztés az ipolyvölgyében**, Győr, Konferenciakötet.
- [6] Sági B.: (2004): **The future is the farmer cooperation in the agricultural development**, Gödöllő , konferenciakötet.
- [7] Sági B.: (2005): **Motiváció az agrár és vidékfejlesztésen**, Keszthely, konferenciakötet.
- [8] Moscovici S. (2002): **Társadalom-lélektan**, Osiris Kiadó.

SUMMARY

Success in rural development is not merely based on good strategies and action plans, but heavily depends on the local population. If they support the plan, then there is a chance that it can be made to happen, but, if not, we need to increase expenditure with no guarantee of success.

We have to find both the supporters and the opponents, and we have to understand their motivation. This study aims to show the motivation of local people, and, by means of a graphic tool and a new theory, I hope to call draw your attention to how local people act in the way they do.

A TURIZMUS SZEREPE A TERÜLETFEJLESZTÉSben ÉS A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG NÖVELÉSÉben

Dr. Dávid Lóránt

PhD, tanszékvezető főiskolai docens

Károly Róbert Főiskola, Turizmus Tanszék, Gyöngyös

A TURIZMUS ÁLTALÁNOS SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

A turizmus egy komplex rendszer, amely kölcsönhatásban áll a környezetével. A rendkívül elaprózott vállalkozói tőke, mint a hazai turisztikai szektorban jellemző, erősen korlátozza az ágazat egészének növekedési és megújulási lehetőségeit. A kis- és középvállalkozások, bár összességükben hatalmas potenciált képviselnek, külön-külön csak korlátozottan férnek hozzá a fejlesztésekhez szükséges információkhoz és tőkeforrásokhoz. A kormányzati részről ezért szükség van a fejlesztések és az innovatív tevékenység ösztönzésére a két említett termelési tényező hozzáférhetőségének támogatása révén (pl. ingyenesen igénybe vehető információs szolgáltatások vagy állami garanciával működő kockázatitőke-alapok segítségével, nem beszélve a közvetlen pénzügyi támogatások széles eszköztáráról). Az általános infrastruktúra – közlekedési, közmű- és távközlési hálózatok – megfelelő színvonala elengedhetetlen a minőségi turizmus létrejöttéhez. Emellett egyre nagyobb szükség van a turisztikai termék változatosságát növelő infrastruktúra – kulturális, sportrekreációs és szórakoztató létesítmények – tudatos fejlesztése is. Az infrastrukturális beruházások magas tőkeigényük és hosszú, vagy csak externáliákkal együtt értelmezhető megtérülésük miatt általában nem nélkülözhetik a kormányzati beavatkozást. A turizmusnak számos pozitív és negatív hatása lehet a célterület gazdasági, társadalmi és természeti környezetére.

A turizmus gazdasági hatásai

A turizmus gazdasági hatásai a turisták által elköltött pénzösszegeken alapulnak. A turisták pénzköltése nyilvánvaló kapcsolatban van a tartózkodási idejükkel, valamint az igénybe vehető szolgáltatások mennyiségével és minőségével. A turisztikai termék megfelelő kialakítása tehát kulcsfontosságú tényező a pozitív gazdasági hatások érvényesülésében.

A turizmus tereinek kialakulása

A turizmus területisége kapcsán kell első sorban emlékeznünk a különböző területi léptékekről, amelyekben a jelenség létezik. A globalizáció folyamataiban a turizmus egyike azoknak a jelenségeknek, amelyekre jellemző a határok elmosódása, nagy tömegek mobilitása. Latin nyelvterületen nyelvi-értelmezési okokból inkább mundializációnak nevezik a folyamatot. Ugyanakkor „hagyományos” nemzeti gazdasági terekben is kulcsfontosságú a turizmus megjelenése. Ezt a szintet egy a közbülső átmeneti lépték követi, majd a skála legkisebb fokán a helyi, kistérségi, települési nagyságrendek találhatók. Ezeket a szinteket a későbbiekben részletesebben is meg fogjuk vizsgálni.

Másodsorban a turizmus területi jegyeinek vizsgálatakor meg kell említenünk a küldő és fogadó terek jellemzőit, egymáshoz való viszonyukat. Ennek a viszonyoknak csak egyik eleme a kilométerekben, esetleg órákban, vagy akár pszichésen is mérhető földrajzi távolság, amelyek a fizikai térnek fontos jellemzői. A turisztikai tevékenység területi megoszlását illetően az elhelyezkedésnek három típusa különböztethető meg:

- a) Térbeli tényezők (távolság, földrajzi helyzet és lépték).
- b) Környezeti (természeti és kulturális) tényezők.
- c) Dinamikus (gazdasági) tényezőket.

A turizmus esetében sokkal szerencsésebb az ún. „változó geometriájú tér” vizsgálata, amelyek a távolságon túl függenek az utazás körülményeitől, az idegenforgalmi termék kialakításától, a desztináció jellemzőitől stb. A jelenség sokkal összetettebb, hiszen a turisták mentális térképét sok minden más is befolyásolja. A mentális oldal szerepének növekedésére utal az ún. „mentális terek” (élményparkok, Disneyland), mint turisztikai desztinációk jelentőségének meg növekedése.

A turizmus fejlődése során tehát szemtanúi lehetünk egy új gazdasági tér kialakulásának, egy a turisztikai rendszerre szakosodott terület létrejöttének. A turisztikai terek az előbbiek alapján számos közös tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek mentén világosan elkülöníthetők a többi tértípustól. Vannak természetesen olyan jegyek is, amelyek alapján a különböző turisztikai terek is megkülönböztethetők egymástól.

A történelem folyamán a különböző turisztikai tevékenységek igen eltérő földrajzi jellemzőkkel bíró környezetekben fejlődtek ki, attól függően, hogy adott társadalmak mely lokalitásokat preferáltak, illetve hogy milyenek voltak a korszak közlekedésének műszaki feltételei. Ennek megfelelően négy turisztikai tércategóriát különböztethetünk meg:

- a) Part menti turizmus: A XX. század 50-es éveitől kezdve kibontakozó klasszikus tömegturizmus desztináció a „napfény és strand” modell segítségével magához vonzotta a turisztikai kínálat és a forgalom nagy részét is.

- b) Rurális turizmus: Jelenleg az egyik leginkább fejlődő típus, amely a vidéki területekhez kötődik. A jelenkori technikai civilizáció által fenyegetett, lassan eltűnő hagyományos életmód az urbanizált térségekben lehetetlenné vált. A vidéki, más gazdasági tevékenységek alapján elmaradottnak minősített térségek a prognózisok szerint a jövőben várható átrendeződések legnagyobb nyertesei lehetnek.
- c) Természeti területeken folytatott turizmus: Ugyancsak fejlődő turisztikai gyakorlatok kötődnek ezekhez a térségekhez. Ahogyan az előző, ez is felemelkedési lehetőséget jelenthet elmaradott térségek felzárkóztatásához.
- d) Városi és nagyvárosi turizmus: A történelmi örökségekkel rendelkező városok növelni tudták forgalmukat, jövőjük is biztosítottnak látszik. A turizmus lehetőséget kínál a nagyvárosok számára az integrált fejlesztés jegyében városképi megújulásokra.

TURIZMUS ÉS REGIONALIZMUS

A turisztikai régiók szerveződése

A turizmus nagymértékben befolyásolja azoknak a tereknek az anyagi formáit és termelői struktúráit, amelyekben kifejlődik. Egy olyan eszköznek tekinthető tehát, amivel növekedést és fejlődést érhetünk el regionális kontextusban. Ezekben a terekben ugyanis érvényesülni fog az egyedi szezonalitások logikája, a nem szokványos foglalkoztatási normák elterjedése, illetve egyfajta anyagi egyediség, amit a fogyasztást elősegítő tényezők hívnak életre. A turisztikai terek fejlődésében világszerte döntő fontosságú tényező a spontaneitás–tervezés és az önerős fejlesztés–központi forrásoktól való függőség ellentétpár. Megállapíthatjuk, hogy a turisztikai tér rendezése, tervezése és ügyvitele elengedhetetlen a turizmus megfelelő területi fejlesztéséhez. A turizmus területi menedzsmentje folyamatára több tényező hat, mint például a természeti (különösen a vízi) erőforrások és kockázatok, az ún. preturisztikai struktúra (a korábban a területen már létező intézmények-szervezetek, rendszerek összessége), a turizmus integrációjának a szintje a területen és a helyi lakosság körében, az elérhetőség és a kapcsolódás milyensége, valamint a globálisabb tényezők (intézményi, gazdasági, társadalmi). Ily módon a turisztikai régiók fejlődése több nagyságrendi kategóriában megy végbe.

Kontinentális léptékű turisztikai régiók fejlődése

A turizmus térbeli normáit világméretben három fontos vonás jellemzi, ezek közül az első a nemzeti (hazai vagy belföldi) mobilitás intenzitása. A turisták többsége lakóhelyéhez közeli desztinációkat igyekszik választani, ez alól általában csak az a kivétel, ha a határon túli desztináció egészen egyedi attrakciót

jelent. A világ turizmusának második fontos térbeli vonása a térbeli struktúra regionális jellege, a világ térképén küldő és fogadó régiók helyezkednek el a turizmusban inaktív területek mátrixában. Ezzel összefügg a harmadik jellemző, a világ turisztikai térképének aszimmetriája és egyenlőtlensége, hiszen a harmadik világ országai, néhány, az értékes és érintetlen természeti környezet miatt népszerű desztinációt kivéve csak igen mérsékelten vesznek részt ebben a folyamatban.

Történelmileg a turizmus megjelenése és tömeges elterjedése párhuzamosan ment végbe a globális világgazdaság kialakulásával, a távolságok csökkenésével, a „Föld összezsugorodásával”. Az egyes területek eltérő időben és eltérő funkciókkal kapcsolódtak be a globális turizmus rendszerébe. Vannak klasszikusan kibocsátó térségek, ezek jellemzően egybeesnek a legfejlettebb ipari társadalmakkal, hiszen a hosszabb távú, turisztikai célú utazás előfeltétele bizonyos mértékű többlet, „fölös energia” megléte.

Interregionális nemzetközi turisztikai fejlesztések

A második világháborút követően a turizmus ipar nagy fellendülésével párhuzamosan figyelhető meg, hogy éppen ez a szektor az, amely nagymértékben hozzájárult a nyugat-európai határok fellazulásához. Kiváltképpen igaz ez a megállapítás a Benelux térségre, majd a Római Szerződést követően az egységesülő Nyugat-Európára. Izgalmas kísérletek sorozata zajlott elsősorban azokon a területeken, ahol az országhatárok jól érzékelhetően szabtak két vagy több részre természeti egységeket, hegyvidékeket és folyóvizeket. A cél az volt, hogy a turisták minél kevesebb adminisztratív akadállyal találkozzanak. Ma már legendákat mesélnek arról, hogy a hegyvidéki és vízitúrázók, hegymászók, vagy éppen a sízők hogyan lépték át illegálisan a határokat útjaik során. Később a helyzet tarthatatlan voltát felismerve az illetékesek meghozták a szükséges intézkedéseket az átjárás legalizálására (pld. a Mont Blanc térségében). Az elmúlt évtizedben már EU-s és nem EU-s államok határain is találkozunk határokon átívelő turisztikai együttműködésekkel, szép példa erre az egymással szomszédos németországi Bajor-erdő Nemzeti Park és a cseh Sumava Nemzeti Park természetvédelmi-turisztikai kapcsolat, kísérlet egy transznacionális nemzeti park kialakítására. Említhetjük emellett az Írott-kő Natúrpark projektet, vagy a Fertő-tavon létrejött együttműködést az osztrák–magyar határon. Az előbbi jelzés értékű üzenet is egyben, hiszen az Írott-kő térségi viszonyok a két világrendszer szembenállása egyik negatív jelképe volt a hidegháborús időszakban. Mi több, az elmúlt rendszerben még a kommunista tábor országai közötti határok mentén a turisták találkozhattak „elnéző bánásmóddal” például a cseh–lengyel Szudétákban (Óriás-hg.), vagy a szlovák–lengyel Magas-Tátrában (Risy). Ezek voltak a csírái annak a folyamatnak, amelynek folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a turizmus képes hozzájárulni a határok merev elválasztó sze-

repének a csökkentéséhez. Nem véletlen, hogy a PHARE és TACIS CBC projektek között nagyon sikeres turisztikai tartalmúakat is találunk.

Az eurorégiók is kiváló lehetőségeket jelentenek a határon átnyúló turisztikai fejlesztésekre, nem véletlen, hogy szinte mindegyiknek az alapító okirata nagy hangsúlyt fektet ennek a területnek a fejlesztésére. Fontos megjegyezni, hogy az eurorégiók esetében nem csak és kizárólag a szűkebb értelemben vett határ menti területek fejlesztéséről lehet szó, hanem lehetőség van olyan komplex turisztikai programcsomagok kialakítására, amelyek egymástól akár több mint száz kilométerre fekvő területek idegenforgalmi kínálatát tartalmazzák. Az alábbiakban néhány esettanulmányt mutatunk be ennek érzékeltetésére. 2003 elején ezeket a tapasztalatokat felhasználva írtak alá turisztikai együttműködési megállapodást a Visegrádi Országok első számú turisztikai vezetői Budapesten.

Országos turisztikai koncepciók és programok: a turizmus nemzeti stratégiái

Hazánkban a gazdasági tervezés-fejlesztés nagy történelmi hagyományokkal rendelkezik. A turizmus fejlesztése a szocializmus évtizedei alatt vált először deklarált népgazdasági célterületté. Természetesen a központosított tervezettség jegyében erre az időszakra a turizmust is jellemezte annak minden negatív sajátossága.

A turizmus és a területfejlesztés kapcsolatrendszere nyilvánvaló, ha megnézzük az elvi alapokat. A területfejlesztés legfontosabb alapkategóriája a fejlesztési koncepció, amelynek célja a hosszú távú célok, prioritások meghatározása. Ezzel a turizmusfejlesztési koncepció állítható párhuzamba, ami átfogó fejlesztési célokat és szakmai irányelveket tartalmaz. A területfejlesztési tervezés következő szintjén a fejlesztési program áll, ami stratégiai programból és operatív programból áll.

Országos szinten alapvető elvárásnak tekinthető, hogy a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia megfeleljen a Nemzeti Fejlesztési Tervnek. Az országos léptékű turisztikai fejlesztés stratégiai célja a fenntartható és nemzetközileg versenyképes turizmus kialakítása kell legyen. Ezt figyelembe kell vennie az országos szinten a fejlesztésben érintett összes félnek, a hatóságoknak, területi önkormányzatoknak, szakmai szervezeteknek és érdekképviselőeknek. Nemzetközi példák is bizonyítják, hogy mivel a turizmus valamilyen szinten kapcsolódik a gazdaság valamennyi ágazatához, egy elhibázott idegenforgalmi fejlesztés súlyosan érinti az egész rendszert.

Regionális szintű turizmusfejlesztés

A hazai turisztikai nagyrégiók nem esnek egybe az 1996. XXI. törvény által meghatározott statisztikai nagyrégiókkal, sem a kistérségekkel, sem a megyehatárokkal. A KSH csak 2001-től gyűjti a turizmussal kapcsolatos adatokat a turisztikai régiók szerint. Ennek következtében elég nehéz összehasonlításokat végezni a korábbi időszakok adataival. Egy sikeres regionális marketing tevé-

kenység mintegy mellékhatásként tovább erősítheti a régió belső összetartozását is. Magyarországi sajátosságként – a megyerendszer politikai rendszereket túlélő fennmaradásának folyamodványaként – jellemző, hogy a legtöbb esetben ezek a közigazgatási egységek is megalkották a maguk turisztikai fejlesztési koncepciójukat és programjukat. Kérdés, hogy a nagyobb léptékű régiós fejlesztési dokumentumok ezekre alapozódjanak-e, vagy teljesen szakítsanak a megyerendszer hagyományaival. Annál is inkább, mert az országos politikában is rendre felmerül a megyerendszer megszüntetésének a gondolata. Megfelelő régiómarketinggel jelentős költségeket lehet megspórolni.

A TURIZMUS HATÁSA A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉGRE

A regionális turisztikai versenyképesség tényezői, a Kárpát-medencei makrorégió versenyképessége

A regionalizmus kétségkívül az utóbbi évtizedek egyik legmarkánsabb európai ideológiai-politikai-gazdasági jelensége. A jelenség egyik sajátos intézményesülési formája az eurorégiók létrejötte, amelyek a Kárpát-medencében azért is különös jelentőséggel bírnak, mert képesek integrálni és felzárkóztatni az egyébként leszakadásra hajlamos, rendszerint perifériális, illetve halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területeket. A turizmus mint a 20. század második felének látványos társadalmi és gazdasági folyamata hamar kapcsolatba került az eurorégiókkal, hiszen azok kiváló lehetőségeket jelentenek a határon átnyúló turisztikai fejlesztésekre. Nem véletlen, hogy szinte mindegyiknek az alapító okirata nagy hangsúlyt fektet ennek a szektornak a fejlesztésére.

A turizmus „regionalizálása”, azaz az egy országon belül kialakított turisztikai régiókról való gondolkozás hamar elvezetett oda, hogy euroregionális szintű turisztikai fejlesztési tervek és programok születtek meg. A szerző több turisztikai tartalommal bíró PHARE CBC program vezetőjeként jutott arra a következtetésre, hogy Magyarország és szomszédai számára egyedülálló lehetőség kínálkozik egy nemzetközi téren is versenyképes turisztikai makrorégió kialakítására a Kárpát-medencében. A turisztikai régiók kialakítása a szerző megítélése szerint a tervezési-statisztikai régióknál lényegesen nagyobb léptékben történhet eredményesen. Míg az utóbbiakkal kapcsolatban az a fő kérdés, hogy mennyire lesznek alkalmasak az európai uniós pénzek megszerzésére, addig a turisztikai régiók esetében azok eladhatósága, piacképes jellege a fő kérdés, ez pedig szinte bizonyosan csak a mai méreteknél nagyobb terek kialakításával érhető el.

Ez a kulcskérdés megítélésünk szerint a Kárpát-medencében is, hiszen egy „Kárpát-medencei geoturisztikai tér” kialakításának ez az alapvető feltétele. A felmerülő kérdések egy része megoldódni látszik Magyarországnak és Szlovákiának az Európai Unióhoz történő küszöbönálló csatlakozásával, hiszen a csatlakozás után a felvidéki hegységi területek kínálata összekapcsolható lesz az

alföldi területekével. Erősen kérdéses azonban Románia (ezen belül a Partium és Erdély) és a délvidéki területek jövője ebből a szempontból. Márpedig teljesen logikus az a gondolat, hogy a Kárpát-medence egy olyan jól ismert természetföldrajzi egység Európában, amelynek összefüggő turisztikai térként való népszerűsítése és eladása szép eredményekkel kecsegtet, annál is inkább, mert a „Kárpát-medencei identitás” lappangó jelenségből hamar élő valósággá válhat.

Elképzelésem szerint a turizmusmarketingben egységes Kárpát-medencei térségre kellene koncentrálnunk. Ez nem megy egyik napról a másikra, először a szlovákiai, ukrainai és romániai partnerekkel közös hangot találva transznacionális tematikus turisztikai útvonalakat kell kialakítanunk, törekedni szükséges a már megalakult eurorégiók turisztikai fejlesztésére. Ily módon a Kárpát-medence (Magyarország mellett a Felvidék, Kárpátalja, a Partium és Erdély turisztikailag nagyon értékes területeinek bevonásával) egy valóban eladható turisztikai térré alakítható. A ma még elsődleges versenytársnak tekintett Kárpát-medencei szomszédos országokkal tehát stratégiai szövetségre kell lépünk, hogy versenyre kelhessünk a másodlagos versenytársként kezelt balkáni államokkal. A Kárpát-medencei országoknak tehát nem egymással kell versengeniük a turistákért, hanem együtt kell működniük, és erre a turizmus területén kínálkozik a legjobb lehetőség.

A regionális versenyképesség növelése turisztikai fejlesztésekkel

Az idegenforgalmi szektor fejlesztésére fordított összegek – a tovaggyűrűző hatások figyelembe vételével – a GDP-termelés tekintetében a nemzetgazdasági átlagnál jóval nagyobb hatékonysággal hasznosulnak. A turizmusszektor és az egyéb nemzetgazdasági ágak teljes multiplikátorait összevetve megállapítható, hogy a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás multiplikátoránál mindössze egyetlen ágazat mutat magasabb teljes multiplikátort, s ez pedig a pénzügyi tevékenység. A turizmus felé irányuló kereslet tehát – a technológiai és az indukált jövedelmi kapcsolatokon keresztül – erős tovaggyűrűző hatásokat generál, vagyis a különböző ágazatok felé megvalósuló költségek közül a turizmusszektor kiemelkedő e költségek gazdaságélénkítő hatását tekintve. Ez pedig a regionális versenyképesség egyik igen fontos összetevője.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Árva László – Behringer Zsuzsa – Mester Tünde (2001): A kis- és középvállalkozások helyzete, jövőbeni kilátásai az átalakuló gazdaságokban, kiemelve a magyar turisztikai szektort. – **Turizmus Bulletin** V./4. 2001. december, pp. 40–46.
- [2] Aubert Antal – Miszler Miklós – Szabó Géza (2000): A regionális területfejlesztés és a turizmustervezés összefüggései a Dél-Dunántúlon. – **Turizmus Bulletin** IV./1. 2000. március, pp. 33–37.

- [3] Aubert Antal (2001): A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. – **Turizmus Bulletin** V./1. 2001. március, pp. 44–49.
- [4] Az encsi (abaúji) kistérség turisztikai fejlesztési koncepciója és programja, Encs, 2000., Kézirat
- [5] Berényi István (1981): Az üdülőterületek területfelhasználásának néhány kérdése Szentendre példáján. – **Területi Kutatások** 4., pp. 109–118.
- [6] Bodnár László (2000): **A turizmus földrajzi alapjai**. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 321p.
- [7] Cooper, C. – Fletcher, J. – Gilbert, D. et Wanhill, S. (1993): **Tourism. Principles and Practice**, London, Pitman, 290 p.
- [8] Cuadrado Roura, J. R. – Figuerola Palomo, M. (eds). (1996): **Tabla Intersectorial de la Economía Turística** TIOT 92, Madrid, I. E. T.
- [9] Dimitrov, Valdimir (2000): **Strange Attractors of Meaning** <http://www.uws.edu.au/vip/dimitrov/SAM.htm> (2002. 05. 20.)
- [10] Gay-Para, G. (1985): **La pratique du tourisme**, Paris, Economica. 192 p.
- [11] <http://www.gm.hu/szechenyi/kulcs.htm#tur>
- [12] **Human Resources Development, Employment and Globalization in the Hotel, Catering and Tourism Sector International Labour Organization 2000** <http://www.ilo.org/public/english/support/publ/xtextsa.htm#b537> (2002. 06. 02.)
- [13] Indra Dániel (2001): A 2001. szeptember 11-i események hatása a világ turizmusára. – **Turizmus Bulletin** V./4. 2001. december, pp. 47–51.
- [14] Martínez, José Luis (2001): **A turizmus területi elemzése**, PhD disszertáció, Kézirat.
- [15] Martonné Erdős Katalin (2001): **Turizmus és környezet, Környezetvédelmi referens képzés** – Távoktatási tananyag, Debreceni Egyetem Környezettudományi Központ, 2001.
- [16] **Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005–2013**, Magyar Turisztikai Hivatal, 2005.
- [17] Putzkó L. – Rátz T. (1998): **A turizmus hatásai** – Aula Kiadó Kft. – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár 491p.
- [18] Radics István – Varga Tibor (1986): A terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatai a környezetvédelemmel, üdüléssel és idegenforgalommal összefüggésben. – **Területi Statisztika** XXXVI. évf., pp. 449–458.
- [19] Robles Jose Diego (2001): **The Global „Mundialisation”** <http://www.spglobal.org/english/forum/robles01.htm> (2002. 05. 21.)
- [20] Sharpley, Richard (2000): Hogyan befolyásolja a szálláshely-szektor a turizmus fejlődését. Tanulmány Ciprusról. – **International Journal of Hospitality Management** 19 (2000) pp. 275–293. (Magyar fordítása (ford. Bozóki Nóra) megjelent: BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, **Szemelvények a Nemzetközi Idegenforgalmi Szaksajtóból** 2001/3., pp. 12–21.

- [21] Stynes, J. Daniel (1999): **Approaches to Estimating the Economic Impacts of Tourism; Some Examples.** – <http://www.msu.edu/course/prt/840/econimpact/pdf/ecimpvol2.pdf>
- [22] Tschurtschenthaler, Paul (2000): A regionalizáció gazdasági és turizmus-politikai háttere, illetve feltételei. – **Tourismus Journal**, Heft 3. 2000. pp. 311–317. (Magyar fordítása (ford. Benedek Katalin), Megjelent: BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, **Szemelvények a Nemzetközi Idegenforgalmi Szaksajtóból** 2001/5., pp. 5–8.

SUMMARY

Tourism, as a highly visible social and economic process in the second half of the 20th century, soon became associated with the euro-regions lying along the country's borders, since they offer outstanding potential for cross-border tourism development. It is no coincidence that almost all of the foundation documents of the euro-regions lay great emphasis on the development of this sector. Regionalism is, without doubt, one of the most significant European ideological-political-economic phenomena of the past decades, and a peculiar institutional form of the phenomenon is the establishment of euro-regions, which is of great importance in the Carpathian basin also, since it enables the development and integration of the otherwise peripheral, highly underprivileged and underdeveloped border regions. In my opinion, tourism-marketing should focus on an integrated Carpathian basin region, but, clearly, this cannot happen from one day to the next. Firstly, together with Slovakian, Ukrainian and Romanian partners, we must create trans-national thematic tourist routes and focus on the tourism development of the already established euro-regions. In this way, the Carpathian basin (involving the very rich areas of the Slovak Uplands, of Sub-Carpathia in Ukraine, of Partium and Transylvania in Romania - in addition to the territory of Hungary) could be transformed into a marketable and more competitive tourist region.

TURISZTIKAI TRENDEK MAGYARORSZÁGON A 90-ES ÉVEK KÖZEPÉTŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOKRA

Péter Zsolt

egyetemi tanársegéd

Miskolci Egyetem

Regionális Gazdaságtan Tanszék

Az 1990-es években a magyarországi turizmus jelentős változáson ment keresztül. A turistaérkezések száma folyamatosan csökkent, 1999-re a 1991-es érték 60%-át sem érte el miközben a dollárban kifejezett bevételek több mint háromszorosukra növekedtek [1]. Ezen adatok alapján feltételezhető, hogy jelentős változások következtek be a magyar turisztikai szektorban, mind a keresleti mind a kínálati oldalon. Tanulmányomban kísérletet teszek a turisztikai szektorban bekövetkezett változások számszerűsítésére, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra, egyúttal bemutatom az elmúlt közel egy évtized jelentősebb tendenciát. A régió és megyei esetében a hivatalos statisztikák elemzésének segítségével ismertetem az általam legfontosabbnak vélt okokat, amik a régió a turisztikai szektoron belüli lemaradásához vezettek, illetve kitérek arra, hogy milyen területekre kellene összpontosítani az Észak-magyarországi régió turisztikai szektorának a versenyképesség növelése érdekében.

BEVEZETÉS

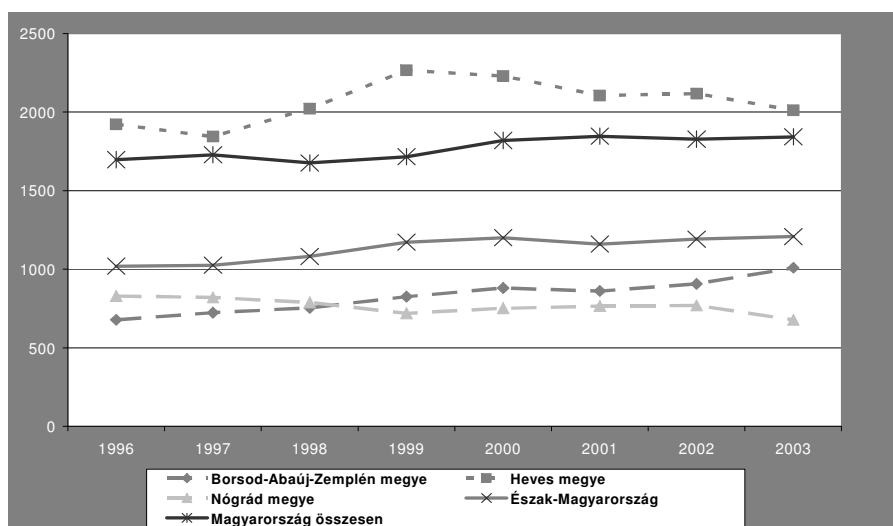
Az elmúlt másfél évtizedben a turizmus súlya jelentős mértékben növekedett Magyarországon [1]. Bővült a turisztikai kínálat, és egyre többen kezdtek el foglalkozni az idegenforgalommal. Miközben érezhetően nőtt a valóban hozzáértő szakemberek száma, sokan felületes ismeretek birtokában „művelik” a turizmust. A turizmussal kapcsolatos vizsgálódásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar szakirodalomban viszonylag kevés olyan elemzéssel lehet találkozni, melyeknek alapját konkrét (statisztikai) adatok képezik. A többnyire kis számú statisztikai mutató nem kellően körültekintő, esetleg szakszerűtlen értékelése sokszor téves következtetésekre vezet, és nem segít kellően árnyalt kép kialakulásához. A vizsgálatok területi lehatárolásakor azért választottam az Észak-magyarországi régiót, mert helyi lakosként szívemen viselem a

környék fejlődését, másrészt a régió számos, nemzetközi viszonylatban is jelentős (sokszor kihasználatlan) turisztikai vonzerővel rendelkezik, amiknek tudatos fejlesztése sokban hozzájárulhat a régió felemelkedéséhez. Ezen észrevételek birtokában indokoltnak találok az Észak-magyarországi régió turizmusa folyamatainak részletekbe menő statisztikai adatokon alapuló vizsgálatát.

ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

A régió turizmusának vizsgálata során a Központi Statisztikai Hivatal, Területi Statisztikai Évkönyveinek adatait (férőhelyek, vendégek, vendégéjszakák száma, átlagos tartózkodási idő, különböző típusú szálláshelyeken stb.) gyűjtöttem össze, olyan módon, hogy egy idősoros elemzésekre alkalmas adatbázis jöjjön létre. A KSH adataiból fajlagos mutatókat, megoszlási viszonyszámokat készítettem, hogy egymással összehasonlíthatóvá váljanak, a megyei, regionális és az országos folyamatok. Ezt követően, a szakirodalmi ismeretek, és a vizsgált összefüggések figyelembevételével összegeztem a régió és megyei turizmusának folyamatait.

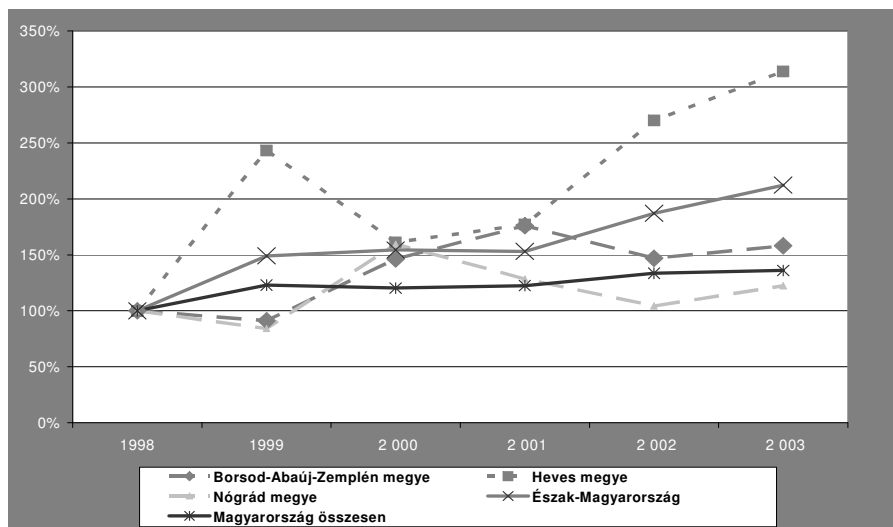
AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ TURIZMUSA

1. ábra: Ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

Az ezer főre jutó vendégéjszakák fajlagos értékei alapján Heves megye teljesítménye meghaladja az országos átlagot, miközben Nógrád és B-A-Z megye lényegesen elmarad attól. A vizsgált időszakban érezhetően csökkenő érté-

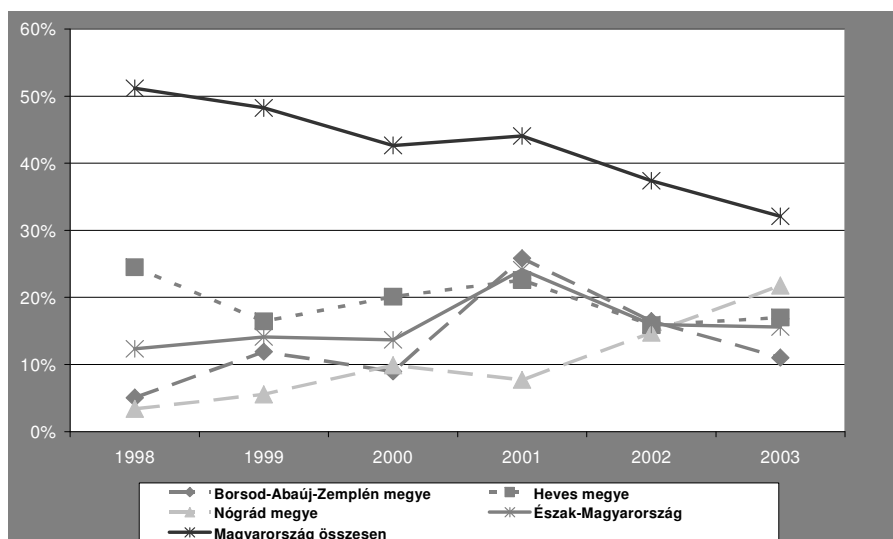
kekkel találkozhatunk Heves és Nógrád megyében, miközben B-A-Z megye lassan javítja pozíciót. A helyzetet tovább rontja, hogy a kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakáinak többsége nem a magasabb árbevételű jelentő szállodákban volt, hanem egyéb kereskedelmi szálláshelyeken (panziókban, turista- és ifjúsági szállásokon, kempingekben, üdülőházakban). 2003-ban Magyarországon az összes vendégéjszaka 62,9%-a, B-A-Z megyében 29,7%-a, Heves megyében 52,9%-a, Nógrád megyében 16,3%-a volt szállodákban. A tendenciákat vizsgálva megállapítható, hogy B-A-Z mutatói 1996-tól stagnálást, Heves megyéé enyhe, Nógrád megye mutatói pedig, drasztikus romlást mutatnak (a 2003-as arány kevesebb, mint az 1996-os 36,7% fele). Nem szabad azonban ezen adatok alapján mélyebb következtetéseket levonni, hiszen az arányok változása összefügghet a nem szállodai, és a nem kereskedelmi szálláshelyek fejlődésével.

2. ábra: Vendégéjszakák száma a falusi vendéglátásban az 1998-as év %-ában
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

Érdekes ezért megvizsgálni a falusi vendéglátás vendégéjszakáinak alakulását, ami rendkívül gyors növekedést mutat az utóbbi években. Heves megye az 1998-as értékhez képest több mint háromszorosára növelte a falusi vendéglátás vendégéjszakáinak számát, de B-A-Z és Nógrád megyében is érezhetően nő a falusi turizmus jelentősége. Az 1990-es évektől a falusi turizmus fejlesztése prioritást kapott, elsősorban azért, mert sokan feltételezik, hogy a (falusi) turizmus jelentős területfejlesztő hatással bír az elmaradottabb térségekre. Ez részben igaz, hiszen az országban vannak olyan térségek, települések melyek számára kitörési pontot csak a turizmus jelenthet, azonban sokszor pontosan ezek a területek nem rendelkeznek valóban szignifikáns turisztikai vonzerővel,

ami nélkül jelentős, a fogadó területre gyakorolt pozitív hatásokra nem lehet számítani. Sajnos a falusi turizmus a magyar valóságban sokszor csak rendkívül olcsó szálláshelyek megjelenését jelenti, aminek kevéske bevételei korlátozottan teszik lehetővé a szolgáltatások (színvonalának) fenntartását, bővítését. Pontosítható a falusi turizmusról alkotott kép az ezer főre jutó vendégéjszakák vizsgálatával: 2003-ban az országos átlag 58,1 éjszaka volt, miközben B-A-Z megye 63,7-es, Heves 260,4-es, Nógrád 70,4-es értéket ért el.

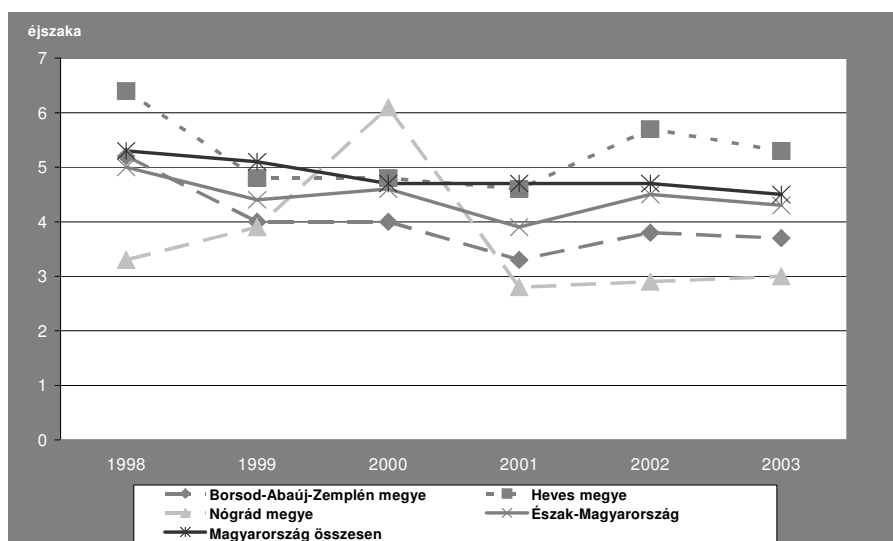
3. ábra: Külföldi vendégéjszakák aránya a falusi vendéglátásban
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

A mutató alakulása 1998-tól regionális és megyei szinten egyértelmű növekedésről tesz tanúbizonyságot, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a megyék növekedése nem egyenletes, jelentős ingadozások tapasztalhatók. A falusi szálláshelyek kapacitáskihasználtsága eközben rendkívül alacsony maradt, 2003-ban az országos érték 3,8%, B-A-Z megyében 2,8%, Heves megyében 5,5%, Nógrád megyében 4,6% volt. Bár ezek az értékek B-A-Z megye kivételével jobbak az országos átlagnál, mégis nagyon szomorú képet mutatnak (az év túlnyomó részében üresen álló szálláshelyekről tanúskodnak), még abban az esetben is, ha feltételezzük, hogy a hivatalos statisztikai adatok a valóságnál valamivel rosszabb képet mutatnak.

A falusi turizmus jövedelemteremtő képességének szempontjából nem közömbös külföldi turisták aránya a falusi vendéglátásban. A 3. ábra alapján megállapítható, hogy a vizsgált időszakban országos szinten jelentősen (51,2%-ról 32,1%-ra) csökkent a külföldi vendégéjszakák aránya. Hasonló tendencia fi-

gyelhető meg Heves megyében (24,6%-ról 17%-ra) is, miközben Nógrád megyében éppen ellenkező irányú folyamatokat tapasztalhatunk (a kezdeti 3,8%-ról, az észak-magyarországi 15,6%-os értéket meghaladó 21,8%-os a külföldi vendégéjszakák aránya). Az adatok elemzésénél figyelembe kell venni azt, hogy a turisták összetételének változása (a belföldi turisták javára) nagyrészt a falusi vendéglátás iránti fokozódó hazai igénynövekedéssel kapcsolatos, miközben a külföldiek körében is jelentősen (de a hazai érdeklődéstől elmaradó ütemben) nőtt a falusi vendéglátás iránt az érdeklődés.

A vizsgált adatok, illetve összefüggések alapján azonban határozottan úgy tűnik, hogy a bővülő falusi turizmus elsősorban a hazai turistákat „érinti meg”.

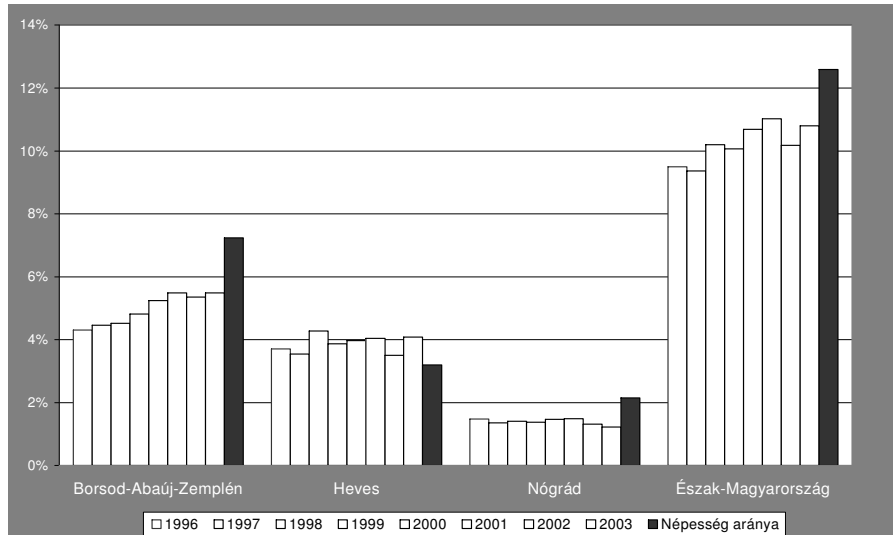
4. ábra: Átlagos tartózkodási idő a falusi vendéglátásban
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

Valószínűsíthető, hogy a felkínált szolgáltatások minőségükben, összetételükben, árukban elsősorban a hazai turisták igényeinek felelnek meg, a falusi turizmusban alkalmazott marketing eszközök inkább a belföldi célcsoportokat tudják elérni.

Eddigi kutatásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a falusi turizmus kínálatával (szálláshelyek, vendéglátóhelyek, turisták által gyakran igénybevetett szolgáltatások) kapcsolatos tudnivalók eljuttatása a potenciális célcsoportokhoz többnyire esetleges. A turisztikai szempontból lényeges információk internetes elérése még a belföldi turisták számára is nehézkes, a külföldiek számára, pedig szinte reménytelen az idegen nyelvű tartalmak hiánya miatt. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének a hatékony marketingtevékenységre

összpontosító jól működő vállalkozások a falusi turizmusban, de nem ez a jellemző.

A falusi turizmussal kapcsolatban érdemes kiemelni (4. ábra), hogy az átlagos tartózkodási idő lényegesen magasabb, mint a kereskedelmi szálláshelyeken (2003-ban az országos érték 2,9 éjszaka) bár az előny érezhetően csökken országos és regionális szinten egyaránt.

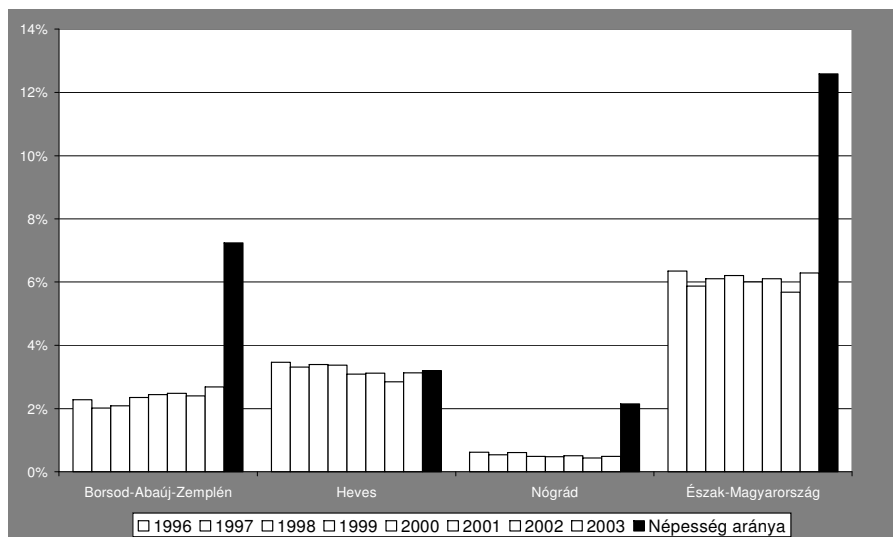
5. ábra: Összes kereskedelmi szálláshely férőhelyeinek száma az országos érték százalékában

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

Összevetve mindezt a kereskedelmi szálláshelyek átlagos tartózkodási idejének alakulásával valószínűsíthető, hogy nem arról van szó, hogy a falusi pihenést „unják meg” hamarabb a turisták, hanem ezen a területen is megfigyelhető az utóbbi évek tendenciája: a turisták többször, rövidebb időtartamra mennek el pihenni [2]. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy a munkaadók nem szívesen engedik el alkalmazottaikat hosszabb időre, másrészt a növekvő munkahelyi stressz miatt a munkavállalók is rövidebb, de gyakoribb pihenésre vágyanak.

Az utóbbi években az Észak-magyarországi régióval kapcsolatban (is) gyakran fölmerül a turizmusfejlesztés, mint a területfejlesztés egyik lehetséges eszköze. A turizmus közvetett hatásaként nő az építőipar teljesítmény, új munkahelyek jönnek létre, a régió növeli „láthatatlan exportját” [1]. A kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek változása jól érzékelteti a turisztikai szektor beruházásainak alakulását. Az 5. ábra a régió és megyéi népességéhez viszonyítja a

kereskedelmi szálláshelyek arányát az országos értékek %-ában. Az 5. ábra alapján megállapítható, hogy egyedül Heves megyében van több kereskedelmi szálláshely a megye népességének arányához képest. B-A-Z megye a vizsgált időszakban érezhetően javította országos pozícióit, Heves és Nógrád megyében jelentős változások ebből a szempontból nem történtek.

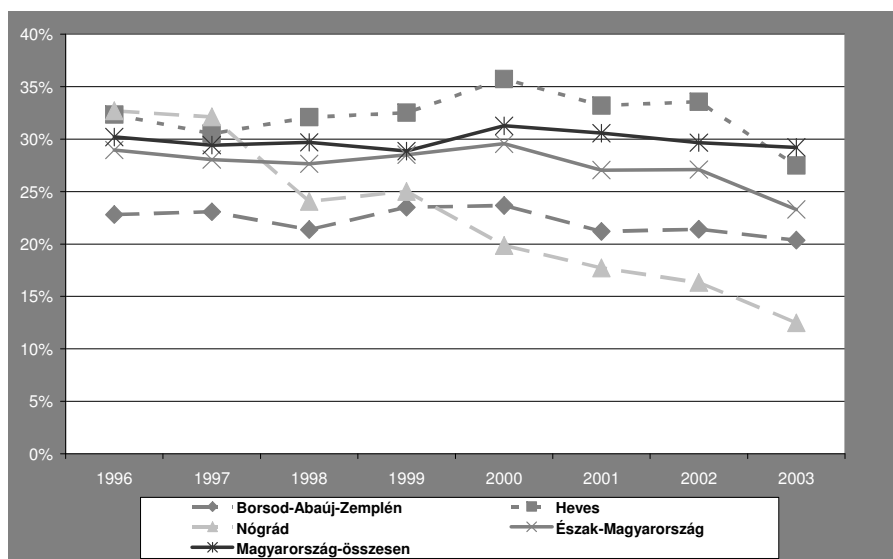
6. ábra: Szállodák férőhelyeinek megoszlása az országos érték százalékában
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

A kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek abszolút száma tekintetében 1996–2003 között B-A-Z megyében 45,9%-os, Heves megyében 26,1%-os növekedést, Nógrád megyében ezzel szemben 5,1%-os csökkenést tapasztalhatunk, miközben országosan 14,5%-os növekedésről beszélhetünk [3].

Lényegesen rosszabb a helyzet, ha a szállodák férőhelyeinek országos megoszlását hasonlítjuk össze a lakónépességek arányaival (6. ábra). Kizárólag Heves megye rendelkezik a népesség arányának megfelelő szállodai férőhellyel, B-A-Z megye esetében lassú felzárkózás figyelhető meg, miközben Nógrád megyében az ország szállodai férőhelyeinek csak mintegy 0,5%-a található.

Nem szabad azonban megfélekedezni a kereskedelmi szálláshely kihasználtságának mutatóiról sem, amelyek rendkívül kedvezőtlenül alakulnak a régióban. Egyedül Heves megye értékei közelítik meg az országos 15–16%-os szintet, B-A-Z és Nógrád megye 11% körüli értékei ettől lényegesen kedvezőtlenebbek. Valamivel kedvezőbb a helyzet a szállodai kihasználtság területén (7. ábra). Heves megye a 2003-as év kivételével mindvégig az országos átlagot meghaladó értékekkel büszkélkedhet, miközben Nógrád megyében drasztikus

szállodai hatékonyság csökkenés következett be. B-A-Z megye szállodai kihasználtságának mutatói lassú romlást mutatnak, valószínűleg ez összefüggésben van az utóbbi időszak kapacitásbővülési folyamatával, ami különösen a jobb minőségű szállások piacán jelentkezett [3]. Miközben mindhárom megyében érezhető a (korábbinál) igényesebb szállások piacának fejlődése, azonban igazi a luxus igényeket (is) kielégíteni képes szálláshelyek gyakorlatilag hiányoznak a kínálatból.

7. ábra: Szállodák férőhelyeinek kihasználtsága

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996–2003.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

Vizsgálataim alapján megállapítható, mint ahogyan azt feltételeztem, a régió megyéinek turizmusa jelentős változáson ment keresztül. A sokoldalú megközelítésnek köszönhetően az olvasóban kialakulhatott egy kép a terület turizmusának helyzetéről, a közelmúlt tendenciáiról. A mutatószámok alakulásából egyértelműen látszik, hogy a három megye turizmusa egymással nehezen összemérhető pályán mozog. A legkedvezőbb a nemzetközi turisztikai jelentőségű központtal rendelkező Heves megye helyzete. Esetében a vizsgált mutatók szinte mindegyike meghaladja az országos szintet, a megye turisztikai szektorát kiegyensúlyozott fejlődés jellemzi. Különösen a falusi turizmus növekedése példamutató, azonban a kapacitáskihasználtság területén még igen jelentős tartalékok vannak. B-A-Z megyében már észlelhetők a fejlődés egyes jelei, lassan növekszik a vendégéjszakák száma, bővül a kereskedelmi, ezen belül a szállodai

férőhelyek száma. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy kereslet kissé lemaradva követte a kínálat növekedését, aminek következtében a szálláshelyek kapacitásának kihasználtsága enyhén romlott. Nógrád megyében ezzel szemben, gyakorlatilag az összes indikátor visszaesést, kedvezőbb esetben stagnálást mutat. A megye turizmusa az országon belül marginális szerepet játszik. Egyedül a szálláshelyek számának növekedése tűnik biztató jelnek, ha eltekintünk attól a tényről, miszerint a kapacitásbővülés szinte kizárólag az alacsony kategóriájú szállástípusokat érintette. Regionális szinten mindenképpen ki kell emelni a szálláshelyek kapacitásának jelentős mértékű kihasználatlanságát, ami különösen a nem szállodai kereskedelmi szálláshelyeken, illetve a falusi vendéglátásban veszélyes.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Puczkó László – Rátz Tamara (2002): **A turizmus hatásai**. Budapest, Aula Kiadó.
- [2] Puczkó László – Rátz Tamara (2004): **Az attrakciótól az élményig – A látogatómenedzsment módszerei**. Budapest, Geomédia kiadó.
- [3] KSH (1996–2003): **Területi Statisztikai Évkönyv**. Budapest, Regiszter Kiadó és Nyomda Kft.
- [4] Kovács D. (1999): **„Falusi turizmus” értelmezések és definíciók**. Budapest. FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya.

SUMMARY

As mentioned in the introduction, there were significant changes in the composition of tourism of North Hungary which are shown in this paper with the help of statistical indicators. Thanks to the diversified approach, a clear picture has been built up concerning the situation and trends of the region's tourism. With the help of the statistical indicators, it can be seen quite easily that all of the counties live in very different ways. Heves county, with its internationally known centre, is in the most favourable situation, and its statistical indicators are above the national average. Rural tourism, in particular, is developing fast, but we cannot ignore the problems of efficiency. In Borsod-Abaúj-Zemplén county, for example, few signs of this development are to be seen. 'Tourist nights' and the capacity of "public accommodation" grow slowly. Nógrád county shows an unfavourable picture, since almost all of the indicators examined show a downturn or, at best, a stagnant situation, and only the capacity of "accommodation establishments" appears slightly reassuring, even if in the low-end accommodation category. Regionally, the greatest problem is the lack of capacity-usage of the "accommodation establishments", especially in the case of the "other public and farmhouse accommodation" category.

A SPORTOLÓI MIGRÁCIÓ ÉS ANNAK LEHETŐSÉGEI AZ EU-CSATLAKOZÁSUNK TÜKRÉBEN

Ács Pongrác
PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

Célunk azon hipotézis tesztelése, miszerint az Európai Unióba való belépéssel, a szabad munkavállalással a sportolók migrációja is felélénkül. A kérdés az, hogy a sportolók vándorlása mennyiben és milyen módon mutat különbséget a „hétköznapi emberek” vándorlási jellemzőitől.

Az élet minden területén megjelenő vándorlás a sportolói szegmensben is egyre gyakoribb jelenség. Ez a cselekvés nem egy újszerű dolog a sportolók körében, sokkal inkább a sport minőségi fejlődésével párhuzamosan megjelenő, gyakori jelenség.

ALAPFOGALMAK

Mielőtt a sportolók körében vizsgálódunk fontos az alapfogalmak tisztázása.

A migráció latin szó, mely alatt a vándorlást értjük. Ezt a társadalomtudományokban a lakosság országon belüli helyválttatásának, vagy a nemzetközi vándorlás esetén egyik országból egy másikba történő vándorlásának, áttelepülésének leírására használják.

A vándorlásnak alapvetően két iránya van: a bevándorlás, illetve a kivándorlás.

Azt a személyt nevezetjük migránsnak, aki megváltoztatja állandó lakhelyét, országát.

Hosszú távú vándorlónak az minősül, aki legalább egy évre szokásos lakhelyétől átköltözik, esetleg egy másik országba úgy, hogy ez válik állandó lakhelyévé.

Rövid távú vándorlónak vagy ideiglenes vándorló az a személy, aki egy évnél rövidebb időre szokásos lakhelyéről valamely más országba költözik, kivétel, ha a költözés célja pihenés, látogatás, gyógyulás, üzlet vagy a vallás gyakorlása.

A vándorlás létre jöhet mesterségesen vagy spontán is. Mesterséges vándorlásnak minősül, amikor valamely kényszerítő erő miatt jön létre az áttelepü-

lés (pl. a II. világháborút követő lakosságcsere). A spontán migráció (migration) önkéntes, ki nem kényszerített, döntően belső elhatározásra jön létre.

Annak megfelelően, hogy hivatalos úton, érvényes okmányokkal lépik át az országhatárt beszélhetünk legális és illegális migrációról. Az illegális migráció nehezen követhető, nem nyilvántartott bevándorlók azonban nem azonosak a menekültekkel, akikre külön szabályozási mechanizmus vonatkozik.

A szakirodalomban gyakran találkozunk a migráció mellett egy gyakran vele szinonimaként használt kifejezéssel, a mobilitással (mobility). A kettő közt azonban van egy nagy különbség: az emberek térbeli mobilitása a munkaerőnek az egyik régióból a másikba irányuló mozgása. A migrációnál azonban a térbeli mozgás lakóhely változtatással is együtt jár, illetve a napi szabadidő másik országban való eltöltésével.

Amennyiben a szabadidő térbeli mozgása nem jár együtt a lakóhely megváltoztatásával és a napi szabadidő külföldön történő eltöltésével, ingázásról (commuting) beszélünk.

A közösségi szabályok értelmében a határon átnyúló munkavállaló fogalma alá tartozik minden munkavállaló, aki tevékenységét, munkavégzését egy tagország területén gyakorolja, míg lakhelye egy másik tagország területén található, ahova naponta, de legalább hetente egyszer visszatér¹.

A határokon át munkát végzők élvezik a diszkriminációmentességet és az egyenlő bánásmód elvét az adózás, a foglalkoztatás bármely feltétele, valamint a munkavállalás és a szociális ellátások igénybevétele vonatkozásában is, ugyanúgy, mint a migráns munkások vagy a munkavégzés helye szerinti tagállam polgárai.²

Megkülönböztetünk interregionális mobilitást, mely a földrajzi helyek közötti mobilitást jelenti, illetve intraregionális mobilitást, amely földrajzi térségekben belüli mobilitást jelent.

Magyarországi migrációs adatokkal szinte minden statisztikai évkönyvben találkozhatunk, azonban konkrétan a sportolók migrációs számadataival nem nagyon találkozhatunk. Ez a dolog olyannyira nem preferált, hogy még maguk az országos szövetségek sem rendelkeznek összegzett adatokkal.

A tanulmányban feltüntet adatokat magam gyűjtöttem és összegeztem a szakszövetségi átigazolási papírok átolvasása, összegzése alkalmával.

A magyarországi külső migráció a történelem folyamán

A huszadik század kezdetén Magyarországot a kivándorlás jellemezte, ami mellett a visszaáramlás is megjelent. A két világháború között egy erős visszaesést tapasztalunk a kivándorlás tekintetében. Az ezt követő rövid időszakban ismét

¹ Az 1408/71 számú EGK rendelet 1 (b) cikke.

² A munkavállalók Közösségen belüli szabad mozgásáról szóló 1612/68 számú EGK tanácsi rendelet 1. és 7. cikke, OJ L 257, 19.10.1996.

hatalmas elvándorlási hullámot tapasztalhatunk, amíg ez lehetséges volt. Az ötvenes évek végétől, a konszolidációs időszakban (1958–1987) az elvándorlás hasonló mértéket mutat, mint a két világháború között.

Időszak	Kivándorlás összesen (fő)	Kivándorlás éves átlag (fő)	Bevándorlás és visszavándorlás összesen (fő)	Bevándorlás és visszavándorlás éves átlag (fő)	Nettó migráció átlagosan évente (fő)
1899–1914	585 344	39 023	221 596	14 773	–24 250
1925–1941	51 237	3 202	13 552	847	–2 355
1956–1957	193 885	96 943	16 201	8 100	–88 843
1958–1987	125 658	4 330	54 528	1 880	–2 450
1988–1994	9 361	1 560	104 710	17 452	15 890
2000	404 979	404 979	406 050	406 050	1 071
2001	399 877	399 877	398 698	398 698	–1 179
2002	419 719	419 719	441 766	441 776	22 057
2003	435 371	435 371	472 190	472 190	36 819

1. táblázat: Ki és bevándorlás Magyarországon a XX. században, illetve napjainkban

Forrás: Migráció és az Európai Unió, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001, Budapest

Elmondhatjuk, hogy Magyarországon az elvándorlás lassú, illetve gyorsabb mértékét mindig valamilyen történelmi ok indukálta. A nyolcvanas évekig hazánkra az elvándorlás volt a jellemző.

Az adatok alapján elmondható, hogy a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján nagy változás történt a migrációs összetételben. Látható, hogy egészen eddig elvándorló országgént jellemezhetjük az országot. A kilencvenes évek kezdetén az irány megfordult és így Magyarország befogadó, vagyis bevándorlási többletet mutató ország lett.

A sport területén a rendszerváltást megelőzően csak becslésekre hagyatkozhatunk. Elmondható, hogy a kilencvenes évek derekáig a sportolói migrációról nem nagyon beszélhetünk, mivel a kivándorlók száma elenyésző volt. A sportolók eddig az időpontig nem kaptak „engedélyt” az országot elhagyni, így ebben az időben a belső vándorlás volt a sportolók körében a hangsúlyosabb.

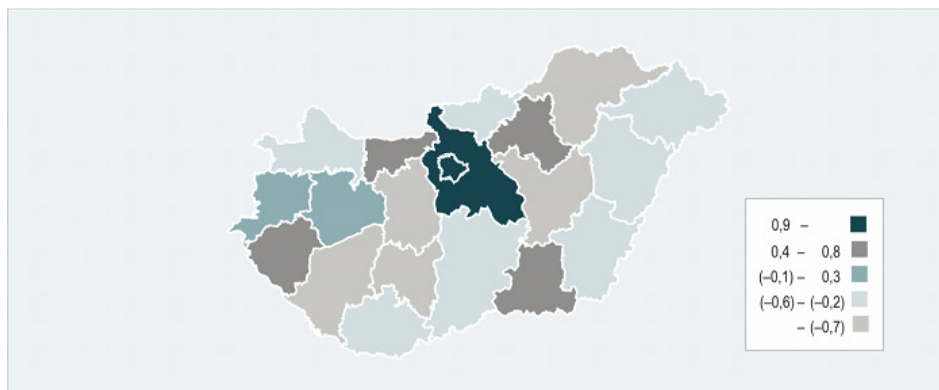
BELFÖLDI MIGRÁCIÓ

A magyarországi belső migrációról elmondható, hogy nagyfokú a főváros húzóhatása. Az emberek igen nagy számban hagyják el otthonaikat és költöznek ideiglenesen vagy végérvényesen Budapestre, illetve annak vonzáskörzetébe.

Az aktív korúak túlsúlya szintén a fővárosban a legszámtovább. Ez azt jelenti, hogy itt a migrációnak a legfőbb célja a munkavállalás.

A migráns népesség kor szerinti megoszlása igen egyértelmű dolgot mutat. A vándorlók alig 10 százaléka 14 év alatti, több mint a fele 15 és 39 év közötti, több mint negyedük idősebb aktív korú, 40–59 év közötti. A 60 év feletti-ek aránya kevesebb, mint 10 százalék.

A jelen pillanatban elmondható, hogy enyhült a főváros centrikusság, de még mindig meghatározó.

1. ábra: Ezerlakosra jutó ideiglenes belföldi vándorlási különbszet megyénként, 2003

Forrás: Demográfia évkönyv 2003, KSH, Budapest, 2003.

A SPORTOLÓK BELSŐ VÁNDORLÁSA

A sportolók belső vándorlásáról még semmilyen tanulmány nem készült, így számszerű adatokat nem lehet hozzá találni, de a jelenséget azonban valamilyest mérhetjük. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy az országon belül a sportolók mozgása leginkább az első osztályú sportolókra vonatkozik. A vizsgálatomat a legnépszerűbb és legnagyobb tömegeket vonzó sportágakban végeztem. Tény, hogy a legtöbb sportoló, akinél migrációs hajlandóságról beszélhetünk a csapatsportágakban található.

Az adatbázisomat a 2004-es év első osztályú csapatai szolgáltatják. Megvizsgáltam, hogy egyes városokban, mennyi első osztályú csapat található, mivel kézenfekvő, hogy ezek azok a városok, amelyek a sportolókat befogadják.

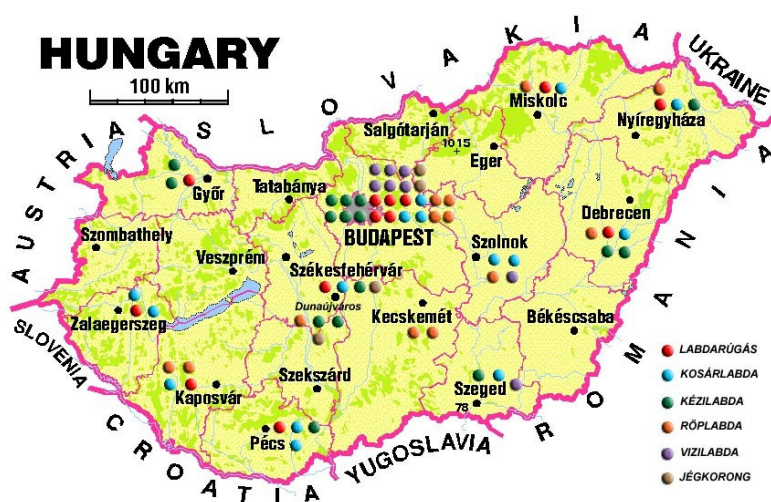
A vizsgálatban a labdarúgás, a kosárlabda, a kézilabda, a röplabda, a vízilabda és a jégkorong szerepel.

Régió neve	Lakónépeség, ezer fő	Terület, km ²	Első osztályú csapatok száma	Ezer főre jutó első osztályú csapatok
Közép-Magyarország	2 830	6 919	29	1,03
Közép-Dunántúl	1 113	11 117	11	0,99
Nyugat-Dunántúl	1 003	11 329	10	1
Dél-Dunántúl	984	14 169	12	1,22
Észak-Magyarország	1 280	13 430	6	0,47
Észak-Alföld	1 547	17 729	15	0,97
Dél-Alföld	1 360	18 339	9	0,66

Forrás: saját gyűjtés

2. táblázat: A sportágak regionális tagoltsága

Az adatokból kivehető, hogy a sportban is megfigyelhető a Budapest centrikusság. A szövetségekben átnézett átigazolások átvizsgálása után elmondható, hogy a külföldön sportolók célállomása, nagyon hasonló a külföldön munkát vállalókéhoz. A sportolók többnyire a szomszédos Ausztriát és Németországot részesítik előnyben.

2. ábra: Sportágak városok közötti megoszlása

Forrás: Saját gyűjtés.

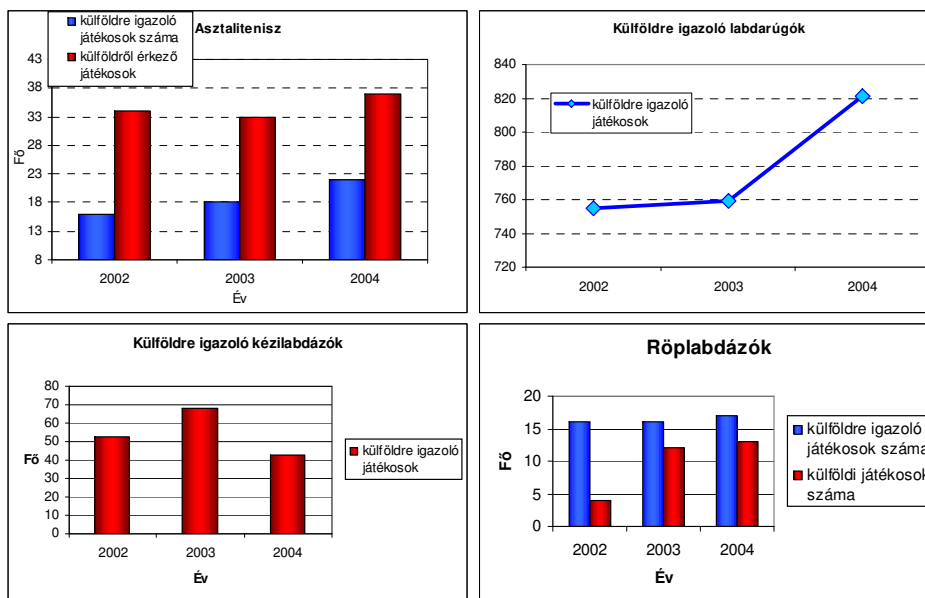
A múltban a külföldre igazolás óriási procedúrával járt és igen nehezen ment. A változás a kilencvenes évek derekán történt.

JEAN-MARC BOSSMAN nevéhez köthető az EU sportszabályozásának legfontosabb eleme, a sportolók egyéb munkavállalóhoz hasonló szabad mozgásának megteremtése.

Másfél évtizede, 1990 júniusában BOSMANNnak a belga RFC Liège játékosaként lejárt a szerződése, klubja azonban pénzt követelt érte. A vevő, a francia másodosztályú Dunkerque nem fizetett, BOSSMAN szerződés nélkül maradt. Bepereelte a Liège-t és a belga szövetséget, mert megsértették az EU alapokmányának számító római szerződésnek a szabad munkaerő-áramlásról szóló 48. cikkelyét. Végigjárt minden lépcsőfokot, végül 1995. december 15-én a Luxembourgban székelő Európai Bíróság C-415/93 számú határozatában kimondta a sportolók szabad mozgását, amely két pontot foglal magába.

Egyrészt a lejárt szerződésű sportolókért kért transzferdíj eltörlését, másrészt az idegenlégiósok számát korlátozó szabályok eltörlését, idegenlégiós alatt egyelőre az Unió állampolgárait értve. (BOSSMAN csak a transzferdíj eltörléséért harcolt, de a bíróság az ügy vizsgálata kapcsán döntött az idegenlégiós-korlátozás felől).

A következő ábra a külföldre igazoló sportolók számát mutatja be. A sportban is megjelennek az ingázók. Kik is ezek az ingázók? A sportolók azon csoportját nevezem ingázóknak, akik csak a mérkőzések miatt mennek ki és, ahogy vége van a hétvégi „fellépésüknek” már utaznak is vissza.

3. ábra: A migráns sportolók száma az egyes sportágakban

Forrás: Saját gyűjtés.

Tehát, ilyen értelemben az ingázók a rövid távú munkavállalók. Ők többnyire család nélkül járnak ki, és a közvetlen céljuk a gyors pénzszerzés. Ők általában a sportot nem fő foglalkozásként űzik, és ez egy kiegészítő pénzkereseti

forrás számukra. Rengeteg ingázóval találkozhatunk a labdarúgók körében, akik az osztrák alsóbb osztályú kluboknál könnyen elhelyezkednek. Az ingázóknál a célország már könnyebben meghatározható, mivel a leggyakrabban a kiindulási helytől maximum 1000 km-re található.

Profí sportolók kint is élnek és nem jellemző rájuk az ingázás. Ők az év túlnyomó részében kint tartózkodnak és ott is sportolnak, edzenek. A sportolók elmondása szerint a jövedelem különbség a legfőbb oka annak, hogy elhagyják az országot, és nagyon sokan reménykednek abban, hogy a sport mellett esetleg munkát is vállalhatnak.

Látható az adatbázisból, hogy olyan igazán kiugró évet, kiugró értéket nem találunk. Egy enyhén emelkedő tendenciát azonban megfigyelhetünk. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy a pénz a fő motiváló tényezője a sportolók vándorlásának és nem a minőségbeli többlet.

Az itt felsorolt sportágak sportolói leginkább Ausztriát, Németországot, Franciaországot, és Olaszországot keresik. Vannak országok, melyek kimondottan egy adott sportághoz köthetőek. Pl. a kézilabdázók szívesen igazolnak skandináv országokba.

LEHETSÉGES SCENÁRIÓK ÉS ELEMZÉSÜK

A forgatókönyvírás az időben egymás után következő események, tendenciák közötti kapcsolatok logikai feltárására, megítélésére és ezek alapján következtetések levonására irányul. Tehát ez a módszer egy megközelítés, amely logikai összefüggő specifikus lépéseket tartalmaz.

1. Forgatókönyv: Konstans folyamat: Az európai unióhoz való csatlakozással induló folyamatok

1. állítás: A sportolók külföldre való kivándorlásában különbséget nem fogunk tapasztalni.

Ha újabb jogi szabályozás nem fog történni, akkor migrációs ráta állandósulni fog a sportolók körében. Az eddig megszokott országokat fogják a sportolók továbbra is megcélozni, változatlan létszámban. Miért? A válasz egyszerű a bajnokságokban résztvevő csapatok száma megközelítőleg konstans, tehát ebből következik, hogy a sportolók száma is. Tehát a nem létező csapatokba nem fognak külföldről játékosokat igazolni.

2. állítás: A sportolók migrációs potenciálját erősen befolyásolja a hazai gazdaság alakulása.

A magyar piacgazdasági átmenet jelentős gazdasági visszaeséssel és a munkanélküliség megjelenésével és tömegessé válásával együtt járó időszakában sem volt számottevő munkaerőmozgás (sportolók külföldre igazolása) Magyaror-

szágról, így a gazdasági fellendülés időszakában ennek a valószínűsége még alacsonyabb. A munkaerőmozgásra ható hazai gazdasági feltételek pozitív változása, különösen az uniós 2,5 százalékos átlagos gazdasági növekedésénél jóval nagyobb 4–5 százalékos közötti gazdasági prosperitás, továbbá a munkaerő-piaci helyzet javulása, az uniós 9 százalékos körüli átlagnál jóval alacsonyabb, 7 százalékos alatti munkanélküliség, a foglalkoztatás bővülése tovább mérsékelhetik a meghatározott idejű külföldi munkavállalási hajlandóságot.

Relatív elmaradásunk az EU átlagától gazdasági fejlettségünket tekintve kisebb, mint a bérszínvonal vonatkozásában. Vásárlóerő-paritáson az egy lakosra jutó GDP megközelíti az EU-átlag 50 százalékosát, a bérek a 30 százalékos arányt érik el. A mindenkori gazdasági helyzettől függ, a magyar kereseti színvonal felzárkóztatása, amely a gazdasági fellendülésünk része és ez egy hosszabb időtáv alatt valósulhat meg. A magyar GDP és a termelékenység EU-átlagot meghaladó, várható növekedése már rövidtávon is lehetőséget ad a reálbér EU-átlagot meghaladó bővítésére, és így az EU bérszínvonalához való közeledésre.

2. Forgatókönyv: A sportolók migrációjának megindulása

1. állítás: *Ha az Unió szabályzás értelmében a gazdasági társaságként működő társaságok többet önkormányzati támogatásban nem részesülhetnek, akkor az élvonalban szereplő klubok a legfőbb támogatójuktól esnek el.*

A sportolók a megélhetésük érdekében gyorsan váltani fognak klubot és a több lábón álló külföldi egyesületekhez szerződnek.

2. állítás: *A vándormunka egyik fajtája a „brain drain”, amikor egyértelműen a jóléti hatások által kiváltott munkaerő-elszívásról van szó, ami jelentős gazdasági előnyökkel jár a fogadó országban és nagymértékű veszteségekkel a kibocsátó államban.*

A képzett jó sportolók befogadásával a befogadó államoknak nincsenek is fenntartásaik. Ezt segíti már a BOSSMAN ügy óta kialakult átigazolási könnyítések, melyek az Európai Unióban már rutinszerűek.

Magyarországról kiigazoló élsportolók a magyar nemzeti bajnokságok színvonalát gyengítik. Nemcsak a minőség romlása a kézenfekvőbb, hanem a hazai sport eladhatósága. Nem védjük a sportolóinkat, illetve a sporttudásunkat, akkor az esetlegesen szerzett helyzeti előnyeink eltűnhetnek.

A gazdasági hatása sem előnyös, mivel a megkeresett pénzt esetlegesen nem itthon költi el, hanem más tagállamban. A legnagyobb veszélye, ha rövid távú munkavállalókat (ingázókat) felváltják a hosszú távú munkavállalók, akik a sport mellett és annak befejeztével kint maradnak és polgári munkát is vállalnak.

Ha az itthoni bajnokságokból a jobb játékosok kiigazolnak, akkor az Ő helyükre is igazolni kell játékosokat. Mivel egy játékos felnevelése nem megy gyorsan, ezért kénytelenek lesznek a klubok külföldről játékosokat igazolni. Kik azok a játékosok, akik szívesen jönnek ide? Elmondható, hogy a hazai bajnokságokban a volt keleti blokk sportolói vannak a legnagyobb számban. Azonban lassan ők is a hazai élsportolóink által megcélzott célországokat keresik. Ha őket sem tudják, majd a hazai klubok megfizetni, akkor ez a magyar bajnokságoknak a színvonalán nagyon gyorsan meg fog látszani.

ÖSSZEGZÉS

A mai magyar sportolókról elmondható, hogy amennyiben lehetőségük van nem fognak külföldre igazolni. Ezt alátámaszthatja az a tény is, hogy az élsportolók többsége itthon is megkeresi ugyanazt a bért, amit külföldön kapna. A sportolóink túlzott pszichés gátlásai, melyeket nehezen győznek le, sem a vándorlási hajlandóság mellett szólnak. Nem szívesen teszik ki magukat a megmérettetésnek. Az unióhoz való csatlakozás az embereket és a sportolókat is nagyobb reménnyel tölti el a gazdasági erősödés tekintetében.

További kutatásom során vizsgálni szeretném, hogy az Unióban található gazdasági régiók valóban megjelennek-e a sportolói elvándorlások során, illetve a sportolók térbeli mozgása, milyen gazdasági változásokat indukál.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): **Táborlakók, diaszpórák, politikák**. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996, 161–179. (MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995.)
- [2] Illés Sándor és Hablicsek László: A külső vándorlás tovaryűrűző hatásai. In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): **Migráció és politika**. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 89–96. (MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996.)
- [3] Migration and the Labour Market. In: Fullerton, M. – Sik, E. – Tóth, J.: **Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads**. Institute of Political Science, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, (5–104. (Yearbook of the Research Group on International Migration, 1994.)
- [4] **Migráció és az Európai Unió**. Szociális és Családügyi Minisztérium Budapest, 2001.

SUMMARY

My research analyses sports migration within Hungary, and, after collecting and analysing data, I was able to produce a map illustrating this. As a conclusion to my article, I offer two possible scenerios which might characterise future Hungarian sports migration.

MELLÉKLET

Labdajátékok I. osztályú csapatai Mo.-n

város	labda- rúgás	kosárlabda		kézilabda		röplabda		vizilabda	jég- korong	Σ	Népesség- szám 2004*
		ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi			
PAKS		1								1	20 811
DEBRECEN	1	1		1	1	1				5	204 722
SZÉKESFEHÉRVÁR	1	1			1				1	4	101 778
KECSKEMÉT		1				1	1			3	107 665
SZOLNOK		1	1			1		1		4	76 604
PÉCS	1	1	1		1					4	157 659
KAPOSVÁR	1	1				2				4	68 077
SZOMBATHELY		1								1	80 530
KÖRMEND		1								1	12 468
ZALAEGERSZEG	1	1	1							3	62 148
NYÍREGYHÁZA	1	1		1			1			4	116 540
DOMBÓVÁR		1								1	20 655
EGER		1						1		2	56 458
SOPRON	1		1							2	56 257
SZEGED			1	1				1		3	162 586
MISKOLC/DÍÓSGYŐR	1		1					1		3	177 809
SZEKSZÁRD			1							1	35 008
VESZPRÉM				1						1	61 470
DUNAÚJVÁROS				1	1	1			1	4	52 142
TATABÁNYA				1						1	71 626
GYŐR	1			1	1					3	128 571
SZIGETVÁR				1						1	11 285
SZÁZHALOMBATTA				1						1	17 365
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY					1					1	48 013
VÁC					1					1	33 323
KISKUNHALAS					1					1	29 525
DÁG						1				1	1000
KAZINCBARCIKA						1				1	31 914
JÁSZBERÉNY							1			1	27 771
PÁPA	1									1	33 214
BÉKÉSCSABA	1									1	65 710
SZENTES								1		1	30 650
BUDAPEST	5	1	2	3	3	4	6	2		26	1 705 309
Σ										92	

Ffi kézilabdában pesti-pestkörnyéki csapatok szerepelnek a táblázatban.

*(KSH adatai)

Forrás: saját gyűjtés

A NÖVÉNYTERMESZTÉS KÖRNYEZETVÉDELMI FELADATAI

Kis Sándor

PhD-hallgató

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzemtani Tanszék

A növénytermesztés Földünk legnépesebb foglalkozási ága; ettől függ élelmszer-ellátásunk, és ez ad munkát a legtöbb embernek. A magyar mezőgazdaság fejlődését az elmúlt évtizedekben a közvetlen és közvetett energiabevitel rohamos növekedése jellemezte. Az ipari eredetű, illetve feldolgozású anyagok részaránya a mezőgazdaság összes anyagfelhasználásán belül az 1980-as évek közepére megközelítette a 60%-ot. A növények 20–40%-a is károsodhat a termőterületen és az ezt követő tárolási folyamat során. Ezt elkerülendő ma már igen sok kártevőirtó szert használunk. Az 1990-es évek végén már 700 körüli kémiai és biológiai „hatóanyagot” használtunk növényvédelmi célokra. A kémiai növényvédelem kezdetekben – a peszticidek másodlagos hatásaival kapcsolatos ismeretek nélkül – igen jelentős sikereket ért el, amelyek hosszú időre kiszorították a növényvédelem további lehetőségeit (agrotechnikai, mechanikai, fizikai, biológiai stb.) a gyakorlatból.[8]

Az intenzív, iparszerű mezőgazdálkodás időszakában már jelentkeztek azok a problémák, amelyek kedvezőtlenül hatnak magára a termelésre, de a helyi társadalomra és a globális emberi létfeltételekre is. Ezek a negatív jelenségek többségükben az energiaintenzív földhasználat és az ezzel együtt járó növekvő közvetlen (üzemanyag) és közvetett (műtrágya, növényvédő szer) energiabevitel környezetterhelő hatásának tulajdoníthatók, de okai között a mezőgazdaságon kívüli problémák (ipari, kommunális szennyezés stb.) is igen jelentős szerepet játszanak. [5]

A peszticidek termelést könnyítő és termésvédő tulajdonságaiért másodlagos hatásaik révén súlyos árat fizetünk. A túlzott és helytelen kemikália használat hozzájárul a környezetünk elszennyeződéséhez. A növényvédő szerek sokrétű hatásának feltárásához, mélyreható elemzéséhez nem elegendő csupán a felhasznált mennyiségek ismerete, mivel környezetterhelésük fokát számos egyéb tényező is befolyásolja (pl.: mérgezőség, tartósság, talaj adottság, időjárási tényezők). A növényvédő szerek alkalmazásukkor egyrészt elsodródhatnak (off target hatás); másrészt bemosódnak az élővizeinkbe (run off hatás), har-

madrészt nem célszervezetekben (non-target hatás) is kifejtik hatásaikat. Az alkalmazott növényvédő szerek mennyiségének ugyanis csak csekély, becslések szerint mindössze 0,1%-a éri el a célszervezetet, míg a fennmaradó nagyobb rész (99,9%) szétterjed a környezetben, jelentősen terhelve az egyes környezeti elemeket (levegő, talaj, víz). [7]

1992–1996 között az antarktikus ózon lyuk nagyobbá vált, mint Európa területe. Az ózonréteg rombolása az UV-B-sugárzás erősödését vonja maga után, amely növeli az előforduló mutációk számát, ezzel gyengítve az immunrendszer aktivitását, valamint szerepet játszik a bőrrákos betegségek növekedésében. A mezőgazdasági eredetű légszennyezésről csak csekély mennyiségű adat áll rendelkezésre Magyarországon, mivel a mezőgazdaság a levegőt csak igen kis mértékben szennyezi. Ennek ellenére a helytelenül tárolt és használt szerves trágyák és hígtrágya metán- és ammónia-kibocsátásának csökkentése szerepel a célkitűzések között. A deflációval érintett területeken jellemző, hogy a talaj legfelső rétegét a szél elhordja, ami porszennyezést okoz, bizonyos esetekben pedig a deflálódó talajhoz növényvédő szerek és műtrágyák is tapadhatnak, ami további szennyezést eredményezhet. Az utóbbi példa azt is mutatja, hogy a környezeti problémák mennyire komplex és szoros kapcsolatban állnak egymással, mivel az egyik probléma súlyosbodása további problémák megjelenését vagy súlyosbodását is maga után vonhatja. [5]Az agrokemikáliák túlzott használata növeli a légköri NO₂-kibocsátást, amely elősegíti a savas esők, illetve a savas ülepedés kialakulását. A dinitrogén-oxid a harmadik legfontosabb üvegházhatású gáz. Légköri tartózkodási ideje rendkívül hosszú, meghaladja a 100 évet, így feljuthat a sztratoszférába, és kémiai reakciókon keresztül károsíthatja az ózonréteget, amely részben kihat az éghajlatváltozásra. A dinitrogén-oxid-kibocsátás legjelentősebb forrása az intenzív mezőgazdaság (95,6%). A talajok dinitrogén-oxid-kibocsátását erősen befolyásolja a nitrogéntartalmú műtrágyák használata. [7]

Az ammónia kibocsátás az elmúlt húsz év alatt több mint 50%-kal csökkent. Ez annak is köszönhető, hogy csökkent a műtrágya-felhasználás. A fő szennyező források a trágyázás, műtrágyázás és az állattartó telepek – 1980-ban 98,0%, 1985-ben 98,5%, illetve 2000-ben 94,0%. A bemosódó nitrát és foszfát eredménye lehet a fokozott algásodás jelensége (eutrofizáció).

Magyarország talajtakarójának 50%-a a savanyú talajok kategóriájába tartozik. A talajok savanyodása az elmúlt két évtized során felgyorsult, de az érintett terület nem nőtt arányosan. A talajsavanyodás felerősödésében a szakszerűtlen műtrágyázásnak, a légköri savas ülepedésnek, a különböző savas kémhatású ipari melléktermékeknek, a hulladékoknak és a nem kellően erőteljes talajkezelésnek (meszezésnek) van szerepe. A talajsavanyodás jelentős mértékben visszafordítható a környezetbarát tápanyag-gazdálkodás bevezetésével, a talaj szervesanyag-tartalmának növelésével, zöldtrágya használatával és rendszeres meszezéssel. [5]

Az elsodródó és bemosódó peszticidek, de a többé-kevésbé vízdoldhatók is (ha perzisztensek) felületi- és a talajvíz-készleteinkbe kerülnek. A növényvédő szerek perzisztenciájának és vízdoldhatóságának mutatói határozzák meg, hogy milyen gyorsan és milyen mélyre hatolnak be a talajokba. Ez azt is jelenti, hogy esetleg nem az alkalmazás évében mérhetjük a talajvíz legnagyobb fokú szennyezettségét, hanem később. Magyarországon 1998-ban jelent meg helyzet-elemző közlemény, amely szerint ...a nyersvíz bár tisztítási folyamatokon megy keresztül, de a hazai víztisztítóknak az atrazine-tartalom töredéke (kb. 5%-a) bomlik le csupán, azaz a tároló ellátási körzetében az atrazine a vízhálózaton keresztül házhoz jön. [8]

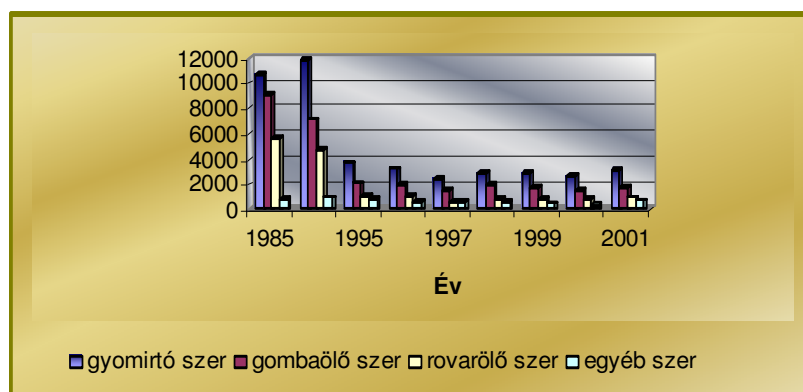
A mezőgazdaságnak, csökkenő inputot eredményező átalakulása és válása következtében, nincs jelentős diffúz vagy pontszerű vízszennyezése, ami az ágazatra erőltetett gazdasági és pénzügyi körülmények következtében, spontán módon alakult ki és igen fontos, hogy a környezetbarát technológiák és módszerek terjesztésével fenn is tartsuk. Egyes helyeken még ma is fennáll a műtrágyák és szerves (híg) trágyák túlzott (felelőtlen) alkalmazásából eredő környezetszennyezés veszélye, az intenzív állattartó telepekről származó szennyvíz, és a felszíni és felszín alatti vizek nem megfelelő kijuttatásból eredő peszticid szennyezése. [1]

A felszíni és felszín alatti vizek mezőgazdasági forrású nitrát, foszfát és (esetleg) növényvédő szer szennyezése pontosan nem számszerűsíthető, mivel jelenleg erre a célra alkalmas monitoring rendszer nem üzemel. A hazai laboratóriumok 301 vízmintában 7244 vizsgálatot végeztek el a Balaton befolyó vizébenél valamint a Duna és a Tisza vonalán. A mérések 47 hatóanyagra terjedtek ki és 333 esetben mértek kimutatható mennyiségben szermaradékot. A Velenceitónál a növényvédő szer maradék vizsgálatok 22 hatóanyagra terjednek ki. A 2003 évben vizsgált 30 darab vízmintában végzett 660 mérés során 14 darab kimutatási határérték feletti szermaradék mennyiséget detektáltak. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Laboratórium felszíni vizek növényvédő szermaradék tartalmát határozta meg a Szamos és a Tisza folyón valamint a Keleti Főcsatorna két pontján. A vizsgált 24 darab víz mintában atrazin, diazinon, prometrin és pirimikarb hatóanyagok voltak mérhető mennyiségben. [6]

A megkövetelt technológiai fegyelem ignorálása miatt élelmiszereinkben szermaradványok jelentkehetnek. Magyarországon a nagyüzemi (értsd növényvédő mérnökök által irányított) termelés időszakában 1,5–2% között ingadozott a megengedett szermaradékot meghaladó termékek aránya. 1993-ban és 1994-ben ez a növényvédőszer-piac bizonyos fokú liberalizációja után a laikus felhasználók tevékenységének köszönhetően 5–6%-ra emelkedett. 1997 tavaszán primőr zöldségfélékben már 16,5% ez az érték, 1997-ben a tavaszi primőrök vizsgálata során nem sikerült szermaradék-mentes fejes salátát, üvegházi paprikát és uborkát találni. 1998-ban megvizsgálva a magyarországi peszticidek környezeti minőségét, azt megtaláltuk, hogy 22%-ot kellene betiltani, s további 9%-uk – több szempont szerint is – problémás. [8]

Az intenzív mezőgazdasági művelés nagymértékben terheli a különböző ökoszisztémákat, rohamosan szegényíti a biodiverzitást, hiszen magába foglalja a mezőgazdasági vegyszerek túlzott használatát, a hagyományos művelési gyakorlat háttérbe szorulását, valamint az ökológiai folyosók megszűnését, a tájképi elemek csökkenését. Intenzív szántóföldi gazdálkodásúnak tekintjük azoknak a területeknek az összességét, amelyen búzát, kukoricát, árpát, rizst, száraz borsót, burgonyát, cukorrépát, takarmányrépát, napraforgót, repcét és friss zöldség-növénykultúrákat termelnek. 1980 óta az intenzív gazdálkodású területek aránya számottevően nem változott, 34–38% között ingadozik.

A vegyszeres növényvédelem alkalmazása az 1980-as évek közepétől napjainkig folyamatosan szűkül, mely elsősorban gazdasági és csak másodsorban környezetbiztonsági okokra vezethető vissza. A legnagyobb mértékű növényvédőszer-felhasználást az 1985-ös év mutatja, ekkor a különböző növénykultúrák védelmében 26.316 tonna hatóanyagot használtak fel (1. ábra).

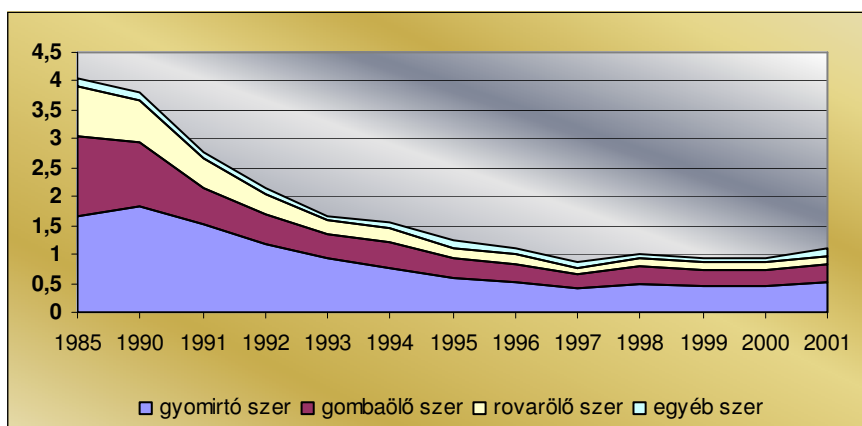

1. ábra: Növényvédő szer értékesítés szercsoportonként (tonna hatóanyagban)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, Magyarország környezetterhelése, p. 110

A rendszerváltást követő években az értékesítés erőteljesen visszaesett, és kismértékű ingadozások mellett alacsony szinten maradt. 2001-ben a felhasznált növényvédő szer mennyisége csupán negyede volt a bázisévben megfigyeltnek (6430 tonna). A mezőgazdasági terület egy hektárjára vetített hatóanyag-mennyiség a gyomirtó szereknél az 1985. évi szint harmadát, a gombaölő és a rovarölő szerek esetében pedig még kevesebbet, csupán 18–20%-át adta.

A növényvédő szerek túlzott mértékű, ésszerűtlen alkalmazása a hasznos szervezeteket is károsíthatja, egyes kártevők túlszaporodásához vezethet, rezisztenciát alakíthat ki, és nem utolsósorban szennyezheti a környezetet. Az azonnal jelentkező, illetve halmozódó hatásokon keresztül rövid és hosszú távon

2. ábra: A növényvédő szer felhasználás szercsoportonként kg/ha-ban
 Forrás: KSH, Magyarország környezetterhelése, 2003 p. 45

egyaránt megbonthatja az ökológiai egyensúlyt, amely a biológiai sokféleség elszegényedését eredményezi. A mezőgazdaságban széleskörűen alkalmazott különféle kemikáliák aktív hatóanyaga nem szelektív hatású, így a célszervezeteken kívül a hasznos élőlényeket is veszélyezteti. Mérgező voltukat tekintve különösen azok a szerek ártalmasak, amelyek lebomlása lassú, talajban maradt szermaradványaik hosszú ideig kimutathatók. A környezeti elemeken kívül az élő szervezetekben is feldúsulhatnak, ahol rákkeltő, mutagén hatást fejtenek ki. Mivel aeroszol formájában akár több ezer kilométer távolságba is elszállíthatnak, a távoli ökoszisztémákat is terhelik. Mindezekből adódóan felhasználásuk minőségi, mennyiségi ellenőrzése, valamint korlátozása napjainkban létfontosságúvá vált. [7]

A hazai növényvédőszer-felhasználás a környezetterhelés szempontjából az EU-15 átlagához viszonyítva kedvező képet mutat, hiszen az elmúlt években az értékek jóval az EU-átlag alatt maradtak. 2001-ben az egy hektárra jutó érték (1,1 kg) nem érte el az EU-15 1998-ban mért átlagának harmadát.

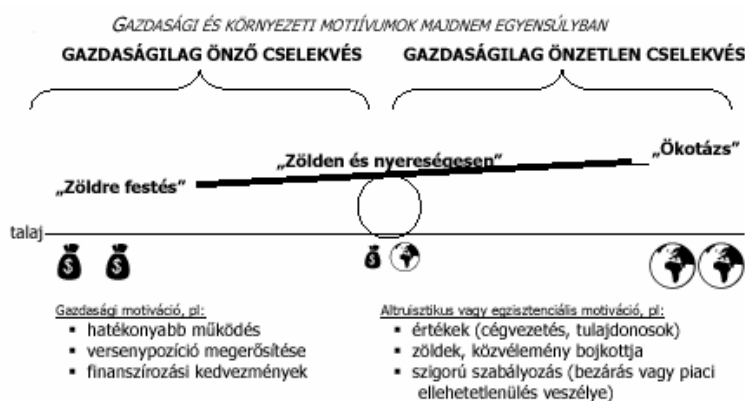
Ismereteink hiányossága mellett a környezetvédelem eddigi kudarainak alapvető okát abban kereshetjük, hogy a társadalom többsége a rendelkezésre álló ismereteket sem sajátította el, és ezért nem is alakult ki egy környezetbarát magatartásforma társadalmi méretekben. A környezet viszont csak társadalmi összefogással védhető meg, aminek kialakítása nem könnyű feladat. [9]

Egy felmérés során mezőgazdasági termelőket kérdeztek meg a növényvédő szer göngyöleg kezeléséről. A megkérdezett mezőgazdasági termelők több mint fele (54%), égetéssel illetve a kommunális szeméttel együtt „szabadul meg” a veszélyes hulladéknak minősülő növényvédőszer-göngyölegtől. Ebből az derül ki, hogy a gazdálkodók olyan megoldásokat részesítenek előnyben, mely nem jelent anyagi terhet számukra. Nem foglalkoznak azzal, hogy ezeket a

göngyölegeket elkülönítve gyűjtsék, illetve a környezetüket óvva szakszerűen elhelyezzék. A megkérdezett gazdálkodók egyharmada (31%) saját bevallása szerint ezt a hulladék típust égetőbe, szemétkukába szállítja, és mindössze 15%-uk viszi vissza az értékesítőnek. A gazdálkodók ez utóbbi csoportja a nagyobb méretű gazdaságok közé tartozik, tehát a növényvédőszer-göngyöleg mennyisége miatt választják ezt a göngyöleg elhelyezési alternatívát. [4]

MÓDSZER

Felmerül a kérdés, hogyha a mezőgazdaságban a helytelen kemikália használat ilyen veszélyeket és károsítást és ezáltal externális hatásokat (költséget) jelent, akkor mi legyen a helyes gazdálkodási gyakorlat? Hogyan lehet gazdaságosan, egészséges élelmiszert előállítani minimális környezetterhelés mellett? Mi az egyensúly az ökonómia és az ökológiai között (3. ábra)?

3. ábra: Ökonómia és ökológia egyensúlya

Forrás: TÓTH, 2002. [10] 33. p.

Korábbi kutatásaink során megvizsgáltuk egy LP-modell segítségével, hogy hogyan változna egy gazdaságban a termelési költség és a jövedelmezőség, ha a kemikáliák részleges/teljes felhasználását megtiltanánk – ezzel is csökkentve a környezet terhelését. A modellt a Szent István Egyetem Józsefmajori Kísérleti és Tangazdaságának adataival töltöttük fel.

A változatlan jövedelemszint eléréshez ágazatonként és technológiánként más-más hozamkiesés engedhető meg (1. táblázat). A fenti számítások alapján véleményem szerint a költségmegtakarítással és környezetterhelés csökkenéssel szembe állítható hozamkiesés vállalható, sőt ha figyelembe vesszük, hogy a teljes kemikália tiltással előállított hozamot – egyéb szabályok betartása mellett – ökohozamnak is tekinthetjük és piaci felárat realizálhatunk, akkor a gazdasági paraméterek további javulását is feltételezhetjük. A kemikáliák technológiából

való kiiktatásával a termesztés ráfordítás–hozam kapcsolatai megváltoznak ezáltal célszerű megvizsgálni, hogy hogyan alakul az egyes ágazatok jövedelemtermelő képessége és milyen az egyes növények egymáshoz viszonyított gazdaságossága. Ennek elemzésére egy szimulációs modell készült, amely külön vizsgálta a növényvédő szer tiltás és teljes kemikália tiltás esetén is (megváltozott költség adatok mellett) az optimális vetésszerkezet kombinációkat. Növényvédő szer tiltás esetén a hozamokat ágazatonként véletlenszám generátorral 5–20%-kal, teljes kemikália tiltáskor 15–40%-kal csökkentettük. A vetésszerkezet vizsgálatakor a modellben kikötöttük, hogy a tömegetakarmány növények bizonyos minimális előírásnak megfelelően kerüljenek be a vetésszerkezetbe tekintettel az üzem tejelő szarvasmarha tartására. (Silókukorica 15–20%, lucerna 15–30%). A mesterséges kemikália nélkül előállított szemes kukorica és őszi búza (mint kvázi lehetséges ökotermék) árát véletlenszerűen 0–50%-kal megemeltük. Ezt az indokolja, hogy a biotermék piac ezeket a terményeket magasabb értékesítési áron is elismeri.

Megnevezés	M.e.	Búza (94 ha)	Szemes kukorica (31 ha)	Siló- kukorica (38 ha)	Lucerna (61 ha)
Elvárt hozam	t/ha	4	6	35	5
Konvencionális termelés költsége	Ft/ha	70 908	103 940	98 497	30 307
Növényvédőszer-felhasználás nélküli termesztés	Ft/ha	62 092	79 644	73 852	29 139
Megengedhető hozamkiesés változatlan jövedelemhez	t/ha	0,37	1,21	7,04	0,11
Növényvédőszer- és műtrágya-felhasználás nélküli termesztés	Ft/ha	46 972	55 182	49 372	18 702
Megengedhető hozamkiesés változatlan jövedelemhez	t/ha	1	2,44	14,04	1,05

1. táblázat: Ágazatonkénti termesztési költségadatok

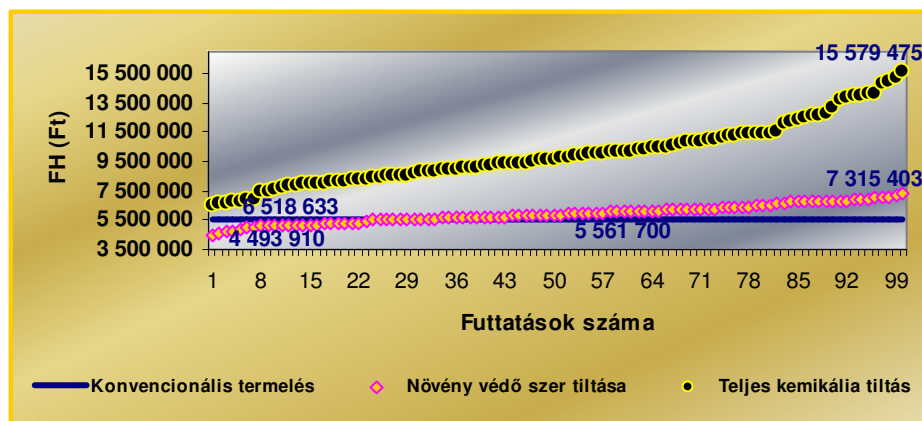
Forrás: Saját számítás.

EREDMÉNYEK

A modellfuttatások eredményeként azt kaptuk, hogy a tömegetakarmány növények a futtatások többségében az előírt minimális területtel kerülnek be a vetésszerkezetbe és a szemes kukorica – őszi búza verseng a fennmaradó területért. Az őszi búza akkor került be a vetésszerkezetbe, ha a kukorica hozamkiesése viszonylag magas és ehhez egy alacsony értékesítési ár társul szemben egy kedvezőbb búza termesztési helyzettel.

A számítások eredményét összefoglalva megállapítható, hogy a konvencionális termelés jövedelmezősége vegyszer, illetve műtrágya tiltás mellett is

biztosítható, ha a technológiai fegyelmet, előírásokat betartják, sőt az ökopiac adta lehetőségeket kihasználva a termelés jövedelmezősége a hagyományos termelését jelentős mértékben meg is haladhatja (4. ábra). Természetesen számolni kell azzal, hogy a termelés kockázata–bizonytalansága nőhet ezáltal a hozam és jövedelem ingadozások nagyobbak lehetnek.

4. ábra: Az üzemi szintű jövedelem eltérő technológiák esetén
Forrás: Saját számítás.

ÖSSZEGZÉS

A mezőgazdaságban a cél a kemikália felhasználás racionalizálása kell, hogy legyen mind ökonómiai mind ökológiai szempontból. A hangsúlyt a megelőzésre és (minőség) ellenőrzésre kell helyezni. A preventív környezetpolitika végső célja a fenntartható fejlődés biztosítása. „Lényegét tekintve ez egy olyan hatásmechanizmus, amely a gazdaságot, illetve az egész társadalmat a környezetbarát irányba tereli. Célja a társadalom mikro-, és makroszerkezetének olyan átalakítása, amely a hosszú távú, a természettel harmóniában levő átalakulását segíti elő.” [3] Meg kell találni az egyensúlyt a gazdaságosság – a környezetvédelem – és a társadalmi elvárások között. Ezt az összefüggést ismerteti HOPFENBECK „Mágikus háromszöge” a fenntartható fejlődésről is. A környezet szemszögéből a cél a természeti tőke, a természeti környezet megőrzése és javítása, míg a gazdaság szempontjából az anyagi javakkal való ellátás hatékonysága a cél. A társadalom szempontjából biztosítani kell az egyenjogúság megteremtését és fenntartását. [2]

A termelőknél és a feldolgozóknál is a környezettudatosságot és az étel-miszerbiztonságot kell erősíteni. Jelenleg még a gazdálkodók igen csekély része alakítja úgy tudatosan a tevékenységét, hogy a környezeti szempontokat is figyelembe vegye.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] **Agrár- és vidékfejlesztési Operatív Program.** (AVOP). 2003. FVM. Budapest.
- [2] Hopfenbeck, Waldemar (1994): **Umweltorientiertes Management und Marketing.** Verlag Moderne Industrie.
- [3] Kerekes Sándor – Szlávik János (1996): **A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei.** Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [4] Kormosné Koch Krisztina.(2005): **Gazdálkodók környezettudat vizsgálata az Észak-alföldi régióban.** AVA II. Konferencia CD Agrárgazdaságtan/9.pdf.
- [5] **Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire.** (NVT) 2004. Budapest.
- [6] **Növényvédő szermaradék vizsgálati eredmények növényi terményekben és környezetvédelmi mintákban,** Növény- és Talajvédelmi Központi Szolgálat, 2003. Budapest. <http://www.ontsz.hu/kep/jelentes2003.pdf>
- [7] **Magyarország környezetterhelési mutatói 2003.** KSH. Budapest.
- [8] Radics László (szerk.) (2001): **Ökológiai gazdálkodás.** Dinasztia Kiadó, Budapest.
- [9] Sántha Attila (1993): **Környezetgazdálkodás.** Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [10] Tóth Gergely. (2002): **Vállalatok környezeti teljesítményének értékelése.** PhD-értekezés. BKÁE. Budapest.

SUMMARY

The requirements of agriculture in the 21st century together with those of food production, have changed. As opposed to simple quantity production, quality production has now emerged as a serious factor, since safe and healthy products are demanded by consumers. In the production process, not only is product safety critical, but, in addition, both the burden on the environment and environmental pollution should be minimised.

The proportion of materials of industrial and of industrially processed origin in the total material utilisation of agriculture approached 60% by the mid-eighties. The concept that the quantity of product is paramount, something which depends almost exclusively on the productivity of the plant variety and on the quantity of energy input, is indicated by the accelerated process of variety-change and the explosive increase in the quantity of fertilisers and plant-protecting chemicals used in production. The pressure to increase rapidly (and artificially) the energy input has, as a consequence, the neglect of natural resources. It is, however, a self-inducing process, which already shows, even during the period of increased yields, harmful changes in the environment; subsequently, the damaging environmental and economic effects of these

hidden processes will appear even on the surface in a highly visible form. Problems with unfavourable effects on production itself, as well as on local society and vital, global human conditions, have appeared increasingly – for example, environmental pollution, air-soil-water pollution, the residues of plant-protecting agents in foods and decreased bio-diversity.

The solution to the problem of the reduction of the environmental burden and the production of safe commodities may be realized by the spread of alternative forms of farming. My article attempts to examine the effects of chemical-free plant cultivation, on business, the environment and profitability - with the aid of an LP model.

FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS, FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS

Varga Eszter
programmenedzser
VÁTI Kht.

BEVEZETÉS

Jelen dolgozat keretei között a szerző arra vállalkozik, hogy K. HAVNEVIK¹ svéd professzor modellje alapján [3] bemutassa, hogyan valósítható meg a fenntartható fejlődés a vidéki területeken. A dolgozat a címet követve szerkezetileg két nagy részre tagolható. Az egyik a fenntartható fejlődésről szól, amelyen belül a fenntartható fejlődés fogalmát, és a fogalom különböző aspektusait tárgyaljuk. A másik rész a fenntartható vidékfejlesztéssel foglalkozik, ezen belül a vidékfejlesztés fogalmának, a vidék szerepének meghatározását célozza meg és bemutatja HAVNEVIK modelljét, amely a vidékfejlesztés integrált szemlélete mellett érvel.

FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

A fenntartható fejlődés fogalma

A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés kifejezés a nyolcvanas évek elején jelent meg a szakirodalomban. LESTER R. BROWN 1981-ben publikált művében összekapcsolta a népesség növekedését a természeti erőforrások hasznosításával és mindezt úgy kívánta megoldani, hogy a lehető legkisebb legyen a természeti környezet mennyiségi és minőségi romlása.

1987-ben az ENSZ Környezetvédelmi Világbizottsága GRO HARLEM BRUNDTLAND vezetésével jelentést dolgozott ki „Közös jövőnk” címmel, amelyben a fenntartható fejlődést máig meghatározóan definiálták. A dokumentum fenntarthatóság alatt olyan fejlődést ért, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.

A fenntartható fejlődés témakörével azóta számos szervezet és konferencia foglalkozott. Megfigyelhető azonban, hogy a társadalmi, a környezeti problémák és a gazdasági fejlődés közötti összefüggések tudatosításával egyre in-

¹ A professzor az uppsalai Svéd Agrártudományi Egyetemen vidékfejlesztéssel foglalkozik.

kább teret nyertek azok a nézetek, amelyek szerint e három terület eredményesen csak együtt vizsgálható [2]. Dolgozatunkban mi is ezt a szemléleti alapot tekintjük mérvadónak.

A fenntarthatóság aspektusai

A fenntarthatóság fogalma összetett, több aspektusból is megközelíthető. Definiálható például ökológiai, kulturális, társadalmi, vagy gazdasági szempontok alapján.

1. Ökológiai fenntarthatóság

A Natural Step Foundation² által kidolgozott koncepció [4] négy rendszerfeltételt határoz meg az ember és a természet közötti megfelelő kölcsönhatáshoz. Az ökológiailag fenntartható társadalomban a litoszférából származó anyagok koncentrációja az ökoszférában nem nő rendszerszerűen; a társadalom által termelt anyagok az ökoszférában nem halmozódnak fel rendszerszerűen, az ökoszférán belüli termeléshez és diverzitáshoz szükséges fizikai feltételek nem rongálódnak rendszerszerűen, és végezetül az erőforrások felhasználásának hatékonyak, igazságosnak és az alapvető emberi szükségletek kielégítését szem előtt tartónak kell lennie.

2. Kulturális fenntarthatóság

A kultúra definiálható úgy, mint olyan tudásrendszer, amelyet a társadalom tagjai többé-kevésbé megosztanak. A kultúra magában foglal értékeket, meggyőződések, szokásokat, hiedelmeket, rituálékat, stb. A kulturális fenntarthatóság megvalósításának feltétele, hogy a fejlődés folyamatosan fenntartsa a részt vevő emberek elgondolásait, felfogásait, normáit, ítéleteit, stb., és mindezekkel harmóniában legyen.

3. Társadalmi fenntarthatóság

A társadalmi dimenzió teszi láthatóvá egy társadalom kultúrájának kifejeződését (pl. kommunikáció, szervezet). A fejlődés akkor mondható társadalmilag fenntarthatónak, ha:

- erősíti az emberek azon érzetét, hogy képesek saját életüket befolyásolni,
- erősíti az emberek kollektív identitását, és
- a fejlődés eredményeivel megfelelő módon gazdálkodnak. Ez utóbbi feltételezi, hogy az igazságosságot társadalmi szinten fontos kérdésként kezeljék.

² A Natural Step Foundation egy független, 1997-ben alapított új-zélandi nonprofit szervezet, amely az üzleti és a kormányzati szférát segíti abban, hogy a fenntarthatóságot integrálni tudják stratégiáikba, gyakorlataikba.

4. Gazdasági fenntarthatóság

A közgazdászok és a piacon működő vállalatok is már sokszor megkísérelték meghatározni a hagyományos közgazdaságtan profitmaximalizálása, valamint a fenntartható fejlődés közötti kapcsolatot. Az „optimálisan fenntartható növekedés” elmélete szerint a cél az egy főre jutó reáljövedelem növekedési rátájának elfogadható szinten való tartása a nemzeti állótőke készlet, és a természetes környezeti tőkekészlet kimerítése nélkül. Egyre inkább úgy tűnik azonban, hogy a fenntarthatóság átfogó keretének meghatározásakor a gazdaság jelenti a gyenge láncszemet.

FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS

A vidékfejlesztés fogalma, a vidék funkciói

A vidékfejlesztés tudatos, tervezett, komplex tevékenységet értünk, amelynek célja olyan változtatások megvalósítása, amelyek hozzájárulnak a vidéken élők életminőségének javulásához. Ez a tevékenység a vidéki területek folyamataiba való beavatkozással jön létre.

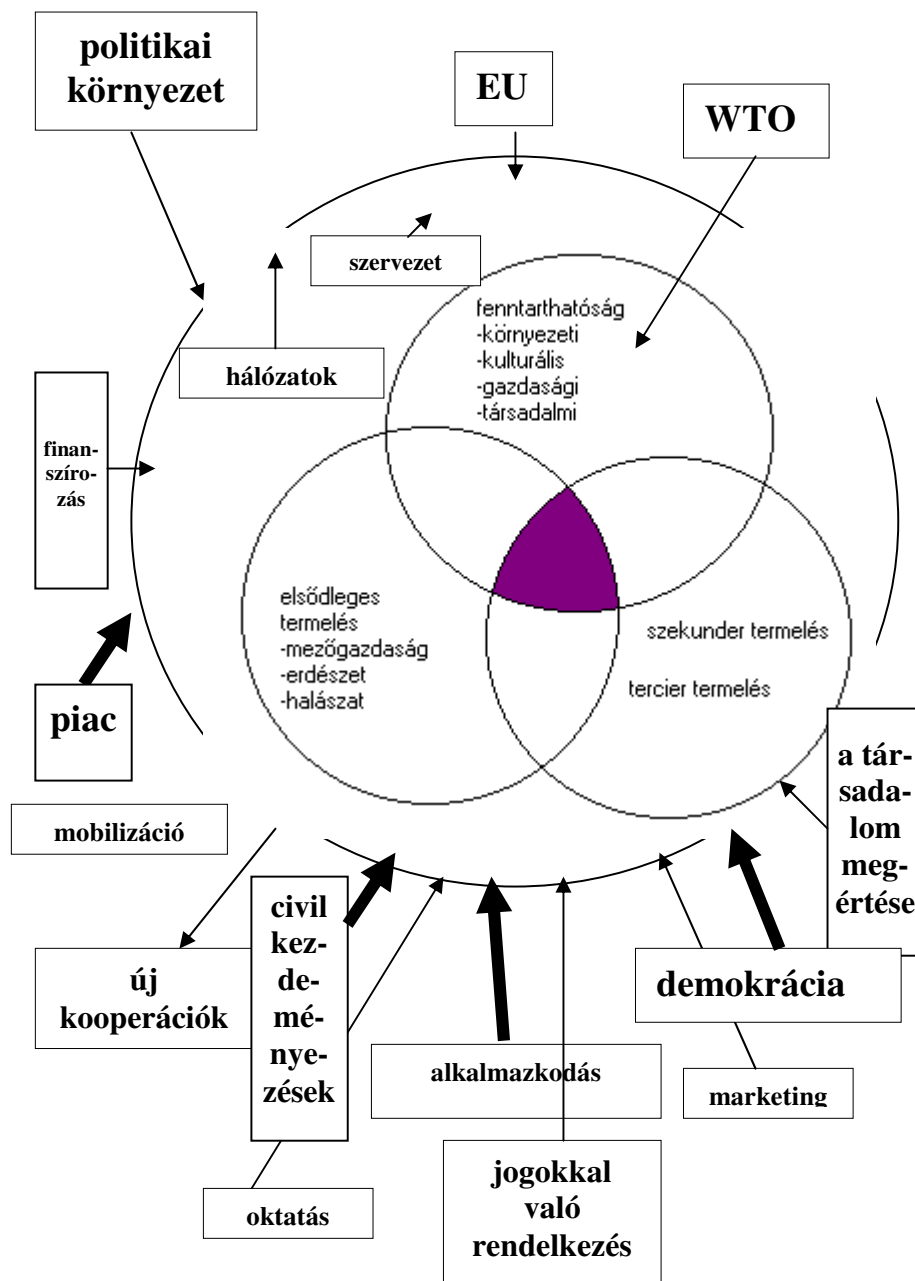
A vidékfejlesztés iránti igény abból a feltételezésből ered, hogy a vidék értékeket hordoz, nélkülözhetetlen funkciókat tölt be, következésképpen fejlesztésre érdemes. Az Európa Tanács Vidéki Kartája [1] a következő funkciókat sorolja fel: gazdasági funkció, ökológiai funkció, társadalmi-kulturális funkciók.

A fenntartható vidékfejlesztés modellje

KJELL HAVNEVIK az 1999 januárjában Uppsala-ban megrendezett „The Nordic Conference on Rural Development Research” címet viselő konferencián előadást tartott. A fenntartható vidékfejlesztés integrált modelljét ezen előadás alapján mutatjuk be. [3]

A modell összefoglaló ábrája (*1. ábra*) egyaránt szemlélteti a vidék hatókörét, dinamikáját, valamint a külső hatásokhoz való viszonyát. A három belső kör a primer, a szekunder és terciér termelés, illetve a fenntarthatóság közti egymásra utaltságot illusztrálja. A vidékfejlesztés részeként megvalósított bármely lépés ideális esetben hozzájárul a három kör közös részének növekedéséhez. Ez a közös rész jelképezi azt az állapotot, amikor a vidéki emberek képesek tudatosan formálni, irányítani az életüket.

A külső kör a vidéki terület és a külső hatások találkozási pontjait jelképezi. Ahhoz, hogy e hatásokra megfelelő válaszok szülessenek, szükséges a vidéki terület eszköztárát fejleszteni, bővíteni (pl. oktatással, hálózatépítéssel, stb.). Ezt a körön belüli nyilak jelölik. A külső és belső erők egyensúlya esetén megvan a lehetőség a belső mechanizmusok megfelelő működésére.

1. ábra: A vidékfejlesztés integrált szemlélete
 Forrás: HAVNEVIK 1998, 13. old.

Az első szektor a mezőgazdaságot, az erdészetet és a halászatot foglalja magában, és elengedhetetlen a vonzó táj, az élelmiszerek és nyersanyagok előállításához. A szekunder termelés, a nem mezőgazdasági, illetve a mezőgazdasághoz kapcsolódó termelést jelenti, illetve ide tartozik még a turizmus és a rekreáció is. Ezek azok a tevékenységek, melyekre manapság az „új vidéki termékek” lehetőségeiként tekintenek, s amelyek vidéki munkalehetőségeket jelenthetnek az elsődleges termelésen kívül. A terciér termelési tevékenységek – mint például a szolgáltatások, iskolák, egészségügyi ellátás – megléte szükséges a vonzó vidéki életfeltételek megteremtéséhez, továbbá fontos jövedelemforrást is jelentenek a vidéki lakosságnak. Az 1. ábrán a körök közös része azt a területet jelképezi, amelynek növelése felé a vidékfejlesztési folyamatnak törekednie kell ahhoz, hogy hosszú távon maradandó eredményeket érjen el.

A következőkben megvizsgáljuk, hogyan tudnak megvalósulni a fenntarthatóság különböző aspektusai a vidéki területeken.

Ökológiai fenntarthatóság a vidék szemszögéből

Az ökológiai fenntarthatóság magában foglalja például a nem bomló, mesterséges termékek inputjainak minimalizálását, a megújuló energiaforrások előnyben részesítését, a biodiverzitás védelmét, valamint a termeléshez használt erőforrások igazságos elosztását és hatékony menedzselését.

Az agrárszektort tekintve az ökológiai fenntarthatóság megkívánja az olyan inputok, mint a rovarirtó szerek, a műtrágya és a fosszilis energia minimális szintre való csökkentését, és olyanokkal való helyettesítését, mint a szerves eredetű trágya, vagy a kártevők elleni biológiai védekezés. Ez a szemléletmód hozzájárul a biodiverzitás megőrzéséhez is.

Kulturális fenntarthatóság a vidék szemszögéből

A kulturális fenntarthatóság egyik fontos feltétele, hogy a fejlesztésnek harmóniában kell lennie az emberek elgondolásaival, felfogásával és ítéleteivel, stb. A társadalomban végbemenő – mind a városi, mind a vidéki területeket érintő – folyamatos változás állapotában a kulturális fenntarthatóság a kultúra alapjainak tudatosítására, ápolására összpontosít. Miközben segíti az embereket az új feltételekhez való alkalmazkodáshoz, a helyi tudás megőrzését is szem előtt tarja. Napjaikban növekvő érdeklődés figyelhető meg a mezőgazdaság, a vidék történelmi gyökereinek megtalálására, amely jelzi a kulturális fenntarthatóság iránti igény meglétét.

A vidéki területekre való költözés okai között fellelhetők a vidéken megőrzött (a városokból egyre inkább eltűnő) kulturális elemekhez való visszatérés, valamint az urbanizáció káros hatásának elkerülése iránti igény. A vidéki területek urbanizációja természetesen hatással van a helyi kultúrára, azonban ideális esetben a folyamat eredményeként mind a beköltözők, mind pedig a már ott lakók kultúrája gazdagodik.

Társadalmi fenntarthatóság a vidék szemszögéből

A társadalmi fenntarthatóság a vidéki területek szemszögéből a helyi lakosok jogainak védelmét, a döntéshozatali folyamatokba való beleszólási lehetőségeket, valamint a megélhetési lehetőségeik biztosítását jelenti. Mindezekhez azonban elengedhetetlen a megfelelő infrastruktúra, szolgáltatások (pl. iskolák, üzletek, egészségügyi ellátás), valamint munkalehetőségek rendelkezésre állása.

Gazdasági fenntarthatóság a vidék szemszögéből

A gazdasági tevékenységek bázisait képező vidéki területek fejlődését olyan tényezők hátráltatják, mint a piactól, szolgáltatásoktól való távolság, a specializált munkaerő és a megfelelő infrastruktúra hiánya. A technológiai fejlesztés bizonyos esetekben kompenzálhatja a nagyobb távolságokat, növelve a vidéki területek versenyképességét. Jó példa erre az új információ-technológia, melynek segítségével a távmunka lehetőségei megnövekednek. Kutatások bizonyítják, hogy a tömegfogyasztás kezdeti szakasza után az olyan termékek, mint az élelmiszer, ruházati cikkek, bútorok, kereslete diverzifikálódik. Az ilyen irányú fejlődés erősítheti a vidéki kis- és középvállalkozások versenyképességét, csökkentve a vidék városi területekhez viszonyított lemaradását.

A vidéki szektort befolyásoló külső hatások

Az 1. ábrán szereplő modell három körére hatást gyakorolnak olyan külső erők, mint például a piac, vagy az emberek demokratikus mozgalmi. A modellben ezen erők hatását a nagy körön kívül elhelyezkedő, befelé mutató nyilak szemléltetik. A következőkben e külső hatásokat vizsgáljuk meg kicsit alaposabban (a globalizáció és a WTO hatásai, az Európai Unió hatásai, a nemzeti és regionális döntéshozatal hatásai, a piac hatásai, a civil szerveződések hatásai).

A globalizáció folyamatai a vidéki közösségeket is érintik. A tőke, az erőforrások, illetve a döntéshozatal vidéki területektől, sőt gyakran a nemzet fővárosától távol eső területeken való koncentrálódása a helyi tudásnak, valamint a kulturális sokszínűségnek nem sok teret enged. A globalizáció folyamatában a vidéki területek periférikus, kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. A globális döntéshozatal olyan elemei, mint pl. a WTO és a GATT mezőgazdasági politikát integráló intézkedései, a vidéki területeket a városiaknál nagyobb mértékben érintik.

Az EU fenntartható fejlődési stratégiáját 2001-ben fogadták el, amely a 2002-es Johannesburgi Konferencia után kibővítésre került. 2005 folyamán kerül sor a stratégia felülvizsgálatára (REVIEW, 2005). Az EU-s dokumentumokban megjelenő új megközelítések a szektorok közötti nagyobb koherenciát, a döntésekben nagyobb fokú szubszidiaritást és a politikák megvalósításában a decentralizációt hangsúlyozzák.

A nemzeti tervezés, stratégiai politikák – még ha a nemzetközi egyezmények befolyással is vannak rájuk – nagyban hozzájárulhatnak a vidék jövőjének alakításához. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy az aktív területi politika a helyi kapacitások erősítésével hozzájárul a közösségi szinten jelentkező problémák megoldásához, valamint a hirtelen bekövetkező, éles változások kiküszöböléséhez. A vidékre erős befolyással vannak még a politika olyan területei, mint a kisvállalkozásokra vonatkozó adó-, ingatlan- és energiapolitika, kommunikációs, infrastruktúra-politika, az oktatási, illetve egészségügyi szolgáltatások elosztására vonatkozó politika, a hatalom közösségi, regionális és nemzeti szintek közti megosztása, vagy a földhasználatra, erdőszetpre, agrárpolitikára vonatkozó jogszabályok.

A vidéki közösségek hagyományosan nyersanyag előállítók. Ez a tevékenység a liberalizált piaci viszonyok közt megköveteli a jól szervezettséget, amelynek eszköze lehet például a termelői kooperációk kialakítása. A termelők kezében lévő élelmiszeripar képes a piaccal való közvetlen kapcsolat kiépítésére, annak befolyásolására. Felmerül a kérdés, hogy a diverzifikált termeléssel, magas fokú nyersanyag-feldolgozással, és nyersanyagtermeléssel foglalkozó vidéki közösségek versenyképessége fenntartható-e hosszú távon. A gazdasági fenntarthatóság szempontjából pozitív trendnek tekinthető, hogy egyre nagyobb kereslet mutatkozik a minőségi, nem tömegtermékek iránt, amely a vidéki vállalkozók számára lehetőséget jelenthet.

A civil szerveződések fontos szerepet játszanak egy társadalom életében energizáló hatásukon keresztül. A vidéki területeken elinduló ilyen mozgalmak erőtere azonban általában a vidéki területekre koncentrálódik, a városi területekre nem gyakorol erős befolyást.

A vidéki közösség válaszreakciói és a fejlesztés eszközei

A vidékfejlesztés szempontjából döntő fontosságú, hogy a vidék lakossága hatást tudjon gyakorolni az *1. ábrán* ábrázolt három kör kapcsolatára, illetve a fent bemutatott külső hatásokra képes legyen megfelelő módon reagálni. Az *1. ábra* modelljében a vidéki területek külső hatásokra való reakcióképességét segítő fejlesztési eszközöket a nagy körön belüli, kifelé mutató nyilak ábrázolják. A továbbiakban néhány olyan eszközt mutatunk be, amely a vidéki közösségek külső hatásokra való válaszadását elősegíti. Ezen eszközök erősítése a vidékfejlesztési munka döntő fontosságú része. Az említett eszközök a következők: mobilizáció, hálózatépítés, szervezetfejlesztés, oktatás, szolgáltatások és újfajta kooperációk, marketing, finanszírozás, jogokkal való rendelkezés, és a társadalom megértése.

Az utóbbi évtizedben a vidéki területek lakossága kezdi felismerni a cselekvés fontosságát a változások elérésében. Az alulról való szerveződés, a mobilizáció ösztönzése ma már kormány szinten is jelen levő igény, még ha a gyakorlati megvalósításnak vannak is gyenge pontjai. A döntéshozók feladata az, hogy

a részt vevők tevékenységeit, energiáit a demokratikus folyamatok felé vezessék, s így a helyi szerveződések számára lehetővé váljon a döntéshozatali folyamat befolyásolása.

A helyi lakosság mobilizációján és az új vállalkozások létrehozásán kívül kiemelten fontos az egyes szereplők és csoportok közötti információ- és tapasztalatcsere. A mai vidékfejlesztési programok többsége nagy hangsúlyt helyez a hálózatépítésre. Az információs technológia fejlődésével lehetővé vált nagy távolságokat felölelő, aktív hálózatok kiépülése is. Ez, megfelelő telekommunikációs infrastruktúra megléte esetén, további lehetőséget jelenthet új, vidéki munkahelyek létrehozására.

A helyi szerveződések között egyaránt megtalálhatók az informális, valamint a hivatalos szervezetek is. A szervezeti struktúrák megléte, fejlesztése fontos a széles körben kezdeményezett tevékenységek megvalósításához, illetve a közösségek új feltételekhez való alkalmazkodását is segíti. A hivatalos formátum ösztönözni és segíteni is képes a közösséget azáltal, hogy a létező demokratikus csatornákat használja.

Társadalmunkban talán a tudás és az oktatás a legtöbbre tartott komparatív előny, amellyel egy egyén, egy helyi közösség, vagy egy régió rendelkezik. Ahhoz, hogy ez az előny egy vidéki terület rendelkezésére álljon, szükség van olyan alapvető feltételek meglétére, mint a falusi iskolák, melyek a fiatal családok vidéken maradását és vidékre való költözését segítik elő. Mindez regionális szinten is elmondható a regionális középiskolák, egyetemek vonatkozásában, amelyek képzett munkakerőt hoznak létre, elősegítve új vállalkozások régióba való beköltözését.

Újfajta kooperáció alatt olyan együttműködést értünk, amelyet az új szolgáltatási megoldások iránti növekvő igény, valamint a kisvállalkozások szorosabb kooperációra való törekvése ösztönöz. Ilyenek például a gyermekek, idősök felügyeletét ellátó tevékenységek, a mezőgazdasági szolgáltatások, a turizmust, és marketinget érintő kisárutermelői igények. Az új kooperációs formák jelentősége valószínűleg növekedni fog, az új szervezeti formák iránti igény erősödésével.

A vidéki új vállalkozások létrehozásakor gyakran az egyik legfontosabb kérdés a marketing. A tapasztalatok hiánya, a városi piacoktól való nagy távolság és a velük való kapcsolat hiányosságai hangsúlyossá teszik ezt a kérdéskört. A marketing együttműködések új formáinak kialakítása, valamint a vidéki termékek célpiacokra való professzionális eljuttatása nagyban hozzájárulhatnak az életképes vidéki vállalkozások létrejöttében és fennmaradásában.

A marketinghez kapcsolódó további hangsúlyos kérdés, hogy egy-egy vidéki területről milyen kép él a társadalom tudatában, azaz hogyan tekint a városi lakosság, vagy a döntéshozók ezekre a területekre, milyen a róluk kialakult imázs. Léteznek olyan vidéki területek, amelyek annak ellenére vonzást gyakorolnak az emberekre, hogy ennek nincsen különösebb fizikai magyarázata. Va-

jon hogyan sikerült ezeknek a területeknek kialakítani és megőrizni ezeket a vonzerőket?

Az új ötletek megvalósításához alapvető a megfelelő pénzügyi források rendelkezésre állása. Az utóbbi évtizedekben a vidéki kezdeményezések pénzügyi támogatására irányuló programok is nagyobb hangsúlyt kaptak mind nemzeti, mind uniós szinten. A kormányzati támogatások a vidéki kezdeményezések pénzügyi alapjai megteremtésének csak az egyik részét jelentik. A másik részt a banki szolgáltatásokhoz, támogatásokhoz, a kedvező hitelfeltételekhez, tanácsadáshoz való hozzáférés jelenti. A bankok vidékfejlesztésben való részvétele tehát alapvető fontosságú.

Jogokkal való rendelkezés alatt eszközök, jövedelmek és jogok törvényeken, jogszabályokon és szokásokon alapuló olyan csoportját értjük, amelyek a vidéki lakosságnak a minőségi élethez szükséges forrásokhoz való hozzáférését biztosítják. A vidéki emberek szemében a hatalom egyre inkább a városi és a globális döntéshozók kezében összpontosul. Egyre többen érzik úgy azonban, hogy fordítva sokkal egyszerűbb lenne. Fontos kiemelni, hogy a helyi források feletti politikai kontroll stratégiai fontossággal bír a vidéki lakosság kezdeményezéseinek, a vidék fejlesztésének szempontjából.

A társadalom megértéséhez ismerni kell többek között a társadalom szerkezetét, annak kohéziós erőit, azt, hogy kik hozzák a döntéseket, s hogyan lehet velük kapcsolatba kerülni.

A fentiek alapján megállapítható, hogy KJELL HAVNEVIK a vidék fenntartható fejlesztését integrált szemléletben közelíti meg. Modellje háromdimenziós, ahol az első dimenziót a termelés és a foglalkoztatás kérdésköre képezi, a második egy minőségileg más aspektusra, a fenntarthatóságra helyezi a hangsúlyt, míg a harmadik az emberek életmódját, megélhetését, illetve ezek befolyásolására való képességüket szemlélteti. A tartalmas vidéki élet megteremtéséhez, fenntartásához mindhárom elemre szükség van.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Charter (1995): **European Charter for Rural Areas**. Strasbourg, Council of Europe. <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc96/EDO7507.htm>
- [2] A fenntartható fejlődés (é. n.): **A fenntartható fejlődés fogalma**. www.ff3.hu/fejlodes.html
- [3] Havnevik, K. (1998) **Nordic Rural Development Research**. www.lbutv.slu.se/Publ./Nordic%20rural%20dev/havnevikreport.pdf
- [4] Natural Step Foundation (1997) **Ever-Widening Circles**. Wingspread Journal, Spring. www.johnsonfdn.org/spring97/step.html
- [5] Review (2005) **Review of the EU Sustainable Development Strategy 2005**. http://europa.eu.int/comm/sustainable/pages/review_en.htm

SUMMARY

The paper attempts to introduce K. Havnevik's rural development model, a model which provides an answer to the question "How can sustainable development be implemented in rural areas?" The paper can be divided into two main parts, the first of which deals with sustainable development: the concept and different aspects of sustainability. The second part clarifies sustainable rural development, defining rural development and describing why rural areas are important. Finally, we introduce Havnevik's model.

KORABELI VÁLASZ EGY POLITIKAI HATÁR KÖVETKEZMÉNYEIRE A FELSŐ-BÁCSKÁBAN – JÁNOSHALMA GYÜMÖLCSPIACA

Kiss-Pető Tibor

lev. PhD-hallgató

Debreceni Egyetem KTK Doktori Iskolája

BEVEZETÉS

Közép-Európában a határok helyzete akár a helyi térfolyamatokhoz igazodó alakulásában, akár pedig a külső hatalmi diktátumszerinti megjelenésében mindig is jelentős térformáló erő volt, ami sokszor elválasztó, passzivizáló tényezőként jelent meg [5]. Magyarország történeti és területi fejlődése révén a határok helyzete és szerepe a külső hatalmi centrumokkal kialakult kölcsönhatások mellett szorosan összefüggött a belső térszerkezet alakítással és regionális tagolódással is [1]. A történeti térbeliség sajátos medence szerkezete és az erre épülő XIX. század végi gazdasági fejlődés területi koncentrációi által kialakított egységes térszerkezet szétbontásával a meghatározó regionális központok és hatóterek szinte az összes utód országban határ közeli, periférikus helyzetbe kerültek [5]. Így bármely ország szempontjából nézve is tény, hogy a központoknak a történetileg kialakult, de jórészt leválasztott hatóterületeikkel való érintkezése kényszerből határon keresztülivé vált [1]. E gondolathoz megjegyzésem, hogy inkább csak válhatott volna, hiszen az állami adminisztrációk a határokon keresztüli kapcsolatokat sokszor akadályozták, vagy akár tiltották is. Így az újabb határok megvonása után akár az átcsatolt, ám a maradt darab területeknek is új tájékozódási irányokkal és új integráló elvekkkel kellett szembesülniük. Állami elvárásoknak és új osztársadalmi, széles gazdasági kereteknek kellett egyaránt megfelelni, miközben a maguk megélhetése sokszor regionális, ám akár parciális gyökerű, alapú volt. Egyszerre kellett a nagy társadalmi változások és azok kisközösségi lenyomata között a maguk helyét megtalálni, az országos társadalmi kérdésekre, hiányosságokra, és azok helyi változataira adott időpontban is megfelelő, sőt jövőt biztosító, életképes megoldást adni. Mit tehet, milyen választ adhat egy határra állam, közösség, egyén? A politika, a diplomácia, a hadügy és a makrogazdaság eszközei az állam monopóliumai, míg az egyéni megoldások lényege, hogy az abban résztvevőkön kívül más ne tudjon róla, így az intézményesülni sem tudhat, a közösségnek pedig egyszerre kell mind a saját, mind az idegen állam előírásaival, és saját kényszerítő helyzetével számolnia.

A határokat úgy is kategorizálják, hogy kialakulásukban szervesnek tartott fejlődés, vagy önkényes döntés játszott-e meghatározó szerepet. Feltűnő vonása az európai kultúra által szervezett területeknek, hogy természetes határait jórészt vízválasztókon találjuk, míg mesterséges határokat főként vízgyűjtőkben alakított ki. Ekkor a határ szerepe már jórészt az elválasztás, vagy kizárólag az elválasztás kell legyen az ezt létrehozók szándéka, érdeke, a zajló folyamat jellege és lényege szerint. Ugyanakkor a természetes határ tud igazán összekötni, mert van kit összekötni, különböző, ám egymás érdekeit nem sértő népek, nemzetek, államok kapcsolatának irányt és értelmet adni, a szomszéd táj, gazdaság és kultúra termékeit érdemes is közvetíteni, megszünteni. Hiszen természetes velejárója a természeti különbségnek, gazdasági különállásnak, más állami berendezkedésnek az, hogy más-mást hoz létre, ezáltal a feleslegével másutt tud hiányt pótolni, igényt kielégíteni, értéket ellentételezni, és éppen ez a csereértékkel rendelkező mássága adja meg a biztonságot önmaga és mások számára természeti, vagy társadalmi kataklizmák esetében.

A „JÁNOSHALMI GYÜMÖLCSPIAC” TÁRSADALMI KÖRÜLMÉNYEI

Milyen megoldásokat alakított ki a diktált trianoni határral kettészelt Felső-Bácska tája, szorgos és konok népe? E helyen egy piaci megoldást mutatnék be, mégpedig Jánoshalma „Gyümölcspiacát”. Egy település közösségének érdekes megoldását arra, hogyan lehet alkalmazkodni olyan kilátástalan helyzetekben is, mint a Trianon utáni határmegvonás, ami elszakítja a táj terményeinek polgári felvevő piacát, Szabadkát, átvágja a közlekedési vonalakat és eltávolít egymástól gazdasági egységeket. Egy város megoldását a boldogulásra, ahol ugyan nem ugyanazok és nem ugyanúgy éltek az egyes településrészekben, bár nyelvük egyaránt magyar, bevallott vallásuk római katolikus, ám nem egy országrészből költöztek ide az 1731. évi újratelepítéskor [2], nem ugyanazon okoknál fogva jöttek el eredeti lakhelyükről, nem ugyanúgy vélekedtek múltjukról, más-ként éltek a jelenben és nem ugyanúgy tervezték a jövőjüket. Azaz még a hevenyészett nemzetfelfogás is alig érvényes rájuk. Volt azonban valami, ami egybe szólította őket: a munka és annak értelme a piac. A két táj, a Kunsági homok és a Bácskai lösz és a találkozásuknál kialakult kevert talajú sávban mindig kellett, lehetett és érdemes volt dolgozni, mert volt, ami megmérje a teljesítményeket és kinek-kinek érdeme, vagy a fennálló rend szabályai szerint megadja a járandóságát.

Két világháború között, amikor másoknak történelmi jogon a reménytelenség járt, fejlődött ki társadalmi és gazdasági élete odáig, hogy teljesítményével nemcsak hazai, hanem külpiacokon is teret foglalt, nevet szerzett magának. Mi tette ezt a helyet alkalmassá, népét képessé arra, hogy a Csonkaország harmadik legnagyobb gyümölcspiacává erőlködte, vagy varázsolt fel magát, miután a Bácska gabona adta lehetőségei után vasszorgalommal hódította, kultúráját

teremtett a homokon is? És közben társadalma is elkezdhetett fejlődni, polgárosodni. Mert magyar parasztnak megélni, polgárosodni, tanyákkal, ezekkel az előretolt helyőrségekkel hódítani, egybeuralni és termésre szoktatni a szöcskeugrató kélesi homokot és a békafürösztő hergevicai vályogtalajt is van olyan istenkísértő vállalkozás, mint más népeknek a holdraszállás. Ám mégis mi segítette azzá válni, népét olyanná lenni, amiről megismerték? Nézetem szerint a táj és legfőként a vasút, amikről nem nagyon tehettek az idevalósiak, legfeljebb tudomásul vették a tényét, adóztak hozzá, majd építkeztek rá, és még valami: a gyümölcsstermelési kultúrája és a gyümölcspiaca, amik viszont saját alkotásai. Milyen adottságok, hatások, kényszerek mozgatták az itt élőket? A termelési kultúra és árualap éppen a két világháború között érte el a csúcst, és amelynek a piacokon való elhelyezése korábban sem, ám a trianoni határok által lecsökkentett belső felvevőpiacok kiesése okán sem volt egyszerű feladat. És nemhogy a meglévő árualap elhelyezését tudták megoldani, hanem az újonnan támadt lehetőségek és megoldások következtében látványos bővülésre is sor kerülhetett. A közlekedési lehetőségek a vasút és bizonyos mértékben portalanított közúthálózat folytán rendelkezésre álltak. Emellett még olyan egyéb infrastruktúra is, mint a villamos hálózat és a telefon, sőt a hulladékgőzre alapozott (!!!) melegvízes fürdő is [3]. A település birtokmegoszlása nagyságcsoportokban a következő volt 1935-ben.

Birtokméret (k. hold)	Birtokszám (darab)	Összes birtok %-a	Összesített területe (k. hold)	Összes terület %-a	Átlagos területe (k. hold)	
					1935-ben	1857-ben
1 >	958	25,93	518	1,52	0,5	0,3
1 – 5	1767	39,71	3 953	11,59	2,7	1,3
5 – 50	1219	33,00	16 882	49,46	13,8	24,9
50 – 100	38	1,03	2 415	7,08	63,5	62,7
100 – 500	9	0,24	1 780	5,21	197,7	212,2
500 – 1000	0	0	0	0	0	526,0
1000 – 3000	2	0,06	4 312	12,63	2156,0	0
3000 <	1	0,03	4 272	12,51	4272,0	0
Összes	3694	100,00	34 132	100,00	---	---

1. táblázat: A birtokok száma és területe az 1935. évben, és a földbirtokok átlagos területe az 1935. és 1857. években Jánoshalmán

Forrás: [6] TÖRÖK L. (1938): Jánoshalma népe és földje, Bernáth Z. kiadása, Jánoshalma, pp. 34–35.

Jánoshalmán az 1-2 k. hold szőlő és gyümölcsös biztosítani volt képes egy család megélhetését. Ehhez esetünkben az intenzív gyümölcstermelés és a Gyümölcs piac, a sajátos szervezeti rendjével, kellett. A település gyümölcsfáinak száma 1936 nyarán összesen 425 000 darab volt. Az adatok bár becslésből eredtek, az értékükből ez nem sokat vont le, mivel inkább alábecslés történt [6]. És bár nagy mennyiségű, egyöntetű árualappal lehet csak piacokon megjelenni, mindezt pedig a település gazdasága biztosítani tudta, mégis csak almából 150 (!) fajta volt található, aminek már nemcsak piac ellátási, folyamatos bevételre irányuló, munkaszervezési okai voltak, hanem egyfajta öncélúság (nevezzük kultúrának) is vezette. Az erősen szóródott birtokszerkezetet és ennek hatalmas és sokrétű termelését kellett tehát olyan módon egybeszólítani, hogy a közösségi hatékonyság a legmagasabb lehessen. Az a tény is erősen befolyásolta az értékesítés stratégiáit, hogy a trianoni határ által politikailag eltávolodtak, tulajdonképpen elzáródtak olyan hagyományos felvevő piacai, mint Szabadka városának és a Felső-Bácska gabona termelő településeinek fogyasztása. A helyi nagykereskedő réteg és a település vezetése – *ha már belföldi igények a termelési volumennek megfelelő értékesítést nem tették lehetővé, és a határközi forgalomban a táj nem vehetett részt, hát* – igyekezett kilépni a nemzetközi piacokra, illetve ott a jelenlétét növelni.

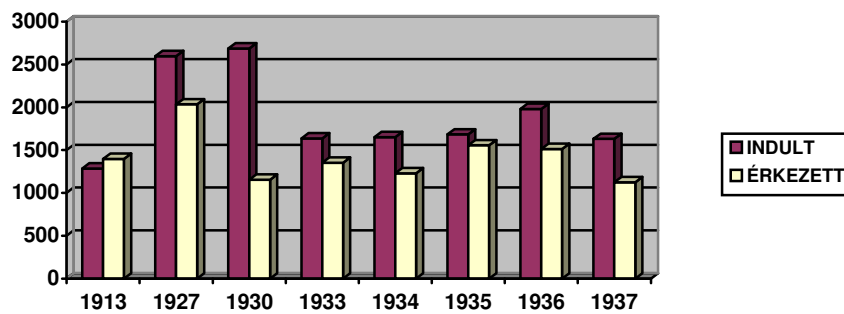
Jánoshalma község gazdasági életének szélesebb síkra való helyezése a vasútvonal építésének évétől, 1903-tól számítható. A község 120 000 koronával járult hozzá a kiskunhalas–regöczei helyi érdekű vasút megépítéséhez 1903-ban [6]. A közlekedés tehát adott volt a piacra jutáshoz, emellett feltételként a nagymennyiségű, jó minőségű és egyöntetű árualap is, ami időben folytonosan és választék tekintetében gazdagon termelődött. A termelő réteg birtokszerkezte, termelési kultúrája, tőke és technológiai lehetőségei, munkaerő intenzitása és kapacitása ugyanakkor erősen szóródott volt, és mindehhez kellett szervezett piacot teremteni, pontosabban a piaci szervezetet a megváltozott társadalmi, gazdasági feltételekhez igazítani. Az I. világháború előtti adatok szerint Jánoshalma 1913. évi gyümölcsexportja: alma 123 q, szilva 854, szőlő 1104, kajszis- és őszibarack 497, ám a belföldre történt szállítás ismeretlen [KAÁN in TÖRÖK [6]. A későbbi adatok már bővebbek. A vasútépítés után vált lehetővé komolyabb árutermelés és kereskedelem. Kereskedőink száma is folyamatosan nőtt.

Az export célországai a szétesett monarchia utódállamai közül Csehszlovákia, Ausztria voltak, állandó nagy felvevő piacot jelentett Németország, Svájc, de Lengyelország, Anglia és Finnország is. Az összes kivitel átlag 30%-át fogadta évente Ausztria, ám egyes években Németország és Svájc a legnagyobb átvevő [6]. Az adatokból látható, hogy alapvetően exportorientált volt Jánoshalma gazdasága, és általában a Csonkaország 3.–2. legnagyobb gyümölcsexportpiaca. A vasút szállítási adatai (*1. ábra*) is jól tükrözik ezt a kibocsátó gazdasági jelleget. Ezen nagy forgalmat lebonyolító, sajátos piaci intéz-

mény jellemzőit vázoló az alábbiakban. TÖRÖK L. 1938. [6], KARSAI F., 1982. [3] és saját adataim alapján.

Év	Mennyiség (vagon)	Év	Mennyiség (vagon)	Év	Mennyiség (vagon)
1921	1300	1929	1170	1934	387
1925	862	1930	1100	1935	571
1926	810	1931	1047	1936	842
1927	1097	1932	394	1937	590
1928	500	1933	532		

2. táblázat: Jánoshalma évi gyümölcsszállítása 1913–37 között
 Forrás: [6] TÖRÖK L. (1938): Jánoshalma népe és földje,
 Bernáth Z. kiadása, Jánoshalma, pp. 63.

1. ábra: A jánoshalmi vasútállomás teherforgalma 1913–37 közötti években [6]
 (mértékegység = vagon)
 Forrás: [6] TÖRÖK, L. (1938): Jánoshalma népe és földje,
 Bernáth Z. kiadása, Jánoshalma, pp. 58.

Gyümölcs	1935. év		1936. év		1937. év	
	Saját termék exportált % -a	Országos exportból részesedés %	Saját termék exportált % -a	Országos exportból részesedés %	Saját termék exportált % -a	Országos exportból részesedés %
Kajszi	n. a.	n. a.	74,3	5,8	13,7	0,4
Alma	30,8	} 23,6	51,9	} 15,5	31,9	} 35,9
Körte	n. a.		n. a.		n. a.	
Szilva	60,9	12,6	88,8	10,8	36,6	2,4
Szőlő	56,5	5,2	84,7	6,9	43,5	5,6
Átlag	40,1	9,5	68,3	8,0	33,6	5,5

3. táblázat: A jánoshalmi gyümölcs piac forgalmából fajok szerint vámkülföldre került arány, és ennek részesedése az országos exportból az 1935–37 között [6]

Forrás: [6] TÖRÖK L. (1938): Jánoshalma népe és földje, Bernáth Z. kiadása, Jánoshalma, pp. 66.

Település	Mennyiség (q)	Település	Mennyiség (q)	Település	Mennyiség (q)
Kecskemét	86 221	Gyöngyös	8916	Kiskunhalas	4623
Jánoshalma	15 874	Győr	7451		
Nagykőrös	14 828	Szeged	5585		

4. táblázat: A hazai fontosabb gyümölcs piacokról exportra került mennyiség 1937-ben

Forrás: [6] TÖRÖK L. (1938): Jánoshalma népe és földje, Bernáth Z. kiadása, Jánoshalma, pp. 67.

A „JÁNOSHALMI GYÜMÖLCSPIAC” JELLEMZŐI

1. Meglepően nagy területen – 1 ha – feküdt, tehát eleve nagy forgalomra tervezték. Ez kiegészült a lovas és más kocsik számára fenntartott templom melletti térrel és vele egybefüggött a helyi piac szintén jelentős területe is.
2. A település belterületén, annak is a legközepén, a római katolikus templom, plébánia és a községháza, valamint egyéb középületek által közrefogott téren feküdt, ezáltal sugallva, hogy a város jellegét, megélhetését adja.
3. Külön helye volt a fogatos kocsiknak és gépjárműveknek és a széltében használt taligáknak, ún. tragacsoknak is, amikkel a kosaras tételeket hozták.

4. Szabott nyitvatartási időt, a piac lényegét elősegítő intézkedést vezettek be, ami a távolsági szállítás igényeit és a kereskedői életmódot is szolgálta.
5. Minden piaci napon a hiteles alku érdekében a kereskedés ideje alatt kötelezően 10-szer kidobolták a mértékadó budapesti, kecskeméti és nagykörsői árakat. [6], [3]
6. A gyümölcs piac forgalmi adatait, felvásárlási árait az országos rádióban is leközlötték. [6]
7. Eleinte a vasútállomáshoz közvetlenül vivő utcája nem volt, ám egyetlen akkori kisajátításként, éppen a legtehetősebbek kertjeinek a rovására utcát nyitottak légvonalban a vasútállomás felé, ami minden fuvarosnak és ide utazónak érhető tájékozódást nyújtott, amellett, hogy ezen a legrövidebb úton feleslegesen nem rázódott a terményt, sőt a lakosságot sem zavarta a hajnali szállítási hullám.
8. Bármilyen tétel – karkosártól a vagonnyi mennyiségig – átvételre került.
9. Az alku a helyben álló termelők és a termelők között mozgó kereskedők között zajlott. A kereskedő írásban, nyugtával tette meg az ajánlatát, ami őt egyúttal már kötelezte, *ám a termelőt nem*, aki több kereskedő ajánlatát is összevárhatta, majd ezek közül a számára legkedvezőbb mellett dönthetett. A kiválasztott kereskedő segédei a kérdéses tételét rögtön az *elkülönített csomagolóhelyre* vitték. Kosarát,ládáját a termelő ott kapta vissza.
10. A minőségvédelem, a visszaélések elkerülése, és a különböző csomagolási elvárások, szállítási célok okán a termelő nem csomagolhatott. Minden árut a csomagolóhelyen tőle független, idegen kezek rendezték, csomagolták, ami egyúttal minőség kényszerű és folyamatos ellenőrzése is volt.
11. A piacon fedett átvevőbódék szolgáltak az áru és a személyek védelmére.
12. Az átvevőbódék zöme *telefonvonallal* felszerelt volt, ami a kereskedők kapcsolatait, felvásárlási és szállítási tájékozódását szolgálta. [6][3]
13. Egy kereskedő közvetlen exportjoggal is rendelkezett [6].
14. A termelő a járandóságát a város község által fenntartott hiteles kifizetőhelyen kapta meg a kereskedőtől kapott nyugtája ellenében, ami egyrészt az állalkuk kötését, a kereskedői ajánlatszégést előzte meg, másrészt a település vezetése által meghatározott piaci illetéket is – *2%-os gyümölcs piac-fejlesztési illeték* – itt vonták le, ami a befizetési fegyelmet tette fedhetetlené és elkerülhetetlenné.
15. A beszedett illetékből a piac fenntartásának, fejlesztésének a költségeit fedték. A piaci nap zárása után – általában 11.00 órakor – a piac terét azonnal felsöpörték és száraz napokon fel is locsolták. A piaci illetékekből képzett piacfejlesztési alapból a piac egy részét kikövezték.
16. A jánoshalmi gyümölcs piac felvásárló körzetéhez tartozott Hajós, Császár-töltés, Réms, Borota (Dzsidaszentkatával), Kiskunhalas határának egy része. Érezhető volt a vonzása Csikéria, Kunbaja, Bácsalmás, Bajaszentistván, Madaras, Kecel, sőt Kiskunmajsa, Dorozsma, Szeged-alsóközpont és a Mohácsi-sziget felé is [6].

17. A jánoshalmi gyümölcs piac bármiféle állami, vagy vármegyei támogatás és kezdeményezés nélkül fejlődött ki [6], így mindenben vonása a közösség saját műve – sajátos, őszinte és messzelátó megoldása.
18. Áttételes gazdasági hatását jól mutatja, hogy egyrészt a legszebb épületeink is működési ideje alatt épültek fel, másrészt a női rétegnek is idénykeresetet jelentett, annyira, hogy a város cselédszükségletének jó részét is máshonnan kellett toborozni. A város lélekszáma is ezen idő alatt volt a legmagasabb.

ÉRTÉKELEÉS

Beteljesítette-e a Jánoshalmi Gyümölcs piac az intézményes piac olyan alapvető elveit, hogy térben és időben koncentrálja a kínálatot és a keresletet? Igen, sőt ezen is túl jutott. Ugyanis társadalmi értelemben is végrehajtotta a piaci koncentrációs elvét és gyakorlatát, hiszen karkosárnyi mennyiségtől a vagonnyi tételeig befogadott termelőt, eladót, ezzel is korrigálva, sőt javára fordítva a birtok- és tőkestruktúra szóródásából eredő hátrányait, továbbá a származásra és tőkeerőre való tekintet nélkül teret engedett nagykereskedő, viszonteladó, kofa, háztartási vásárló számára. Ezért mondható, hogy *nemcsak térben és időben, hanem társadalmilag is koncentrálni tudta a kínálatot és a keresletet.* Önmagát szülő és nevelve, fenntartva és felügyelve, az önálló piaci szerepet a közérdekkel egybefonva élte életét, amivel a társadalomszervező erők számára kínál ma is érvényes mintát. A települést társadalomszerkezete, birtokszerkezete kényszeríti is, alkalmassá is teszi a kor konjunkturális elvárásainak a kihasználására. A táj gazdasági teljesítményének piacra való becsatornázása iránti igény mind a tőkés fejlődés, mind pedig a Trianon utáni területi, gazdasági, társadalmi csonkulások következtében a magára találás lehetőségei voltak, hiszen a trianoni mesterséges határ elválasztást jelentett egykori természetes gazdasági kapcsolatoktól, piacoktól. Ehhez talált Jánoshalma a maga természeti adottságai, a maga sajátos termelési kultúrához kapcsolódó gazdasági igényei és a politikai, társadalmi mezőben elrendelt lehetőségei között egy megfelelő megoldást. *És mivel az új határokon átjutni nem tudott, érdekeit hozzá kapcsolni, vagy e mentén szervezni sem tudta, határt nem sérthetett, ezért azt országostól átlépve kilépett közvetlenül a nemzetközi piacokra. Ezáltal a nemzetközi és nemzetek közötti viszonyok által feladott politikai kérdésre nem politikai, hanem piaci választ adott.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Csüllög G. (2003): Térszerkezeti jellemzők szerepe a határmenti kapcsolatok alakításában. In Süli-Zakar I. (szerk.): **Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások Nemzetközi Tudományos Konferencia** (2003. november 10–11.) összef. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2004. pp. 155.

- [2] Karsai F. (1974): **Jánoshalma története az őskortól 1849-ig**, Kecskemét.
- [3] Karsai, F. (1982): **Jánoshalma története 1849–1945-ig**, Kecskemét.
- [4] Süli-Zakar, I. (2003): Határok és a határmentiség az átalakuló Közép-Európában. In Süli-Zakar I. (szerk.): **Határok és a határmentiség az átalakuló Közép-Európában**, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2003. pp. 30–49.
- [5] Süli-Zakar, I. – Csüllög, G. (2003): A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon. In Süli-Zakar I. (szerk.): **A terület- és településfejlesztés alapjai**, Dialog Campus, Budapest–Pécs, 2003, pp. 15–44.
- [6] Török, L. (1938): **Jánoshalma népe és földje**, Bernáth Z. kiad., Jánoshalma.

SUMMARY

Natural borders are formed by rivers, shores and the like, but the new, artificial borders were, for the most part, drawn across broad tracts of land, dividing areas with much in common into two separate entities, each with a different political and social organisation. They divided areas previously closely linked by nature, by their economy, culture, social life and politics, and so individual communities had, each in its own way, to reorganise their strategy for living under these new circumstances

Individuals, communities and the state can respond to these challenges, and their reactions can be political, economic or social. In my study, I have attempted to introduce a constitution- and economics-related response to the questions posed by the Versailles Peace Treaty, and I focus on Upper Bácska (an area divided by such an artificial border) and the village of Jánoshalma. The totally changed relationships – economic and communal – affecting the area all appeared on what we might call the small stage, whilst the new, shrunken economic areas (resulting from the lost markets brought about by these decisions of the Great Powers) appeared on a bigger stage. Subsequently, utilising their own marketing methods and market institutions (typical of the two areas), different economic and social principles, those who lost their markets need, together with their goods, to enter international markets by crossing the Trianon borders into the new successor states, so as to give an economic response to the political challenge.

REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI ÜGYNÖKSÉGEK A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN – A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS KATALIZÁTORAI?

Döbrönte Katalin

PhD-hallgató

Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok

A tanulmány célja megvizsgálni, hogy a Visegrádi országokban a regionális fejlesztési ügynökségek mennyiben járulnak hozzá a regionális fejlesztéshez, mennyiben tudnak annak katalizátoraivá válni. Mind a négy vizsgált országban elmondhatjuk, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamata meghatározó jelentőségű volt a regionális struktúrák, intézményrendszer vonatkozásában. A regionális fejlesztési ügynökségek működésében, szerepvállalásában ugyanakkor jelentős különbségeket láthatunk a vizsgált országokban. Ahhoz, hogy a regionális fejlesztési ügynökség hatékonyságát elemezhessem, megfelelő kontextusba kell helyezni őket. Ennek érdekében a tanulmány kitér a regionális versenyképességet meghatározó intézményrendszerre, a Visegrádi országok területpolitikájára és a decentralizáció – regionalizáció kérdéskörére is.

REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI ÜGYNÖKSÉGEK – A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS KATALIZÁTORAI

A hagyományos regionális fejlesztési politika – mely a központi szint kompetenciáját jelentette – célja elsősorban a gazdasági bevételek újraelosztása volt a fejlettebb régióból a fejletlenebb javára. Az utóbbi két évtizedben ez kiegészült egyrészt az EU szupranacionális programjaival, másrészt pedig a helyi kezdeményezések ugrásszerű növekedésével, mely a hangsúlyt az alulról jövő kezdeményezésekre helyezte.

A regionális fejlesztési ügynökségek a legtöbb országban részesei voltak az intézményrendszernek, a regionális szinten működő fél-autonóm szervezetként a 90-es években az alulról jövő kezdeményezések menedzselőivé váltak. Miután a fejlesztési ügynökségek a fő kormányzati struktúrán kívül vannak, megfelelő keretet biztosíthatnak a fejlesztésekhez az állami intervencionizmus kritikája nélkül, valamint könnyebb hosszú távú szakpolitikai stratégiát kialakítaniuk a helyi vállalkozások igényeire alapozva a kormányzati stratégiától némi távolságot tartva.

A regionális fejlesztési ügynökségek szerepének vizsgálatát a 90-es évek nemzetközi gazdasági folyamatai indokolják, mint a globalizáció, regulációs elmélet, regionális versenyképesség kérdése. A regionális fejlesztési ügynökség bármely olyan köz-finanszírozott szervezet, mely nem része a fő központi és helyi kormányzati struktúrának, és a hangsúlyt a gazdaság fejlesztésére helyezi a prioritást élvező, vagy problematikus régiókban, és regionális székhelyű szervezetek [3].

Az ideális RFÜ-k képesek specifikus regionális prioritások megfogalmazására és régiójuk fejlesztésére mind az endogén tényezőkre alapozva a helyi KKV-k támogatása révén, mind a régió kívülről való gazdasági tevékenységek vonzásában. Azonban tagadhatatlan, hogy az RFÜ tevékenysége nagyban függ politikai szponzorának akaratától. Az RFÜ-k vizsgálatát két oldalról fontos megközelíteni emiatt: egyrészt szakpolitikai oldalról, másrészt intézményi oldalról.

Az alulról építkező regionális politika vonatkozásában három fő dimenziót kell megvizsgálni, ezek a viszonyuk a politikához, az RFÜ szakpolitikai profilja, és a végrehajtás módja. A modell RFÜ ezt követve fél-autonóm pozícióban van politikai szponzorához viszonyítva, stratégiai megközelítésben puha szakpolitikai eszközöket alkalmazva a belső vállalkozásokat támogatja, a végrehajtás pedig integrált, széles körű szakpolitikai eszközöket alkalmaz. Az integrált megvalósítás kapacitása azon múlik, hogy egyrészt az RFÜ hány szakpolitikai területen dolgozik, másrészt pedig milyen szakpolitikai eszközök állnak rendelkezésére. Csak abban az esetben tud hatékonyan részt venni a fejlesztésekben, ha rendelkezik mind puha (pl. tanácsadás), mind kemény (pénzügyi ösztönzők, infrastruktúra) eszközökkel, hogy megfelelő ösztönző struktúrákat tudjon kialakítani és ajánlani a különböző szereplőknek, és ezáltal valódi választ adni a régió specifikus gazdasági problémáira.

TERÜLETPOLITIKA A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

A területpolitika a Visegrádi országokban csak a 90-es évek közepétől, elsősorban az Európai Unió ösztönzésére került előtérbe. Az új regionalizmus gondolata került előtérbe ezen országokban, miszerint a decentralizált regionális önkormányzattal rendelkező régiók erős politikai és pénzügyi eszközökkel képesek a régióik fejlesztésére, és azok hozzájárulnak az ország gazdasági versenyképességének növekedéséhez.

Lengyelországban a területpolitika az ország fejlesztéspolitikájának integráns része, melynek bizonyos nemzeti fejlesztési stratégiák adják meg a keretét:

- Lengyelország 2025 – a fenntartható fejlődés hosszú távú stratégiája (2000)
- Közfinanszírozási és gazdaságfejlesztési stratégia 2000–2010 (1999).
- Ezekre épül a Területfejlesztés nemzeti stratégiája, melynek időtávja 2001–2006 (National Strategy for Regional Development, 2000).

A Nemzeti Területfejlesztési Stratégia egyértelmű elmozdulást jelent a korábbi területpolitikai megközelítéshez képest. A stratégia egy hat évre szóló dokumentum, mely hosszú és középtávú célokat fogalmaz meg, és a területi fókusz átfogja az egész országot. Egyértelmű a dokumentum szándéka a modern területpolitika folytatására, mégis a hagyományos motívumok, a kiegyenlítési szükséglet dominál. A célok megfogalmazása – versenyképesség növelése, gazdaság vállalkozói szektoron alapuló fejlesztése, humán erőforrás fejlesztés, innováció –, valamint az endogén potenciál kihasználására helyezett hangsúly a modern irányzatot jelzik, de a beavatkozások preferenciális arányai, és az allokációs arányok meghatározása még mindig a kiegyenlítés, a marginalizált térségek előnyben részesítését jelzik.

Csehországban a Területfejlesztési Minisztériumot 1996-ban hozták létre, amely egyben a területpolitika irányultságában is fordulópontot jelentett [1]. A területfejlesztés elvei (1998) pótolta a hiányzó területpolitikai jogszabályt. A régiók támogatásáról szóló törvény (2000) már átfogó jogszabályi környezetet teremtett a regionális fejlesztés témakörében.

A strukturális alapok tervezésével kapcsolatos EU-elvárások a területfejlesztési politika orientálásában erős ösztönzőnek hatott (Draft National Strategy for Sustainable Development in the Czech Republic, 2002). A Nemzeti Fejlesztési Terv és Közös Regionális Operatív Program – bár a megvalósítás, végrehajtás tapasztalata nélkül – a cseh regionális politikában új irányvonalat jelez. Felváltja a hagyományos, szektor specifikus, célzott beavatkozásokat bizonyos preferenciális régiókba, és új felfogást ajánl a stratégiai, több évre szóló, közép és hosszú távú célok megfogalmazásával. A Közös Regionális Fejlesztési Operatív Program fogalmazza meg a cseh területfejlesztési politika 2006-ig szóló céljait.

Magyarországon is jelentős hatást gyakorol az integrációs folyamat és a Nemzeti Fejlesztési Terv (2004–2006) tervezése, végrehajtása a fejlesztéspolitikára. Magyarország jelenleg áll paradigmaváltás előtt: elkészült az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió első változata, mely középtávú stratégiai keretként szolgál, és alapját adja a következő időszak uniós fejlesztési dokumentumainak. Jelenleg készül a Fenntartható Fejlődés stratégiája, és több más ágazati stratégiai dokumentum. Ezzel párhuzamosan folyik az Országos Területpolitikai Konceptió felülvizsgálata, mely szakít a hagyományos szemléletmód kizárólagosságával, és a régiók versenyképességének növelését, valamint a hátrányos helyzetű régiók felzárkóztatási szükségletét egymással komplementer módon kezeli. Miután a dokumentumok még elfogadás előtt állnak, nehéz lenne messze menő következtetéseket levonni.

Szlovákiában a területfejlesztés és regionális fejlesztés új minőségű megközelítéséről 1998 óta beszélhetünk (FUNCK, 2003). A jogszabályi keretet a következő dokumentumok adják:

- A Szlovák Köztársaság regionális politikájának alapelvei (2000)
- Országos Területfejlesztési Terv (2001)
- Törvény a területfejlesztés támogatásáról (2001)

Az Országos Területfejlesztési Terv a 2000–2006-os tervezési időszakra készült. A dokumentum még teljes egészében a hagyományos regionális politikai megközelítésmódot alkalmazza: a kormányzat egyrészt a szerkezetváltás által sújtott régiókat, gazdaságilag elmaradott régiókat, másrészt pedig bizonyos speciális régiókat támogat, mint határ menti területek, környezeti károk által sújtott régiók. A területpolitika átfogó jogi szabályozására 2001-ben került sor.

A visegrádi országokban a területpolitika jogszabályi, intézményi keretei egyértelműen az európai integrációs felkészülés részeként jöttek létre, a NUTSII szintű régiókat a strukturális alapok fogadásának előkészítéseként alakították ki. A területpolitika új irányát több országban a területfejlesztéssel foglalkozó minisztérium felállítása jelentette. Az első területfejlesztésről szóló törvény Magyarországon készült 1996-ban. A legkomplexebb stratégiai keret Lengyelországban készült, ahol a területpolitika integráns részét képezi az ország fejlesztési stratégiájának. Magyarországon ezek a keretek jelenleg alakulnak. Azonban kiemelendő, hogy mind a négy ország területpolitikájában a hagyományos és új megközelítések dilemmáinak lehetünk tanúi. Bár a célok kijelölésénél megjelenik az innováció és humán kapacitás fejlesztés, a forrás allokáció, és a célterületek definiálása még mindig a kiegyenlítés, a leszakadó térségek érdekében történő beavatkozást jelenti. A versenyképesség és felzárkózás egymást kiegészítő szükséglete nem tud tiszta formában megjelenni egyik ország területfejlesztési stratégiájában sem.

REGIONALIZÁCIÓ – DECENTRALIZÁCIÓ

Magyarországon a területi önkormányzatiság a rendszerváltozással egy időben alakult ki, a megyék (NUTSIII) választott képviselőtestülettel rendelkeznek. A közigazgatás korszerűsítésének kérdése, a központi államhatalom ésszerű lebontása, decentralizációja – összhangban az Európai Unió Kormányzásáról szóló Fehér Könyvével – a magyar politikai napirend állandó kérdése. A reform folyamat jelenleg stagnáló állapotban van, a kérdés háttérbe szorult. A korszerűsítési folyamat fő hangsúlya az államszervezeti szintek újragondolásán, és az ezekhez kapcsolódó szervezeti megoldásokon van. A közigazgatás középszintjeként a cél a választott testülettel bíró régiók kialakítása. Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában már megvalósult a regionális önkormányzatok kialakítása. Lengyelország 1999. januárjában vezette be területi reformját, háromszintű kormányzati struktúrát. A középszintet a 16 NUTSII szintű régió, vajdaság, valamint 308 NUTSIII szintű körzet, powiat képviseli, mely között 65 város is körzeti státuszt kapott [6]. A regionális szintet a regionális kormányzat intézményesíti egyrészt, mint regionális önkormányzat, a kormányzó, vagy vajda pedig másrészt, aki a központi kormányzat képviselője. A regionális kormányzat fő feladata a régió fejlődésének elősegítése megfelelő feltételek teremtésével, pénzeszközök biztosításával, versenyképesség növelése érdekében

támogat tevékenységeket. Ezek a felelősségi körök nem kormányzati funkciók, ezért a regionális kormányzatnak partnerségi együttműködésekre, szerződések kötésére van szüksége a megvalósításukhoz. A regionális kormányzat vezető szerve a regionális tanács, vezetője a marsall. A tanácsnak és a marsallnak, bár alárendeltek a vajdának, fontos kompetenciái vannak a regionális gazdaságfejlesztés terén.

Csehországban 1997-ben született döntés a NUTSIII szintű önkormányzati régiók kialakításáról (2001-es hatályba lépéssel), valamint a NUTSII szintű statisztikai régiók kialakításáról az EU strukturális alapjainak fogadása céljából [4]. A decentralizáció megvalósításával megvalósult a több szintű kormányzás és a régiók meghatározóvá váltak a regionális gazdaságfejlesztésben. A NUTSIII (kraj) szint kompetenciái: a régió fejlesztésének koordinációja, regionális fejlesztési programok stratégiai tervezése és megvalósítása, együttműködés a központi kormányzattal, települések érdekeinek koordinációja fejlesztési kérdésekben.

A statisztikai-adminisztratív régiókat a kormányzat 1996-ban hozta létre Szlovákiában, nyolc régióra bontva az országot. Ez azonban dekoncentrációt jelentett, a központi közigazgatás regionális szintű intézményrendszerének létrehozását. A regionális önkormányzatok kialakítására csak 2001-ben kerülhetett sor. A korábbi regionális hivatalok és a létrehozott regionális önkormányzatok közötti kompetenciamegosztás azonban továbbra sem tisztázott. A regionális önkormányzat tervének kidolgozásában 12 régió kialakítása szerepelt, a Parlament azonban a korábbi nyolc régiót erősítette meg.

Az önkormányzati régiók kialakítása pár éves múltat tekint vissza, így hatásokról még csak korlátozott keretekben szólhatunk. Az adminisztratív struktúra átalakítása nem volt probléma és konfliktusmentes egyik országban sem. Fontos problémát vet fel a NUTSII és NUTSIII szintű régiók egymáshoz viszonyulása, a NUTSII szint strukturális alapokra jogosultsága, ami egyúttal a NUTSII szintet jelöli ki a stratégiai tervezés optimális keretként, ill. Csehországban és Szlovákiában a NUTSIII szinten létrehozott önkormányzati régiók döntési kompetenciái, források feletti rendelkezése. Az önkormányzati régiók kialakításának legfőbb polémiája a dekoncentráció és decentralizáció keveredése, tiszta formában nem sikerült megvalósítani azt sem Lengyelországban, sem Szlovákiában. Ez a dilemma áll elsősorban a mögött is, hogy Magyarországon még nem hozták létre a NUTSII szintű önkormányzati régiókat. Hazánkban is probléma a NUTSII és NUTSIII szint egymáshoz viszonyulása, hiszen két regionális önkormányzati szint csak az adminisztrációt növelné, és hatékonyságvesztéssel járna, vagyis negatív kihatással lenne a regionális versenyképességre. A decentralizáció és dekoncentráció dilemmájából adódóan párhuzamos intézményrendszerek léteznek Lengyelországban és Szlovákiában, mely a regionális fejlesztés, a stratégiai tervezés, a források feletti rendelkezés vonatkozásában is kompetenciaátfedéseket mutat.

REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI ÜGYNÖKSÉGEK – A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS KATALIZÁTORAI

Ha a magyar regionális fejlesztési ügynökségeket megpróbáljuk összehasonlítani nyugat-európai társaikkal, és az „ideális” RFÜ-kategóriával összevetni, a következő megállapításokat tehetjük: az elméleti alapvetésben alkalmazott definíció elemeit véve, közfinanszírozott szervezetek a magyar ügynökségek, és nem képezik részét a központi vagy helyi kormányzati struktúrának, a mellett léteznek, regionális székhelyű szervezetekről van szó. Az a kitétel azonban, hogy a fő hangsúlyt a gazdaság fejlesztésére helyezik, nem felel meg a magyar állapotoknak. Az ügynökségek a fejlesztések terén a partnerségépítést, hálózatépítést, koordinációt, ösztönzést tekintik elsősorban feladatuknak, amivel lehetővé teszik a térség szereplői számára a konkrét fejlesztések megvalósítását.

Az RFÜ-k megalakulásuk után elkészítették a régió fejlesztési stratégiáját. Ezek a dokumentumok azonban nem egységes módszertan szerint készültek, így felhasználhatóságuk, tartalmuk és időtávjuk, megvalósíthatóságuk is több szempontból különbözik. A legfontosabb kitétel, hogy miután a stratégia készítésének időpontjában nem voltak láthatók azok a fejlesztési források, melyekből az intézkedések megvalósíthatók, ezért nagyon tág stratégiák készültek, melyek bármilyen régióban felmerülő lehetséges fejlesztést tartalmaznak. Ezáltal az RFT, a politikai testület legitimációját is könnyebb volt hozzá megszerezni, másrészt pedig a később láthatóvá váló források illeszthetők voltak a regionális stratégiákhoz. Ugyancsak ezt erősíti az I. nemzeti fejlesztési terv készítése során szerzett tapasztalat. Bár Magyarországon a 2004–2006-os időszakban csak egy központi regionális operatív program valósulhat meg, a tervezők részéről több kísérlet is megjelent a régiós sajátosságok megjelenítésére, az intézkedések régió specifikussá tételére. Ehhez a régióknak kellett volna behatárolniuk, hogy mely intézkedések jelentősebbek, és melyek nem relevánsak az adott területen. Itt azonban ismét az a tényező került előtérbe, hogy az RFÜ-k (és RFT-k) nem vállalták fel azt a felelősséget, hogy régiójukat kizárják bármilyen fejlesztésből is. A következő tervezési periódus, és az átfogó fejlesztési terv készítőinek lehetősége és felelőssége egy valódi regionális fejlesztési szakpolitika kereteit megadni, a regionális prioritások régiós szükségletekhez igazodó kialakítását ösztönözni. Amennyiben a források középtávon előre láthatóak és tervezhetőek, az ügynökségek is megalapozottan tudnak stratégiai terveket készíteni, és azokat megvalósítani.

Az első regionális fejlesztési ügynökségek Nyugat-Európából importált intézmények voltak Lengyelországban, melyeknek meg kellett találni a helyüket a lengyel területfejlesztésben [2]. A legtöbb lengyel RFÜ részvénytársasági formában működik, ami gazdasági hatékonyságot kíván meg. Ezen RFÜ-k nem köztisztviselők, ami a központi adminisztrációval való kapcsolatukat befolyásolja. Esetükben a nem profit orientált tevékenységek bevezetése és elhelyezése jelentett gondot. A legtöbb RFÜ a vajda vagy a Lengyel Területfejlesztési Ügynök-

ség kezdeményezésére jött létre. Az ügynökségek alapításában több intézmény is részt vesz általában, a legnagyobb tulajdonosként vállalatok vannak jelen, de részesedésük átlagban nem haladja meg a 25%-ot. Emellett az Iparfejlesztési Ügynökség, önkormányzatok, alapítványok, kutató intézetek vagy magánszemélyek. Az RFÜ-k alapításukkor egyszeri tőke támogatást kaptak, működési költségeiket profitjukból termelik ki. A legtöbbnek azonban a 90-es évek folyamán sikerült pótlólagos forrásokhoz jutniuk külső támogatótól, EU-programokból, Brit kormányzati programból, stb.

Az RFÜ-k egyrészt a régió endogén forrásaira alapozott fejlesztésével foglalkoznak, másrészt a központi kormányzat által delegált feladatokat látják el. Részletesen: a régió promóciója vállalkozók és potenciális látogatók körében, üzleti tanácsadás, tréning, inkubátorok működtetése, hitelek biztosítása, partnerségépítés, profit orientált tevékenység. Az RFÜ-k ily módon szervezettel a köz és magánszféra között helyezkednek el, autonómak a központi kormányzathoz viszonyítva, és jelentős mértékben hozzájárulnak régiójuk fejlesztéséhez.

Csehországban a regionális fejlesztési ügynökségek NUTSIII szinten működnek [3]. Az első RFÜ-k Phare támogatással jöttek létre Észak-Csehországban és Észak-Morvaországban, ahol a gazdasági szerkezetváltás a legsúlyosabb problémákat okozta. További RFÜ-k 1999–2000 folyamán alakultak a Területfejlesztési Minisztérium támogatásával, ma 18 ügynökség működik 14 régióban, szoros szálakkal a regionális közigazgatáshoz. Az RFÜ-k fontos közvetítő szerepet töltenek be a központi és regionális adminisztráció között. Fő tevékenységeik: stratégiai tervezés, regionális információs rendszerek működtetése, projektek végrehajtása közforrású társfinanszírozással, projektfejlesztés, regionális KKV-k támogatása. A regionális fejlesztési ügynökségek különböző jogi formában léteznek, általában társulásként. A legtöbb RFÜ alapításában részt vett a Kereskedelmi Kamara vagy helyi önkormányzatok társulása, de társasági formában is léteznek ügynökségek. Működési költségeiket üzleti tevékenységük révén termelik, nem kapnak állami támogatást.

Szlovákiában a hatékony regionális politika megvalósításának sokáig az intézményrendszer instabilitása volt az oka (FUNCK, 2003). A központi területfejlesztésben szerepet játszó intézmények fő feladata a támogatások elosztása, ill. fejlesztési ügynökségek létrehozása volt 1996-tól kezdve. A regionális fejlesztési ügynökségek 1997–98 folyamán jöttek létre állami támogatással bizonyos probléma régiókban. Szerepüket azonban nem tudták betölteni, a hálózat kiépítése nem volt előkészítve, teljes egészében az állami költségvetéstől függött a működésük, nem voltak láthatóak a területfejlesztési politika keretei, nem tudtak forrásokat mozgósítani, nem volt meg a szükséges humán kapacitás a projektek előkészítéséhez, a partnerségépítéshez. A hálózat újragondolását és újjászervezését kezdeményezte az Építésügyi és Területfejlesztési Minisztérium 2001-ben. Főleg a periférikus és kelet-szlovákiai régiókat célozták meg. A regi-

onális fejlesztési ügynökségek szerepe a regionális fejlesztés végrehajtása, a regionális fejlesztési koncepciók és programok elkészítése.

A regionális fejlesztési ügynökségek mind a négy országban Nyugat-Európából importált és adaptált szervezeti képződmények. Legkiforrottabb a struktúrájuk és feladatkörük Szlovákiában. Magyarországon és Szlovákiában az állam által létrehozott és finanszírozott ügynökségekről van szó, míg Lengyelországban és Csehországban üzleti alapon létrehozott, önfenntartó ügynökségek működnek. Mindegyik országban probléma – bár eltérő mértékben – a jogszabályi keretek hiánya, a feladatkörök, kompetenciák nem kellő definiáltsága. Alapvető kérdés, hogy az ügynökség programvégrehajtó, fejlesztési típusú ügynökség, vagy stratégiai tervező, regionális fejlesztési kompetenciákkal rendelkező intézményi struktúra-e. Magyarország tekintetében a következő időszak, az EU 2007–2013-as időszakára való felkészülés, ill. a regionális önkormányzatok megvalósításának a kérdése fogja meghatározni az ügynökségek szerepét. Lengyelországban és Csehországban sokkal inkább a fejlesztési típusú ügynökség gyökeresedett meg, ami összefüggésben van a már megvalósított regionális önkormányzati szervezetrendszerrel. Ezeknek az ügynökségeknek a szerepe jóval kiforrottabb. Mindezen fenntartások ellenére leszögezhetjük, hogy Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban a regionális fejlesztési ügynökségek jelentősen hozzájárultak régióik fejlesztéséhez, források fejlesztési célú felkutatásához, bevonásához, a régió szükségleteinek megfelelő projektgazdák megtalálásához, a projektek fejlesztéséhez.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány arra keresett választ, hogy a regionális fejlesztési ügynökségek mennyiben tudtak a regionális fejlesztés katalizátoraivá válni a Visegrádi országokban. A választ alapvetően meghatározza a területpolitika modern megközelítése, stratégiai keretbe ágyazottsága, az intézményrendszer kiépültsége, világos kompetenciákkal, és hozzájuk rendelt forrásokkal való ellátottsága, ill. a jogszabályi keretek megléte a regionális versenyképességet meghatározó és erősítő tényezők. A decentralizáció megvalósulása nem kizárólagos feltétel, de nagymértékben hozzájárul a regionális versenyképességhez. A visegrádi országok mindegyikében jelentős előrelépések történtek a vizsgált témakörökben a 90-es évek közepe óta – elsősorban az EU-csatlakozásra való felkészülés részeként, azonban tiszta formában egyik országban sem valósult még meg.

Leszögezhetjük, hogy a regionális fejlesztési ügynökségek jelenléte a regionális fejlesztés előrelépését szolgálja, hosszú távú szerepük azonban csupán az előzőekben vázolt problémák megoldásának következményeként kristályosodhat ki.

IRODALOM

- [1] Blazek, Jirí (2001): **Regional Development and Regional Policy in the Czech Republic: An Outline of the EU**, Informationen zur Raumentwicklung, Heft 11/12. 2001. pp. 757–769.
- [2] Ferry, M (2004): **Regional Policy in Poland on the eve of EU membership: regional empowerment or central control?**, (No. 53, March 2004).
- [3] Halkier, H., Danson, M., Damborg, C. (1998): **Regional Development Agencies in Europe**, London, Jessica Kingsley Publishers.
- [4] McMaster, I (2004): **From Regional Deficit to Institutional Overload? – Regional Policy in the Czech Republic**, (No. 52, February 2004).
- [5] **Regionalization in the Slovak Republic, from Administrative to Political Regions**, 2002, LGI publication.
- [6] Regulski, Jerzy (2003): **Local Government Reform In Poland: An Insider's Story**, LGI publication.

SUMMARY

I offer a comparative analysis of the regional development agencies in the Visegrad countries, in which I examine the regional institutional setting, the regional policies of these countries and the extent of decentralisation as the context of RDA operations.

Regional development agencies are part of the institutional setting in most countries in Europe, and became the managers of ‘bottom-up’ initiatives in the 1990s. As agencies are outside the mainstream government structure, they can provide an ideal institutional framework for development, whilst keeping a certain distance from central government politics. The Visegrad countries adopted the West European institutional pattern in the 1990s, mainly encouraged by the European Union.

Generally speaking, regional development agencies are still looking for their role and place in the regional institutional setting and regional development. There are deficiencies with the legal framework, the definition of competencies and development resources in all four countries, although to different degrees. Even so, RDAs have contributed significantly to regional development in Hungary, Poland and the Czech Republic.

A HOLISZTIKUS SZEMLÉLET ÉRVÉNYESÍTÉSE A TURIZMUS TERÜLETI TERVEZÉSÉBEN

Horváth Alpár

PhD-hallgató, egyetemi tanársegéd

Babes-Bolyai Tudományegyetem, Gyergyószentmiklósi Főiskola

BEVEZETÉS

A turizmus, korunk azon dinamikusan fejlődő társadalmi-gazdasági jelenségeinek egyike, melynek szabályozatlan, spontán alakulása – elsősorban a negatív extern hatások miatt – jelentős kockázatokkal járhat, mind környezeti és társadalmi-kulturális, mind pedig gazdasági téren. E negatív hatások miatt hosszú távú társadalmi szükségletként fogalmazódik meg a turizmus szabályozása, területi tervezésének és irányításának igénye. A turizmus, természetesen *csak egy lehetséges funkciója* a környezeti rendszer térben lehatárolt/lehatárolható részének, a helynek, településnek, régióknak. A turizmus oldaláról közelítve a területi tervezés elméleti kérdéseire, vizsgálódásunkból nem zárható ki teljesen egy ágazati szemléleti beállítódás sem, annak ellenére, hogy alapvetően egy térségi szemlélet tekinthető a leginkább megfelelőnek a fenntartható fejlődés szempontjából [2], [4]. Ehhez olyan kutatómódszertan és szemlélet alkalmazására van szükség, amely rendszerszemléletű, interdiszciplináris és stratégiai jellegű, ugyanakkor nem hagyja figyelmen kívül a tervezés *konceptióvezérelt*, értékválasztáson alapuló jellegét [3]. Egy ilyen szemléletre ugyanakkor a *holisztikus, integrált* megközelítés jellemző, amely a társadalmi jelenségeket, mint az egész és részei közötti viszonyokat ezek kölcsönkapcsolatai tükrében vizsgálja. A rendszerszemléletű modellezést a turizmuskutatás és a stratégiai tervezés eszközének tekinthetjük, mely lehetőséget adhat arra, hogy könnyebben felismerhessük a területi rendszerekben szinte immanens módon jelenlevő konfliktushelyzetek kialakulásának kockázatát [5], [8], [11].

A TURIZMUS VISZONYRENDSZERE, ÖSSZEFÜGGÉSEI, RENDSZERSZEMLÉLETŰ MODELLEZÉSE

A turisztikai piac működése a turisztikai keresleti alrendszer és a turisztikai kínálati alrendszer kölcsönhatásainak megnyilvánulása, a maga térbeli, eseti különbségeivel együtt. Működését, azonban nemcsak a rendszer belsejében zajló folyamatok, piaci mechanizmusok, hanem a rendszer és környezete (a tár-

sadalmi, gazdasági, kulturális rendszer) között létrejövő kapcsolatok, a külső környezetnek a keresleti ill. kínálati alrendszer elemeire gyakorolt hatásai is befolyásolják. Maga a turizmuspolitika is a rendszer *külső vezérlési tényezőjeként* fogható fel, amely a rendszeren belüli vagy azon kívüli tényezőkre próbál hatást gyakorolni. Függetlenül az eseti, helyi sajátosságoktól, a működés területi szintjétől, bizonyos általános jellemzők megfogalmazhatók, modellezhetővé téve a jelenséget. A turizmusrendszer leegyszerűsítő modelljében [5], [8] két alrendszerre bontva vegyük szemügyre a jelenséget mozgató *elemtípusokat*, amelyek a maguk során tovább tipizálhatók (a zárójelbeli nagybetűk a kapcsolattípusok egyszerűbb felvázolását segítik, lásd alább a kapcsolati mátrixot, *1. ábra*).

A *kínálati alrendszer* nagyon leegyszerűsítve 3 elemcsoportra tagolható:

- *turisztikai erőforrások, vonzerők, attrakciók (A)*. Ide tartoznak a természeti és kulturális örökség, környezet részét képező tárgyi elemek, szellemi tartalmak, események, melyek mind-mind bizonyos fogyasztói, keresleti szegmentumok számára utazási motivációs tényezőként jelentkeznek. Az utazás célja ezen erőforrások adta egyedi élmények „megszerzése” [7].
- *általános érdekű és turisztikai infrastruktúra* (részben ideértve a közbiztonságot és az egészségügyi követelményeket) (**I**). Mindazon műszaki-tárgyi, szolgáltatási feltételek, melyek lehetővé teszik a turisztikai termékekbe „csomagolt” erőforrás ill. a hozzá kapcsolódó élmény megszerzését. Ezek igénybevétele gazdasági hasznot generál, hisz a turisztikai termék megvásárlásakor kifizetett ár ezeknek az infrastrukturális elemeknek a ráfordítási költségeit (is) kellene, hogy fedezzék,
- a turisztikai szolgáltatók és közvetítők szervezési-működtetési tevékenysége, gyakorlatilag a *turisztikai menedzsment (MN)*. A rendszer működéséhez emberi ráhatásra, szervezésre, irányításra, cselekvésre van szükség. Ez az elemcsoport képezi a turizmusrendszer mobilizáló, dinamizáló tényezőjét. E csoportban található mindazon piaci szereplők, melyek a verseny aktív résztvevői, alakítói, melyek hatékony marketing ráhatás mellett mozgásba lendítik a keresleti alrendszert.

A keresleti alrendszer ugyancsak 3 elemcsoportra bontható, melyek a keresletet formáló egyének, társadalmi csoportok jellemzőit foglalják magukba. A *motiváció (M)* az utazási döntés legfontosabb eleme, a marketing tevékenység kapcsolódási pontja. A területi turizmustervezés nagy kihívását is a régió- és településmarketing eszköztárának alkalmazása jelenti, hiszen a helyek versenyében az a település/térség lehet versenyképesebb, amely a célcsoportok igényeinek leginkább meg tud felelni: helyi lakosság, turisták, befektetők [1]. A *vásárlóerő*, vagy diszkrecionális jövedelem (**VE**) ugyancsak behatárolja a kereslet kialakulását, a turisztikai vállalkozások piaci esélyeit. Hisz adott infrastrukturális elemek működtetése (MN+I) csakis akkor tartható fenn, ha van miből

biztosítani a működési költségeket fedező és nyilván profitot is eredményező árbevételt. A *szabadidő (SZ)* a keresleti alrendszer egyik legszigorúbb eleme, nagymértékben meghatározza a turisztikai tevékenységek szezonálisát, koncentrálja a keresletet az év bizonyos periódusaira, nagy megterhelést jelentve a kínálati alrendszer minden eleme számára. A szezonális hatásainak csökkentése olyan feladat, amely csupán a turizmusrendszer belsejéből csak részben befolyásolható (extraszezonális árkedvezmények, programkínálat diverzifikálása évszaki specifikumok szerint, rendezvények szervezésével stb.).

A kínálati és keresleti elemek lehetséges kapcsolatainak vázolását az alábbi mátrixban (1. ábra) jeleníthetjük meg, ahol minden elem minden elemhez kapcsolódik, a fogalmi úton megállapított kapcsolatok relevanciája azonban eltérő mértékű lehet.

	A	I	MN	M	VE	SZ
A	A-A	I>A	MN>A	M>A	VE>A	SZ>A
I	A>I	I-I	MN>I	M>I	VE>I	SZ>I
MN	A>MN	I>MN	MN-MN	M>MN	VE>MN	SZ>MN
M	A>M	I>M	MN>M	M-M	VE>M	SZ>M
VE	A>VE	I>VE	MN>VE	M>VE	VE-VE	SZ>VE
SZ	A>SZ	I>SZ	MN>SZ	M>SZ	VE>SZ	SZ-SZ

(A – attrakciók; I – infrastruktúra; MN – menedzsment;
M – motiváció; VE – vásárlóerő; SZ – szabadidő; > hatások irányultsága)

1. ábra: Elemek és kapcsolatok a turizmus rendszerében

Forrás: Saját szerkesztés.

A fent vázolt elemek és kapcsolatok jórészt a turizmusrendszer *belső környezetének* összefüggéseit tárják elénk. Ez azt is jelenti, hogy akár vállalati szinten, akár területi szinten kutatjuk is a turizmus térbeli meghatározottságait és megnyilvánulásait, ezeket az elemeket sorra mind meg kell(ene) vizsgálnunk.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az egyes elemtípusok mennyiségi, minőségi paramétereinek alakulását nemcsak ezek a hatások és kapcsolatok befolyásolják, hanem – a terjedelmi korlátok miatt itt nem tárgyalt – *külső környezetből* érkező hatások is.

Ha a turizmusrendszer elemeinek belső kapcsolatait a két alrendszer függvényében tipizáljuk, a mátrixban 4 mező rajzolható ki, az alábbi kapcsolat-típusoknak megfelelően:

	Kínálati elemek	Keresleti elemek
Kínálati elemek	a) típus	b) típus
Keresleti elemek	c) típus	d) típus

- a) kínálati elemek közötti kapcsolatok,
- b) keresleti elemek hatásai a kínálati elemekre,
- c) kínálati elemek hatásai a keresleti elemekre,
- d) keresleti elemek közötti kapcsolatok.

2. ábra: Kapcsolattípusok a turizmus belső rendszerében
 Forrás: Saját szerkesztés.

A turizmus kínálati elemei közötti kapcsolatok és a kínálati elemek hatásai a keresleti elemekre

A mátrix a) és c) mezőiben megjelenített összefüggések 9+9-féle hatásmechanizmust tükröznek, mert pl. az $A>I$ kapcsolat nem cserélhető fel az $I>A$, vagy az $A>MN$ ill. $MN>A$ típusú összefüggéssel. Néhány példa erejéig tekintsük végig ezeket az összefüggéseket, milyen tartalmakat is hordozhatnak ezek a fogalmi keretek?

Az attrakciók és az infrastrukturális elemek kapcsolatai egyrészt arra vonatkoznak, hogy a térben jól meghatározható helyekhez kötött természeti elemek, vagy a kulturális örökség tárgyi és szellemi tartalmai telepítő tényezőként jelennek meg az infrastrukturális elemek ($A>I$), ill. turisztikai szolgáltatások ($A>MN$) számára. A telepítő tényező jelleg nemcsak azt jelenti, hogy a turizmus számára erőforrásként megjelenő táji adottságra közvetlenül ráépül az infrastrukturális bázis, pl. egy üdülőhely a maga szállodáival stb., hanem azt is, hogy a térben különböző pontokban lokalizált attrakciók és infrastrukturális elemek egy része között térbeli mozgásfolyamat kell, hogy kialakuljon (odautazás a tartózkodási helyről) s ebben nyilván az attrakciók megközelíthetősége kulcsszerepet játszik. A közlekedési utak viszont értelmezhetőek az infrastruktúra részeként (mint a rendszer belső eleme) de úgy is, mint a térség technológiai, műszaki környezetéből adódó külső tényező is, ami természetesen nem választható el az ország gazdasági és politikai környezetétől. Az attrakciók mennyiségi és minőségi jellemzői korlátozó tényezők is egyben, azaz az illető térbeli elemnek van egy *terhelhetőségi határa*, elég, ha példaként idézzük azt, hogy egy ásványvízfeltörés vízhozama és vegyi összetétele bizonyos méretű és típusú gyógykomplexum létrehozását teszi lehetővé. Az attrakciók közötti kapcsolatok ($A-A$) általában komplementer jellegűek, egymást szinergikus módon kiegészítik, sokoldalúbb turisztikai hasznosítási lehetőséget kölcsönözve az adott tájnak. De épp a hasznosítási módok különbözősége az, ami konfliktus elemeket hordozhat magában, pl. olyan hegyvidéki természetvédelmi területek esetén, ahol a terepadottságok és a klimatikus jellemzők esetleg rendkívül kedvező fel-

tételt nyújtanának a téli sportok telepítésének. Ezzel szorosan összefügg az a kérdéskör is, hogy az infrastruktúra kiépítése (szállodák, vendéglátóhelyek, szórakozási és szabadidős létesítmények stb.) milyen mértékben terheli a természeti erőforrásokat vagy éppen az esetleg hagyományos építészeti környezetet ($I > A$). Ezeket a szempontokat nemcsak a területrendezési tervek összeállításánál, hanem az egyes létesítmények megvalósíthatósági tanulmányainál, környezeti hatásvizsgálatoknál is célszerű figyelembe venni [9].

Az infrastrukturális elemek összehangolásának az igénye ($I-I$) leginkább az üdülőhelyek településgazdálkodási problémái esetén merül fel, hisz adott kapacitású sípályákkal rendelkező hegyi üdülőhely adott szálláshely és vendéglátó kapacitással, megfelelő nagyságú parkoló felülettel is kell, hogy rendelkezzen. Az infrastruktúra működtetése ugyanakkor megfelelő szervezési, üzemeltetési tevékenységet, megfelelő nagyságú és minőségű humán erőforrást feltételez ($I > MN$), a menedzselés módja viszont nagyban hozzájárul az infrastruktúra működőképességének, versenyképességének biztosításához ($MN > I$). Az attrakciók és a menedzsment, azaz a turisztikai vállalkozások közötti összefüggések rendkívül sokoldalú problémakört ölelnek fel, kezdve attól, hogy ahhoz, hogy a természeti és kulturális örökség elemei vonzerővé, turisztikai erőforrássá is minősüljenek, valamilyen formában menedzselésre is szorulnak, azaz a turisztikai vállalkozás hozza létre a közvetlen kapcsolatot a turista és az illető objektum között. Az attrakciók menedzsmentje ($A > MN$) nem esik egybe a látogató-menedzsment fogalmával [7], már csak azért sem, mert egyes attrakciók nem kizárólag turisztikai funkciókat szolgálnak, ez esetben pedig külön társadalmi/piaci szereplő gazdálkodik az illető erőforrással (pl. egy nemzeti park, múzeum vagy éppen egy víztároló duzzasztógátja), és más szereplő bonyolítja a turisztikai tevékenységet. A turisztikai vállalkozások üzletpolitikája, karaktere, valamint a tevékenységüket adott területeken behatároló jogi-politikai környezet visszahat a vonzerők minőségi és mennyiségi paramétereinek alakulására ($MN > A$). Mind az attrakciók turisztikai hasznosítása, mind pedig az infrastruktúra elemeinek működtetése a társadalmi és piaci szereplők hálózatos együttműködését teszi szükségessé, a turisztikai piac, azonban nemcsak az együttműködő, hanem az egymással versengő vállalkozások aktivitási tere is ($MN-MN$). Ugyanazon természeti erőforrást, kulturális objektumot az egymással versengő utazásszervezők is igénybe veszik. Ha kiadásai között megjelennek olyan költségtételek, melyek szerződéseikben vagy jogszabályban rögzített módon hozzájárulnak az attrakciók fenntartásához, akkor elmondható, hogy részben átháríthatók a haszonélvezőkre a turizmus externális hatásai, társadalmi költségei is.

A turizmus létrejöttének egyik alapvető tényezője az a kapcsolat, ami a természeti és kulturális örökségi értékek valamint a turisták motivációja között létrejön ($A > M$). Az attrakciók jellege és térbeli lokalizációja önmagában olyan tényező, amely a keresleti alrendszer elemeire gyakorolt hatásával szinte önműködően szegmentálja a piacot. A ásvány- és hévizek a gyógy- ill. egészségturiz-

mus, a néprajzi, kulturális, vallási, történelmi emlékhelyek, értékek főleg a kulturális és örökségturizmus iránt fogékony társadalmi csoportokat vonzzák, a természetvédelmi területek az ökoturistákat stb. Hogy egyes területeken a tömegturizmus vagy az alternatív turizmusformák lesznek-e jellemzőek, az nemcsak az attrakciók jellegéből ($A > M$), hanem a kiépített infrastruktúra jellegétől ($I > M$) és a szolgáltató szervezetek üzletpolitikájától ($MN > M$) és nyilván a jogi környezettől is függhet (pl. környezetvédelmi előírások). Az infrastruktúra elemei olykor motivációs tényezőt képezhetnek, főleg ha az üdülőkomplexumokra, tematikus parkokra, konferenciaközpontokra, sportbázisokra stb. gondolunk ($I > M$). A szálláshelyek, vendéglátóhelyek, szórakoztató vagy egészségmegőrző létesítmények jellege, színvonala nagyobb mértékben szelektálja a vendégkört a vásárlóerő ($I > VE$), mint a motiváció vagy a szabadidő-gazdálkodásra gyakorolt hatás alapján. Az infrastruktúra hatása a szabadidő-költségvetésre leginkább a közlekedési útvonalak és eszközök ($I > SZ$), ill. az ezekhez kapcsolódó szolgáltató tevékenységek esetén releváns ($MN > SZ$). Az attrakciók jellege és sűrűsége adott területen, az azok megtekintésére szervezett szolgáltatások befolyásolhatják mind a vásárlóerő, mind a szabadidő-költségvetés ráfordításait. Jól menedzselt, változatos és vonzó programkínálat hosszabb tartózkodásra és nagyobb költségre ösztönözheti a vendégkört, ami nyilván a fogadóhely gazdasági és társadalmi életére multiplikáló hatással bír és intenzívebb kapcsolatot alakíthat ki a látogatók és a helyi közösségek között.

A turisztikai keresleti elemek közötti kölcsönhatások és hatásaik a kínálati elemekre

A turisztikai keresleti alrendszer elemei a (tényleges és potenciális) turisták három alapjellemezőjét s azok egyéni vagy csoportos kombinációját foglalják magukba, sajátos szegmensekre tagolva a piacot. Esetenként a célcsoportok kiegészítik egymást a vállalkozások számára, de az sem kizárt, hogy különböző szegmentációs szempontok alapján adott helyen egy időben nem kompatibilisek, már csak azért sem, mert eltérőek az elvárásaik a különböző szolgáltatások iránt, az adott helyen való tartózkodásuk során eltérő magatartásmintákat követhetnek egyrészt a helyi közösségekkel szemben, másrészt a többi látogató jelenlétével kapcsolatban (pszichológiai teherbíró képesség) stb. Ezeket az egyéni és csoportos jellemzőket nyilván mind a küldő, mind a fogadó területek társadalmi-kulturális környezete, mind pedig a turisták személyiségtipológiája, társadalmi hovatartozásuk, és nem utolsósorban a programbonyolító, szervező piaci szereplők látogatómenedzsment módszerei is befolyásolják. A motivációs csoportok adott hely látogatói körében meg is férhetnek, de ki is zárhatják egymást, gondolhatunk itt az egyes etnikumok, felekezeti csoportok vagy éppen a különböző zenei irányzatok rajongói stb. közötti kapcsolatok jellegére ($M-M$). A vásárlóerő és a szabadidő olyan tényezők, melyek jórészt a turistakibocsátó térségek társadalmi, gazdasági, politikai környezete által meghatározottak. Jellemző

szegmenseket alkothatnak a nagyobb szabadidővel, de kisebb vásárlóerővel (pl. kisnyugdíjasok, fiatalok), vagy kevesebb szabadidővel és nagyobb vásárlóerővel rendelkező csoportok (pl. vállalkozók, üzletemberek). A szabadidővel és vásárlóerővel való gazdálkodás esetenként egyéni döntés, motiváció függvénye, így a marketingszakma által befolyásolható terület (MN>M>SZ, M>VE). A vállalkozások, vagy adott üdülőhely menedzsmentje számára lehetőség nyílik a szezonon kívül is működtetni a kapacitást, ha az infrastruktúra, a szolgáltató tevékenység alkalmazkodik a szabadidő-gazdálkodási igényekhez, vagy a különböző vásárlóerejű csoportokhoz. Keresleti oldalról szemlélve, a szabadidő hatékonyabb felhasználása érdekében a turista választ az attrakciók (közelebbi, könnyebben elérhető), az infrastrukturális elemek, pl. közlekedési eszközök és szolgáltatások közül (SZ>A, SZ>I, SZ>MN). Ugyanígy utazási döntési alternatívákat jelenítenek meg a vásárlóerő és a kínálati elemek közötti összefüggések (VE>A, VE>I, VE>MN). Adott térség tipikus látogatóinak vásárlóerővel kapcsolatos paraméterei behatárolják az ott működő vállalkozások értékesítési lehetőségeit is (vendéglátás, szállás, program stb.). A turizmus rendszerét kívülről érő hatásként foghatók fel a kormányzati szociálturisztikai kezdeményezései (politikai környezet), vagy a szakszervezeti üdültetési rendszer (társadalmi környezet) működtetése.

TURIZMUSTERVEZÉS TERÜLETI MEGKÖZELÍTÉSBN

A turizmus területi tervezésében a *helyi sajátosságokat* nyilvánvalóan nem lehet mellőzni, főleg a turizmus változatosságigényes jellege miatt.

A koncepcióvezérelt tervezésben az adott értékválasztás normativitása a térbeli viszonyrendszerek relativitását emeli ki, nem objektíve meghatározott, hogy milyen térelemet kell megváltoztatni vagy éppen létrehozni. A turizmus-tervezésre is igaz, hogy „már nem a *térszerkezet jellegének* változása a lényeg, hanem az a folyamat, ahogyan az *ember látja és megváltoztatja* ezt a térszerkezetet.” [12]. Az ember térbeli viselkedésének a turizmuskutatókban és tervezésben igen nagy a jelentősége, hiszen a turisztikai utazás oka, kiváltója az emberi tudatban, lélekben rejtőzik, a turisztikai termékek kialakításánál, menedzselésénél, a desztinációk versenyképessé tételénél a fogyasztói igények, preferenciák megismerése alapvető. Ugyanakkor a környezeti problémák megoldása is sok esetben az egyéni és csoportos magatartásformák alakíthatóságától függ [2].

A turizmus területi tervezésében és fejlesztésében alapvetően két eltérő megközelítés tételezhető: egyfelől az *ágazati megközelítés*, ami a turisztikai ágazatokban, vagy azokhoz szorosan kapcsolódó termelő és szolgáltató ágazatokban tevékenykedő vállalatokra, vállalkozásokra és a gazdaságpolitika szektorális gondolkodásmódjára jellemző és alapelveként a hatékonyságot fogadja el, míg a *területi megközelítés* jórészt a helyi közösségek életminősége javítását, a méltányosság elvének érvényesítését tartja szem előtt. A két megközelítés mód

két külön alapállást, értékirányultságot jelenít meg. A spontánul fejlődő turizmus egyre feltűnőbben megnyilvánuló negatív hatásai a *fenntartható turizmusfejlesztés* megteremtésének szükségességére hívják fel a figyelmet [4], [8], [9]. A fenntartható fejlődés elve az ágazati és térségi szemlélet, a hatékonyság és a méltányosság elvei érvényesítésének szintéziseként fogható fel. A környezetminőség megőrzése, javítása a turizmusban egyre inkább mindkét megközelítés sajátosságává válik.

LENGYEL MÁRTON a turizmus tudatos fejlesztésének eszközeiként kiemeli: a *tervezést*, a tervek megvalósításához elengedhetetlen korszerű *intézményrendszer* megteremtését, megfelelő közgazdasági és jogi *szabályozást*, ezen belül a magán- és közberuházásokat a tervcélok megvalósítására készítő *ösztönző rendszer* kialakítását [6]. A turizmusfejlesztés alapjául szolgáló területi tervezés során meg kell vizsgálni és határozni a turizmusnak a környezetében játszott – *adott és kívánt* – jelentőségét, más érdekeltségekkel való kapcsolatát, ugyanakkor a turisztikai kínálat alkotó elemeinek harmonizálását. Ahhoz, hogy a turizmuspolitika koherens és gyakorlatba ültethető legyen, annak az a feltétele, hogy a területi tervezés az integrált közösségi tervezés gyakorlatát kövesse, a tervek kidolgozásában és elfogadásában pedig kiemelt jelentőséget kapjon az *egyeztetés*. A fentiekben felvázolt turizmusrendszer-modell arra lehet alkalmas, hogy egyrészt a teret operacionalizálhassuk, másrészt a térben, különböző léptékeken megjelenő és ható folyamatok oksági összefüggéseit megragadhassuk.

ÖSSZEGZÉS

A turizmus területi tervezésében a fenntartható fejlődés iránti elkötelezettség eszmei alapját jelentheti a tervezési gyakorlatnak. A megrendelő igényeitől függetlenül a tervezőnek a közösségi érdekeket, értékválasztást is integrálnia kell. A közösség értékrendjének megismerése azonban nem lehet egyenlő a megrendelő óhajának meghallgatásával, célszerűbb tisztázni a fejlesztésben érintett célcsoportokat, azok szegmenseit és a helyzetfeltárási szakasz során mélyebben megvizsgálni az igényeket és lehetőségeket. A turizmus területi tervezése stratégiai jellegű, amennyiben a tervezési folyamat eredményeképpen megszülető tervdokumentum valóban elfogadásra és végrehajtásra kerül, biztosított a nem kívánt hatások kiküszöbölése, adottak a visszacsatolás információáramlási feltételei és a végrehajtás módosításainak lehetőségét biztosító szervezeti keretek. A stratégia fenntarthatóságának, életképességének biztosítékát egyfelől a szakszerűség, a problémákban való tisztánlátás, másrészt a tervdokumentumok egyeztetése jelentheti. A rendszerszemlélet adhatja a területi turizmuskutatás és tervezés szakracionális jellegét, a stratégiai szemlélet, a gyakorlatorientáció viszont a tervezést kontextus és értékválasztás-függővé teszi.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Ashworth, G. J.–Voogd, H. (1997) **A város értékesítése. Marketing-szemlélet a közösségi célú várostervezésben.** Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [2] Buday-Sántha A. (2002) **Környezetgazdálkodás.** Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- [3] Faragó L. (2003) **A koncepcióvezérelt tervezés általános elmélete.** A doktori értekezés tézisei. Pécs, PTE Bölcsészettudományi Kar Multidiszciplináris Doktori Iskola.
- [4] Inskeep, Edward (2000) **A fenntartható turizmus fejlesztése. Irányelvek a turizmus tervezőinek é szervezőinek.** Budapest, Geomédia Kiadói Rt.
- [5] Lengyel M. (1994) **A turizmus általános elmélete.** Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó.
- [6] Lengyel M. (2002) A turizmus tervezésének néhány aktuális kérdése. – **Kutatás a turizmusban – A turizmus aktuális kérdései Magyarországon.** Pécs, PTE Turizmus Tanszék. pp. 6–23.
- [7] Puczko L. – Rátz Tamara (2000) **Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei.** Budapest, Geomédia Rt.
- [8] Puczko L. – Rátz Tamara (2001) **A turizmus hatásai.** Budapest, Aula Kiadó.
- [9] Sántha A. (1996) **Környezetgazdálkodás. Részletes rész.** Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [10] Tasnádi József (1999) Települések, kistérségek turisztikai marketing-tevékenységének elméleti és módszertani kérdései. – **Turizmus Bulletin** 1999/4. Budapest, Magyar Turizmus Rt.
- [11] Tasnádi József (2002) **A turizmus rendszere.** Budapest, Aula Kiadó.
- [12] Tiner T. (1996) Az image-vizsgálatok helye és szerepe a városföldrajzi kutatásokban. (Az angol és amerikai image-kutatások sajátosságai). – **Tér-gazdaság-társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak** Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, pp. 117–135.

SUMMARY

The issue which we are trying to address in this study is the possibility of defining those *situation and decision components*, which are meant to correct – in some way – any malfunctions met in the operation of the territorial system of tourism. Likewise, what contribution can geography bring – and especially tourism geography - in dealing with tourism phenomena, to which the multitude and complexity of the various aspects of tourism inevitably lead us. Although the concept of the “system of tourism” is not new in the literature, when dealing with the geographical phenomena of tourism, the accent always falls on the

basic components of the tourism phenomena (resources, infrastructure, tourist flow) and not on the relationships between them - and even less on the possibility of changing partners for specific purposes. This conceptual activity seems to overcome the geographical approach and argues for a reduction of the gap between geography and other sciences, with a view to study economic spatiality and society.

INTEGRÁLT FALUSI TURIZMUS A TÉRSÉGI MARKETINGBEN

Lux Gábor

PhD-hallgató

PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

A TÉRSÉGI MARKETING

Az elmúlt évtizedekben a marketing fokozatosan túllépett eredeti határain és a gazdaság egyre újabb és újabb területein vált a stratégiai gondolkodás és döntéshozás átfogó szemléleti keretévé, amelyhez kiterjedt eszközrendszer tartozik. Ez a kettős szerepkör a modern piac információellátásához köthető és szoros kapcsolatban van annak versenyjellegével. A marketing alkalmazhatósága és sikere a vállalati működéshez hagyományosan nem köthető területeken elsősorban annak függvénye, hogy milyen mértékben jelenik meg bennük a piaci orientáció.

A települések és más területi egységek – kistérségek, megyék, régiók – működése elsősorban a közsférához köthető. Ennek megfelelően csak korlátozottan beszélhetünk róluk piaci aktorokként. Nem ismeretlen azonban számukra az egymás közötti versengés; hol a magánszféra befektetéseiért, hol a kormányok és más testületek figyelméért, forrásaiért. Ez a versenyszemlélet már a múltban is kézzelfogható előnyök megszerzésével járt és a helyi érdekek érvényesítését szolgálta. Napjainkban, amikor mind a települések, mind a területi érdekeket megtestesítő szervek egyre nagyobb autonómiát élvezhetnek döntéseikben, a marketingszemlélet megjelenése az erősödő piaci orientáció, a fokozódó verseny következménye. A helyi és térségi marketing nem fölváltja, hanem megújítja, új eszközökkel és átfogó szemléletmóddal gazdagítja a már létező versenytevékenységet. Így a fejlesztési politika egyik eszközévé válik.

A helyi és térségi marketing eladásra kínált terméke maga a *hely*: egy falu, egy táj vagy egy teljes régió, annak számos, egymással kölcsönhatásban álló elemével. Az így létrejövő áru több vonásában különbözik a hagyományos termékektől. Komplex, mivel a köz- és magánjavak sokaságából álló heterogén kínálat hasonlóan heterogén (eltérő szempontok szerint szelektáló) kereslettel találkozik nagyszámú cserefolyamat során. A vevői kör magában foglalja a helyi aktorokat is; a külső érdeklődők megnyerése mellett fokozott figyelmet érdemel a belső marketing, sokszor beleértve ebbe leendő „eladók” meggyőzését. Az áru kettős természetű: megítélésében valós tulajdonságain túl, sőt, azt gyak-

ran meghaladó jelentőséggel van jelen a róla korábban kialakult szubjektív összkép, amely így a termék részévé válik. Végül megkülönböztető vonás a legtöbb hagyományos árutól, hogy a hely nehezen fejleszthető. Megváltoztatása hosszú időt vesz igénybe, jelenlegi állapotában pedig akár évszázados állapotokat, sajátosságokat konzerválhat. [5]

A turizmus számára a helyi és térségi marketing alkalmazása magától értetődő. A vonzerők nagy része eleve helyhez vagy területhez kötődik, s a kialakuló rekreációs zóna egyben a termék határait is kijelöli. A falusi turizmus esetében, mint az alábbiakban majd látható, még nagyobb jelentősége van a térségi szemléletnek.

A RURÁLIS TÉR MINT SAJÁTOS TERMÉK

A tömegturizmus telítődésével, válságjelenségeivel párhuzamosan terjedt el Nyugat-Európában a falusi turizmus szemlélete, mint azt kiegészítő de nem felváltó idegenforgalmi irányzat. A falusi turizmus célterületei pont azok a helyek, amelyeket eddig elkerült a tömeges érdeklődés. Az ilyen kiépítetlen, „autentikus” vidékek másféle vendégkört vonzanak és fejlesztésük is másféle megközelítést igényel. Míg a tömegturizmust elsősorban jelentős gazdasági terméke helyezte az állami figyelem középpontjába, a falusi turizmusban a vidékfejlesztés céljait megvalósítani képes tevékenységet, a rurális térségek revitalizációjának egyik potenciális eszközt látják.

Természetesen ahogyan a biotermelés sem jelenti a hagyományos agrár-gazdálkodáshoz való visszatérést, úgy a falusi turizmus is úgy jeleníti meg a falu, a vidék hagyományos értékeit, hogy azokat összeköti a modern igényekkel és értékekkel – mind a fogadók, mind a vendégek részéről. Az infrastrukturális fejletlenség, a szegénység és a nyomor látványa negatívan befolyásolja a térségi imázst; a fogadóképesség előfeltétele a tiszta, rendezett környezet, az alapvető civilizációs szint megléte. [1]

A falusi turizmus által kínált termék több tekintetben eltér a tömegturizmus vonzerőitől. Hiányoznak a kiemelkedő jelentőségű építészeti és egyéb vonzerők, ehelyett maga a táj, a rurális tér válik az érdeklődés tárgyává. Ez a táj egyfajta komplex imázsként jelenik meg a potenciális fogyasztókban, és egyszerre kapcsolódik tájképekhez, ízekhez, benyomásokhoz vagy akár a helyi élet specifikus vonásaihoz, következésképpen vonzereje igen szorosan kapcsolódik mind a kultúrtáj állapotához, mind a kulturális örökség megőrzéséhez. Míg a tömegturizmus mindenki által ismert, messziről is embereket vonzó látványosságokra épít, a falusi turizmus esetén inkább helyi nevezetességek, értékek mozaikszerű halmazáról beszélhetünk. Ezeket az értékeket a látogatókban, sőt, gyakran a fogadóknak is tudatosítani kell. Együttesen a számos kis vonzerő eladható termékévé fejleszthető és piacra vihető.

Nyugat-Európában a hagyományosan az agrártermelés célját szolgáló épületek, tevékenységek idegenforgalmi hasznosítása vált a falusi turizmus alappillérvé; a családi farmgazdaság tevékenysége, működése alakult át és vett föl új funkciókat. A vendégek az aktív időtöltés egyik lehetséges módját látták a hagyományos parasztgazdaság munkájának, életének megismerésében, a gazdák pedig a fokozódó agrárversenyből való kilépés, esetleg a tevékenységdiverzifikáció módjaként tekintettek rá. A turizmus és a mezőgazdaság közötti szerves kapcsolat a kultúrtáj rendbentartásához, a tájgazdálkodáshoz hozzájárulva állami és uniós elismerést nyert, a közösségi agrárpolitika reformja során is figyelembe vették a továbblépés egy lehetséges útjaként.

A MAGYAR FALUSI TURIZMUS

Magyarországon a két világháború közötti időszak előzményei [8] és a világháború, majd a szocializmus hosszas szünete után az 1980-as években kezdett ismét elterjedni a vidéki vendégfogadás, s az 1990-es években nálunk is kezdtek megjelenni a falusi turizmus fogadóintézményei. A nyugati trendektől eltérően a mai napig érezhető a fizetővendéglátás túlsúlya, amely voltaképpen a meglévő családi infrastruktúrára támaszkodó egyszerű szállásadásra korlátozódik. Mivel 1990 előtt magánszemélyek agrártermelésére csak a háztáji gazdaságokban volt lehetőség, a fizetővendéglátás sem kapcsolódott össze a mezőgazdasággal. A vendéglátók jellemzően ma sem tevékenységük diverzifikációjára törekvő földművesek, hanem a falusi értelmiség, akik legfeljebb önellátásra termelnek. A kialakult idegenforgalmi modell alacsony hozzáadott értéket termel és gyakran csekély vonzerővel bír. A képződő jövedelem legnagyobb részét a szállás biztosítójánál csapódik le; egyáltalán, hiányzik a lehetőség a pénz értelmes elköltésére, s ennél fogva az sem mondható, hogy a helyi lakosságnak különösen érdekében állna a turizmus fenntartása.

KOVÁCS DEZSŐ [2] a hagyományos fizetővendéglátás és a falusi turizmus közötti különbséget abban látja, hogy az előbbi a keresleti piac része, más vonzerőkhöz kapcsolódik; ezzel szemben az utóbbi a kínálati piacé, s magának kell komplex módon színvonalas termékkel alakítani a helyi vonzerőket. Ahol a vendég maga is képes szelektálni a rendelkezésére álló, általa ismert kínálatból, ott a szolgáltatásnak sem kell túllépnie a szállás biztosításán. Ezzel szemben a falusi turizmus feltételezi a vendéglátó aktivitását, kapcsolatát a vendéggel, mivel, bár valószínűleg léteznek olyan helyi érdekességek, programok, amelyek érdekesek lehetnek egy turista számára, de ezeket nem ismeri, mivel kevésbé látványosak és gyakran feltáratlanok. A vonzerők feltárása, piacképesé tétele, a kínálat fejlesztése olyan feladat, amely túlmutat az egyén vagy a család lehetőségein. Ezért, mint azt külföldi példák is mutatják, falusi, sőt, térségi összefogásra épülő kezdeményezésekre, a termék együttes értékesítésére van szükség. A falusi turizmust kínáló vidékek egyes vendégfogadói egyenként néhány kíná-

lati elemmel megjelenve már megteremthetnek egy fenntartható, folyamatos érdeklődést gerjesztő és visszatérő vendégeket vonzó hálózatot, amelyben meg kell jelenniük a vendéglátóknak, a hálózatszervező marketingvállalkozásoknak és a helyi közigazgatási szervezeteknek.

A FALUSI TURIZMUS INTEGRÁLT MEGKÖZELÍTÉSE

Szükségesnek tűnik, hogy a jövőben a falusi turizmus fejlesztését térségi alapon, a helyi gazdasággal való magasabb integrációt elérve valósítsuk meg. E fejlesztés kulcstényezője a hozzáadott érték növelése, amelynek egyrészt a vonzerők, másrészt a kapcsolódó szolgáltatások növekedésében kell megtestesülnie. A falusi turizmus körülményeit befolyásoló két legfőbb helyi tényező a mezőgazdaság és a települési környezet. Ezek együttesen hozzák létre a vidéki környezetet, amelyben a turizmus működése elképzelhető. Ennélfogva állapotuk, alakulásuk alapvető fontosságú: csak akkor beszélhetünk sikeres falusi turizmusról, ha a táj és a település vonzó, kellemes terepe a kikapcsolódásnak és az aktív időtöltésnek. Egyúttal fel kell ismerni a turizmus gazdasági potenciálját a mezőgazdaság és a települések fejlesztésében és meg kell találni azokat a megoldásokat, amelyek együttesen hozzájárulhatnak a vidék felemelkedéséhez. A falusi turizmus integrált megközelítése katalizátorként szolgálhat a fejlesztésben, a térségi marketing megvalósításában.

A *mezőgazdaság* a kultúrtáj fő létrehozójaként járul hozzá a turizmus megerősödéséhez: állapota, minősége vonzó vagy taszító tényező (a hazai táj karakterét pár kivétellel mindig az emberi gazdálkodás alakította ki, s a falusi turizmus vendégköre is ezt keresi vevőként). Az érdeklődés egyúttal kereslet is jelent, amely átfogja a Rurális Térségek Európai Chartája által definiált három mezőgazdasági funkciót. Kereslet jelentkezik az előállított helyi termékek iránt, keresett a rendezett ökológiai környezet és keresett az a termelési kultúra és hagyomány, amely a városi látogató számára ismeretlen érdekességet jelent. A mezőgazdasági vállalkozások oldaláról nézve alighanem az első és a harmadik tényezőre nézve a legmagasabb a fizetőképes kereslet, míg a tájfenntartás pozitív hatásai inkább közvetetten, hosszabb távon jelentkeznek. A helyi, tájjellegű termékek piaca sem elhanyagolható, és a vendégek fizetőképességének emelkedésével egyre jelentősebb lesz. A kisebb méretű gazdaságok számára lehetőségként kínálkozik az egységes térségi termékarculat, márka kialakítása; ezzel egy közös érték keletkezik, ami növeli az együttműködésben résztvevők mozgásterét, és egy későbbi, már térségen kívüli piaci expanzió alapkövévé válhat.

Ma még csekély jelentőségű a termelési kultúra, a hagyományos gazdálkodás terméké formálása és értékesítése. Az ismert történelmi okok mellett közrejátszik ebben a hazai mezőgazdaság mai állapota is: a kisüzemek tőkehiánya gyakran kizárja a vendégfogadást lehetővé tevő alapvető fejlesztéseket is (a

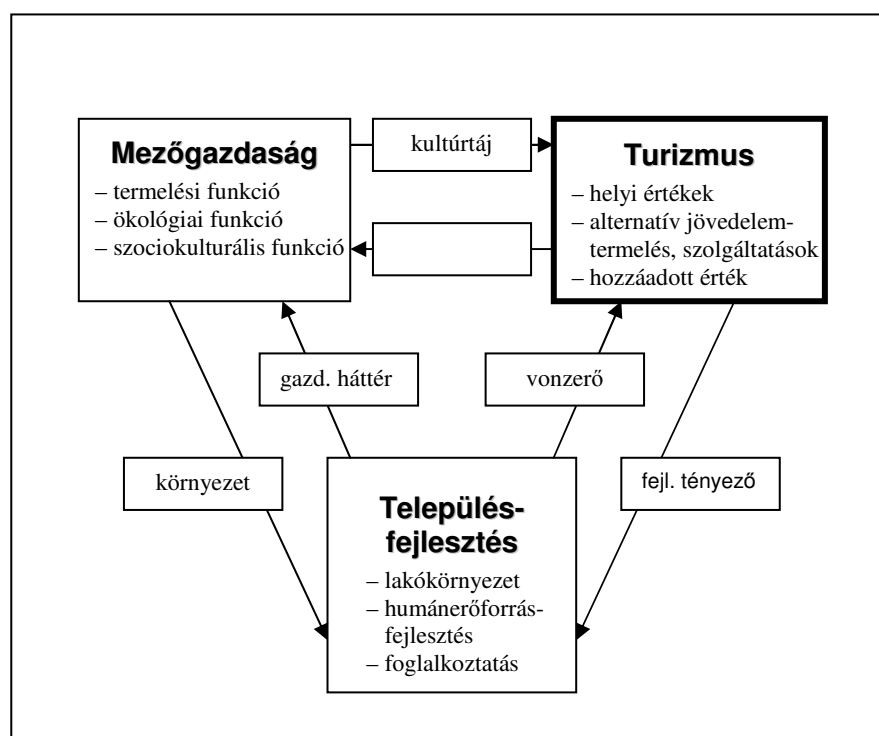
fennmaradt családi porták gyakran elhanyagoltak, leromlottak), a megmaradt nagyüzemek technológiája, környezete pedig általában már olyan modern állapotokat tükröz, amelyek csekélyebb érdeklődésre tarthatnak számot. Ennek ellenére a jövőben ez a forma válhat a falusi turizmus egyik legperspektivikusabb területévé, és ahogy nyugati példák is mutatják, akár családok, üzemek fő bevételi forrásává válhat.

A második tényező, a *településfejlesztés* a mezőgazdasághoz hasonlóan környezetet kínál a turizmus számára. Az épített lakókörnyezet a vendégfogadás legközvetlenebben megismert tere és egyben a vidéki kulturális örökség hordozója. Ez a tér a természeti környezethez hasonlóan lehet vonzó (a hagyományok modern igényeket is kielégítő átmentésével) vagy taszító (leromlottságával, szegénységével). Másrészt a település kínálja a kikapcsolódási, vásárlási lehetőségek, helyi szolgáltatások meghatározó részét, amelyeket a vendégek is kihasználhatnak. Így tehát míg a településimázs vonzerő a turisták számára, addig a turizmus munkalehetőséghez, fejlesztési forrásokhoz juttatja a települést és ennélfogva a térséget. A kapcsolat lehet közvetlen, de közvetett is azáltal, hogy a turizmusban képződött (többlet)jövedelmek a helyi gazdaságban kicsapódva mások megélhetéséhez is hozzájárulnak. [6]

A vendégfogadáshoz szükséges infrastruktúra létrehozása és fejlesztése általános helyi érdek és fordítva: kedvezően hat a vonzerőre, a település külső megítélésére. A fizikai infrastruktúra mellett fontos; sőt, egyre fontosabb a humán erőforrások állapota: a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek, így a sikeres turizmus is megkövetelik a folyamatos képzést, az innovatív szakemberek jelenlétét. Ez az idegenforgalom esetén fogadói kultúrát, alapos helyismertetést és legalább alapvető vállalkozói képzettséget is jelent.

A falusi *turizmus* mint az előző két tényezővel szoros kapcsolatban álló, tőlük függő tevékenység, csak akkor működhet optimálisan, ha megleli azokat a lehetséges kapcsolódási pontokat, amelyek összekötik a mezőgazdasági tevékenységgel és a települések gazdaságával és a közös érdekek felismerése révén közös cselekvést tesznek lehetővé. Ugyanakkor fel kell ismernünk, hogy az egyéni kezdeményezéseken túlnyúló, a helyi értékeket mobilizáló hálózatokra, együttműködésre van szükség, mivel a vonzerők kis méretéből és elszórtságából következően csak így érhető el a vonzerő kritikus tömege.

Mint korábban említettük, túl kell lépni a puszta szállásbiztosításon és meg kell teremteni a lehetőséget az érkező vendégek aktív kikapcsolódására, hogy ezáltal többletjövedelem, hozzáadott érték jöhessen létre. Ennek elérésére piacképes, eladható terméké kell alakítani a helyi értékeket, beleértve a gazdasági, építészeti és kulturális örökséget. Így az, ami egyéni képesség, hobbi, esetleg puszta érdekesség volt, szolgáltatássá, alternatív jövedelemtermelési lehetőséggé válik. Az anyagi érdekeltség hozzájárulhat azon értékek fennmaradásához is, amelyeket – a szegénység emlékeként – a feledésbe merülés veszélye fenyeget.

1. ábra: A falusi turizmus helyi környezete és kapcsolatrendszere
Forrás: Saját szerkesztés.

Végezetül szót kell ejtenünk arról, milyen lehetőségek adóttak a térségi szemléletű projektek, turizmusfejlesztés finanszírozására. Az előzőekben leírtak alapján a közeli jövőben a vidékfejlesztési célra létrehozott *LEADER+* uniós közösségi kezdeményezés tekinthető erre a legalkalmasabbnak. A *LEADER* szemlélet kimondottan helyi erőforrások területi elven megvalósuló mobilizálására épül. Bár az elnyerhető támogatás összege viszonylag csekély az egyéb közösségi forrásokhoz mérten¹, méretei és lehatárolása – 10–100 000 fős (aprófalvas területeken akár 5000 fős), homogén vidéki területek – ideálissá teszik a kisebb léptékű idegenforgalmi kezdeményezések kialakítására. A *LEADER* rugalmasságát fokozza a helyi akciócsoportok (LAG – Local Action Group) kezdeményezéseinek befogadása, a multiszektorális szemlélet, a társfinanszírozásra épülő megoldások preferálása és a területek közötti együttműködés elősegítése. Magyarországon jelenleg kezdődik a helyi akciócsoportok kiképzése, és az előzetes szelekción átesett kilencven–száz LAG-ból ötven számíthat jelenleg támo-

¹ Egy projekt 90, bizonyos esetekben 100 millió Ft támogatásban részesülhet.

gatásra: augusztusra huszonöt, 2006 áprilisára újabb huszonöt fog felkészülni tevékenysége megindítására.

Bár a 2007–2013-as uniós programozási periódusban a LEADER megszűnik mint önálló költségvetésű program, ezzel párhuzamosan sor kerül a közösségi agrár- és vidékpolitikába való integrációjára. [3] A három alapvető tengelyt (versenyképesség, tájhasználat, vidéki térségek fejlesztése) átszelve negyedikként jelenik majd meg az intézkedésekben, és egy 2005 júniusában meghozott döntés kimenetelétől függően az összes forrás 7 vagy 3%-ával gazdálkodhat. Ezért a LEADER-szemlélet és rendszer korai megismerése, adaptálása a hazai vidékfejlesztés – így a falusi turizmus – későbbi versenyképességét, helyzeti előnyét is megalapozhatja.

IRODALOM

- [1] Buday-Sántha Attila (1996): **Környezetgazdálkodás (részletes rész)**. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [2] Kovács Dezső (1995): **A falusi turizmus és fizetővendéglátás értelmezéséhez**. In: A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, III. Falukonferencia, Kovács Teréz szerk., Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 352–356.
- [3] Kovács Teréz (2004): **A vidékfejlesztés várható támogatási rendszere 2007–2013 között**. Tér és Társadalom, 4. sz. pp. 95–115.
- [4] Lux Gábor (2004): **Diplomamunka. A Zselic vidékfejlesztési kihívásai**. Pécs, Pécsi Tudományegyetem KTK, Regionális Gazdaságtan szakirány.
- [5] Piskóti István – Dankó László – Schupler Helmuth (2002): **Régió- és településmarketing**. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
- [6] Raffay Zoltán – Sári László (2003): **A rurális térségek gazdasági versenyképességének növelése a szolgáltatások fejlesztésével**. In: A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia, Kovács Teréz szerk., Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 190–199.
- [7] Rekettye Gábor (1999): **Értékteremtés a marketingben**. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [8] Sági Ernő Miklós (1934): **A falusi vendéglátás mestersége**. In: A falusi turizmus hagyományai (2002), Kovács Dezső szerk., Budapest, Mezőgazda Kiadó.

SUMMARY

Over recent years, the philosophy and methods of marketing have been extended to encompass a diverse range of activities, one example of which is the marketing of regions or localities. Territorial or regional marketing is especially important for rural tourism, where individual attractions are too small and too widely dispersed to reach a critical mass sufficient to attract guests. This fragmentation is accompanied by low added value and underdeveloped services - which further restricts the inherent possibilities.

This paper argues that an integrated approach to rural tourism is needed, and that its development must be carried out in cooperation with agricultural and local government interests, both of which could benefit from the increased economic activity, and both of which contribute to the attraction of a given locale or area. This integrated approach encourages better land management and the conservation of the rural cultural heritage. Financing can be made possible by utilising the resources of LEADER+, an EU community initiative whose philosophy will be integrated into the framework of a reformed Common Agricultural Policy during the 2007–2013 programming period.

A BALATON RÉGIÓ TELEPÜLÉSSZINTŰ REGIONÁLIS ELEMZÉSE

Marton István

PhD-hallgató egyetemi tanársegéd
Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Regionális Gazdaságtan Tanszék

BEVEZETÉS

A fejlett és fejletlen területek jelenléte a gazdasági térben minden társadalom állandó kísérője. A különböző területek között mutatkozó fejlettségbeli különbség komoly társadalmi és gazdasági problémák melegágya lehet.

Egy régióon belül, a fejlettségbeli különbségek mérésénél, a települési szint nyújtja a legpontosabb képet. Ugyanakkor a statisztikai vizsgálatok bármilyen mutatórendszerrel dolgoznak a vizsgált területek eltérő jellegzetességeiből adódóan nem képesek figyelembe venni minden lehetséges területi sajátosságot, és ebből kifolyólag elfedhetnek fontos eredményeket. A településszintű vizsgálatok eredményeinek pontosítása érdekében a statisztikai módszerek változói közé, a települési szakemberek véleményének figyelembevételével kialakított, az adott térségi jellemzők által determinált változó bevonása szükséges. Az így kialakított speciális településszintű mutató alkalmazásával a területfejlesztési források elosztása igazságosabbá, a célok meghatározása egyértelműbbé válhat.

Célom volt egy objektív, számszerűsíthető – a régióban és a régióról döntést hozók számára az objektív értékelést és prognózist megalapozó – településfejlettségi mérőmódszer kidolgozása. A módszer bemutatását és tesztelését a Balaton régió településeinek elemzésével vizsgáltam.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A vizsgálatok adatbázisa

A T-STAR adatbázis, 2002. december 31-re vonatkozó adatai (*1. táblázat*) a Balaton kiemelt üdülőkörzet összes településére vonatkozóan, ami összesen 164 települést jelent. A településszintű vizsgálatokba mindösszesen 36 mutatót vontam be a gazdaságfejlettség és turizmus vizsgálatához.

	Eredeti változók	Átalakított, az elemzésben használt változók	Súly	
			partközeli	további
1	Működő gazdasági szervezetek száma.	1000 lakosra jutó működő gazdasági szervezetek száma.	3,33	2,67
3	Szja.-alapot képző jövedelem.	1 állandó lakosra jutó szja.-alapot képző jövedelem.	3,93	3,1
4	Közüzemi vízvezeték hálózatba bekapcsolt lakások.	Közüzemi vízvezeték hálózatba bekapcsolt lakások aránya 1000 lakásra.	4,33	4,33
5	Csatornahálózat hossza.	1 km vízvezetékre jutó csatornahálózat hossza.	4,47	3,19
6	Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma.	Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában.	3,87	3,52
7	Vendégéjszakák száma.	1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma.	4,33	2,24
8	Kiskereskedelmi boltok száma	1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma.	3,6	3,1
9	Távbeszélők száma.	1000 lakosra jutó távbeszélők száma.	3,93	3,38
10	3-X szobás lakások száma.	Utóbbi 10 évben épített 3-X szobás lakások aránya.	3,73	2,95
11	Személygépkocsik száma.	1000 lakosra jutó személygépkocsik száma.	3,53	3,33
12	Betelepülők száma.	1000 lakosra jutó betelepülők száma.	3,13	3
	Elvándorlók száma.	1000 lakosra jutó elvándorlók száma.		
13	60 évnél idősebb népesség.	1000 főre jutó 60 évnél idősebb népesség arányának a reciproka.	3,67	3,67
14	A települések átlagos lélekszáma.	A települések átlagos lélekszáma	3,67	3,67
15	Halálozási ráta.	1000 főre jutó Halálozási rátának a reciproka.	3	3,19
16	Munkanélküliek száma.	1000 főre jutó Munkanélküliek aránya.	3,33	2,95
17	Tartós (180 napon túli) munkanélküliek száma.	Tartós (180 napon túli) munkanélküliek aránya.	3,07	2,81

1. táblázat: A településszintű gazdaságfejlettség-elemzéshez felhasznált eredeti és átalakított változók és a hozzájuk tartozó súlyértékek

A vizsgálatok módszere

Komplex Fejlettségi Mutató (KFM)

A vizsgálathoz a Balaton régió településszintű adatai (KSH, T-STAR) álltak rendelkezésemre 2002. év végére vonatkozólag. Az elemzésbe összesen 36 változót vontam be településenként (1. táblázat). A vizsgált változók egyrészt a települések gazdasági fejlettségét jellemezték és hasonlóak voltak a 24/2001. (IV. 20.) Országgyűlési Határozatban szereplő, a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek lehatárolásához használt mutatókhoz. Másrészt a T-STAR adatbázisból általam lettek kiválasztva olyan változók, amelyek az adott település turisztikai forgalmát mutatták. A komplex fejlettségi mutatóhoz az eredetileg rendelkezésre álló változókat a közös kezelhetőség érdekében át kellett alakítanom származtatott változókká, amelyek intenzitási viszonyszámokat jelentettek (ez általában 1000 lakosra való vetítés).

Első lépésként, T-STAR adatbázisból rendelkezésemre álló adatokból egy Komplex Fejlettségi Mutatót (KFM) számoltam. Az adatok (a változók) azonban, nem azonos nagyságrendűek és mértékegységűek, ezért először egy skála-összehangoló transzformációt végeztem el, hogy az adatokat együttesen lehesen kezelni.

A skála-összehangoló transzformációt a következő képlettel végeztem el:

$$\text{KFM} = \sum \frac{(X_i - X_{\min})}{T_x}$$

Ahol:

KFM = az adott település Komplex Fejlettségi Mutatója,

X_{min} = adott x változó minimális értéke a települések között,

X_i = adott x változó az adott településen,

T_x = adott mutató terjedelme (a legnagyobb és a legkisebb értékkel rendelkező település közötti különbség)

Azon változók esetében, ahol a változók magas értékei negatív irányban befolyásolták az adott település fejlettségét, (elvándorlás, halálozási ráta, 60 éven felüliek aránya) ott a változó reciprokával szoroztam be az egyenletet.

Ezen eljárás során minden változó azonos (0–1-ig terjedő) mérőskálán jelenik meg, így elvégezhető az összehasonlító elemzés. A gazdasági fejlettséghez kapcsolódó 17, és a turizmushoz kapcsolódó 19 érték számtani átlagát véve kaptam meg a településenként két Komplex Fejlettségi Mutatót, egyet gazdasági-fejlettségi és egyet turisztikai vonatkozásban.

A Súlyozott komplex Fejlettségi Mutató (SKFM)

A Komplex Fejlettségi Mutató gyengesége, hogy nem veszi figyelembe a területi sajátosságokat. Véleményem szerint, a Balaton régió speciális helyzetéből adódóan, a különböző statisztikai változók nem egyforma fontosságúak a térségben ezért, azokat egy komplex mutató megalkotásánál különböző súllyal kell figyelembe venni.

A turisztikai és gazdasági-fejlettségi mutatókat 1–5-ig terjedő skálán értékeltem a kérdőívet kitöltőkkel (polgármesterek, jegyzők, körjegyzők, ahol volt, a turizmus koordinálásáért felelős személy. Az 5-ös érték jelentette, hogy az adott változó kiemelt fontosságú a Balaton régió településeinek életében, értelemszerűen az 1-es értéket azok a változók kapták, amelyek a legkisebb szereppel bírnak.

A saját kérdőíves kutatásból származó súlyszámok segítségével egy új Komplex Fejlettségi Mutatót számoltam. Az új mutatót Súlyozott Komplex Fejlettségi Mutatónak (SKFM) neveztem el. Az SKFM értéket mind gazdasági-fejlettségi, mind turisztikai tekintetben kiszámoltam a Balaton régió összes

(164) településére vonatkozóan, majd ezt követően elemeztem a települések egymáshoz viszonyított fejlettségét e mutató értékei alapján.

A Súlyozott Komplex Fejlettségi Mutató kiszámításához az alábbi képletet használtam:

$$SKFM = \frac{\sum \frac{(X_i - X_{\min})}{T_x} \cdot S_i}{S_{\text{össz}}}$$

Ahol a már említetteken kívül:

S_i = adott x változó súlyértéke

$S_{\text{össz}}$ = a súlyok összértéke az adott településtípuson

A súlyszámok bevonása után is 0 és 1 közötti értékekkel rendelkeztek a települések és itt is a legfejlettebb települések az 1-es értékhez estek közelebb, míg a legfejletlenebbek a 0-s értéket közelítették meg. A továbbiakban ennek a két mutatótípusnak (KFM, SKFM) a segítségével elemzem a Balaton régió településeit, külön vizsgálva azokat turisztikai, és gazdaságfejlettségi szempontból.

EREDMÉNYEK

A Balatonra vonatkozó kutatások jelentős része az elmúlt évtizedekben a tó ökológiai állapotának, a vízminőségnek, a természeti környezet állapotának vizsgálatára irányult és azokat a körülményeket vizsgálta, amelyek e tényezőkre befolyással vannak. Az utóbbi időben azonban a tóval foglalkozó tudományos munkák között egyre nagyobb szerepet játszanak a gazdasági, turisztikai kutatások, amelyek sorába illeszthető a kidolgozott módszer bemutatását szolgáló adaptáció.

A súlyszámok vizsgálata

A súlyszámok kialakításakor a települések, önkormányzatok szakembereinek véleményét összegeztem, külön vizsgálva a part közeli és a további településeket. A válaszok értékeinek átlagát kiszámolva kaptam meg, a különböző súlyszámokat, külön a part közeli és a további településekre, fejlettségi és turisztikai szempontokból.

Megnevezés	Gazdasági-fejlettségi súlyok	Turisztikai súlyok
Partközeli települések	3,585	3,438
További települések	3,092	1,957

2. táblázat: A Balaton régió part közeli és további településeinek súlyszámai

A part közeli településeken, a gazdaságfejlettségi változók közel azonos arányban kaptak szerepet a turizmushoz kapcsolódó változókkal, azonban a további településeken, a turisztikai változók jóval kevésbé hangsúlyosak, mint a gazdasági-fejlettségi szintet meghatározók. Az adatok egyértelművé teszik a megállapítást, hogy a további tehát közvetlen vízparttal nem rendelkező települések életében kevésbé meghatározó a turizmus.

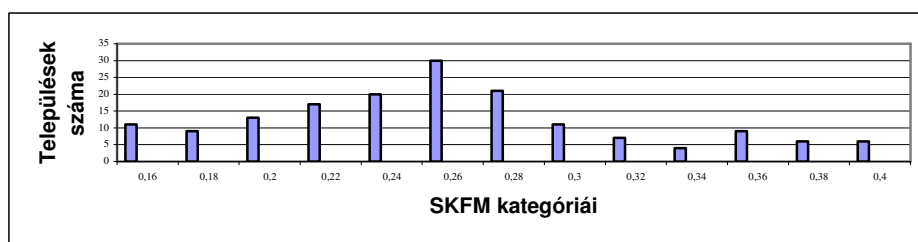
A súlyszámok elemzése (1. táblázat) rávilágít arra, hogy a Balaton régió part közeli településein felismerték a környezet megóvásának fontosságát. Lényegesnek ítélték a csatornázottság kérdését, ugyanakkor a térség adottságaiból következően a tartós munkanélküliséget és a népesség elöregedését nem minősítették számottevő veszélynek. A turizmus egyes változóihoz (vendégéjszakák, szállásférőhelyek száma) kapcsolódó magas súlyértékek azt mutatják, hogy a part közeli régióban a turizmus sikerességét még mindig a turisták számával mérik.

A további települések problémái megegyeznek az átlagos magyar falu problémáival. A legnagyobb probléma itt is az idős (inaktív) lakosság arányának növekedése és a települések elnéptelenedése. A turisztikai mutatók alacsony értéke jelzi, hogy a turizmus nem jelent valós alternatívát a helyben élők életszínvonalának növelésére.

A TELEPÜLÉSEK GAZDASÁGI-FEJLETTSÉGI SZEMPONTBÓL TÖRTÉNŐ ELEMZÉSE

A súlyozott komplex mutató megoszlása a Balaton régióban

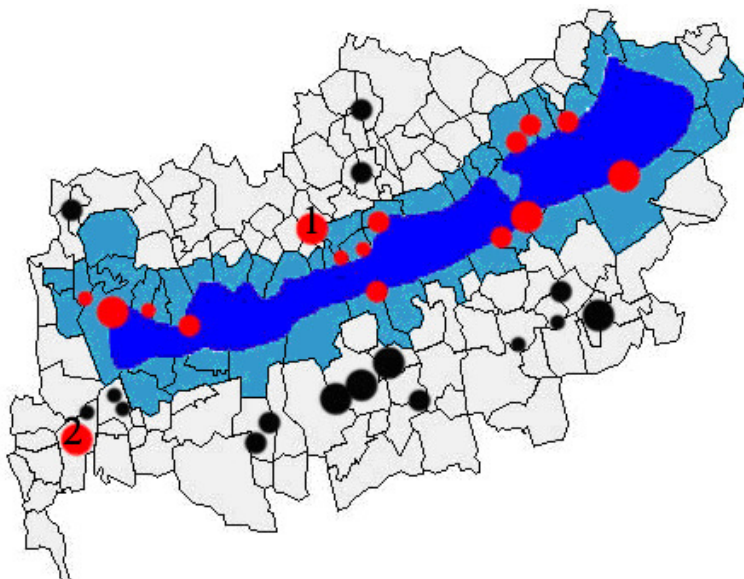
A Súlyozott Komplex Fejlettségi mutató eloszlása (1. ábra), azt mutatja, hogy a Balaton régióban az *átlagosnál fejletlenebb* (alacsonyabb gazdasági-fejlettségi SKFM mutatóval rendelkező) *települések vannak túlsúlyban*. Ugyanakkor nagyszámú átlagos fejlettségű település található a térségben. A magas SKFM mutatóval rendelkező települések alacsony száma azt jelzi, hogy van a régióban egy olyan kis csoportja a településeknek (jellemzően part közeli települések), amelyek a különböző magán és központi fejlesztések eredményeképp jelentősen eltávolodtak pozitív irányban az átlagtól.

1. ábra: A Balaton régió településeinek megoszlása a Súlyozott Komplex Fejlettségi mutató alapján, 2002. december 31.

A gazdasági-fejlettségi szempontból legfejlettebb és legfejletlenebb települések elhelyezkedés a Balaton régióban

A Balaton régió településeinek legfejlettebb és legfejletlenebb 10%-át a régió térképén ábrázoltam. Piros színnel jelöltem a legfejlettebb 10%-ba tartozó települések helyzetét, és fekete színnel a legfejletlenebbeket (2. ábra). A jelölés nagysága a rangsorban betöltött pozíció szerint változik (minél nagyobb a jel annál előrébb, fekete szín esetén annál hátrébb szerepel az adott térség).

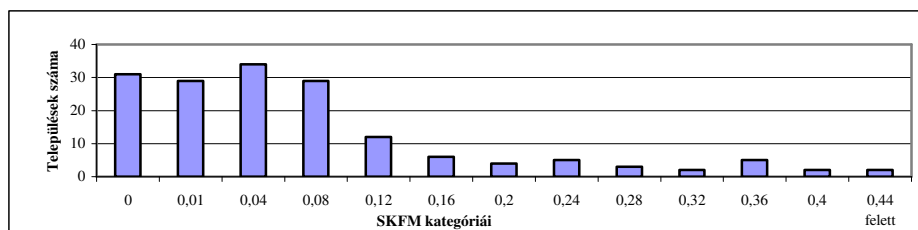
2. ábra: A legmagasabb (piros) és legalacsonyabb (fekete) gazdasági-fejlettségi SKFM mutatóval rendelkező települések (10-10%) elhelyezkedése a Balaton régióban

A térképen megfigyelhető, hogy két kivétellel (Kékkút 1, Zalakaros 2) minden fejlett település a part közeli településkategóriába tartozik. Ugyancsak szembevetendő az északi part dominanciája a déli parttal szemben. A legfejlettebb 16 településből 11 található az északi parton, míg a délin csak 4. A két kivételt jelentő település esetében a magas eredményeket, egyrészt a nagyszerű termál-adottságait jól kihasználó Zalakaros, másrészt az ásványvizéről (és palackozóüzeméről) méltán híres Kékkút produkálja.

A települések turisztikai elemzése

A turisztikai mutatók elemzésekor, azzal a sajátos helyzettel kellett szembenéznem, hogy bár a Balatonról mindenkinek először a turizmus jut az eszébe, vizsgálataim szerint a Balaton régió településeinek egy részén egyáltalán nincs statisztikailag mérhető idegenforgalom. Jellemzően a további települések közül kerülnek ki azok, ahol nem mutatható ki a turizmus de Veszprém megyében van egy partközeli település is (Balatonfőkajár) ahol a turisztikai SKFM értéke 0. Somogy megye további települései között van a legtöbb olyan település, ahol a turisztikai mutatót alkotó változók mindegyike 0 értékű volt.

Somogy és Zala megye part közeli települései között nincs olyan, ahol a turisztikai SKFM mutató 0 értékű lenne. Érdekes hogy bár Veszprém megye az, ahol a megye összes balatoni településére vonatkoztatott 0 SKFM értékkel bíró településeknek legkisebb az aránya (9,72%), Veszprém megyében van az egyetlen part közeli 0 SKFM-es település.

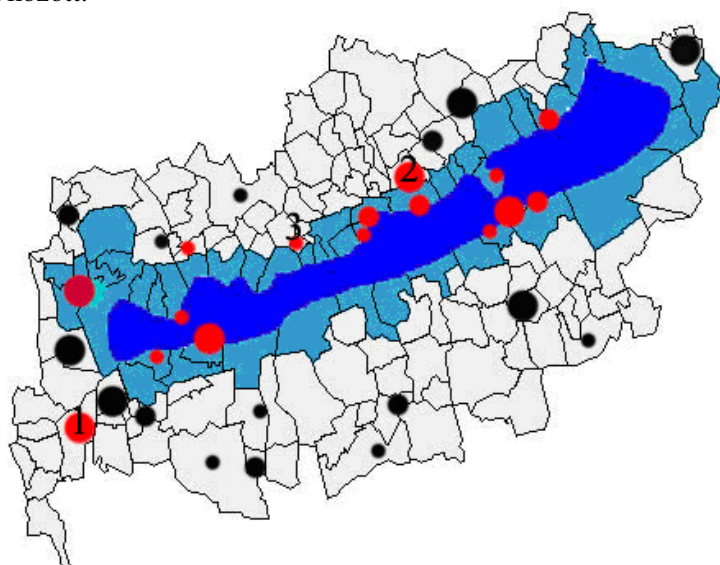
3. ábra: A települések megoszlása a Súlyozott Komplex Fejlettségi mutató alapján, 2002. december. 31.

A turisztikai szempontból legfejlettebb és legfejletlenebb települések elhelyezkedése Balaton régióban

A 4. ábrán turisztikai szempontok alapján ábrázoltam a legjobb és legrosszabb mutatókkal rendelkező településeket. Ugyancsak piros színnel jelöltem azon településeket, amelyek a legmagasabb mutatókkal rendelkeznek (a Balaton régió településeinek legjobb 10%-át) és fekete színnel a legalacsonyabb turisztikai mutatóval rendelkező 10%-ot. A 4. ábrát elemezve megállapítható, hogy a legmagasabb turisztikai mutatókkal rendelkező települések kevés kivétellel a part

közeli települések kategóriába tartoznak. (A piros szín és a körök mérete a fejlettséget jelzi, míg fekete színnel és növekvő mérettel jeleztem az alacsony mutatókkal rendelkező településeket). Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a magas turisztikai mutatók közvetlenül köthetők a vízpart közelségéhez és a közvetlen vízparti turisztikai termékekhez.

A kivételt jelentő települések között található Zalakaros (1), ahol a már említett termáladottságok teszik lehetővé az átlagot jelentősen meghaladó turistaforgalmat. A másik két település, amely szerepel a legjobb 10%-ban de a további települések kategóriába tartozik – Salföld (2) és Lesencefalu (3) – annak köszönheti magas turisztikai mutatóit, hogy a relatíve alacsony népességszámához viszonyított turisztikai forgalma jelentős, ugyanakkor az ábrán megfigyelhető, hogy szinte „érintik” a partközeli települések határát. A legalacsonyabb mutatókkal rendelkező települések közül nem található egy sem a part közeli települések között.

4. ábra: A legmagasabb (piros) és legalacsonyabb(fekete) turisztikai SKFM mutatóval rendelkező települések elhelyezkedése (10-10%) a Balaton régióban

ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltás óta nemcsak a régiók közötti különbségek erősödtek fel, hanem a régiókat alkotó települések között is jelentős fejlettségbeli eltérések tapasztalhatók. A regionális elemzések egyik feladata ezeknek a különbségeknek a kutatása, azok káros hatásainak tompítása. Az Európai Unió csatlakozásunkkal az inter- és intraregionális különbségek csökkentésére felhasználható köz-

ponti fejlesztési források a többszörösére növekedtek, ugyanakkor a pályázati folyamatnak is EU-kompatibilissá kellett válni. A fejlesztési források elosztásánál az egyik legfontosabb szempont az adott területi egység fejlettsége. A területi különbségek mérésének legpontosabb alapegysége a települési szint. A települések egymáshoz viszonyított fejlettsége pontos képet ad nemcsak a régiók közötti, hanem a régió belüli fejlettségbeli eltérésekről is.

A Balaton régió települései között, az intraregionális fejlettségbeli eltérés markánsan jelentkezik. A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet esetében a regionális átlagot oly mértékben „felhúzzák” a fejlett települések mutatói, hogy a fejletlen települések sokszor az országos átlagot jelentősen alulmúló mutatói, a regionális szintű vizsgálatokban rejtve maradnak. Jelen tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy egy objektív, bármikor számszerűsíthető, közérthető fejlettségi skálát állapítsak meg.

A Balaton régió speciális adottságait figyelembe véve elkészítettem a települések fejlettségi és turisztikai rangsorát, segítségül hívva a régió településeinek önkormányzati szakembereit. A kialakított mutatót Súlyozott Komplex Fejlettségi Mutatónak (SKFM) neveztem el. Az SKFM mutatót, kiszámoltam a Balaton régió összes településére vonatkozólag mind gazdasági, mind pedig turisztikai vonatkozásban.

A számítás leghangsúlyosabb következtetése, hogy a régió települései között hatalmas fejlettségbeli eltérések vannak, mind gazdasági, mind turisztikai tekintetben. Az elemzés tényekkel támasztotta alá, hogy a régióban a part közeli települések fejlettsége akár sokszorososa is lehet a további településekének. A vizsgálatok azt mutatták, hogy a Balaton régió településeinek fejlettségi különbségei nemcsak a part közeli és a további települések között húzódó törésvonalra koncentrálódnak, hanem jelentős különbség tapasztalható, a két zóna településeinek egymáshoz viszonyított fejlettségében is.

Az ökológiai állapotokban nagymértékű javulás következett be az utóbbi évtizedekben, ami köszönhető volt egyrészt a tudatos intézkedéseknek, másrészt pedig a térségben folyó mezőgazdasági, ipari termelés visszaesésének, valamint nem utolsósorban a turisták számának drasztikus csökkenésének. A térség gazdasági problémái azonban korántsem tűntek el. Noha a Balaton régióban a külpiaci szerkezetváltás mára többé-kevésbé sikeresen befejeződött, a turizmus lényegi szerkezetváltása, a tömegturizmus mellett megjelenő versenyképes minőségi turizmus megerősödése még várat magára. Az átlagos tartózkodási idő csökkenése, a fajlagos költés – a régió adottságaihoz képest – még mindig alacsony szintje, a magas bevételt hozó minőségi szálláshelyek hiánya egyaránt jelzi, hogy a Balaton régióban a minőségi turizmus megerősödése és fejlesztése, Magyarország egyik komoly gazdaságpolitikai kihívása.

IRODALOM

- [1] **A Balaton régió Hosszú Távú Stratégiai Fejlesztési Programja** (2001): Budapest.
- [2] Aubert A. (1985): A Balaton üdülőkörzet ipara; In Gertig B., Lehmann A. (eds.): **A Balaton és az idegenforgalom**. Pécs, pp. 171–189.
- [3] **Balaton Fejlesztési Tanács hosszú távú területfejlesztési koncepciója** (2000): Budapest.
- [4] Belák S. (1974): A Balaton térségének gazdaságföldrajza. In Tóth K. (ed.): **Balaton monográfia** Panoráma, Budapest. pp. 122–136.
- [5] Buday–Sántha A. (1983, 1986): **Az iparszerű mezőgazdasági termelés környezetvédelmi vonatkozásának ökonómiai szemléletű vizsgálata a Balaton térségében. Az agrártermelés helyzete, feltételrendszere a Balaton; Veszprém, Zala, Somogy megyei vízgyűjtő területén**, Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- [6] Buday–Sántha A. (2000): **A Balaton vízgyűjtő területén folyó agrártermelés helyzete, fejlesztési lehetősége és hatása a tó vízminőségére**. A T 1620 Nyilvántartási számú OTKA kutatás zárójelentése. Pécs, 98 p.
- [7] Molnár T. (2001): **Társadalmi gazdasági struktúrák regionális jellemzői a nyugat Dunántúlon**, publikálatlan PhD-doktori értekezés, Keszthely 133 p.
- [8] Oláh M. (2002): Az érintettek többségén nem múlik Vélemények és Javaslatok a Balaton régió területi kérdéseiről. In: **Comitatus Önkormányzati szemle** 7–8. szám.

SUMMARY

Lake Balaton is the most important tourist destination after Budapest. The whole Balaton region comprises a total of 164 settlements, of which 41 are situated by the lake, and the remaining 123 at some distance from it. The latter are known as “Balaton background settlements” – due to their geographic situation. A high degree of urbanisation is visible in the lakeside settlements following the intensive development over the last decade, whilst the background locations are somewhat disadvantaged in terms of demography, employment and infrastructure. The majority of the latter – with the exception of a few towns – are categorised as small villages, and here we can observe trends characteristic of regions which include disadvantaged villages – which is why it is important to develop the background settlements in parallel with the development of lakeside locations. It is also necessary to expand the attraction zone of tourism towards those more distant locations. Development should also focus on environmental protection – which is a crucial necessity for regional development.

A FENNTARTHATÓ TURIZMUS ÉS A LOCAL AGENDA 21¹

Vargáné Csobán Katalin

PhD-hallgató

Debreceni Egyetem ATC AVK

Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola

A turisztikai szektor a világgazdaság egyik húzóágazata, ugyanakkor a gyakran emlegetett gazdasági előnyei mellett számolni kell a természeti és a társadalmi környezetre gyakorolt negatív hatásaival is. Figyelemre méltó, hogy amíg a profit megoszlik a küldő és a fogadó területek gazdasági szereplői között, addig a hátrányos következmények elsősorban a turisztikai desztinációk helyi közösségeit érintik.

A fenntartható turizmus érdekében döntő fontosságú ezeknek a negatív hatásoknak a megfelelő kezelése, ami a leghatékonyabban helyi szinten valósulhat meg. Az 1992-es Környezet és Fejlődés Világkonferencia (Rió de Janeiro) által elfogadott Local Agenda 21, a fenntarthatóság lokális programja, amely hangsúlyozza az önkormányzatok szerepét a fenntartható fejlődés stratégiáinak kidolgozása és végrehajtása terén.

Előadásomban bemutatom a Local Agenda 21 és a turizmus összefüggéseit, valamint a helyi önkormányzatok feladatait a programmal kapcsolatban.

BEVEZETÉS

A turizmus jelentős hatást fejthet ki a fogadóterületek helyi közösségeire. Előnyei mellett, mint például hogy munkalehetőséget teremt a helyi lakosok számára, negatív hatásai is lehetnek a társadalmi felépítésre, a természeti és kulturális örökségre vonatkozóan. A jól tervezett és menedzselt turizmus azonban hozzájárulhat az értékek megőrzéséhez.

A turizmusban érdekelt felek mint a világ egyik legjelentősebb gazdasági ágazatának szereplői nem hagyhatják figyelmen kívül a fenntartható fejlődés alapelveit. A fenntarthatóság olyan globális cél, melynek a megvalósításában a helyi szintnek jelentős szerepe van.

¹ A tanulmány az OTKA T-046704 sz. pályázatának támogatásával készült.

Az 1992-es riói konferencián elfogadott *Agenda 21* 28. fejezete foglalkozik a fenntartható fejlődés helyi programjával és a helyi hatóságok szerepével a fenntarthatóság megvalósításában. A Local Agenda 21, a fenntarthatóság lokális programja hangsúlyozza a helyi közösségek részvételének fontosságát a fenntartható fejlődés céljainak elérésében.

A HELYI HATÓSÁGOK SZEREPE A FENNTARTHATÓ TURIZMUSBAN

A helyi hatóságok szerepe az LA 21 folyamatában

A Local Agenda 21 szerint a helyi hatóság feladata, hogy meghatározza a fenntartható fejlődés stratégiáját és a végrehajtandó akciótervet, egyben kezdeményező és irányító szerepet játszik a folyamat során. A helyi vezetés jelentősége kiemelkedő a turizmussal összefüggésben is.

Ennek okai a következők:

- lehetőségük van a hosszú távú tervezésre, a folyamatok hosszú távú befolyásolására,
- felelőségük több olyan területre kiterjed, amely befolyásolhatja a turizmusfejlődést (területfejlesztés, környezetgazdálkodás, közösségi szolgáltatások),
- döntési jogkörük megengedi a beavatkozást bizonyos gazdasági ügyekben, pl. adók, környezeti intézkedések,
- nyitottabbak a helyi problémákra, mivel közelebb állnak a helyi közösségekhez, mint a központi kormányzat,
- hivatalos kapcsolatot jelentenek a helyi társadalom és a központi kormányzat között. [7]
- Egyes vélemények szerint a helyi hatóságok különösen alkalmasak az LA 21 által meghatározott feladatok teljesítésére, mivel élvezik a helyi lakosság bizalmát annál is inkább, mert profitérdekeltségük nem elsődleges. Az LA 21 a hagyományos törvényhozó, végrehajtó feladatkörön túl kezdeményező szerepet szán az önkormányzatoknak. [5]

A sikerhez azonban elengedhetetlen a lakosság, a nem kormányzati szervezetek, a vállalkozások és más helyi érdekcsoportok együttműködése.

A dokumentum nem ír elő kötelező elemeket, az érdekeltek maguk határozzák meg a prioritásokat, a fenntarthatóság gazdasági, társadalmi, ökológiai alappilléreinek figyelembevételével. Létezik azonban egy általános javaslat a megvalósításra, amely természetesen a megvalósítás helyétől és idejétől függően változhat.

A Local Agenda 21 folyamat megvalósításának fő lépései:

1. Local Agenda munkacsoport és/vagy fórum létrehozása
2. A főbb helyi kérdések megvitatása és elemzése
3. Célok és tevékenységek meghatározása a terület fenntartható fejlődése érdekében

4. Ezeknek a céloknak és ötleteknek az integrálása a Local Agenda 21 stratégiai akciótervébe
5. Az akcióterv végrehajtása, az érintettek bevonásával. [2]

A következőkben ezekhez a lépésekhez kapcsolódva emelek ki néhány a turizmust érintő kérdést.

A helyi közösség szerepe

A LA21 alapvető követelménye a „bottom-up” megközelítés, mely szerint a helyi közösségnek szerepet kell kapnia a terület fenntartható fejlődésének a kialakításában. Kiemelkedően fontos, hogy az érintettek bevonásával szülessenek döntések a helyi közösség jövőjét illetően. A helyi vállalkozások, közösségi csoportok, egyházi szervezetek, illetve a kormányzat különböző szintjeinek képviselői közösen alakíthatják ki jövőképüket, meghatározhatják a kulcskérdéseket, ennek megfelelően pedig akcióterveket dolgozhatnak ki. Fontos, hogy a turisztikai szektor képviselői is helyet kapjanak körükben, amennyiben a terület érinti a turizmus.

A helyi önkormányzatok felvállalhatják az LA21 beindítását az adott területen. Az érintettek bevonása, majd a résztvevők koordinálása mellett a végrehajtás és ellenőrzés is fontos feladatuk. Az önkormányzatok összefogása, különösen a vidéki térségek esetében döntő fontosságú lehet a program sikerében. Az együttműködés az egyes önkormányzatokon belül, a különböző hivatali osztályok között is szükséges a hatékony fejlesztés érdekében, így például a környezetvédelemmel, a gazdasági ügyekkel illetve a turizmussal foglalkozó szakértők közösen alakíthatják ki álláspontjukat a fejlesztés helyes irányát illetően. A közösségek tagjai természetesen sokféleképp együttműködhetnek, de ha a turizmusfejlesztést az LA 21 alapján tervezik meg, az hozzájárulhat ahhoz, hogy magasabb politikai szintereken is elfogadják, ezáltal szerves részévé váljon a helyi közösség fejlesztési politikájának.

A turisztikai vállalkozások és a közsféra képviselői között létrejövő partnerség nemcsak a stratégiai tervezés területén kiemelkedő jelentőségű, hanem a turizmus folyamatos fejlesztése, marketingje és menedzsmentje szempontjából is. Kívánatos, hogy ezekben az együttműködési formákban szerepet kapjanak a különböző közösségi csoportok és környezetvédelmi szervezetek is. A fejlesztés során nemcsak a helyi hatóságok feladata a kezdeményezés, hanem a helyi társadalom bármely szereplője elindíthatja a folyamatot.

Természetesen nem lehetséges minden helyi lakost közvetlenül bevonni a döntéshozatalba, azonban fontos, hogy a folyamatot irányító szervek tájékoztassák a nyilvánosságot és kikérjék a véleményüket a turizmus fejlesztését illetően.

A partnerség alapja, hogy minél szélesebb körben vonja be a nyilvánosságot a döntéshozatalba. Különös figyelmet kell fordítani az utazásszervezők és a turisták véleményének megismerésére és formálására. Az üzleti szféra bevonása a fenntartható fejlődés céljainak elérésére létrehozott programokba több ok mi-

att sem egyszerű. A főbb problémák a következők: a fenntartható turizmusfejlesztés fogalma nem egységes, gyakorlati jelentősége sem mindenki számára egyértelmű. A vállalkozások anyagi és időbeni korlátai határt szabnak annak a törekvésnek, hogy minél több érintett foglalkozzon felelősen a fenntarthatóság ügyével. Bár nem jellemző, hogy a tervezési folyamatba sikerül bevonni ezeket a piaci szereplőket, de a helyes döntésekhez alapvető, hogy megértsük az elvárásait, ismerjük az elégedettségi szintjüket, a hozzáállásukat a fenntarthatóság kérdéséhez és az alternatív turisztikai termékekhez. [5]

A TURIZMUSSEL KAPCSOLATOS CÉLOK ÉS ESZKÖZÖK

Az LA21 céljai a turizmushoz kapcsolódóan

Az LA21 szerint az érintettek közreműködésével a gyakorlatban megvalósítható és mérhető célokat kell kitűzni. Az értékelés során szükséges egy olyan rendszert kialakítani, amely segítségével az érintettek értesülnek egymás tevékenységéről. Ez a rendszer a teljesítmény mérésére indikátorokat használ, periodikusan ismételve átfogó elemzést hajt végre, az eredményekről és az előrehaladásról pedig értesíti a közösséget. A megfelelő indikátorok meghatározása és egységes modellben történő alkalmazásuk nem könnyű feladat, azonban elengedhetetlen ahhoz, hogy a különböző közösségekben bekövetkezett változásokat összevethessük. [8]

A turizmus által érintett területeken az LA 21 a következő fő célok elérésére összpontosít:

- a megelőzés: a terület vonzerejének a megtartása,
- a már létező problémák kezelése: a turisztikai termék degradálódhat az ellenőrizetlen turistaforgalom következményeként, azonban cél a terület vonzerejének helyreállítása, a minőség javítása, magasabb színvonalú szolgáltatások létrehozása,
- a turisták és a helyi lakosok igényei közötti egyensúly megteremtése,
- a fenntartható fejlődés ösztönzése: gazdasági haszon elérése a környezet minőségének és a kulturális identitásnak a megőrzésével.

A fenntartható turizmus stratégiai és a helyi menedzsment eszközei

A partnerségi struktúrák egyik fő célja, hogy széleskörű támogatottsággal bíró, a turizmust is magában foglaló stratégiák szülessenek. Az érintettek csoportja, és az ezen belül létrehozott munkacsoportok meghatározzák a fő kérdésköröket, egyetértésre jutnak az általános jövőképet illetően, eldöntik a stratégiai prioritásokat, és akciótervet alakítanak ki.

A turizmus kérdését sohasem önmagában, hanem mindig a fenntartható fejlődéshez kapcsolódva veszik számba az LA 21 stratégiák. Az, hogy mekkora hangsúlyt fektetnek az adott stratégiában a turizmusra függ az ágazat gazdasági

szerepétől az adott területen, a terület erőforrásaitól, és a helyi közösség elképzeléseitől, céljaitól is.

A stratégiának azonban minden esetben mélyreható elemzésen kell alapulnia. Az elemzésnek ki kell terjednie a terület társadalmi, gazdasági és környezeti körülményeire, és ezek turizmussal való kapcsolatára, különös tekintettel olyan kérdésekre, mint például a turizmus volumene az adott desztinációban, a forgalom szervezés, a helyi közösség hozzáállása, helyi foglalkoztatáspolitikája, a jövedelem megtartása a területen.

Számba kell venni a turizmus kínálatának alapját képező természeti és kulturális erőforrásokat és a fogadóterület infrastrukturális adottságait, a kereslet oldaláról pedig hangsúlyt kell fektetni a meglévő és potenciális piacok felmérésére. A turizmus piacán a kereslet és kínálat viszonyának jellegzetessége, hogy a tartós kereslet hatására a turisztikai desztináció minősége megváltozhat, ez pedig következőképp a kereslet változását eredményezheti. A növekvő kereslet kielégítése érdekében történő fejlesztés negatívan befolyásolhatja a környezetet, a turisztikai vállalkozások önszabályozása azonban nem többnyire nem bizonyul elegendőnek, ezért különösen fontos az állami illetve a települési és regionális önkormányzatok szabályozó, ellenőrző szerepe. [6]

A stratégiában meg kell fogalmazni a turizmus hosszú távú jövőképét, a célokat, a várható problémákat és a kibontakozó lehetőségeket. A céloknak mérhetőnek kell lenniük, ezért szükséges olyan a gyakorlatban használható indikátorokat meghatározni, amelyek megmutatják az elért eredményeket és a hátralevő feladatokat a döntéshozók és a közvélemény számára. Az indikátorokat szintén a helyi közösség tagjaiból álló csoport nevezi meg, így a kiválasztott mutatók egyrészt tükrözik a helyi társadalom jellegzetességeit, másrészt valószínűleg a helyi lakosok nagyobb érdeklődést tanúsítanak a fenntarthatóság ügye és a Local Agenda folyamat iránt és támogatni fogják azt. [8]

Az elemzés magában foglal egy olyan akciótervet is, ami lehatárolja az erőforrásokat és megnevezi a felelősöket is, valamint a monitoring és az ellenőrzés folyamatát is tartalmaznia kell.

A helyi hatóságoknak tehát kiemelt szerepe van a stratégiaalkotás és -végrehajtás területén. Tevékenysége során többek között a következő eszközök állnak a hatóságok rendelkezésére a turizmus menedzsmentjéhez.

- Területhasználati tervezés: a földhasználatra és a beépítésre vonatkozólag: az érintett területeken a fenntartható turizmus követelményeinek érvényesülnie kell. Ennek értelmében többek között korlátozható a maximális népsűrűség, megelőzhető a területhasználat megváltoztatása a mezőgazdasági területek beépítésének megakadályozásával.
- Teherbíró képesség, valamint az elfogadható változás határainak a megállapítása.

A teherbíró képesség a turizmusban: „egy helyszín, üdülőhely vagy régió képessége a turizmus befogadására minőségromlás nélkül”. [1]

Ez a fogalom a gyakorlatban azt a maximális látogatószámot fejezi ki, amely nem károsítja a desztináció természeti, gazdasági, társadalmi környezetét, nem elfogadhatatlan a helyi lakosság számára, valamint nem rontja az élményt a turisták számára sem. Kutatók szerint a teherbíró képességnek különböző típusai vannak, így megkülönböztethetünk fizikai, ökológiai, gazdasági, társadalmi teherbíró képességet. [4] Egyes vélemények szerint azonban nem beszélhetünk konkrét számokról, ehelyett azt a határt kell egyértelműen meghatározni, amelyen belül a változás az érintettek számára még elfogadható mértékű. Az LA21 szerint a növekedés határait egyértelműen meg kell állapítani a tervezéssel és a menedzsmenttel foglalkozók számára.

- Környezetgazdálkodási rendszer (EMS): Az EMS elsősorban vállalatok környezeti stratégiájának kialakítására használható (így természetesen a fogadóterületeken működő szálláshelyek, utazásszervezők esetében is), de megfelelően módosítva az egész desztinációra is alkalmazható. Kizárólag környezeti kérdésekkel foglalkozik, és nem ír elő konkrét végrehajtási stratégiát, különösen alkalmas azonban a fenntartható fejlődés célkitűzéseinek meghatározására az adott területen. [3]
- Integrált minőségbiztosítás (IQM): Az IQM a desztináció minőségére vonatkozóan határoz meg előírásokat, fejlesztési prioritásokat. Középpontjában a turisztikai piac jobb megértése és igényeinek kielégítése áll, azonban a természeti, kulturális és az épített környezetet is kiemelten kezeli, hiszen a környezet minősége elválaszthatatlan a fogadóterület minőségétől, ezáltal pedig kapcsolódik az LA 21 törekvéseihez is.
- Környezetvédelmi díjak: a turisztikai vállalkozások, illetve a turisták adóztatása révén létrejövő bevétel visszaforgatható a desztináció értékeinek a megőrzésére, fejlesztésére. [2]

A TURIZMUSSEL KAPCSOLATOS FŐ FELADATOK

Az LA 21 elismeri, hogy a körülmények igen eltérőek az egyes területeken, ezeket pedig legjobban az ott élő közösségek ismerik, ebből következően a célkitűzéseket és a tennivalókat is a helyi társadalom bevonásával kell meghatározni. Vannak azonban olyan feladatok, amelyek általánosan érvényesek a turizmus által érintett területeken.

- A környezeti tervezés és gazdálkodás javítása a fogadóterületen
A helyi hatóságok feladatai közé tartozik a környezeti szabályozó intézkedések és az azokhoz kapcsolódó szolgáltatások biztosítása, például a levegő- és a vízminőség javítása, a hulladékkezelés, stb. Az épített környezet rehabilitációja és új, szigorúbb tervezési előírások bevezetése is szükséges lehet a desztináció minőségének javítása érdekében.

- A környezetbarát szállítás és utazás elősegítése
Hangsúlyozottabb marketingmunkával ösztönözni kell a kevésbé szennyező közlekedési formák használatát, csökkenteni a forgalom által okozott szennyezést, zajt, stb. a desztináción belül, valamint a területre irányuló forgalomban is.
- A természeti és kulturális örökség megőrzése, a turisták széleskörű tájékoztatásával, valamint a turizmusból származó jövedelem felhasználásával. A látogatókkal és a helyi lakosokkal folytatott kommunikáció erősítése.
- A turisztikai vállalkozások ösztönzése arra, hogy tevékenységüket mindinkább a fenntarthatóság követelményeinek megfelelően folytassák. Megfelelő tájékoztatással, képzéssel, valamint pénzügyi támogatással lehet rábírni a cégeket arra, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek a környezetbarát módszereknek.
- Jövedelmezőbb piacok megnyerése
A turisták számának növelése helyett mindinkább előtérbe kerül a turizmusból származó jövedelem növelése, amely új piacok és ennek megfelelő új termékek (pl. konferenciaturizmus, egészségturizmus) kiaknázásával lehetséges.
- A helyi termékek használatának támogatása, a más ágazatokkal való integráció ösztönzése
A turizmus növelheti a keresletet más ágazatokból (pl. mezőgazdaság, kézművesipar) származó termékek iránt, így jövedelemforrást jelenthet a nem turisztikai vállalkozások számára is.
- A turizmusból származó előnyök és lehetőségek kiterjesztése mindenki számára a társadalmi igazságosság jegyében. [2]
- Ökocímkék használata
Azok a vállalkozások, kaphatják meg ezeket a tanúsítványokat, melyek a fenntarthatóság követelményeinek megfelelően, környezetvédelmi szempontok figyelembevételével végzik tevékenységüket. A turizmus esetében nemcsak termékek vagy szolgáltatások, hanem egész turisztikai desztinációk is minősíthetők az ökocímkék segítségével. Előnyük, hogy befolyásolják a fogyasztói döntést, így hozzájárulhatnak a turisták környezettudatosabb magatartásához is. [3]

ÖSSZEGZÉS

A Local Agenda 21, a fenntarthatóság helyi programjának kidolgozása és megvalósítása a turizmus által érintett területeken is fontos feladat. A program irányítását a helyi önkormányzat sikeresen végezheti, ehhez többféle eszköz áll a rendelkezésére. A helyi közösséget érintő döntéseket azonban az érintettek bevonásával kell meghozni, hiszen a problémákat, feladatokat a helyi társadalom tagjai ismerik a legjobban, ugyanakkor elkötelezettségük a célkitűzések megvalósításában is így biztosítható leginkább.

Bár az adottságok időben és területenként is nagyon különböznek, de vannak olyan feladatok, amelyek a minden turisztikai desztináció esetében érvényesek. A turizmus Magyarországon is különösen jelentős gazdasági ágazatnak számít ezért elengedhetetlen, hogy a fenntarthatóság követelményeit, az ebből adódó feladatokat minél több helyen tekintetbe vegyék, és olyan helyi programok szülessenek, melyek a turizmus fenntartható fejlesztését is előtérbe helyezik.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Cooper, C. – Fletcher, J. – Gilbert, D. – Wanhill, S. (1993): **Tourism: Principles&Practice**. London, Pitman Publishing.
- [2] ICLEI (2003): **Tourism and Local Agenda 21 – The Role of Local Authorities in Sustainable Tourism**. UNEP Publications.
- [3] Lee, K.F. (2001): Sustainable tourism destinations: the importance of cleaner production. **Journal of Cleaner Production**, 9:313–323.
- [4] Puczkó, L. – Rátz, T. (2002): **A turizmus hatásai**. Budapest, Aula Kiadó.
- [5] Rotheroe, N. – Keenleyside, M. – Coates, L. (2003): Local Agenda 21; articulating the meaning of sustainable development at the level of the individual enterprise. **Journal of Cleaner Production**, 11:537–548.
- [6] Ryan, C. (2001): Equity, management, power sharing and sustainability – issues of the 'new tourism'. **Tourism Management**, 23:17–26.
- [7] Szlávik, J. (2002): **A helyi-kisregionális szint szerepe a fenntarthatóságban**. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Környezettudományi Intézet.
- [8] Valentin, A. – Spangenberg, J.H. (2000): A guide to community sustainability indicators. **Environmental Impact Assessment Review**, 20:381–392.

SUMMARY

Tourism has become a leading sector in the world economy, but, as we calculate its well-known economic benefits, we should also but take into account its negative environmental and social impacts. As the profits are shared among the tourism operators, the costs and disadvantages primarily concern the local communities in the tourist destinations.

Sustainable tourism requires the efficient management of these negative impacts - which can be handled most successfully at local level. Local Agenda 21, which was adopted at the 1992 Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro, emphasises the responsibility of local authorities in planning and carrying out strategies for sustainable development.

In my paper I attempt to demonstrate how the Local Agenda 21 approach can be applied to tourism and the role of local authorities regarding sustainable development.

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KISTÉRSÉG BEMUTATÁSA MAGYARORSZÁG STATISZTIKAI KISTÉRSÉGEINEK RENDSZERÉBEN

Buzás Róbert

PhD-hallgató

Csongrád Megyei Agrár Kht.

Vásáry Miklós

PhD-hallgató

Szent István Egyetem

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követő években a piacgazdaságra való áttérés nagy feladatokat hárított a közigazgatási struktúra átalakítására, amelynek egyik legfontosabb eredménye az 1990. évi LXV. Önkormányzati Törvény. Minden település jogosult lett saját képviselőtestületet és polgármestert választani, azaz minden település önálló önkormányzattá vált. Az önkormányzatok alkotmányos jogként kapták meg a lehetőséget községük közigazgatásának, fejlesztésének, helyi társadalmának megszervezésére. [4]

Az önkormányzati rendszer szétaprózottságának és az Európai Unió csatlakozás lehetőségének hatására előtérbe került a kistérségi gondolkodás.

A KSH szerinti statisztikai kistérségi rendszer bevezetésére 1994-től került sor, ekkor 138 kistérséget alakítottak ki, amelyek földrajzilag is összefüggőek, valamint funkcionális feladataik megosztása révén is kapcsolódnak egymáshoz. Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről már EU-konform, stabil jogi hátteret biztosított az újfajta regionális politika intézményrendszerének kialakításához. A törvény a támogatásra javasolt térségek meghatározásánál és lehatárolásánál az EU regionális támogatási prioritásait, azok kritériumrendszerét, valamint a NUTS-rendszer elveit követi, figyelembe véve a hazai sajátosságokat. [2]

A statisztikai kistérség fogalma az 1996. évi XXI. törvény szerint: „...a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége”.

A KSH szerinti kistérségi rendszer felülvizsgálatát követően 1997. augusztus 1-jétől 150 kistérség volt az országban, valamint meghatározták a kedvezményezett térségek számát is, ami 72 kistérséget érintett. A besoroláshoz használt mutatórendszer azóta már háromszor változott. [6] A statisztikai kistérségi rendszer utolsó módosítása a 2002–2003. között zajlott le.

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KISTÉRSÉG MAGYARORSZÁG KISTÉRSÉGI RENDSZERÉBEN

Magyarország statisztikai kistérségi rendszere

Magyarországon a hatályos szabályozás (244/2003. (XII. 18.) Kormányrendelet) 168 kistérséget határoz meg. A rendelet tartalmazza a kistérség új fogalmi meghatározását, rendeltetését, alapvető jellemzőit:

- A kistérség területfejlesztési-statisztikai egység. Egy olyan földrajzilag összefüggő területi egység, amelyet a hozzá tartozó települések teljes közigazgatási területe alkot, továbbá amelynek határai e települések közigazgatási határai által meghatározottak.
- Egy település közigazgatási területe csak egy kistérségbe tartozhat.
- A kistérségek területe teljes mértékben és ismétlésmentesen lefedi az ország területét, és illeszkedik a területfejlesztési-statisztikai régió, a megye, valamint más kistérség határaihoz.
- A kistérség területe, határa vagy más sajátossága nem érinti az önkormányzatok társulási szabadságát.
- A kistérség területe államigazgatási szervek, vagy a kistérség székhely települése, illetve más település jegyzőjének illetékességi területe lehet.
- Az államigazgatási hatósági feladatokat ellátó szerv illetékességi területe csak kivételesen, a feladat ellátásával, a hatáskör gyakorlásával összefüggő sajátosságok miatt térhet el a kistérség területétől.
- A kormányrendelet háromféle lehetőséget nyújtott a kistérségi területbeosztás módosítására:
 - település más kistérségbe való átsorolása,
 - új kistérség kialakítása,
 - az Országgyűlés területszervezési ügyben hozott határozata alapján. [7]

A felülvizsgálatot követően a kistérségek száma 18-cal nőtt, a régi 150 kistérség közül 60-ban volt változás. A térséget váltó települések száma összesen 294 volt, melyekből 217 került új kistérségbe és 77 került átsorolásra más kistérségbe. [5]

A 244/2003. (XII. 18.) Kormányrendelet következtében a területfejlesztés kedvezményezett tréségeinek jegyzéke is megváltozott. A 64/2004. (IV. 15.) Kormányrendelet szerint 95 kistérség tartozik a kedvezményezett kistérségek közé, melyből 48 a leghátrányosabbak közé.

*A 2002–2003 közötti felülvizsgálat folyamata és eredménye
Csongrád megyében*

Jelen munka célja a hódmezővásárhelyi kistérség bemutatása Magyarország statisztikai kistérségi rendszerében. Először az érintett megyében történt változásokat kell megismernünk, hogyan zajlott az utolsó területfejlesztési szempontú felülvizsgálat. Csongrád megyében az alábbiakban összegezzük a felülvizsgálat főbb lépcsőfokait.

Az Országos Területfejlesztési Tanács (továbbiakban: OTT) 2001 decemberében határozatot hozott a területi kiegyenlítést szolgáló felülvizsgálat szükségességéről. 2002-ben a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) megkezdte az alapozó munkát a statisztikai kistérségi rendszerben. A 2003. év elején megkezdődhetett a kistérségek megkeresése is. A Megyei Területfejlesztési Tanácsok (továbbiakban: MTT) elnöke, valamint a KSH illetékes igazgatója az MTT-k által hozott határozattal levélben felkérte a megyék kistérségeinek önkormányzatait. Csongrád megyében az önkormányzatok testületi határozatai szerint a változtatásra nem volt szükség. Így a megyében 2003. áprilisában nyugvópontra került a felülvizsgálat, mivel az önkormányzatok nem igényelték az akkori kistérségi rendszer módosítását.

A folyamat mégsem zárult le. Az ok az volt, hogy az országban jelentősen több okmányiroda található, mint kistérség. Az okmányirodák kialakításakor a fő szempont az elérhetőségen alapult, a statisztikai kistérségek kialakításakor pedig a fő szempont az volt, hogy nem lehet elaprózott a statisztikai struktúra. E két szempont között próbáltak összhangot teremteni. Felmerült a megyében három település (Üllés, Bordány, Forráskút) kistérség váltási szándéka. A települések mindegyike Mórahalmon végezte okmányirodai teendőit, nem a szegedi kistérség központjában. A három település utólagos igényét a Csongrád Megyei Területfejlesztési Tanács felterjesztette a döntéshozónak.

Csongrád megye többi kistérségében, köztük a hódmezővásárhelyi kistérségben is, nem jelezték váltási szándékukat az önkormányzatok. A felülvizsgálatot követően Csongrád megyében, egy kistérségben volt változás, melynek eredményét az *1. táblázat* szemlélteti.

A táblázatból kiderül, hogy a megyében mindössze a mórahalomi kistérségben történt változás, a többi Csongrád megyei kistérség nem kezdeményezett statisztikai szerkezet váltást.

A hódmezővásárhelyi kistérség bemutatása

A hódmezővásárhelyi kistérség a Dél-alföldi régióban, Csongrád megyében, a Tisza folyó mentén, az Alföld legszélsőségesebb éghajlatú, legaszályosabb tájegységén helyezkedik el. A kistérséget négy település alkotja: Hódmezővásárhely megyei jogú város, Mindszent város, Mártély község és Székkutas község (lásd. *1. ábra*). A kistérségben a természeti adottságokból következően számot-

tevő ipari nyersanyag nincs, viszont mezőgazdaságilag jól hasznosítható, értékes termőterületek találhatóak. Így a kistérség gazdaságát a mezőgazdaság, különösen az állattenyésztés határozza meg. Mellette a háziipar és a kézművesipar rendelkezik a legnagyobb hagyományokkal. A környező megyék kistérségei közül mégis ebben a kistérségben a legmagasabb az iparban foglalkoztatottak részaránya, sok speciális szakmai ismerettel.

Kistérség megnevezése	Új kistérség	Kistérségváltás (új kistérség v. átsorolás)	Kistérségváltás = új kistérség	Kistérségváltás = átsorolás	Település összesen
Csongrádi	0	0	0	0	4
Hódmezővásárhelyi	0	0	0	0	4
Kisteleki	0	0	0	0	6
Makói	0	0	0	0	17
Mórahalmi	0	3	0	3	9
Szegedi	0	0	0	0	12
Szentesi	0	0	0	0	8
Összesen	0	3	0	3	60

1. táblázat: Csongrád megye kistérségei a 2003-as felülvizsgálatot követően
Forrás: Statisztikai évkönyv, 2003, KSH, Szeged, 2004.

1. ábra: A hódmezővásárhelyi kistérség
Forrás: Csongrád Megyei Befektetői Kézikönyv, PROGRESS Vállalkozásfejlesztő Alapítvány, 1999.

A hódmezővásárhelyi kistérség jellemzőinek összehasonlítása és viszonyítása Csongrád megye kistérségeinek jellemzőihez, a megyei átlaghoz, a régió és az országos jellemzőkhöz történik. Csongrád megyében hét statisztikai kistérség van, melyből ötnek történelmi város a központja, Kistelek és Mórahalom Szeged határában kifejlődött települések, melyek 1989-ben kaptak városi rangot. Mindszent 1993-ban kapott városi rangot a hódmezővásárhelyi kistérséghez tartozik. A kistérségek lakónépessége nagymértékben különböző. A 2003. év végén a szegedi: 201 ezer, a hódmezővásárhelyi: 59,3 ezer, a makói: 50,1 ezer, a szentesi: 44,8 ezer, a csongrádi: 25 ezer, a kisteleki: 19,5 ezer, és a mórahalmi: 26,3 ezer fő. [3]

A hódmezővásárhelyi kistérség jellemzői megyei, országos viszonylatban

A korábbi elemzések alapján elmondhatjuk, hogy a megye hét statisztikai kistérsége közül egyik sem tekinthető leszakadó kistérségnek. A szegedi kistérség és hódmezővásárhelyi kistérség kivételével a többi öt társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térség. [8]

A kistérség gazdasági szerkezetére főbb vonalakban jellemző, hogy a megyei, illetve az országos arányhoz hasonlóak a mutatók. A kereskedelem, a javítás gazdasági ágak a megyei, illetve az országos aránynál magasabb a részese-dése. A szolgáltatások, egészségügyi, szociális ellátás a megyében 1995 óta közel duplájára emelkedett. Az országos átlaghoz viszonyítva a megyei mutatók kereskedelem ágazatban, oktatásban és szociális ellátásban haladják meg az országos mutatót.

Jelentős csökkenés mutatkozik az elmúlt hat évben a megye mezőgazdaságában, iparában és kereskedelmében.

A hódmezővásárhelyi kistérség *infrastrukturális* ellátottságának tényezői közül a közúti ellátottsága mind a főközlekedési, mind a térszerkezeti mellékutak szempontjából kedvezőtlen. A hódmezővásárhelyi kistérség útjainak összesített, átlagos terhelése meghaladja a megyei átlagot.

A hódmezővásárhelyi kistérség vasúti ellátottsága jobb a megyei átlagnál, hiszen valamennyi települést érinti a vasúti közlekedés. A két vasútvonal kiépítettsége, műszaki állapota azonban (különösen Hódmezővásárhely állomáson) elavult, az eljutási idők magasak, a szolgáltatási színvonal elégtelen.

A telefonellátottság a hét megyei kistérség közül a második legjobb, in-ternet a kistérség minden településén elérhető, valamint a településéken Teleház is üzemel. [1]

A 2003. év végén közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya 92,5%, ami a hét megyei kistérség között negyedik legjobb érték. A közüzemi szennyvízcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya 60,2%, ami a hét megyei kistérség között második legjobb érték. A vezetékes gázt fogyasztó lakások aránya 81,1%, ami a hét megyei kistérség között második legjobb érték.

Csongrád megye *népessége* – az ország népességéhez hasonlóan – évről évre csökken. 2000-ben: 430 514, 2003-ban: 425 785 fő volt a lakosság létszáma, ami 4729 fő fogyást jelent. [3]

A hódmezővásárhelyi kistérség lakónépessége 2000-ben: 60 748, 2003. év elején 59 281 fő volt, ebből közel 48 ezren Hódmezővásárhely városban laktak. A népesség száma hosszabb távon csökkenő tendenciát mutat. A csökkenés mértéke a 2001. évhez képest azonban nem jelentős, 720 fő. [3]

A népességalakulás tényezői közül a születések száma hosszú távon csökkenő tendenciát mutat. A születéscsökkenés nem térségi sajátosság, az ország valamennyi megyéjében tapasztalható. A hódmezővásárhelyi kistérség népességmegtartó képessége hosszabb távon nem látszik megfelelőnek, az elköltözők száma – néhány év kivételével – meghaladja az odaköltözőkét.

A hódmezővásárhelyi kistérségben a *regisztrált munkanélküliek* száma 2002-ben 1987 fő. Hódmezővásárhelyen: 1630, Mindszenten: 246, Székkutason: 71, Mártélyon: 40 főt tartanak nyilván. A tartósan, 180 napon túli munkanélküliek száma a kistérségben 50%-a az összesen regisztráltaknak, ami megyei viszonylatban közepesnek mondható. [1]

A *közoktatás, szociális ellátás* tényezői: A kistérség minden településén található idősek klubja, így megoldott a 60 év felettiek gondozása, programszervezése. Megoldott a háziorvosi ellátottság is, még Mártélyon is – a legkisebb településen – minden nap van háziorvosi rendelés. Az alapfokú oktatás intézményei, az általános iskolák és óvodák a kistérség minden településén elegendő férőhellyel rendelkeznek az egyre csökkenő létszámú korcsoportok elhelyezéséhez.

A felsőoktatás tekintetében a kistérség előnyös helyzetben van, mivel Hódmezővásárhelyen van a Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kara, valamint 1999 szeptemberében a Gábor Dénes Műszaki Főiskola Hódmezővásárhelyen létesített kihelyezett távoktatási tagozatot, melyben a hallgatók főiskolai műszaki informatikus végzettséget szerezhetnek.

Egészségügy: A kistérségben (a megyei helyzethez hasonlóan) a halálozási arány meghaladja, az élveszületési arány nem éri el az országos értéket. A kistérségben háziorvosi ellátás, a házi gyermekorvosi ellátás és a védőnői szolgálat a megyei átlaghoz hasonló. A kistérségen belül Hódmezővásárhely és Mindszent városi szerepe érzékelhető. [1] A kistérség minden településén van fogorvosi ellátás, ami több megyei településen még nem megoldott. A kistérségben a járóbeteg-ellátást és a fekvőbeteg ellátást, zömében a hódmezővásárhelyi Erzsébet Kórház-Rendelőintézet látja el. A kistérség minden településén van gyógyszertár, így megoldott a lakosság gyógyszer szükségletének kielégítése.

A kistérség *kulturális arculata*, a közművelődés helyzete a tényezők rendkívül színes palettája révén gazdagítja a megyei átlagot. A közművelődési feladatok megoldásának a kistérség minden településén megvannak az alapvetően fontos intézményi feltételei, ami nem minden kistérségre jellemző.

JAVASLATOK

- A kistérségben a belterületi utak korszerűsítése, felújítása szükséges a kistérség összes településén, valamint külterületi viszonylatban a 47-es út négysávosításának befejezése a Szeged–Hódmezővásárhely közötti útszakaszon elengedhetetlen a közlekedési viszonyok javításához.
- A vasúthálózat korszerűsítése a Szeged–Békéscsaba és a Makó–Szolnok szakaszokon szükséges, hogy a menetidők rövidüljenek.
- A kistérség közigazgatási ellátottsága megfelelő, nem indokolja a kistérségi szerkezet megváltoztatását.
- A centrumváros, Hódmezővásárhely mellett a többi település kisebb szerephez jut. Több rendezvényre, kulturális eseményre volna szükség a kistérség periféria településein.
- A kistérség népességmegtartó-képességéhez munkahelyteremtésre volna szükség a kistérség periféria településein is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Balogh D. (szerk.) (eredeti anyag PÁSZTI-TEAM – átdolgozás 2004): **Hódmezővásárhelyi kistérség agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai program, II/I. kötet Helyzetértékelés**, Vásárhely és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Hódmezővásárhely.
- [2] Csatári B. (1999): **A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata (összefoglaló zárójelentés)**, Kecskemét, MTA RKK.
- [3] **Csongrád megye statisztikai évkönyve 2003** (2004), KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged.
- [4] Káposzta J. (2001): **Regionális gazdaságtan, Tantárgyi segédlet**, Gödöllő, SZIE-GTK Nappali tagozat.
- [5] Kovács Tibor (szerk.) (2004): **A területfejlesztési-statisztikai kistérségek fontosabb adatai**, KSH, Budapest.
- [6] <http://georg.elte.hu> (2003. 05. 10-i állapot szerint) – Nagy András – **A kedvezményezett térségek lehatárolásának módszertana** (kézirat).
- [7] **244/2003. (XII. 18.) Kormányrendelet a kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltozásának rendjéről.**
- [8] **64/2004. (IV. 15.) Kormányrendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről.**

SUMMARY

The Statistical Micro-region System of the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) was introduced in 1994. At that time 138 micro-regions were established in Hungary - geographically connected and based on actual working, residential and transport links between settlements.

Rural development and the improvement of rural regions came into the limelight in the 90's. These involve reducing territorial disparity and unemployment, developing the infrastructure and improving the quality of life of the local population. For all of these, regulation is needed, and this was provided by Act XXI of 1996. This concerned the development of rural areas and territorial arrangement and has ensured a stable legal background for developing the institution's new regional policy system. The Act authorised the HCSO to decide the number of beneficiary micro-regions, and, following several revisions, the number of micro-regions rose to 168, a figure then ratified in Government Decree No. 244/2003.

We have selected a specific micro-region (Hódmezővásárhely) in Csongrád County as a good example of the centre-periphery model, but before we examine it in detail, we would like to retrace the main steps of the process of revision in Csongrád County.

The micro-region of Hódmezővásárhely is located in Hungary's Southern Great Plain Region close to the river Tisza. The micro-region is made up of four settlements: the towns of Hódmezővásárhely and Mindszent together with the villages of Mátély and Székkutas.